

ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Konrad
Adenauer
Stiftung

สถาบันนโยบายศึกษา
IPPS INSTITUTE OF PUBLIC POLICY STUDIES

จาก ๑๐๐ ปี ร.ศ.๑๓๐

ถึง ๘๐ ปี ประชาธิปไตย

จาก 100 ปี ร.ศ.130
ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สถาบันนโยบายศึกษา.

จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย.-- กรุงเทพฯ : สถาบัน,
2557.

365 หน้า.

1. ไทย--การเมืองและการปกครอง. 2. ประชาธิปไตย. I. ชื่อเรื่อง.

320.9593

ISBN: 978-616-91578-1-6

ชื่อหนังสือ	จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย
บรรณาธิการ	สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, ทิพย์พาพร ตันติสุนทร
ปีที่พิมพ์	พ.ศ. 2556
จำนวนพิมพ์	1,000 เล่ม
เจ้าของ	สถาบันนโยบายศึกษา: 99/146 ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทร. 0 2941 1832-3 โทรสาร 0 2941 1834 e-mail: ipps_fpps@yahoo.com www.fpps.or.th
ออกแบบปก	ปฏิภาณ สานแสงอรุณ
พิมพ์ที่	บริษัท พี.เพรส จำกัด โทร. 0 2742 4754-5
สนับสนุนโดย	มูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์
ราคา	200.- บาท
ผู้จัดจำหน่าย	ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330 โทร. 0 2218 9872 โทรสาร 0 2254 9495 Call Center (จัดส่งทั่วประเทศ) โทร. 0 2255 4433 http://www.chulabook.com

คำนำจากสถาบันนโยบายศึกษา

จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย เป็นหนังสือที่ประกอบขึ้นจากบทปาฐกถา และบทความที่สะท้อนแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ในหลากหลายมิติ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งได้มีการนำเสนอในงานสัมมนาทางวิชาการในชื่อเดียวกันนี้ เมื่อวันที่ 21-22 มิถุนายน 2555 ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความร่วมมือกันระหว่างภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันทางวิชาการของรัฐ และภาคเอกชน คือ สถาบันนโยบายศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน และหนังสือศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการทำงานเพื่อเป็นการศึกษา ทบทวนและเรียนรู้ประวัติศาสตร์สังคมของประเทศไทยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม จึงมีแต่การศึกษาเรียนรู้ อดีตหรือประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง และปราศจากอคติ เราจึงจะสามารถค้นพบรอยต่อของการเปลี่ยนผ่านในแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญ และทำให้เราได้เข้าใจมากพอต่อการออกแบบ ก่อรูปสังคมให้อยู่ในมิติของประชาธิปไตยได้

ในโอกาสครบรอบ 100 ปี ร.ศ. 130 และ 80 ปี ประชาธิปไตย ที่สังคมไทยมีวิกฤติความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงอีกครั้ง จึงมีคำถามว่า ประเทศไทยจะผ่านพ้นวิกฤติการเปลี่ยนผ่านอย่างประชาธิปไตยได้อย่างไร ประวัติศาสตร์หลายแง่มุมที่บันทึกในหลากหลายมิติในหนังสือเล่มนี้ จะช่วยส่งต่อให้ผู้อ่านได้ทำความเข้าใจกับพลังของการเปลี่ยนแปลง อันเป็นอาการของการเปลี่ยนผ่านของสังคมในแต่ละช่วง ทั้งนี้ เพื่อเป็นการเรียนรู้เพื่อพา

สังคมไทยให้ก้าวไปข้างหน้าได้อย่างมั่นคง

ขอขอบคุณทุกองค์กรที่ปรากฏนามในการให้ความร่วมมือนี้ ขอขอบคุณ ดร.สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ เป็นอย่างยิ่งที่กรุณาเสียสละในการทำงานนี้มาตั้งแต่ต้น จนเป็นหนังสือเล่มนี้ และโดยเฉพาะขอขอบคุณมูลนิธิคอนราด อาเดนาัวร์ ที่ให้การสนับสนุนการสัมมนาและการพิมพ์หนังสือนี้ เพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาประชาธิปไตยของสังคมไทยต่อไป

ทิพย์พพร ตันติสุนทร
สถาบันนโยบายศึกษา
พฤศจิกายน 2556

บทนำ

ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักร

จากขบวนการ ร.ศ. 130 ถึงปฏิวัติ 2475

ปี พ.ศ. 2555 ถือเป็นโอกาสสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นปีครบรอบเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ถึง 2 เหตุการณ์ คือ กรณีแรก การเกิดขบวนการ ร.ศ. 130 เมื่อนายทหารรุ่นหนุ่มจำนวนหนึ่งที่ตระหนักว่าประเทศสยามยังไม่มีควมก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ และเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่อำนาจสูงสุดและเด็ดขาดอยู่ที่พระมหากษัตริย์นั้น เป็นต้นเหตุของปัญหา คณะทหารกลุ่มนี้จึงตั้งใจที่จะก่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ระบอบประชาธิปไตยใหม่ อันหมายถึงระบอบกษัตริย์ได้รับรัฐธรรมนูญอย่างอังกฤษ หรือไม่ก็ระบอบสาธารณรัฐอย่างจีน ที่ได้มีการปฏิวัติไปในปีก่อนหน้านั้น อย่างไรก็ตาม คณะทหารชุดนี้ดำเนินการไม่สำเร็จ เพราะความลัทธิหัวโหล และทำให้ฝ่ายรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จับกุมตัวผู้ต้องหาได้ทั้งหมด ในที่สุด มีนายทหารที่ถูกดำเนินการให้ติดคุก 25 คน แม้ความพยายามในการดำเนินการครั้งนี้จะล้มเหลว แต่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มแรกของการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย ต่อมา

เหตุการณ์กรณีที่สอง คือ การปฏิวัติสยาม 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ที่คณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน จำนวนหนึ่ง ได้รวมตัวเป็น “คณะราษฎร” และก่อการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลง มีการสถาปนารัฐธรรมนูญ และระบอบรัฐสภา ที่ทำให้ราษฎรมีสิทธิในการเลือกตัวแทนของตนเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมือง แม้ว่าการพัฒนาของระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยต่อมา จะประสบปัญหาหรือชะงักงันบ้าง แต่ก็ถือได้ว่า สังคมไทยได้เข้าสู่ยุคใหม่ทางการเมือง เช่นเดียวกับอารยประเทศ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาเช่นกัน

ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นิตยสารศิลปวัฒนธรรม และ สถาบันนโยบายศึกษา โดยการสนับสนุนของมูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์ จึงถือโอกาสนี้ จัดงานสัมมนาทางวิชาการในหัวข้อ “จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย” โดยเชิญนักวิชาการทั้งที่เป็นนักวิจัยที่มีประสบการณ์ และนักวิชาการรุ่นใหม่ เสนอบทความทางวิชาการ เพื่อขยายความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยในสังคมไทย และเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน เพื่อก่อให้เกิดการรับฟังและแลกเปลี่ยนทางวิชาการ อันจะมีส่วนช่วยนำสังคมไทยสู่สังคมอุดมปัญญาที่มีการให้ความรู้ได้อย่างรอบด้านมากขึ้น โดยจัดการสัมมนาขึ้นในวันที่ 21 และ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2555 ซึ่งถือเป็นการร่วมเฉลิมฉลองในโอกาสดังกล่าว และบทความส่วนหนึ่งที่ได้เสนอในงานสัมมนาในครั้งนั้น ได้มีการรวบรวมตีพิมพ์เป็นหนังสือ “จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ประชาธิปไตย” เล่มนี้

หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มต้นด้วยบทปาฐกถาประวัติศาสตร์เรื่อง “คณะ ร.ศ. 130 กับคณะราษฎร” โดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช ซึ่งเป็นนักวิชาการคนสำคัญที่เริ่มบุกเบิกการใช้แนวคิดของการพัฒนาการทางการเมืองมาศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการปฏิวัติ 2475 ตั้งแต่เรื่อง การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (พ.ศ. 2411 - 2475) ที่เผยแพร่ตั้งแต่ก่อนกรณี 14 ตุลาคม 2516 และได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2523 เมื่อมาถึงโอกาสนี้ ชัยอนันต์ได้อธิบายถึงปัจจัยสำคัญที่นำการคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง นั่นก็คือความไม่พอใจต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเกิดจากความไม่สามารถของระบอบที่จะ

จัดการปัญหาที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมเจ้านายหรือขุนนางบางคน แต่ปัญหาที่ใหญ่ที่สุดก็คือการเติบโตของสังคมและระบบราชการ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการปฏิรูประบบราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ข้าราชการจำนวนหนึ่งเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ล้าหลังและไม่สามารถโต้ตอบท้าทายกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ จึงนำมาซึ่งความพยายามในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลังจากนั้น ประเทศไทยจะมีลักษณะเป็นนิติรัฐมากขึ้น แต่อำนาจทางการเมืองยังคงอยู่ในมือของกลุ่มข้าราชการ ประชาชนยังคงตกอยู่ภายใต้การปกครองเหมือนเดิม ทำให้ประชาธิปไตยกลายเป็นเพียงข้ออ้างในการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น

นอกจากนี้ ก็คือ การปาฐกถาของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ซึ่งเป็นผู้ที่ศึกษากระแสการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 อย่างเป็นทางการ ได้กล่าวปาฐกถาเรื่อง “80 ปีแห่งการปฏิวัติสยาม” โดยอธิบายว่า ความล้มเหลวของคณะราษฎรส่วนหนึ่งมาจากฐานสนับสนุนแคบ ไม่กระจายอำนาจเท่าที่ควร แต่ปัญหาของประชาธิปไตย 80 ปีที่ผ่านมา ที่สำคัญที่สุดก็คือ การขยายตัวอย่างมากของระบบราชการ และครอบงำการเมืองไทย ส่วนการประเมินความสำเร็จของการปฏิวัติ 2475 ต้องเข้าใจแนวคิดสามเรื่อง นั่นคือ **หนึ่ง** คำว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ ระบอบการปกครองที่พระเจ้าอยู่หัวดำรงสถานะประมุขของรัฐควบคู่กับการเป็นประมุขฝ่ายบริหาร ซึ่งทำให้พระเจ้าอยู่หัวต้องไปรับรู้เรื่องราวของทุกกระทรวง ทำให้มีพระราชภาระที่หนักมาก ดังนั้น สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ตระหนักแต่เดิมคืออยากให้มี การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สิ่งที่คณะราษฎรทำได้สำเร็จคือ การทำให้พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐเพียงอย่างเดียว ไม่ต้องบริหารประเทศ **สอง** คือเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งเป็นเรื่องที่กีดกร่อนและกระทบกระเทือนคนที่ศึกษาด้านกฎหมาย การทหารและข้าราชการอย่างยิ่ง และ **สาม** เรื่องชาติในทางการเมือง คือ ทำให้ประชากรของรัฐต้องเป็นพวกเดียวกัน ไม่ว่าจะมิถันกำเนิด ภาษา ชาติพันธุ์อย่างไรก็ตาม จินตภาพ

ของคณะราษฎรคือ ทำให้ประเทศเป็นประเทศใหม่ที่เรียกว่า “ไทย” และทุกคนมีความเป็นไทยเหมือนกัน นี่คือความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และทำให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงการรัฐประหาร แต่เป็น “การปฏิวัติสยาม”

ต่อมา คือ ปาฐกถาเรื่อง “คณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงด้านกฎหมาย” วรเจตน์ ภาคีรัตน์ ได้เสนอว่า การปฏิวัติ 2475 นำมาซึ่งการก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษร เพื่อจัดวางโครงสร้างพื้นฐานทางกฎหมายและการปกครองของรัฐ โดยกำหนดโครงสร้างของรัฐไทยให้เป็นราชอาณาจักร คือยังคงให้กษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ และคงสภาพรัฐเดี่ยวต่อไป แต่กำหนดให้ประชาชนหรือที่คณะราษฎรเรียกว่า “ราษฎร” เป็นเจ้าของอำนาจใหม่ นี่เป็นการประกาศหลักประชาธิปไตยขึ้นเป็นครั้งแรก นอกจากนี้คือ สร้างหลักการปกครองโดยกฎหมายเป็นใหญ่ หรือปัจจุบันรู้จักกันในนาม “นิติรัฐ” คือให้บุคคลเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือจัดการปกครอง จากนั้น ก็ได้มีการพัฒนากฎหมายและใช้กฎหมายเป็นกลไกขับเคลื่อนระบอบการปกครองแบบใหม่ โดยมีความพยายามทำกฎหมายขึ้นสองกลุ่ม ได้แก่ การทำกฎหมายให้มีลักษณะเป็นอารยะ หรือได้เกณฑ์ของสากล เพื่อให้สยามได้รับเอกราชทางการศาลกลับคืนมา และจัดทำกฎหมายเพื่อให้ขับเคลื่อนการปกครองในระบอบใหม่นั้นดำเนินไปได้

วรเจตน์ได้เสนอว่า คณะราษฎรได้มีความพยายามอย่างมากที่จะสร้างอุดมการณ์ใหม่ของระบอบรัฐธรรมนูญให้อยู่ในสังคมไทยต่อไป แต่อุดมการณ์นี้ถูกโต้เถียงแล้วนำเอาอุดมการณ์อีกชนิดหนึ่งเข้ามาแทนที่ จากนั้นก็รักษาความสืบเนื่องและพัฒนาตนเองมาอย่างแนบเนียนมากขึ้น จนกระทั่งในปัจจุบันยากที่จะแยกแยะได้สำหรับคนทั่วไป จึงสรุปได้ว่า คณะราษฎรมีคุณูปการอย่างสูง แม้ว่าจะมีความไม่สมบูรณ์อยู่บ้าง แต่ความไม่สมบูรณ์นี้เป็นภารกิจของคนในยุคสมัยต่อมาที่จะเติมเต็มอุดมการณ์นิติรัฐประชาธิปไตยให้สมบูรณ์

นอกจากนี้ ก็มีบทความที่น่าสนใจ เช่น เรื่อง “จากปฏิวัติซินไฮ่ ถึงกบฏ ร.ศ. 130 อะไรคือปฏิวัติ อะไรคือกบฏ อะไรคือสำเร็จ อะไรคือล้มเหลว” วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ ได้อธิบายถึงการเคลื่อนไหวทางความคิดของชาวจีนในประเทศไทย และสำรวจความสนใจในการปฏิวัติซินไฮ่ในสังคมสยาม โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผู้ที่สนใจติดตาม วิเคราะห์และวิพากษ์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในจีนมากที่สุดคนหนึ่ง พระองค์ได้ตั้งคำถามกับสิ่งที่เรียกว่าเป็น “ความสำเร็จ” ของการเกิดเหม็ง (ปฏิวัติ) ในขณะที่ฝ่ายปัญญาชนที่สนับสนุนการปฏิวัติมักประเมินว่า การโค่นล้มจักรพรรดิราชวงศ์ชิงคือความสำเร็จ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ พิจารณาถึงการสถาปนาระบอบใหม่หลังการปฏิวัติว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก พระองค์จึงเห็นว่า การปฏิวัติซินไฮ่เป็นโศกนาฏกรรมสอนใจทางประวัติศาสตร์ แต่กระนั้น การปฏิวัติซินไฮ่ก็ได้ส่งอิทธิพลอย่างสำคัญให้เกิดขบวนการ ร.ศ. 130 ซึ่งก็คือความพยายามในการปฏิวัติเพื่อโค่นอำนาจกษัตริย์ในประเทศไทย วาสนาจึงตั้งคำถามกับการประเมินค่าในประวัติศาสตร์กระแสหลัก ถึงความหมายของความสำเร็จและความล้มเหลวของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ที่จะเรียกความพยายามทางการเมืองว่าเป็น “กบฏ” หรือ “การปฏิวัติ”

ต่อมาคือเรื่อง “100 ปีของความพยายามสถาปนาระบอบประชาธิปไตย: คณะ ร.ศ. 130 และความเป็นมาของความคิดประชาธิปไตยในประเทศไทย” ภัทรพล ใจจริง ได้เริ่มต้นอธิบายถึงแนวคิดและอุดมการณ์ขบวนการ ร.ศ. 130 โดยพบว่า แนวคิดเริ่มต้นของนายทหารและข้าราชการที่คิดการยึดอำนาจในคณะ ร.ศ. 130 คือแนวคิดแบบรีพับลิค (สาธารณรัฐ) ที่จะเปลี่ยนประเทศไทยให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยตามลัทธิเกิดเหม็งของซุนยัตเซ็น แต่ต้องประนีประนอมเป็นระบอบกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ เพราะมีพวกฝ่ายกลางมาเข้าร่วมในขบวนการมากขึ้น และอาจจะเป็นด้วยสถานการณ์เช่นนั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงวิตกอย่างมากจึงได้จัด “จิตรลดาสโมสร” ขึ้น ในฐานะที่เป็นองค์กรลับของผู้จงรักภักดี

เพื่อปกป้องพระองค์และสอดส่องในระบบราชการถึงศัตรูของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กระนั้น อุดมการณ์ปฏิวัติที่เริ่มต้นโดยกลุ่ม “ไทยเหม็ง” หรือกลุ่ม ร.ศ. 130 ยังเผยแพร่ต่อไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มนักโทษ ร.ศ. 130 พ้นโทษแล้วออกมาประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์ก็ยังคง “เล่า” หรือเผยแพร่อุดมการณ์ต่อมา ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างเงื่อนไขสำหรับการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งคณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 ก็ได้ให้การสนับสนุนการปฏิวัติครั้งนี้อย่างเต็มที่

บทความของศรีธัญญา เทพสงเคราะห์ เรื่อง “คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478-2494 : ที่มา แบบแผน และการปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ” ได้เล่าถึงบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ตั้งแต่แรกตั้งเมื่อ พ.ศ. 2478 ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร คือให้รัฐสภาเป็นผู้พิจารณาแต่งตั้งและผู้สำเร็จราชการฯ จะต้องสาบานตนว่าจะรักษาไว้และปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ ดังนั้น คณะผู้สำเร็จราชการฯ ก็ทำงานประสานสอดคล้องกับระบอบใหม่ต่อมา โดยเฉพาะเมื่อ พล.ต.หลวงพิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา มีความใกล้ชิดกับรัฐบาลอย่างมาก แต่ยุคของความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับผู้สำเร็จราชการฯ ก็เกิดขึ้นเมื่อนายปรีดี พนมยงค์ เข้ามาเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 นายปรีดีไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศสงครามกับอเมริกาและบริเตนใหญ่ นายปรีดีจึงอาศัยฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งองค์กรใต้ดินเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นและประสบความสำเร็จ

วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รัชกาลที่ 8 เสด็จสวรรคตอย่างกะทันหัน รัชกาลที่ 9 ทรงขึ้นสืบราชสมบัติ และรัฐสภาแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพื่อปฏิบัติราชการแทนพระเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงไม่บรรลุนิติภาวะ และเสด็จศึกษาต่างประเทศ ผู้สำเร็จราชการฯ คือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ได้ลงพระนามรับรองการรัฐประหารพฤศจิกายน พ.ศ. 2490 และนำมาซึ่ง

การจัดตั้งรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการฟื้นฟูพระราชอำนาจอีกครั้ง และนำมาสู่ความขัดแย้งกับรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่บริหารประเทศตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2491 ความขัดแย้งนำมาซึ่งการรัฐประหารพฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ในช่วงที่พระเจ้าอยู่หัวกำลังเสด็จนิวัติพระนคร บทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงสิ้นสุดลง

บทความเรื่อง “2475 กับการปฏิวัติรสชาติอาหาร: จากกินเพื่ออยู่ สู่กินเพื่อชาติและการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของรสชาติในสังคมไทยร่วมสมัย” ขาดิชาขย มุกสง ได้อธิบายว่า การปฏิวัติทางการเมืองเมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นจุดเปลี่ยนของการปฏิวัติด้านอาหารการกินด้วย โดยเฉพาะการกินที่เน้นแนวคิดโภชนาการให้ประชากรของชาติกินเพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรง ดังนั้น รสชาติ รสนิยม และอาหารเพื่อแสดงออกถึงฐานะทางชนชั้นจึงไม่ใช่สาระสำคัญของการกินเท่ากับการกินที่เอาวิตามินและเกลือแร่ที่มีคุณค่าที่มีอยู่ในอาหาร ทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากสารอาหารโดยเท่าเทียมกัน ตามหลักประชาธิปไตย การกินอาหารหายาก หรูหราราคาแพง การประดิดประดอยที่พิถีพิถันให้อาหารของชนชั้นสูง และการกินเอาปริมาณ โดยไม่ใส่ใจสุขภาพแบบชนชั้นล่าง จึงไม่ใช่อุดมคติของระบอบใหม่ เมื่ออาหารการกินกลายเป็นเรื่องการสร้างพลเมืองของชาติ รัฐบาลจึงเริ่มรณรงค์ให้กินกับมากกว่ากินข้าว ให้เลิกการกินอาหารรสจัดเพื่อรักษาสุขภาพ และนำมาสู่การรณรงค์ให้กินกล้วยเดี่ยวในฐานะอาหารประจำชาติ

อย่างไรก็ตาม หลังจากการเกิดรัฐประหาร 2490 เกิดการประนีประนอมกับฝ่ายกษัตริย์นิยม และการแผ่อิทธิพลเข้ามาของสหรัฐอเมริกา ปรากฏว่าอาหารชาววังกลับมามีอำนาจทางวัฒนธรรมและการเมืองอีกครั้ง ด้วยการทำให้เป็น “อาหารไทย” แนวคิดโภชนาการถูกนำมารองรับความเป็นไทยที่ดูมีรสนิยม รสชาติความเป็นไทยตามประเพณีชนชั้นสูง

ในบทความเรื่อง “ทัศนียภาพของการต่อต้าน: การเมืองทัศนียภาพ (Visual Politics) ของการปฏิวัติสยามในสี่ร่วมสมัย” บัณฑิต จันทรโรจนกิจ ได้นำเอาแนวคิดเรื่องการจ้องมอง (the gaze) มาเป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษา

วัฒนธรรมทัศนภาพ (visual culture) เพื่อพิจารณาความเป็นการเมืองของสื่อร่วมสมัยที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับการปฏิวัติสยามและการเมืองร่วมสมัย โดยบัณฑิตได้สำรวจแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทัศนภาพ พัฒนาการเรื่องเล่าเกี่ยวกับศิลปะในสังคมไทย แนวคิดเรื่องพระราชานิยมการสร้างแบบความงามและผลงานศิลปะสมัยใหม่และร่วมสมัยของไทย เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจใน “การเมืองทัศนภาพ” (visual politics) และได้ชี้ว่า การพัฒนาของเทคโนโลยีทำให้การแพร่หลายของสื่อมีมากขึ้นและขยายเรื่องเล่าของการปฏิวัติสยามและความพยายามในการเชื่อมโยงการสร้างสรรคประชาธิปไตยในหลายมิติทั้งในลักษณะต่อต้านและสนับสนุนประชาธิปไตย

หวังว่าบทความเหล่านี้ จะมีส่วนสำคัญในการอธิบายประวัติศาสตร์การเมืองไทย 80 ปีหลังการปฏิวัติ 2475 ให้ชัดเจนขึ้น สุดท้ายนี้ ต้องขอขอบคุณอย่างมากต่อคุณทิพย์พาพร ตันติสุนทร ที่ช่วยผลักดันงานนี้ และขอขอบคุณสถาบันนโยบายศึกษา โดยการสนับสนุนของมูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์ ที่ได้สนับสนุนการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ซึ่งจะเป็นเรื่องน่ายินดีในการเผยแพร่ความรู้ประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยในสังคมไทยต่อไป

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พฤศจิกายน 2556

ประวัติผู้เขียน

ชัยอนันต์ สมุทวณิช

ศาสตราจารย์ ดร. อดีตอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อดีตผู้บังคับการวชิราวุธวิทยาลัย และประธานสถาบันนโยบายศึกษา

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

รองศาสตราจารย์ ดร. อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์
และรองอธิการบดีฝ่ายบุคคล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วรเจตน์ ภาคีรัตน์

รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
และหัวหน้ากลุ่มนิติราษฎร์

วาสนา วงศ์สุรวัฒน์

อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ณัฐพล ใจจริง

อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ศรัญญู เทพสงเคราะห์

อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชาติชาย มุกสง

อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และ นิสิตปริญญาเอก
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ

ดร. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

กันย์ ชโลธรรังษี

นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พอพันธ์ อูทยานนท์

รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ทิวากร แก้วมณี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร จ.พิษณุโลก

สารบัญ

คำนำจากสถาบันนโยบายศึกษา.....	iii
บทนำ.....	v
ปาฐกถานำ คณะ ร.ศ. 130 กับคณะราษฎร.....	1
ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช	
80 ปีแห่งการปฏิวัติสยาม.....	5
รองศาสตราจารย์ ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์	
คณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงด้านกฎหมาย.....	21
รองศาสตราจารย์ ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์	
จากปฏิวัติซินไฮ่ ถึง กบฏ ร.ศ. 130 อะไรคือปฏิวัติ ? อะไรคือกบฏ ? อะไรคือสำเร็จ ? อะไรคือล้มเหลว ?	39
ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์	
100 ปีของความพยายามสถาปนาระบอบประชาธิปไตย: “คณะ ร.ศ. 130” และความเป็นมาของความคิด “ประชาธิปไตย” ในประเทศไทย.....	77
ดร.ณัฐพล ใจจริง	
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478 - 2494 : ที่มา แบบแผน และ การปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ.....	106
อาจารย์ศรีัญญา เทพสงเคราะห์	

สารบัญ

2475 กับการปฏิวัติรสชาติอาหาร : จากกินเพื่ออยู่สู่กินเพื่อชาติ และการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของรสชาติในสังคมไทยร่วมสมัย.....	155
<i>อาจารย์ชาติชาย มุกสง</i>	
ทัศนียภาพของการต่อต้าน : การเมืองทัศน์ (Visual Politics) ของการปฏิวัติสยามในสื่อร่วมสมัย.....	214
<i>ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ</i>	
การเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลัง พ.ศ. 2475 - ต้นทศวรรษ 2490.....	263
<i>นายกันย์ ชโลธรรังษี</i>	
คณะราษฎรกับเศรษฐกิจไทย.....	288
<i>รองศาสตราจารย์ ดร.พอพันธ์ อูทยานนท์</i>	
วิวัฒนาการวงจรอุบาทว์ทางการเมืองไทย: จาก 2475 ถึงการเมืองหลังระบอบทักษิณ.....	308
<i>ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิวากร แก้วมณี</i>	
สถาบันนโยบายศึกษา	338

ปาฐกถา นำ คณะ ร.ศ. 130 กับคณะราษฎร

ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการวิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็ยังเป็นเรื่องของคนกลุ่มน้อย ความไม่พอใจระบอบนั้นมาจากความไม่สามารถของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดจากพฤติกรรมของเจ้านายและขุนนางบางคน นอกจากนั้นก็ยังมีความคิดเห็นทางตะวันตกที่เริ่มเข้ามาสู่ผู้มีการศึกษาโดยเฉพาะผู้จบการศึกษาจากต่างประเทศ ปัญหาที่ใหญ่ที่สุดก็คือความต้องการมีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง มีคนจำนวนหนึ่งให้เห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ล้าหลัง และไม่สามารถโต้ตอบกับการท้าทายของการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นได้

ในที่สุดเมื่อ ร.ศ. 130 ก็มีนายทหารระดับล่างส่วนหนึ่งมีแผนการก่อกบฏขึ้น แต่ถูกจับได้เสียก่อน ปัจจัยที่เป็นเหตุให้นายทหารกลุ่มนี้คบคิดจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองมี 5 ประการ คือ

1. การขยายตัวของระบบราชการ โดยเฉพาะกองทัพทำให้เกิดปัญหาของการอดตันในตำแหน่งที่มีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับการมีข้อได้เปรียบของเชื้อพระวงศ์ ทำให้คนที่ได้รับการศึกษา และเป็นข้าราชการเกิดความรู้สึกที่โอกาสถูกปิดกั้น และมีความรู้สึกว่ามี

ความไม่เป็นธรรม

2. การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความใกล้ชิดกับข้าราชการมากขึ้น ทำให้ข้าราชการมีความหวาดกลัวพระราชอำนาจน้อยลง ความใกล้ชิดมีผลทำให้ความรู้สึกที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพหมดไป
3. การเปิดเสรีทางความคิด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปิดให้มีหนังสือพิมพ์ที่สามารถวิจารณ์ระบอบการปกครองได้อย่างเสรี ทำให้เกิดข้อวิจารณ์ระบอบ และชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของระบอบมากขึ้น
4. ความไม่พอใจของทหารที่มีการจัดตั้งกองเสือป่าขึ้น และกรณีการวิวาทระหว่างทหารกับมหาดเล็ก ทำให้ทหารที่รับการลงโทษเกิดความไม่พอใจ
5. ความคิดเรื่องประชาธิปไตยและการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ เริ่มแพร่หลายในหมู่คนที่มีการศึกษาและนำไปสู่การรวมกลุ่มและการคบคิดล้มล้างระบอบในที่สุด

ในส่วนของผู้ปกครองเอง แม้จะรู้ว่ามีความคิดประชาธิปไตย แต่ก็ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เพราะไม่คิดว่าเป็นปัญหาสำคัญและไม่คาดคิดว่าความคิดดังกล่าวจะแพร่หลาย มีพลังและสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

แต่ที่สำคัญก็คือ ผู้ปกครองเห็นว่าการให้ประชาชนมีสิทธิทางการเมืองจะมีปัญหา เพราะหากมีพรรคการเมือง กลุ่มคนที่จะได้เปรียบเพราะมีเงิน และมีการจัดตั้งรวมกลุ่มก็คือคนจีน ซึ่งในยุคนั้นยังไม่มีความรักดีต่อแผ่นดินไทย

ด้วยความลังเลและความไม่เชื่อว่ระบอบประชาธิปไตยจะพร้อมสำหรับสยาม แม้ว่าจะมีผู้เสนอความเห็นให้มีการเปลี่ยนแปลง แต่สิ่งที

เกิดขึ้นก็คือการปรับปรุงระบบบริหารทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ตลอดจนการแก้ไขกฎหมายต่างๆ ให้ทันสมัย ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นการพัฒนาระบบกฎหมายและการบริหารมากกว่าที่จะเป็นการพัฒนาทางการเมือง

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ประเทศไทยจึงเป็นนิติรัฐที่มีความเข้มแข็งทั้งทางด้านรากฐานของกฎหมายและทางด้านโครงสร้างทางการเมือง

กล่าวคือ อำนาจอรัฐได้รับการพัฒนาให้มีความเข้มแข็ง และเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อำนาจทางการเมืองจึงเป็นอำนาจที่อ่อนแอและต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจอรัฐ

แม้คณะราษฎรจะได้อำนาจทางการเมือง แต่ก็ต้องใช้เวลาหลายปีในการจัดการกับอำนาจอรัฐ ที่สำคัญก็คือ ต้องทบทวนการจัดโครงสร้างอำนาจอรัฐเสียใหม่ให้อยู่ภายใต้อำนาจทางการเมือง มาตรการที่สำคัญก็คือ อาศัยผู้มีตำแหน่งสำคัญทางราชการมาดำรงตำแหน่งทางการเมือง ในขณะเดียวกันก็ไม่ยอมให้มีพรรคการเมือง ดังนั้นแหล่งเดียวที่เป็นแหล่งป้อนบุคลากรทางการเมือง ก็คือระบบราชการโดยเฉพาะกองทัพ

อย่างไรก็ดี จำนวนคนที่เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎรมีฐานทางสังคมนะเศรษฐกิจกว้างกว่าคณะ ร.ศ. 130 เพราะมีทั้งทหาร พลเรือน และพ่อค้า ทหารเองก็มีนายทหารจากกองทัพเรือเข้าร่วมด้วย และก็มีนายทหารทั้งรุ่นหนุ่มและรุ่นอาวุโสรวมอยู่ในคณะราษฎร ในแง่นี้คณะราษฎรก็มีลักษณะเป็นแนวร่วมพันธมิตรของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับระบอบการปกครองแบบเก่ามากกว่าเป็นแนวร่วมของนักประชาธิปไตย

ในแง่นี้ทั้งคณะ ร.ศ. 130 และคณะราษฎรจึงเป็นกลุ่มปฏิกริยา (reactive) มากกว่ากลุ่มอุดมการณ์ที่มีความเป็นปึกแผ่น

ทั้งคณะ ร.ศ. 130 และคณะราษฎรเป็นการก่อหวอดทางการเมืองที่ขาดการเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่อง หากเป็นการก่อตัวทางการเมืองที่มีขอบเขต

จำกัด และด้วยเหตุที่ผู้ร่วมในกลุ่มไม่ได้ต่อสู้ร่วมกันระยะยาว กลุ่มจึง
เปราะบาง ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และแตกแยกกันที่สุดในที่สุด

โดยสรุปแล้วการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นเพียง
การเปิดช่องทางให้กับข้าราชการได้ขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองแทน
พระมหากษัตริย์ และข้าราชการเหล่านี้ก็ได้กระชับอำนาจรัฐให้เข้ากับอำนาจ
ทางการเมือง ทำให้ประชาชนตกเป็นผู้อยู่ภายใต้การปกครองเหมือนเดิม
การมีส่วนร่วมเป็นการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนที่เป็นข้าราชการเท่านั้น และ
เป็นเหตุให้ประชาธิปไตยกลายเป็นเพียงข้ออ้างในการล้มล้างระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น

80 ปีแห่งการปฏิวัติสยาม

รศ.ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

สวัสดีครับ ท่านอาจารย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านศาสตราจารย์ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ท่านหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ ท่านคณาจารย์ แขกผู้เกียรติ และท่านผู้สนใจประวัติศาสตร์ นักศึกษาที่รักทุกท่าน ก่อนอื่น ผมขอขอบคุณภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และคณะผู้จัดงานทุกท่านที่ได้เชิญผมมาพูดในวันนี้

ผมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่ง ดูเหมือนผมได้กลับบ้านเก่า ความจริง เมื่อ 31 ปีที่แล้ว พ.ศ. 2524 เมื่อครั้งที่ผมสำเร็จการศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมเดินมาที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ซึ่งบรรยากาศไม่ใช่เป็นแบบนี้ ครั้งนั้นผมได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจากท่านอาจารย์ธิตมา พิทักษ์ไพรวลัย ผู้ล่วงลับ ซึ่งกรุณาผมมาก พอผมแสดงความประสงค์ว่าผมอยากเรียนประวัติศาสตร์ อาจารย์ธิตมาก็บอกว่าเธอเรียนประวัติศาสตร์มาที่วิชา ผมไม่ได้เรียนประวัติศาสตร์มาเลย เรียนประวัติศาสตร์ตัวสุดท้ายเป็นวิชา อิสระปี 4 คือสัมมนาประวัติศาสตร์ไทย ผมเรียนนิพนธ์รัฐศาสตร์มาทั้งหมด เรียนวิชาสัมมนาประวัติศาสตร์ไทย กับอาจารย์สีบแสง พรหมบุญ และ ผมก็หักเหมาเรียนประวัติศาสตร์ด้วยความที่อยากจะรู้ปัญหาบางเรื่องที่ผมครุ่นคิดอยู่และไม่สามารถจะหาคำตอบได้อย่างชัดเจน จากคณะรัฐศาสตร์ อาจารย์ธิตมาก็กรุณาเทียบเคียงวิชาการเมืองทั้งหมดให้เป็นวิชาประวัติศาสตร์

ซึ่งผมเข้าใจว่าน่าจะเป็นนักศึกษารัฐศาสตร์คนแรกที่มาในเงื่อนไขแบบนี้ของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผมต้องมาเรียนบางวิชาซึ่งผมไม่คุ้นเคยเลย ในทางหนึ่งก็เปรียบได้ว่าผมเองต้องมานับถือศาสนาใหม่ อาจารย์ผม เพื่อนผมหลายคนบอกว่าถ้าเธออดทนเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ได้สักปีหนึ่งก็เก่งแล้ว ไม่น่าจะอยู่ได้ เพราะยังไงก็เรียนไม่จบหรอกครับ อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาสร้างและสะสมความรู้เรื่องการปฏิวัติ 2475 นั้น ผมได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจากท่านอาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์ อาจารย์ผมครับ นั่งอยู่หลังห้อง อาจารย์วิลาศวงศ์ พงศะบุตร ซึ่งเป็นคนที่อธิบายย่อสถานภาพทางประวัติศาสตร์ดีมาก ถ้าใครเคยเรียนกับอาจารย์วิลาศวงศ์ จะอธิบายให้ค่อนข้างดีว่าสถานภาพทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเป็นอย่างไร ขอขอบคุณอาจารย์บุษกร กาญจนวารีย์ ซึ่งสอนประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีอะไรบางอย่างที่ทำให้ผมต้องทำการบ้านต่อเกี่ยวกับเรื่องการเมืองไทย การเมืองพม่า การเมืองอินโดนีเซีย ตลอดระยะเวลาที่ผมสะสมความรู้จนกระทั่งเขียนหนังสือ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นวิทยานิพนธ์ และพิมพ์หนังสือครั้งแรกเมื่อ 20 ปีที่แล้ว ผมพูดที่นี้ว่าผมเขียนหนังสือเมื่อ 20 ปีที่แล้ว หลังจากนั้นผมแทบจะไม่ได้ทำอะไรเลย พุดง่าย ๆ หากินกับหนังสือเก่าของตัวเองแท้ ๆ ก็ไม่รู้เพราะอะไร แต่อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลาที่สะสมความรู้และเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้น นอกจากได้รับความเมตตากรุณาจากอาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แล้ว ผมคิดว่าเรื่องใหญ่คือการที่ผมได้สนทนา และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ สัมภาษณ์กับบุคคลหลายคน ผมอยากจะเอ่ยชื่อไว้ เพราะคนหลายคนเหล่านี้ได้สร้างความรู้ให้กับผม

ผมได้สัมภาษณ์หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ (สมโภช อัครนนท์) คนๆ นี้เป็นคนสอนวิชารัฐธรรมนูญคนแรกของประเทศไทย ใครก็ตามที่เรียนวิชา รัฐธรรมนูญ ซึ่งมีการเรียนการสอนครั้งแรกในประเทศไทยที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองต้องรู้จักหลวงประเจิดอักษรลักษณ์ เป็นรุ่นพี่

ของปรีดี พนมยงค์ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์นั้นอธิบายหลายเรื่องเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญของไทย หรือรัฐธรรมนูญสยามในเวลานั้น ความจริงท่านเองเป็นคนที่สุขภาพไม่ดี เขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่องรัฐธรรมนูญสยามครับ ตอนนั้นหลวงประเจิดฯ สุขภาพไม่ดีแล้ว แต่ท่านกรุณาเล่าเรื่องให้ผมฟังหลายเรื่องที่ผมมีความรู้สึกว่าเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทยนั้น มีความผิดพลาดในเรื่องของความทรงจำ ผมได้พบกับพระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) ที่บ้านพักของท่าน ถนนสาทร ซึ่งผมก็ไปดูปัจจุบันนี้บ้านท่านไม่อยู่แล้ว พระยามานวราชเสวี ท่านกรุณาผมมาก ท่านเล่าเรื่องเกร็ดของกฎหมาย การก่อตั้งสภาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รวมทั้งการเจรจากับรัชกาลที่ 7 ผมได้รับความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจากอาจารย์วิจิตร ลulitanานท์ ซึ่งพบท่านหลายครั้ง และเล่าเรื่องหลายเรื่อง ท่านเป็นคนสำคัญนะครับ คนที่พิมพ์ประกาศคณะราษฎร คืออาจารย์วิจิตร ท่านพิมพ์อย่างไรท่านเล่าให้ผมฟังด้วย มันมีเทคนิคการพิมพ์นะครับ เรื่องแบบนี้ผมไม่ได้เขียน แต่ผมฟังจากท่าน ผมรู้สึกว่ามันประวัติศาสตร์ที่ดีควร จะเก็บเกี่ยวประสบการณ์ ควรจะเก็บรวบรวมหรือสะสมประสบการณ์จากคนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องเหตุการณ์นั้น ผมได้มีโอกาสสัมภาษณ์ อาจารย์อู๋ภัย พิณอุยอิน คนสอนลัทธิเศรษฐกิจคนแรกของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ผมได้พบอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ต้องเรียนนะครับว่าผมเป็นลูกศิษย์คนสุดท้ายของอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ซึ่งท่านกรุณาสอนวิชารัฐธรรมนูญที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก่อนที่ท่านจะทิ้งคณะรัฐศาสตร์ไปสอนนิติศาสตร์ ด้วยเหตุผลที่รัฐศาสตร์ไม่ชอบจริตของการสอนสถาบันการเมือง อาจารย์ไพโรจน์ เป็นอาจารย์ผมเอง ท่านคงทราบนิสัยของอาจารย์ไพโรจน์ ท่านมาสอนนักศึกษาโดยท่านผูกไท ใส่สูททุกวัน ท่านถือว่าอาจารย์ที่ดีต้องผูกไท ใส่สูทนะครับ และถือไม้เท้ามาสอน และพวกเราก็เบื่อมาก แต่ปัจจุบันนี้นักวิชาการทางกฎหมายรุ่นใหม่บางคน พยายามอ้างงานของอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ว่าด้วยอำนาจของการก่อตั้งรัฐธรรมนูญ

บ้าง ว่าด้วยอำนาจของการให้อำนาจรัฐธรรมนูญบ้าง เรื่องเหล่านี้อาจารย์ไพโรจน์สอนผมมานานแล้ว ผมพบกับท่านที่บ้าน ท่านเก็บสะสมเรื่องราวไว้มาก ท่านคืออธิบดีกรมโฆษณาการคนแรกของระบอบใหม่

ผมได้พบอาจารย์สุภา ศิริमानนท์ เล่าเกร็ดประวัติมากมาย ท่านเป็นคนที่มีความจำเยี่ยมมาก ผมพบคุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ประธานนิสิตจุฬาฯ ปี 2475 นายกสโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อยู่ซอยศาสนาพระราม 6 ได้เล่าเรื่องมากมายว่าท่านได้ยื่นหนังสือเรียกร้องกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ไว้ว่าอย่างไร ท่านเป็นนักเคลื่อนไหวทางการเมือง มาตั้งแต่เป็นนิสิตของจุฬาฯ ผมได้พบคุณประยูร ภมรมนตรี เป็นคณะราษฎรเพียงคนเดียวที่ผมได้พบ ผมโชคไม่ดีที่ไม่มีโอกาสได้พบท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เพราะตอนนั้นเด็กมาก ความจริงก็คิดอยู่เหมือนกันว่าสักครั้งหนึ่งผมอยากจะทำท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ แต่ผมต้องสารภาพว่าไม่มีโอกาสได้พบท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ แต่ผมช่วยจัดงานให้อาจารย์ปรีดีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อท่านถึงแก่กรรมเมื่อปี 2526 เมื่อตอนที่ผมทำงานแล้ว

คนที่ผมพบอีกคนหนึ่ง ที่น่าประทับใจอย่างยิ่ง คือคุณสมหวัง สารสาสน์ ลูกชายคนโตของพระสารสาสน์พลขันธ์ คนๆ นี้ทำให้ผมเกิดอาการที่เรียกว่า ทำไมโลกทางการเมืองมันวุ่นวายขนาดนี้ มันไม่ง่ายอย่างที่เรารู้ใจกันอยู่ ความจริงแล้วข้อเรียกร้องของปัญญาชน คนที่เรียนหนังสือฝรั่งเศสให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมาจากกลุ่มของพระสารสาสน์พลขันธ์ ถ้าท่านได้อ่านหนังสือแล้วมีต้นฉบับบางเรื่องที่พระสารสาสน์พลขันธ์ไม่ได้พิมพ์ด้วยซ้ำไป ท่านควรจะรู้ว่ากระแสของการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญมันมาจากหลายทิศหลายทาง ผมได้พบคุณสังข์ พิธโนทัยที่บ้านพัก อยู่ตรอกเล็กๆ ย่านอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ คุณสังข์ พิธโนทัยเป็นเหมือนกับบรรณาธิการเคลื่อนไหว มีตู้หนังสือเต็มไปหมด ท่านเล่าให้ผมฟังมากมายเกี่ยวกับเรื่อง จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นต้น

ความรู้ ประสบการณ์ที่ผมได้สะสมมานั้น ในส่วนหนึ่งผมไม่อาจแอบอ้างได้ว่ามาจากการคิดเอง ทำเอง แต่มาจากการที่ท่านเหล่านี้ได้เล่า

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากความทรงจำของท่าน จนกระทั่งมาสร้างเป็นเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ สำหรับประวัติศาสตร์ 2475 ผมไม่เคยแอบอ้างว่าเป็นความจริงแท้แน่นอน แต่ควรเข้าใจว่า ก่อนที่จะอ่านประวัติศาสตร์ คุณควรอ่านนักประวัติศาสตร์เสียก่อนว่านักประวัติศาสตร์คนนั้นเป็นใคร ทำงานอย่างไร เขาจึงได้เรื่องราวแบบนั้นแบบนี้ ความจริงผมต้องบอกว่าผมมีกัลยาณมิตรที่คุยกับผมในตลอดระยะเวลาที่ทำงานเรื่องนี้ ต้องขอขอบคุณสมเกียรติ จันทะนะ ขอขอบคุณธาวิต สุขพานิช ขอขอบคุณเฉลิมเกียรติ ผิวนวน

ผมต้องขอขอบคุณเบนจามิน วัตสัน เป็นคนที่คุยสนุกมาก ถ้าใครทำงานเกี่ยวกับหอจดหมายเหตุรัชกาลที่ 7 ต้องรู้ว่าเบนจามิน วัตสัน เป็นคนที่รู้เรื่องนี้ดีที่สุด อ่านเอกสารรัชกาลที่ 7 อย่างรอบรู้มากที่สุด มากกว่าผมอีก เบนจามิน วัตสัน เป็นเพื่อนอาวุโส เป็นมิตรสนิทผู้ล่วงลับไปแล้ว หลังจากนั้นผมก็นำมารวมกับการอ่านเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติตลอดระยะเวลาสองปีกว่า ทำให้ผมมีความรู้สึกว่ามีเรื่องอะไรแปลกๆ ที่ผมนึกไม่ถึง เช่น เราพบฎีกา พบคำร้องทุกข์มากมาย ความเคลื่อนไหวจากข้างล่างมีมากมายกว่าที่เราคิด เพียงแต่ว่าถ้าเราไม่ปิดหูปิดตามัน เราพบคนอย่าง ถวัติ ฤทธิเดช คนอย่างนรินทร์ ภาชิต คนอย่างเขียน พันโพธิ์คา คนอย่างถนิม เลหาะวิไลย คนเหล่านี้เป็นสามัญชนที่มีชื่อเรียกขานอยู่ในเบื้องล่าง ผมพบว่า มีพ่อค้าคนชั้นกลางในความเห็นของนักรัฐศาสตร์แต่ตั้งแต่เดิมคือคนที่อยู่ในระบบราชการ แต่ผมสงสัยเป็นอย่างยิ่งว่าทำไมคนชั้นกลางอยู่ในระบบราชการเพียงอย่างเดียว ไม่มีคนชั้นกลางนอกระบบราชการหรือความจริงเรื่องนี้ตอบได้ยากกว่า ถ้าเราอ่านรายงานสำรวจอาชีพพลเมืองมีครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งที่ 2 ในสมัยต้นรัชกาลที่ 7 เราจะพบว่าคนนอกระบบราชการดำรงตนอยู่ มีกลุ่มมีก้อนอยู่ ผมคิดว่าคนอย่างมังกรสามเสน คนอย่างนายเลิศ เศรษฐบุตร คนเหล่านี้เป็นคนที่น่าประทับใจในการเคลื่อนไหวทางการเมือง

ผมเล่าเรื่องราวเหล่านี้มาเพื่อต้องการอธิบายว่าตัวตนที่ผมมีอยู่

ที่ผมเขียนไว้ในหนังสือแล้ว และบางส่วนที่ผมจะพูดต่อไปนี้ ไม่ได้มาจากผลงานของผมเพียงคนเดียว แน่แน่นอนที่สุดความรับผิดชอบต้องอยู่ที่ผมคนเดียว ผมอาจจะตีความคำบอกเล่าของประยูร ภมรมนตรี ผิดพลาด ผมอาจจะตีความเรื่องบอกเล่าของพระยามานวราชเสวี ตามความเข้าใจของผม อันนี้ผมรับผิดชอบเอง แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องเหล่านี้มีอาจเกิดขึ้นได้ ถ้าเราไม่มีโอกาสได้คุย สนทนากับคนที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น เท่าที่จะเป็นไปได้

80 ปีของประชาธิปไตยมีทั้งด้านที่ประสบความสำเร็จ และล้มเหลว ซึ่งเกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ความจริงแล้วก่อนที่เราจะกล่าวประเมินว่าอะไรคือความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลง 24 มิถุนายน 2475 ผมคิดว่าเราต้องเข้าใจแนวคิด 3 เรื่องเสียก่อน ผมคิดว่าผมมีความเข้าใจอย่างนักเรียนประวัติศาสตร์ เพราะผมจบอักษรศาสตร์ มหาบัณฑิตทางประวัติศาสตร์ และผมอดทนเรียนที่นี้อีกยาวนานมากพอ รวมทั้งผมสอนหนังสือที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ด้วย ผมฝึกสอนวิชาประวัติศาสตร์การเมืองไทยกับครูผมที่ชื่อนิติ เอียวศรีวงศ์ อาจารย์นิติไม่เคยปล่อยให้คนสอนการเมืองไทยคนเดียวหรอกครับ ตอนที่ผมขึ้นไปเชียงใหม่ครั้งแรก ผมสอนการเมืองไทยอาจารย์นิตินั่งคุมอยู่ ผมสอนวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาชื่อ ม.ร.ว. รุจยา อาภากร ซึ่งเป็นครูที่เยี่ยมยอดมาก เพราะฉะนั้นการสอนหนังสือที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็เป็นเครื่องยืนยันว่าผมสามารถสอนประวัติศาสตร์ได้ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ผมย้ายจากประวัติศาสตร์ มาอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์เมื่อปี 2532 คือ 23 ปีมาแล้ว ผมไม่มีโอกาสสอนวิชาทางด้านประวัติศาสตร์อีกเลย เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ก็คงต้องเข้าใจว่าผมเข้าใจทุกอย่างจากแง่มุมที่ผมไม่ได้ฝึก ไม่ได้ทำ ไม่ได้ค้นคว้า ไม่ได้ทำอะไรมานานพอสมควร

80 ปีของประชาธิปไตย มีทั้งด้านที่สำเร็จและล้มเหลว ถ้าเราจะเข้าใจด้านที่สำเร็จได้ เรื่องสำคัญที่เราต้องเข้าใจก่อนเป็นพื้นฐาน คือคำว่า

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือแนวคิดเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือความเข้าใจเรื่องชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติทางการเมือง

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถ้าเราประเมินแนวคิดนี้แคบไป กว้างไป หรือพรรณนามากไปจะทำให้เราเข้าใจการประเมินการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ผิดพลาด ในความเห็นของผม พุดตรงไปตรงมาให้กระชับความ “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” หมายความว่า ระบอบการปกครองที่พระเจ้าอยู่หัวดำรงสถานะเป็นประมุขของรัฐคู่กับประมุขของฝ่ายบริหารคือ ท่านเป็น “นายกรัฐมนตรี” ความจริงคำว่า นายกรัฐมนตรีไม่เคยใช้มาก่อน มาถูกบัญญัติศัพท์ขึ้นหลัง 10 ธันวาคม 2475 ผมทราบดี แต่รัชกาลที่ 5 ท่านทรงเรียกพระองค์ว่า (ท่านไม่ได้เป็นนายคณะครับ เพราะศัพท์คำนี้ไม่มี) ฉนั้นเป็น Prime Minister เพราะฉะนั้นระบบการปกครองหรือระบบการบริหารราชการ ที่พระเจ้าอยู่หัวเป็นทั้งประมุขของรัฐ และเป็นประมุขฝ่ายบริหาร การเป็นประมุขฝ่ายบริหารมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าเป็นการเมืองอย่างใหม่ที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 ชุมนางหรือเสนาบดีของไทยไม่เคยมีการประชุมกันเลย

การเมืองไทยไม่เหมือนระบบอังกฤษ ที่มีการประชุมสภามานาน แต่การประชุมเสนาบดีสถานั้นเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 และประชุมกันเป็นประจำทุกวันอังคาร รายงานการประชุมเสนาบดีสภานักศึกษามหาวิทยาลัยค้นได้ง่ายมาก เข้าไปที่ห้องจดหมายเหตุแห่งชาติ อ่านเอกสารหมวด รล อ่านเอกสารนั้นเสีย คุณจะไม่ต้องมีอะไรสับสน เพราะว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก่อนหน้านั้นท่านได้มีโอกาสบริหารราชการจริงๆ

ผมเองไม่ได้อ่านเอกสารการประชุมเสนาบดีสภาทั้งหมด แต่ผมอ่านเฉพาะรัชกาลที่ 7 กับรัชกาลที่ 6 ตอนปลาย กลับพบว่ารัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นประธานการประชุมเสนาบดีสภา เป็นพระราชภาระเป็นอย่างยิ่ง บางเรื่องท่านถึงขนาดว่าฉันอ่านหนังสือแทบจะไม่ไหวอยู่แล้ว รายงานการปฏิบัติราชการของกระทรวงเกษตรส่งถวายรายงานมา 500 หน้า ท่านจะอ่านหมด

500 หน้าได้อย่างไร เพื่อเตรียมการประชุมในอีกสัปดาห์หนึ่ง เรื่องถวายฎีกา เรื่องร้องทุกข์ ถวายถึงพระองค์เป็นแฟ้มๆ ราชอาณาจักรการทำแค่สรุปเรื่องเท่านั้นหรือเปล่า เรื่องถวายฎีกาเรื่องนี้ คนนี้ถวายเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นเรื่อง สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นการปกครองที่สำคัญนะครับ เพราะว่าทำให้ระบบ การเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากระบบเดิม ซึ่งอำนาจที่กระจัดกระจายอยู่ในหมู่ ของขุนนางได้ถูกรวบรวมมาไว้ที่ศูนย์กลาง คือที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องทราบทุกอย่างเรื่องราวราชการแผ่นดิน ทุกกระทรวง ทบวง กรม ท่านทรงเคยตัดพ้อต่อว่าแม้กระทั่งเรื่องการลดค่าเงินบาทอย่างนี้ มีการโต้เถียงกันระหว่างเสนาบดีกระทรวงการคลัง ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ คนนั้นคนนี้ ท่านบอกว่าท่านเองไม่ได้เรียนเรื่องนี้มา ฉันทเป็นนายทหาร ฉันทจะรู้ได้ยังไงว่าตกลงจะใช้เงินมาตรฐานทองคำ หรือมาตรฐานเงินปอนด์ จะลดค่าเงินบาทจะทำยังไง จะตัดสินใจยังไง

เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระองค์ตระหนักอยู่แต่ตั้งแต่เดิมนั้นก็คืออยากให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเราควรจะทราบอยู่ว่า พระองค์นั้นได้มี แนวพระราชดำริชัดเจนตั้งแต่มีคำถามไปยังพระยาภิรมย์ภักดีในปี 2469 ได้มอบหมายเรมอนต์ บี สตีเวน กับพระยาศรวิสารวาจาเขียนร่างรัฐธรรมนูญ ขึ้น ความจริงจะเรียกว่ารัฐธรรมนูญก็ได้ แต่ตอนนั้นใช้ศัพท์คำแปลกๆ อย่างอื่น คือเปลี่ยนเค้าโครงรูปแบบการปกครองในปี 2474

ความสำเร็จของการปฏิวัติ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน คือการเคลื่อนย้ายให้พระเจ้าอยู่หัวดำรงตำแหน่งประมุขของรัฐเพียง อย่างเดียว นับจากปี 2475 จนกระทั่งถึงวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่เคยเสด็จประพรมเสนาบดีสภา หรือในคณะรัฐมนตรีเลย ผมไม่เคยได้ยิน ชาวเลยที่ท่านเสด็จไปร่วมประชุมคณะรัฐมนตรี เพราะฉะนั้นการที่ท่าน ไม่เสด็จร่วมประชุมคณะรัฐมนตรีหมายความว่าอย่างไร หมายความว่า อำนาจของการเป็นประมุขฝ่ายบริหาร เรื่องอำนาจของการบริหารราชการ แผ่นดินได้ยกไปแล้วให้กับอีกคนๆ หนึ่ง คือเป็นนายกรัฐมนตรีอีกคนหนึ่ง ที่แยกออกจากสถาบันกษัตริย์ คนๆ นั้นก็คือพระยามโนปกรณนิติธาดา

พระยาพหลพลพยุหเสนา จอมพล ป.พิบูลสงคราม จนกระทั่งถึงนายกา
ยี่งลักษณ์ ชินวัตร ผมว่าโครงสร้างนี้ต่างหากที่เป็นความสำเร็จอันงดงาม
ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ความจริงรัชกาลที่ 7 ทรงมีดำริแล้วว่าท่านอยากจะให้คนอื่นคนหนึ่ง
ไปนั่งในที่ประชุมเสนาบดีสภาแทนท่าน ท่านเคยพูดว่าจะตั้งอัครมหา
เสนาบดี ท่านจะให้กรมพระนครสวรรค์บ่าง สุดท้ายท่านจะให้เจ้าพระยา
มหิธรบ่าง แต่ความคิดอันนั้นไม่เคยสำเร็จเลยเพราะมีแรงต้าน อันเนื่องมา
จากท่านเป็นองครักษ์ฐานิปัตย์ ถ้าตั้งนายกรัฐมนตรี ปัญหาคือเวลาจะปลด
กรมพระยาดำรงราชานุภาพบอกว่า ถ้าพระเจ้าอยู่หัวตั้งนายกรัฐมนตรีเอง
เวลาจะปลดนายกรัฐมนตรี ใครจะปลด ก็ต้องพระเจ้าอยู่หัวปลดอยู่ดี ก็เป็น
ปัญหาหัวพันหลัก เพราะฉะนั้นความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
2475 คือการขับเคลื่อนให้พระเจ้าอยู่หัวดำรงตำแหน่งประมุขของรัฐเพียง
อย่างเดียว ไม่ได้ดำรงตำแหน่งประมุขฝ่ายบริหารอีกต่อไป แม้ว่าพระองค์จะ
ทรงมีพระบารมีมากล้น มีโครงการพระราชดำริ แต่พระองค์ไม่เคยเสด็จ
ประทับร่วมในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเลย

เรื่องที่ 2 ที่เราต้องเข้าใจ คือปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต
ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงไม่เข้าคายไม่ออก และหลายคนไม่อยากจะพูด ความจริง
ผมอยากเห็นนักประวัติศาสตร์วิจัยเรื่องนี้อย่างถ่องแท้เสียที สิทธิสภาพ
นอกอาณาเขต คือระบบที่มหาอำนาจบีบบังคับสยามให้มีอำนาจจัดเก็บภาษี
ศุลกากรจำกัดคือร้อยละ 3 มีอำนาจทางการศาลจำกัดอันเนื่องมาจาก
ไม่สามารถพิจารณาคนบังคับต่างชาติได้ ปัญหาเรื่องนี้กระทบกระเทือน
โครงสร้างทางสังคมการเมืองอย่างมาก เพราะคนในบังคับต่างชาติไม่ได้
แปลว่าฝรั่งอย่างเดียว คนในบังคับต่างชาติคือคนจีน และคนจีนที่มีการ
ศึกษา มีเงินจำนวนหนึ่ง ก็ไปซื้อใบหรือซื้อบัตรประชาชนว่าตนเองบังคับ
ต่างชาติด้วย ความจริงเอ่ยชื่อพอสังเขปได้ไหมครับ คนที่ก่อตั้งธนาคาร
กสิกรไทย คือคนบังคับอังกฤษ คนค้าข้าวใหญ่ที่ปรากฏชื่อเป็นเจ้าของห้าง
มาบุญครอง ความจริงเขาไม่ได้เป็นเจ้าของห้างนะ เขาชื่อ มา บุญกุล

ภรรยาชื่อ บุญครอง บุลกุล ลูกชายสร้างห้างเอาชื่อพ่อกับชื่อแม่มารวมกัน เป็นมาบุญครอง มา บุลกุล คือคนบังคับฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องคนจีนนำ ปวดหัวมาก ความจริงมีบัญชีรายชื่อว่าด้วยคนบังคับต่างชาติ มีคติความที่ ซ้ำซ้อนอยู่ คนที่ประกอบอาชีพทางกฎหมายเท่านั้นที่จะรู้ว่า เรื่องนี้มีมัน แปลว่าประเทศไทยไม่มีเอกราชสมบูรณ์ สยามไม่มีเอกราชสมบูรณ์ครับ เพราะเราจัดการกับคนพวกนี้ไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงพวกนักหนังสือพิมพ์ นักหนังสือพิมพ์บางคนก็วิจารณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วิจารณ์ เจ้านาย วิจารณ์ขุนนางเสียๆ หายๆ ความจริง ไม่ใช่อะไรอื่นเลย ความจริง พวกนี้อยู่ในร่มธงของคนบังคับต่างชาติ รัชกาลที่ 6 ท่านก็ทำอะไรไม่ได้ก็ เขียนหนังสือตอบโต้ ทำได้เพียงแค่นั้น สิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นเรื่องที่ กัดกร่อนและกระทบกระเทือนคนที่มีการศึกษาทางด้านกฎหมาย ทางด้านการทหาร ข้าราชการเป็นอย่างยิ่ง อันนี้คือสาเหตุว่าทำไม ความตั้งใจที่ทำให้ ประเทศชาติมีเอกราชสมบูรณ์ จึงเป็นเจตนารมณ์หนึ่งของการเปลี่ยนแปลง 24 มิถุนายน 2475 “เอกราช” ในความหมายนี้เป็นเอกราชในความหมายใหม่ ไม่ใช่เอกราชที่มีความหมายเดิม เอก คือหนึ่ง ราช คือพระเจ้าอยู่หัว เอกราชไม่ใช่แปลว่าพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว แต่เอกราชในที่นี้หมายถึง เขตอำนาจของรัฐในการจัดเก็บภาษี และการควบคุมคนบังคับต่างชาติ

อีกเรื่องหนึ่งที่เราต้องเข้าใจคือ “ความเป็นชาติในทางการเมือง” ผมว่าเรามีความอ่อนแอในการศึกษาเรื่องชาติเป็นอย่างยิ่ง เรื่องนี้มี 2 ความหมาย ชาติทางวัฒนธรรม ผมไม่คิดว่าเป็นปัญหาใหญ่ แต่ชาติทางการเมือง หมายความว่า คนที่อยู่เป็นประชากรของรัฐต้องเป็นพวกเดียวกัน ไม่ว่าคุณจะมีถิ่นกำเนิด ภาษา ชาติพันธุ์อย่างไรก็ตาม คือจินตภาพของ คณะราษฎรนั้นต้องการทำให้ประเทศเป็นประเทศใหม่ที่เรียกว่าไทย มียอยักษ์ (ย) และทุกคนมีความเป็นไทยเหมือนกัน

อันนี้ผมคิดว่าเป็นความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่ผมเห็น และเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ถ้ามองจาก 3 แง่มุม คือความสำเร็จ เพราะเราเห็นร่องรอยความเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เป็นระบอบใหม่ในทันทีทันใด เห็นการแก้กฎหมายและแลเห็นกรอบโครงของการทำให้ประเทศเป็นไทย คือความจริงให้ประชากรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เรียกว่าเป็นชาติทางการเมืองเกิดขึ้นมาแล้วก่อน แม้กระทั่งเมื่อหลวงพิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีก็ตาม

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทั้ง 3 เรื่องนี้คือเหตุผลที่ทำให้อยากเรียกเหตุการณ์ 24 มิถุนายน ว่าไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองธรรมดา หรือไม่ใช่การรัฐประหาร แต่คือ “การปฏิวัติสยาม” เพราะขณะนั้นไม่ใช่ชื่อไทยนะครับ ชื่อสยาม เมื่อปฏิวัติแล้วจึงเป็นไทย เพราะประเทศไทยยังไม่มีการปฏิวัติสยามจึงมีประเทศไทย มีการปฏิวัติสยามจึงมีระบอบใหม่ มีการปฏิวัติสยามจึงมีการแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

แม้ว่าเรื่องนี้ผมไม่ได้เขียนไว้ในหนังสือ เรื่องนี้เป็นเรื่องนอกหนังสือแล้ว เพื่อผลประโยชน์ในทางวิชาการ ผมคิดว่ามีความล้มเหลวมีข้อจำกัดอยู่หลายเรื่อง แต่มันไม่ใช่เรื่องของการโจมตีอย่างสุดขั้ว หรือสุดโต่งว่าหลังการเปลี่ยนแปลง 2475 ไม่ได้เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง มันไม่ใช่ “การยึดอำนาจครั้งนั้นเป็นการยึดอำนาจจากพระเจ้าอยู่หัว เสร็จแล้วมาสร้างกษัตริย์หลายพระองค์” อันนี้เป็นคำพูดของนายแมลงหวี่นะครับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช “โค่นต้นกัลปพฤกษ์ แล้วปลูกต้นตำแย” อะไรอย่างนี้ ใช้สำนวนอย่างนี้หรือว่าทำให้ยุคสว่างสิ้นสุดลงและสร้างยุคมืดขึ้น ผมคิดว่าไม่ใช่เป็นแบบนั้นแต่อย่างไรก็ตาม ผมเห็นข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลง 2475 มีประเด็นสำคัญที่ควรแลกเปลี่ยนกัน หรือฝากไว้ให้กับนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ได้ทำก็คือ ข้อจำกัดข้อที่ 1 ที่เราเห็นทันที ผมเห็นทันทีนะครับ แต่เขียนลำบากก็คือ คณะราษฎรเป็นกลุ่มคนที่มีความกำลังจำกัดมาก ขอให้ดูสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่งตั้ง 70 คนนะครับ 70 คนนั้นเป็นส่วนหนึ่งคือข้าราชการในระบอบเก่า อีกส่วนหนึ่งเป็นคณะราษฎร มีผู้แทนที่ไม่ใช่ข้าราชการเก่าและไม่ใช่คณะราษฎรอยู่ 3 คน ความจริงผมสนใจ 3 คนนี้มาก คนหนึ่งชื่อ มังกร สามเสน คนหนึ่งชื่อ มานิต วสุวัต และขุนใช้ คูตระกุล

แต่คำถามของผมในใจตลอดเวลาก็คือว่า ทำไมคณะราษฎรไม่เชิญคนนอกมากว่านี้ หากคิดว่าตัวเองมีฐานจากคนอื่นสนับสนุน ผมคิดว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก็สนใจประเด็นนี้เช่นเดียวกัน อาจารย์ฉัตรทิพย์เคยถามอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ว่า ท่านมีความสัมพันธ์ยังงัยกับต้นชีวิตเมือง ท่านไปอ่านเองนะครับ อาจารย์ปรีดีไม่ตอบนะครับ เลคเชอร์ยาวเลยที่ว่าด้วยเรื่องระบอบพีคคืออะไร ความจริงแล้วการเปลี่ยนแปลง หรือการตั้งสภาใหม่ ถ้าเราศึกษาการเปลี่ยนแปลงในประเทศฝรั่งเศส ในประเทศในยุโรปและอื่นๆ ความจริงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่งตั้งนะครับ ไม่ได้เลือกตั้ง มันสามารถจะดึงมาจากฐานที่กว้างขวางได้มากกว่านี้ ทำไมไม่มีพ่อค้าคนกลางมากกว่านี้ มีแค่ 3 คน ทำไมไม่มีเจ้านายจากเชียงใหม่ เจ้านายจากปัตตานี เจ้านายจากอีสานเข้ามาร่วมในสภานิติบัญญัติ สภาผู้แทนราษฎรชุดแต่งตั้ง แสดงว่าฐานของคณะราษฎรเป็นฐานที่แคบมาก และฐานที่แคบมากทำให้คณะราษฎรอยู่ด้วยความอ่อนแอ อยู่ด้วยความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน และไม่ไว้วางใจคนอื่นด้วย

ข้อจำกัดอีกเรื่องหนึ่งก็คือ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรพูดไว้แล้วว่าคณะราษฎรตัดสิทธิ์เจ้านายตั้งแต่ต้น มีฐานทางความคิดที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ทำไมเจ้านาย หม่อมเจ้าจึงเล่นการเมืองไม่ได้ ความจริงคนที่ห้ามเล่นการเมืองคือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ท่านควรจะอยู่เป็นประมุขของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว แต่ทำไมเจ้านายเล่นการเมืองไม่ได้ นั่นเพราะคณะราษฎรอยู่ด้วยความอ่อนแอ อยู่ด้วยความไม่ปลอดภัย ปัญหาเรื่องนี้ปรากฏนับตั้งแต่การเขียนรัฐธรรมนูญโดยมีบทเฉพาะกาล ผมว่าการเขียนรัฐธรรมนูญไม่ว่าจะเป็นฉบับ 27 มิถุนายน 2475 ฉบับ 10 ธันวาคม 2475 เป็นการเขียนรัฐธรรมนูญที่แปลกมาก ถ้าพูดกันตรงๆ เป็นการเขียนรัฐธรรมนูญซ้อนรัฐธรรมนูญ มีรัฐธรรมนูญหลักอยู่ และมีบทเฉพาะกาลมาบังคับ คุณอ่านรัฐธรรมนูญต้องอ่านบทเฉพาะกาล อันนี้เป็นข้อจำกัดของคณะราษฎรอย่างแท้จริง การไม่อนุญาตให้จัดตั้งพรรคการเมือง ทุกวันนี้เราพูดถึงประชาธิปไตยต้องมีระบอบพรรคการเมือง ต้องมีการเลือกตั้ง ผมเองค้นแต่ไม่มากพอ

นายกสมาคมคณะราษฎรคนแรกคือพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วันจามรมาน) ทำไม่จึงเป็นพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ทำไม่คณะราษฎรไม่มีคนไปนั่งที่สมาคมคณะราษฎร ทำไม่จึงมอบเรื่องนี้ให้พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์

เพราะฉะนั้นเมื่อคณะราษฎรมีฐานที่แคบ ความจริงแล้วคนภายในคณะราษฎรก็ไม่น่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย จึงมอบให้คนนอกมาเป็นนายกสมาคมคณะราษฎร ซึ่งความจริงพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์พูดด้วยซ้ำไปว่า สมาคมคณะราษฎรคือการเตรียมการตั้งพรรคการเมือง แต่ในที่สุดก็ไม่มี การตั้งพรรคการเมือง ประเทศไทยไม่มีการตั้งพรรคการเมือง นี่คืออุปสรรค เป็นข้อวิจารณ์ใหญ่ของนักรัฐศาสตร์ เป็นประชาธิปไตยที่มีลักษณะจำกัด มีการหวงอำนาจเพราะไม่ให้สิทธิพลเมืองในการตั้งพรรคการเมือง ระบบรัฐสภาไทย หรือระบบสภาไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีสมาชิกสองประเภท คือ เลือกตั้งครึ่งหนึ่งและแต่งตั้งครึ่งหนึ่ง อันนี้เห็นชัดอยู่แล้วว่าคณะราษฎรมีข้อจำกัดด้วยการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครึ่งสภา รวมทั้งให้ข้าราชการ นายทหารสามารถควบตำแหน่งรัฐมนตรีด้วย ให้ ผบ.ทบ. เป็นรัฐมนตรีกลาโหมด้วย ภาษาทางรัฐศาสตร์ เรียกว่าเป็น Executive Democracy เป็นประชาธิปไตยที่มีลักษณะข้อสงวนไว้ในกลุ่มของตัวเองเป็นอย่างมาก ซึ่งความจริงเรื่องนี้ อาจารย์ชัยอนันต์ สมุทวณิช หรือคนอื่นเขาท้วงไว้ ซึ่งก็ควรแก่การรับฟัง ผมคิดว่าเรื่องใหญ่คือการไม่พัฒนาระบบเลือกตั้ง เพราะว่าพรรคการเมืองเขาไม่ตั้ง ระบบการเลือกตั้งก็ไม่มีการพัฒนา ระบบเลือกตั้งของไทยเป็นระบบเลือกตั้งอย่างง่าย จัดการอย่างง่าย บริหารโดยระบบราชการ

ผมว่าเรื่องข้อจำกัดใหญ่อีกข้อหนึ่ง เผอิญผมไม่มีโอกาสพบอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เราต้องรู้ว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยจะหยั่งลึกได้ในต่างประเทศนั้นอยู่ที่ท้องถิ่น เผอิญเรามาด้วยทุนของคอนราต อาเดนาวร์ ท่านต้องรู้จักครับ คอนราต อาเดนาวร์ เป็นนักประชาธิปไตย เป็นประธานาธิบดีที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของเยอรมนี ดำรงตำแหน่งภายหลัง

ฮิตเลอร์ แต่ คอนราด อาเดนาัวร์ นั่นคือ นายกเทศมนตรีเมืองโคโลญจน์ ประชาธิปไตยมันต้องเกิดจากการที่ประชาชนมีความรู้สึกเป็นพลเมือง ไปประชุมเอง ตัดสินเอง แก้ปัญหาเอง บริหารจัดการเอง คำว่า ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ความเห็นของนักรัฐศาสตร์อย่างผม คำว่า “โดยประชาชน” สำคัญที่สุด “ของประชาชน” ไม่เป็นไรเป็นนามธรรม “เพื่อประชาชน” นี้ใครก็ได้ ประชาชนก็ทำเพื่อประชาชนได้ พระมหากษัตริย์ก็ทำเพื่อประชาชนได้ นายทุนก็ทำเพื่อประชาชนได้

แต่ “โดยประชาชน” คือประชาชนต้องทำเอง การจัดตั้งเทศบาล หลังการเปลี่ยนแปลง 2475 มีจำนวนจำกัดมาก หากได้เจออาจารย์ปรีดี ก็อยากถามว่า ทำไมจึงไม่ตั้งเทศบาลให้คลุมทั้งประเทศ คนที่ศึกษาประวัติศาสตร์การปฏิวัติฝรั่งเศสย่อมรู้ว่า นักปฏิวัติฝรั่งเศสตั้งคอมมูน (commune) ตั้งเทศบาลเต็มทั้งประเทศ แม้จะลุ่มๆ ดอนๆ แต่ก็พื้นฐานของพลเมือง ฐานของนักประชาธิปไตยที่พัฒนาขึ้นมาจากระดับบรากหญ้า แต่ประเทศไทย มีเทศบาลที่จำกัดมาก จนกระทั่งถึงในปี 2500 มีเทศบาลอยู่ 120 แห่ง เราเพิ่งมีการปกครองตนเองของพลเมืองกระจายไปเต็มประเทศ หลังรัฐธรรมนูญ 2540 ปัจจุบันนี้เรามีการปกครองท้องถิ่น 7,500 แห่ง ท่านลองคิดนะครับ 7,500 แห่ง คณะราษฎรทำไว้เพียง 120 แห่งเท่านั้น

อีกเรื่องหนึ่งที่น่าฉงน คือที่ ปรีดี พนมยงค์ ทำการยกร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ ทั้งที่รัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 ก็แก้ไขได้ และเป็นรัฐธรรมนูญที่ใช้ยาวนานที่สุดในการเมืองไทย ยาวนานกว่ารัฐธรรมนูญปี 2521 ยาวนานยิ่งกว่ารัฐธรรมนูญปี 2540 และผมคิดว่ายาวนานกว่ารัฐธรรมนูญปี 2550 ด้วย ผมให้คำทำนายไว้ ผมเป็นกรรมการร่างปี 50 อันนี้เป็นชะตากรรมของเรา เพราะเราชอบร่างใหม่เสมอ คำถามก็คือทำไมอาจารย์ปรีดีร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ คือฉบับปี 2489 ท่านให้เหตุผลว่าต้องการทำประชาธิปไตยสมบูรณ์ ท่านให้เหตุผลอย่างนี้ แต่ความจริงแล้วการแก้ไขก็ทำได้ใช้ใหม่ครับ เพราะรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 เป็นรัฐธรรมนูญที่ดำรงอยู่และต่อเนื่องมา 14 ปี ผมคิดว่าท่านติดนิสัยบางเรื่องมั้ง เป็นผม

ผมทำไม่ถูก ผมไม่เคยสัมภาษณ์ท่าน และไม่อาจจะเอาตัวรู้ตอบแทนท่านเลย อันนี้เป็นข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลง หรือเรียกว่าบางเรื่องเป็นความลับเหลวของการปฏิวัติสยาม 2475

ในแง่ผมนี้ ไม่ใช่แง่ผมว่าเป็นการเปลี่ยนระบบกษัตริย์เป็นระบบเผด็จการไม่ใช่ครับ ความลับเหลวในแง่ผมนี้ที่ผมได้ยกตัวอย่างมา แน่นอนที่สุด เรามีความล้มลุกคลุกคลานของระบอบประชาธิปไตย 80 ปี แต่ผมคิดว่าปัญหาเรื่องความล้มลุกคลุกคลานของประชาธิปไตย 80 ปีนี้ มันจะดีหรือที่เราจะยกทั้งหมดให้เป็นความผิดพลาดของคณะราษฎร ผมคิดว่าคณะราษฎรไม่มีส่วนต้องรับผิดชอบ มีความรับผิดชอบอะไรบ้างเกี่ยวกับเรื่องสงครามญี่ปุ่น มันเป็นปัจจัยที่อยู่เหนือการควบคุมของคณะราษฎร ปัญหาเรื่องสงครามเย็น ปัญหาสงครามเวียดนาม การก่อตัวของคอมมิวนิสต์ การตัดสินใจใช้อาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์นั้น เรื่องนี้พ้นจากความรับผิดชอบของคณะราษฎรไปหมดแล้ว รวมทั้งการขยายตัวของระบบราชการ

ผมว่าเรื่องใหญ่ของประชาธิปไตยไทย คือการขยายตัวของระบบราชการ ประชากรไทยหรือสยามเดิม จากปี 2475 ถึงปัจจุบัน ขยายเพียง 10 เท่า ขณะที่ข้าราชการขยายตัว 30 เท่า ด้วยเหตุที่ราชการไทยขยายตัวออกไปมาก ทุกกระทรวง ทบวง กรม ทุกหน่วยงาน เมื่อก่อนตั้งอยู่ส่วนกลาง ต่อมาตั้งจังหวัด ตั้งอำเภอ ประทานโทษต่อไปตั้งตำบล หมู่บ้าน ตั้งให้หมดเลย การขยายตัวของระบบราชการแบบนี้สร้างวัฒนธรรมแบบข้าราชการ ซึ่งไม่ส่งเสริมความเป็นพลเมือง รวมถึงอุดมการณ์หรือคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยด้วย ผมคิดว่า 80 ปีของประชาธิปไตยไทยล้มลุกคลุกคลาน แต่เป็นการล้มลุกคลุกคลานที่ไม่ซ้ารอยเดิม ไม่ได้เป็นวัฏจักร ไม่มีวัฏจักรในการเมืองไทย มันล้มลุกคลุกคลาน แต่พัฒนาการและเปลี่ยนรูปร่างไปตามพลังเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละช่วงเวลา โดยพลังบางช่วงเป็นพลังของระบบข้าราชการ ซึ่งขยายตัวมากในยุคของจอมพลถนอม กิตติขจร จากจำนวนเดิมที่มีแค่แสนคนเพิ่มเป็นล้านเศษ ข้าราชการและทหาร

นะครับ ในช่วง 10 ปีของจอมพลถนอมน่าจะสนใจเป็นอย่างยิ่งในฐานะนักรัฐศาสตร์ ทำให้เราเป็นรัฐราชการไปครับ

โดยวิธีคิด กติกาทุกวันนี้ องค์กรปกครองท้องถิ่นจะทำอะไรก็พึ่งราชการ ต้องขออนุมัติอธิบดี ขออนุมัติผู้ว่าฯ ขออนุมัตินายอำเภอ ท้องถิ่นย่อยเปลี่ยเสียขาไปหมด เพราะราชการคุมกฎอยู่ รวมทั้งอุดมการณ์ประชาธิปไตยนั้น ผมไม่แน่ใจว่าเมืองไทยจะลงรากปักฐานแน่นหนาขนาดไหน ผมทราบดีว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยส่วนใหญ่มีอยู่ในกลุ่มเคลื่อนไหวต่างๆ แต่อุดมการณ์ประชาธิปไตยที่จะสร้างความมั่นคงให้ประเทศได้ ต้องเป็นประชาธิปไตยอยู่ในเชิงปฏิบัติ ผมยกตัวอย่างเทศบาลโคโลญจน์ ถ้าประชาธิปไตยไม่อยู่ในคอมมูน ไม่อยู่ในเทศบาล และไม่อยู่ในเมือง (City) ผมเข้าใจคำขวัญของนายกรัฐมนตรีคอนราด อาเดนาัวร์ กล่าวว่า “No State without Cities” (ไม่มีรัฐ ถ้าไม่มีเมือง) เมืองต้องมีสภาเมือง (City Council) นะครับ เพราะฉะนั้นความเป็นเมืองคือภาคปฏิบัติของความเป็นประชาธิปไตย นับตั้งแต่วิตเราเป็นอุดมการณ์ที่เป็นไปในเชิงปฏิบัติและทำให้ประชาธิปไตยของไทยยั่งยืนยิ่งกว่าประชาธิปไตยในเชิงอุดมการณ์ที่คิดอะไรในแบบนามธรรม คิดอะไรในแบบอุดมคติ ซึ่งรังแต่จะสร้างปัญหา

ผมอยากจะสรุปว่า 80 ปีประชาธิปไตย ผมได้อธิบายทั้งข้อเด่นของการปฏิวัติสยาม ผมได้พูดถึงข้อจำกัดของมัน แน่นอนผมอาจจะไม่มีเวลามากพอที่จะพูดถึง พัฒนาการประชาธิปไตยในแต่ละห้วงเวลามันอาจจะกินเวลามากเกินไป แต่ผมอยากจะให้เราเข้าใจว่า ถ้าเราจะสืบทอดเจตนารมณ์ของ 24 มิถุนายน คุณต้องมองให้รอบด้าน ประวัติศาสตร์ไทยมีแนวโน้มอย่างหนึ่งว่า คนหนึ่งจะเล่าเรื่องเฉพาะที่ตนเองเห็น เราต้องพยายามประกอบส่วนต่างๆ จากแง่มุมต่างๆ ของประวัติศาสตร์ให้เป็นความทรงจำร่วม (Share Memory)

คณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงด้านกฎหมาย

รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์

สวัสดีครับท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน เรื่องที่เชิญให้ผมมาพูดในวันนี้คือเรื่องคณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงด้านกฎหมาย ผมขอเริ่มว่า ถ้าพูดเฉพาะเรื่องของคณะราษฎรนั้นอาจจะไม่เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายทั้งหมดหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผมจึงจะพูดถึงคณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจนกระทั่งถึงประมาณช่วง 5 ปีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นสำคัญ ประเด็นหลักๆ ที่ผมจะพูดมี 3 ประเด็นใหญ่ๆ ประเด็นแรกผมจะพูดถึงเรื่องของการก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรเพื่อจัดวางโครงสร้างพื้นฐานทางกฎหมายและการปกครองของรัฐ ประเด็นที่สองผมจะพูดถึงการพัฒนาทางด้านกฎหมายและการใช้กฎหมายเป็นกลไกขับเคลื่อนระบอบการปกครองแบบใหม่ และประเด็นสุดท้ายผมจะพูดถึงเรื่องการสร้างอุดมการณ์ของระบอบรัฐธรรมนูญ โดยประเมินความสำเร็จและความล้มเหลวและผลกระทบที่มีต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนแรกก็คือ เรื่องของการก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรเพื่อจัดวางโครงสร้างพื้นฐานทางกฎหมายและการปกครอง เราคงจะทราบกันว่าหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือการอภิวัฒน์สยามเมื่อ

พุทธศักราช 2475 แล้ว คณะราษฎรได้ให้กำเนิดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของประเทศไทยขึ้น เมื่อกล่าวถึงประเด็นนี้อาจจะมีการช่วงชิงความหมายของการให้รัฐธรรมนูญอยู่บ้างเหมือนกัน เพราะว่าในยุคสมัยหลังนักกฎหมายบางท่านไปถือเอาว่าศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงนั้นมีสภาพเป็นรัฐธรรมนูญด้วย ซึ่งในทางทฤษฎีกฎหมายคงถือเช่นนั้นไม่ได้¹ เราจึงจะต้องถือว่าคณะราษฎรนั้นเป็นผู้กำเนิดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรฉบับแรกคือพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ซึ่งประกาศใช้บังคับเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475

หากถามต่อไปว่าคณะราษฎรได้จัดวางโครงสร้างพื้นฐานในทางกฎหมายและการปกครองอะไรบ้างไว้ในรัฐธรรมนูญ เราจะพบว่าหลักการใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรได้วางเอาไว้แล้วก็เป็นโครงของรัฐไทยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมีอยู่ 3 เรื่อง **ประการแรก** คณะราษฎรยังกำหนดรูปของรัฐให้เป็นราชอาณาจักรอยู่ต่อไป หมายความว่ายังคงให้พระมหากษัตริย์ หรือที่รัฐธรรมนูญฉบับแรกเรียกว่ากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐต่อไป แล้วก็คงสภาพของรัฐในลักษณะที่เป็นรัฐเดี่ยวต่อไป ในแง่นี้เราจะพบว่าไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในแง่ในรูปของรัฐต่างไปจากเดิม **ประการที่สอง** ก็คือ การกำหนดให้ประชาชนหรือที่คณะราษฎรเรียกว่าราษฎรเป็นเจ้าของอำนาจรัฐ อันนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ที่สุด เป็นการประกาศหลักประชาธิปไตยขึ้นเป็นครั้งแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เราจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงในประเด็นนี้แตกต่างไปจากจินตนาการของในหลวงรัชกาลที่ 7 แล้วก็บรรดาบุคคลที่แวดล้อมพระองค์ ซึ่งเห็นได้จากร่างรัฐธรรมนูญของเจ้าพระยากัลยาณมิตร ซึ่งไม่ได้มีการประกาศใช้ ที่กำหนดให้อำนาจสูงสุดตลอดทั่ว

¹ เหตุผลสำคัญที่เราไม่อาจถือว่าศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง เป็นรัฐธรรมนูญก็เนื่องมาจากข้อความในศิลาจารึกดังกล่าวไม่มีลักษณะเป็นบรรทัดฐานทางกฎหมาย อีกทั้งไม่มีการจำกัดอำนาจผู้ปกครองหรือกำหนดกฎหมายเกณฑ์การใช้อำนาจ ข้อความในศิลาจารึกมีลักษณะเป็นเพียงการพรรณนาสภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นเท่านั้น (หากเรายอมรับว่าศิลาจารึกดังกล่าวได้รับการสร้างขึ้นในยุคสมัยนั้นจริง)

ราชอาณาจักรเป็นของกษัตริย์² เพราะฉะนั้นเราจะพบว่าการประกาศหลัก
 ประชาธิปไตยจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่อันเกิดจากคณะราษฎร
 เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 **ประการที่สาม** คณะราษฎรได้วางหลักการ
 การปกครองโดยกฎหมายเป็นใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันเรารู้จักกันในนามของ
 นิติรัฐ ก็คือกำหนดให้บุคคลเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย และใช้กฎหมาย
 นั้นเป็นเครื่องมือในการจัดการปกครอง อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตอยู่
 ประการหนึ่งว่าหลักนิติรัฐหรือการปกครองโดยกฎหมายเป็นใหญ่นั้นไม่ได้
 ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญฉบับแรก คือในพระราชบัญญัติ
 ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว 2475 คงปรากฏอยู่แต่ใน
 คำประกาศของคณะราษฎรที่ว่าด้วยหลัก 6 ประการเท่านั้น การประกาศ
 หลักนิติรัฐในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจนเป็นบทกฎหมายลายลักษณ์อักษร
 เกิดขึ้นในอีก 6 เดือนต่อมา คือปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร
 สยามฉบับวันที่ 10 ธันวาคม 2475 แต่วิถีคิดเรื่องกฎหมายเป็นใหญ่ปรากฏ
 ให้เห็นแล้วในคำประกาศของคณะราษฎรรวมทั้งในหลัก 6 ประการของ
 คณะราษฎรด้วย อันนี้คือหลักการใหญ่ๆ ที่คณะราษฎรได้วางเอาไว้แล้ว
 ก็ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกฎหมายอันสำคัญ

หากเราย้อนกลับไปดูโครงสร้างรัฐธรรมนูญฉบับแรกเราก็จะพบว่า
 มีหลักอีกประการหนึ่งซึ่งใช้บังคับอยู่ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น คือ
 เลิกใช้หลักการนี้หลังจากที่มีการทำรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 ผมเรียก
 หลักการนี้ว่า หลักการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินหรือหลักการ
 ควบคุมกิจการแผ่นดินโดยสภาผู้แทนราษฎร ปัจจุบันนี้เราคุ้นเคยว่าการจัด
 วางโครงสร้างรูปแบบการปกครองในทางกฎหมายมหาชนนั้นเราใช้ระบบ
 รัฐสภา มีการถ่วงดุลและมีการคานอำนาจกันโดยฝ่ายบริหารสามารถยุบสภา
 ผู้แทนราษฎรได้ แล้วสภาผู้แทนราษฎรนั้นสามารถที่จะลงมติไม่ไว้วางใจ

² Outline of Preliminary Draft. Article 1 The Supreme Power throughout the Kingdom shall be vested in His Majesty the King.

รัฐมนตรีได้ แต่หลักการดังกล่าวนี้ที่เข้ามา ในปัจจุบันไม่ได้เกิดขึ้นทันทีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในรัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้นคณะราษฎรไม่ได้กำหนดการปกครองในรูปแบบของรัฐสภา (parliamentary system) แต่เป็นการกำหนดการปกครองในรูปแบบของสภาผู้แทนราษฎรเป็นใหญ่ หมายความว่า ในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการรัฐนั้น คณะราษฎรเน้นไปที่สภาผู้แทนราษฎร โดยให้สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจที่จะสามารถปลดกรรมการราษฎรได้ และสามารถปลดพนักงานของรัฐผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในโครงสร้างรัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้น ฝ่ายบริหารคือกรรมการราษฎรจะครอบเสนาบดีอีกชั้นหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็อยู่ภายใต้สภาผู้แทนราษฎรโดยที่ไม่สามารถยุบสภาผู้แทนราษฎรได้ แต่สภาผู้แทนราษฎรสามารถที่จะปลดกรรมการราษฎรได้

เมื่อไม่นานมานี้มีผู้กล่าวว่าโครงสร้างของกรรมการราษฎรมีลักษณะคล้ายๆ กับโปลิตบูโร ในการปกครองของประเทศในระบอบคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในสหภาพโซเวียต ในเกาหลีเหนือหรือในคิวบา เนื่องจากท่านมีความเห็นว่าเดิมที่เรามีเสนาบดีอยู่ แล้วหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรไม่ได้ยกเลิกตำแหน่งเสนาบดี ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่างๆ นั้นยังมีอยู่ต่อไป เพียงแต่ว่าคณะราษฎรในรัฐธรรมนูญฉบับแรกได้สร้างองค์กรๆ หนึ่งขึ้นมา เรียกว่า คณะกรรมการราษฎร ให้คณะกรรมการราษฎรนั้นมีอำนาจควบคุมบังคับบัญชาเสนาบดีอีกชั้นหนึ่ง เพราะฉะนั้นก็เลยมีผู้มีความเห็นว่าจริงๆ คณะกรรมการราษฎรไม่ควรจะถือว่าเป็นคณะรัฐมนตรีคือควรจะเป็นเสนาบดีเป็นคณะรัฐมนตรี ส่วนคณะกรรมการราษฎรนั้นเป็นองค์กรที่ครอบคณะรัฐมนตรีอีกชั้นหนึ่ง มีลักษณะคล้ายๆ กับโปลิตบูโรในระบอบคอมมิวนิสต์ ผมคิดว่าเรื่องนี้อาจจะเป็นเรื่องของการประเมินแล้วจะต้องดูโครงสร้างของรัฐธรรมนูญที่หนึ่งทั้งฉบับประกอบกัน ความจริงคณะกรรมการราษฎรนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจของสภาผู้แทนราษฎรด้วย ซึ่งถ้าดูจากวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรแล้วก็จะพบว่าสภาผู้แทนราษฎรในระยะถัดไปจะมาจากการเลือกตั้งทั้งหมดใน

ชั่วระยะเวลาไม่เกิน 10 ปี คือในช่วงแรกมาจากการแต่งตั้ง ช่วงที่สองจะมาจากแต่งตั้งผสมกับการเลือกตั้ง แล้วช่วงสุดท้ายจะมาจาก การเลือกตั้งทั้งหมด รัฐธรรมนูญฉบับแรกแบ่งโครงสร้างหรือพัฒนาการของสภาผู้แทนราษฎรเอาไว้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน ในแง่ที่เราจึงพบว่าจริงๆ แล้วระบบประชาธิปไตยปรากฏเป็นรูปธรรม โดยการให้อำนาจของประชาชนผ่านเข้าไปทางสภาผู้แทนราษฎรแล้วก็ไปครอบงำคณะกรรมการราษฎรอีกชั้นหนึ่ง ผมจึงคิดว่าเราอาจจะเปรียบเทียบคณะราษฎรกับโปลิตบูโรในระบบคอมมิวนิสต์ค่อนข้างลำบาก คือจะดูจากตัวองค์กรประการเดียวไม่ได้แต่ต้องดูจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรในรัฐธรรมนูญด้วย

เราอาจจะพูดได้แต่เพียงว่ารัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้นคณะราษฎรเน้นที่อำนาจของสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ ถ่ายโอนอำนาจของกษัตริย์นั้นให้ไปอยู่กับประชาชนแล้วให้สภาผู้แทนราษฎรนั้นทรงอำนาจสูงสุดในแง่ขององค์กรของรัฐนั่นเอง อันนี้คือความเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมาย แต่ว่าหลักคิดอย่างนี้ไม่ได้รับการใช้ในเวลาต่อมา เราคงทราบกันว่าหลังจากนั้นเมื่อมีการนำพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมให้รัชกาลที่ 7 ทรงลงพระปรมาภิไธย พระองค์ก็ทรงเติมคำว่าชั่วคราวลงไป จึงส่งผลทำให้เกิดการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับต่อมาขึ้นกลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ 10 ธันวาคม 2475 หลักการปกครองโดยถืออำนาจของสภาผู้แทนราษฎรสูงสุดนั้นจึงไม่ปรากฏขึ้นอีก มีการเปลี่ยนมาเป็นการจัดรูปการปกครองในระบบรัฐสภาที่มีการถ่วงดุลอำนาจกันในรูปแบบที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันแทน

การก่อกำเนิดของรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรที่วางหลักการใหญ่ ๆ 3 ประการที่ได้กล่าวไปข้างต้น คือ หลักราชาณาจักร หลักประชาธิปไตย และหลักนิติรัฐนั้น มีลักษณะเป็นการเปลี่ยนระบอบการปกครองอย่างสิ้นเชิง จากเดิมที่กษัตริย์มีอำนาจล้นพ้นเด็ดขาด กลายเป็นระบอบที่กษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ วิธีการที่คณะราษฎรใช้ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น คณะราษฎรใช้วิธีการยึดอำนาจ หรือการรัฐประหาร หรือที่เรา

เรียกว่า coup d'état แต่แม้กระนั้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ก็ถือไม่ได้ว่าเป็นการรัฐประหารในความหมายที่เราใช้กันในเวลาต่อมา อันนี้จะต้องแยกให้ออกคือวิธีการที่คณะราษฎรใช้ใช้วิธีการเข้ายึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง แต่ว่าวัตถุประสงค์ของการกระทำนั้นทั้งหมด ไม่ใช่การรัฐประหาร แต่มันคือการ Revolution หรือการปฏิวัติ หรือการอภิวัฒน์ เราจึงไม่สามารถกำหนดสถานะของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ให้เท่ากับการรัฐประหารในครั้งต่อๆ มาที่เกิดขึ้นได้เลย ไม่ว่าจะเป็นรัฐประหารของ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ในปี 2490 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี 2500 จอมพลถนอม กิตติขจร ในปี 2514 เรื่อยมาจนถึง พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ในปี 2519 พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ในปี 2534 รวมถึง พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ในปี 2549 นับแต่การยึดอำนาจโดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ถือเป็นการรัฐประหาร แต่ 24 มิถุนายน 2475 นั้นใช้วิธีการยึดอำนาจ เพราะฉะนั้นเวลาที่เรารออธิบายความเรื่องนี้ในแง่ของกฎหมายเราต้องเข้าใจว่าที่คณะนิติราษฎรเสนอให้มีการลบล้างผลพวงของการรัฐประหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐประหารเมื่อ 19 กันยายน 2549 มีผู้สอบถามว่าทำไมถึงไม่เสนอล้างไปถึง 2475 คือล้าง 24 มิถุนายน 2475 ไปด้วย คำตอบก็คือว่ามันทำแบบนั้นไม่ได้ เพราะ 24 มิถุนายน 2475 ไม่ได้มีสถานะเป็นการรัฐประหารเพื่อลบล้างรัฐบาลแล้วอยู่ต่อไปในระบอบเดิม แต่เป็นการเปลี่ยนระบอบ แล้ววางหลักการใหม่อย่างที่ผมพูดอย่างน้อย 3 หลักการ คือ หลักราชาอาณาจักร หลักประชาธิปไตย และหลักนิติรัฐ เพราะฉะนั้นเมื่อมีการเสนอให้การลบล้างผลพวงของรัฐประหารนั้น เราอาจจะลบล้างได้ทุกครั้ง เริ่มจาก 19 กันยายน แล้วย้อนกลับไป แต่จะย้อนกลับไปให้มากที่สุดนั้นจนถึงรัฐประหารของผิน ชุณหะวัณ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 แล้วหยุดอยู่แค่นั้น เพราะเมื่อย้อนกลับไปถึงก่อนหน้านั้นก็คือการย้อนกลับไปหาหลักของคณะราษฎรนั่นเอง จึงไม่สามารถจะไปลบล้าง 24 มิถุนายน ได้ เพราะถ้าเกิดลบล้างก็จะกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งไม่ใช่เป้าหมายของการลบล้างผลพวงรัฐประหารที่ต้องการลบล้างการ

กระทำที่เป็นการฉีกรัฐธรรมนูญโดยไม่ชอบ ดังนั้นเวลาที่เรากล่าวถึงเรื่องของการลบล้างรัฐประหารรวมทั้งการปฏิวัติ จึงต้องเข้าใจว่า 2 เรื่องนี้มีความแตกต่างกัน การลบล้างรัฐประหารเป็นการลบล้างเพื่อย้อนกลับไปสู่หลักการในทางกฎหมายที่ถูกต้องที่คณะราษฎรได้วางเอาไว้หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือตอนที่คณะราษฎรได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อที่จะวางโครงสร้างของรัฐใหม่ในรูปของรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรขึ้นมานั้น เราควรจะถือว่ารัฐธรรมนูญฉบับแรกเป็นฉบับชั่วคราวหรือไม่ เรื่องนี้ก็มีการถกเถียงกันอยู่ ในภายหลังเองผู้ก่อการบางท่านก็ยอมรับว่าจริงๆ อาจจะเป็นฉบับชั่วคราว แต่ถ้าเราพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับแรกประกอบกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เราอาจจะเข้าใจได้ว่าคณะราษฎรนั้นต้องการจัดให้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายโดยการวางโครงสร้างหลักๆ ในรัฐธรรมนูญฉบับแรกขึ้นมา รัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้นต้องยอมรับว่าอาจจะมีคุณสมบัติบางอย่างเพราะร่างขึ้นในเวลาที่ยังจำกัดอยู่พอสมควร ขาดบทบัญญัติบางประการที่จริงๆ แล้วควรจะบัญญัติไว้โดยยึดโยงมาจากหลัก 6 ประการของคณะราษฎรเอง อย่างเช่น หลักความเสมอภาค หรือหลักในทางเศรษฐกิจ ซึ่งหลักการเหล่านี้ไม่มีการบรรจุเอาไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับแรก แต่แม้กระนั้นก็ตาม เมื่อเราพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับแรกทั้งฉบับ เราอาจจะตั้งคำถามได้ว่าจริงๆ แล้วผู้ร่างรัฐธรรมนูญเองหรือคณะราษฎรเองมุ่งหมายใช้บังคับเป็นการชั่วคราวจริงหรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าดูจากการวางลำดับขั้นตอนให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเอาไว้เป็น 3 ช่วงในระยะเวลา 10 ปี ซึ่งจะเห็นได้ว่าเจตจำนงจริงๆ คือต้องการให้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 1 ใช้ไปอย่างน้อยก็เป็นระยะเวลาสิบปี แต่ว่าน่าจะมีการแก้ไขเพิ่มเติม เพิ่มบทต่างๆ ที่ยังไม่ได้ร่างเข้าไปในภายหลัง คล้ายๆ กับตอนที่สหรัฐอเมริกาทำรัฐธรรมนูญฉบับแรกก็ไม่สมบูรณ์ แล้วต่อมาก็จะมีบทแก้ไขเพิ่มเติมตามมามากหลายครั้ง เพียงแต่ว่าเมื่อมีการนำขึ้นทูลเกล้าฯ แล้ว เมื่อในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงเติมคำว่า

ชั่วคราวลงไป สถานะรัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้นจึงกลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว เพื่อจะมาประนีประนอมกัน แล้วก่อให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 อันจะทำให้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง หรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่คณะราษฎรได้มุ่งหมายตั้งแต่แรกนั้น ถอยหลังลงไปอยู่ในระดับหนึ่ง แต่แม้กระนั้นก็เกิดการประนีประนอมและการปรองดองจนกลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับได้ของคณะราษฎร แล้วในขั้นแรกก็เป็นที่ยอมรับได้ในหลวงรัชกาลที่ 7 รวมทั้งฝ่ายเจ้าด้วย เพียงแต่ในเวลาต่อมาเราพบว่าเกิดความขัดแย้งกันหลังประกาศรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 ตามมาหลายครั้ง จนในที่สุดความขัดแย้งก็ไปถึงจุดสุดท้ายเมื่อในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ แล้วรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 นั้นจึงใช้บังคับต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาถึง 14 ปี

ประเด็นถัดไปที่จะได้นำเสนอก็คือ เรื่องของการพัฒนากฎหมายและการใช้กฎหมายเป็นกลไกขับเคลื่อนระบอบการปกครองแบบใหม่ หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ เราจะพบว่าช่วงหนึ่งการบริหารราชการแผ่นดินอยู่ในมือของฝ่ายคณะกรรมการราษฎร แล้วต่อมาเป็นคณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของพระยามโนปกรณนิติธาดา ในช่วงของพระยามโนปกรณนิติธาดานั้นเข้าใจว่าเป็นสมัยแห่งการต่อรองกับการช่วงชิงอำนาจกันระหว่าง 2 ฝ่ายอยู่ในที่ ความขัดแย้งในแนวคิดที่ไม่ตรงกัน จะเห็นได้จากเรื่องของเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือท่านปรีดี พนมยงค์ เรื่อยมาถึงเรื่องของการตราพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร อันเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งพระยาพหลพลพยุหเสนาต้องใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจแล้วก็เปลี่ยนรัฐบาลเพื่อทำให้รัฐธรรมนูญกลับมามีผลใช้บังคับโดยบริบูรณ์ หลังจากนั้นพระยาพหลฯ ก็ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงที่พระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนี้เอง ถ้าเรากลับไปสำรวจตรวจสอบดูในทางกฎหมาย เราก็จะพบว่ามีความพยายามในการที่จะทำกฎหมายขึ้นมาหลายฉบับ

กฎหมายที่สร้างขึ้นมาในช่วงที่พระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น อาจแยกออกได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกก็คือ กลุ่มที่รัฐบาลพยายามทำกฎหมายให้มีลักษณะเป็นอารยะ หรือได้เกณฑ์ของสากล เพื่อที่จะให้สยามซึ่งเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไปก่อนหน้านี้ในหลายรัชกาล ได้รับเอกราชในการทางศาลกลับคืนมา กลุ่มที่สองเป็นกฎหมายที่จัดทำขึ้นเพื่อขับเคลื่อนการปกครองในระบอบใหม่ให้ดำเนินไปได้ เพราะลำพังตัวรัฐธรรมนูญเองนั้นไม่เพียงพอในการที่จะขับเคลื่อนการปกครองในระบอบใหม่ โดยสรุปจึงมีกฎหมายอยู่สองกลุ่ม

กฎหมายกลุ่มแรกที่รัฐบาลพระยาพหลฯ เร่งให้มีการจัดทำเพื่อขอเอกราชในทางการศาลกลับคืนมาจากชาติตะวันตก ที่ประสบความสำเร็จและเสร็จในช่วงระยะเวลาในปี 2477 แล้วก็เริ่มบังคับใช้ในปี 2478 ก็อย่างเช่นประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา นอกจากนี้ก็ยังมีจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในบรรพที่เหลืออยู่ก็คือบรรพ 5 กฎหมายลักษณะครอบครัว และบรรพ 6 กฎหมายลักษณะมรดก เสร็จสิ้นไปด้วยในปี พ.ศ. 2477 อันนี้ก็เป็นการพยายามของรัฐบาลพระยาพหลฯ ในการที่จะเร่งทำกฎหมายที่เป็นกฎหมายหลักในความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนด้วยกันเองให้ได้เกณฑ์มาตรฐานสากล เราอาจจะกล่าวได้ว่าภารกิจของคณะราษฎรซึ่งส่งผ่านมาในสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ นั้นเป็นภารกิจที่อาจจะกล่าวได้ว่ารับสืบทอดมาจากภารกิจในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะว่าต่อให้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประมวลกฎหมายเหล่านี้ก็จะต้องได้รับการจัดทำขึ้นอยู่นั่นเอง เพื่อเราจะได้เรียกเอกราชในทางการศาลกลับคืนมาได้ในเวลาต่อมา เพียงแต่ว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วมีการเร่งทำกฎหมายเหล่านี้จนสำเร็จในสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ ก็ถือว่าเป็นคุณูปการสำคัญประการหนึ่งของคณะราษฎรในช่วง 2 - 3 ปีแรก หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เราจะพบว่าเมื่อถึงปี 2477 - 2478 กฎหมายหลักๆ ในทางแพ่ง ในทางอาญานั้นเราก็มีครบถ้วนบริบูรณ์ทั้งในทางสารบัญญัติและวิธีบัญญัติ คือ มีกฎหมาย

ลักษณะอาญา ร.ศ.127 ซึ่งใช้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ซึ่งเริ่มบังคับใช้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468 แล้วก็บัญญัติจนสมบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2477 แล้วก็ยังมีประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เรียกได้ว่า 3 ปีหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง กฎหมายที่เป็นหลักในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนด้วยกัน รวมทั้งในทางกฎหมายอาญาได้เกิดขึ้นสมบูรณ์

สำหรับกฎหมายที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนระบอบการปกครองแบบใหม่ที่เกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เราจะพบได้ว่ากฎหมายสำคัญๆ จะออกมาในช่วงประมาณ 5 ปีแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็คือ ประมาณ 2476 – 2479 – 2480 ถ้าเราย้อนกลับไปดูว่ากฎหมายอะไรบ้างที่เป็นกฎหมายสำคัญแล้วมีเนื้อหาอะไรบ้างบรรจุในกฎหมายเหล่านั้น เราจะพบว่ากฎหมายสำคัญๆ ที่ได้รับการตรารขึ้นในช่วงเวลานั้น อย่างเช่น พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นการจัดวาง จัดรูปข้าราชการพลเรือนใหม่ พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2476 พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2476 อันนี้ก็คือกฎหมายที่จัดวางโครงสร้างของระบบราชการบริหารโดยหลักๆ ก็คือราชการบริหารส่วนกลางเป็นสำคัญ นอกจากนี้ก็ยังเกิดความพยายามในแง่ของการกระจายอำนาจลงไปสู่ท้องถิ่น เกิดการจัดทำพระราชบัญญัติจัดการเทศบาล พ.ศ. 2476 ด้วยในระยะเวลาเวลานั้น อาจจะสามารถได้ว่าฝ่ายคณะราษฎรเองนั้นก็ได้พยายามที่จะจัดรูปหรือวางโครงของการปกครองเท่าที่กำลังจะทำได้ สร้างกฎหมายสำคัญๆ ขึ้นมาหลายฉบับ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายสำคัญอีกฉบับหนึ่งก็คือพระราชบัญญัติว่าด้วยคณะกรรมการกฤษฎีกา พ.ศ. 2476 ซึ่ง พ.ร.บ. ฉบับนี้จริงๆ แล้วพยายามจะจัดวางรูปแบบให้มีการจัดตั้งศาลปกครองขึ้นในคณะกรรมการกฤษฎีกา ก็คือในกฎหมายฉบับนี้มีการเขียนเอาไว้ว่า ต่อไปในอนาคตจะได้มีกฎหมายจัดวางระเบียบวิธีพิจารณาของศาลปกครองขึ้นมา โดยจะให้เกิดขึ้นที่คณะกรรมการกฤษฎีกาโดยลอกรูปแบบมาจาก Conseil

d'Etat หรือ Council of State ของประเทศฝรั่งเศส อันนี้เป็นความพยายามในการที่จะปรับปรุงของกฎหมายมหาชน แต่ว่าความพยายามนี้มันเลื่อนหายไป เนื่องจากว่าในระยะเวลาต่อมาไม่มีการจัดทำกฎหมายเรื่องนี้ขึ้นมา ทำให้พัฒนาการทางกฎหมายมหาชนในประเทศไทยหยุดชะงักไปนับตั้งแต่นั้นมา เราจึงไปเน้นที่กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญาเป็นสำคัญดังที่ผมจะได้อธิบายต่อไป

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่คณะราษฎรต้องเผชิญหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองคือปัญหาเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน คือในส่วนของที่เกี่ยวกับสถานะของพระองค์พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์นั้นคงเป็นประเด็นที่อภิปรายกันในตอนทำรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 เพราะว่าฝ่ายเจ้าเองนั้นมีความเห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับแรกนั้นที่เขียนขึ้นมีลักษณะที่กว้างเกินไป แล้วก็ไม่ได้ถวายพระเกียรติให้กับพระมหากษัตริย์อย่างที่ควรจะเป็น พอทำรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 จึงมีการต่อรองกันแล้วก็เพิ่มความบางประการลงไป เช่น พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในสถานะเป็นที่เคารพสักการะ เป็นต้น มีการเปลี่ยนคำจากที่เดิมที่เรียกประมุขของรัฐว่า “กษัตริย์” ก็เปลี่ยนเป็นเรียก “พระมหากษัตริย์” ยกเลิกระบบการฟ้องกษัตริย์ได้ในทางอาญา คือในรัฐธรรมนูญฉบับแรกกษัตริย์สามารถถูกฟ้องเป็นคดีอาญาได้ที่สภาผู้แทนราษฎรซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นมากของรัฐธรรมนูญฉบับที่ 1 หลักการนี้ได้ถูกยกเลิกไปในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 เรียกง่าย ๆ ว่าเป็นการประนีประนอมกันระหว่างฝ่ายผู้ก่อการกับฝ่ายเจ้าหรือฝ่ายอำนาจเก่า

สำหรับเรื่องความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน เราจะพบว่าหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ได้มีการตรากฎหมายกำหนดความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินระหว่างรัฐกับพระมหากษัตริย์ อย่างน้อยก็มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้อยู่ 2 ฉบับก็คือพระราชบัญญัติว่าด้วยการยกเว้นภาษีอากรอันเกี่ยวแก่ทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2477 และพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479

กฎหมายฉบับนี้เป็นการวางรูปแบบของการจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ให้สอดคล้องกับอุดมการณ์การปกครองโดยรัฐธรรมนูญ แต่เป็นที่ทราบกันว่ากฎหมายเกี่ยวกับทรัพย์สินฉบับนี้ในปี 2479 ต่อมาได้ถูกยกเลิกไปแล้วก็แทนที่ด้วยพระราชบัญญัติที่ทำขึ้นหลังรัฐประหารของ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ คือที่ทำขึ้นในปี 2491 แล้วส่งผลทำให้สถานะของสำนักงานทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์เป็นปัญหาตลอดมาในทางกฎหมายจนถึงปัจจุบันเมื่อพิจารณาจากโครงสร้างของสำนักงานทรัพย์สินฯ แล้ว จะถือว่าสำนักงานทรัพย์สินฯ นั้นเป็นองค์กรของรัฐหรือไม่ ถ้าถือว่าเป็น จะเป็นองค์กรชนิดใด ซึ่งหากเราย้อนกลับไปเป็นหลักในปี 2479 เราก็คงพบว่าเรื่องนี้ไม่มีปัญหา อันนี้ก็เป็นการพยายามของคณะราษฎรในการจัดความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินระหว่างรัฐกับพระมหากษัตริย์

โดยสรุปเราอาจจะกล่าวได้ว่าหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมายอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าว อาจจะมากกว่าความเปลี่ยนแปลงในบางช่วงเวลาในยุคสมัยหลังด้วยซ้ำไป อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่ากฎหมายเหล่านี้ในบางเรื่องซึ่งวางหลักการที่ดีเอาไว้ ได้ถูกทยอยยกเลิกไปในระยะถัดมาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังรัฐประหารในปี 2490

ประเด็นสุดท้ายที่ผมจะพูดถึงก็คือเรื่องของความพยายามสร้างอุดมการณ์ของระบอบรัฐธรรมนูญขึ้น ประเด็นนี้แล้วก็เกี่ยวพันกับวิชาชีพกฎหมายแล้วก็นักกฎหมายด้วย การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยการใช้กำลังเข้ายึดอำนาจ แล้วก็เปลี่ยนตัวระบบนั้นลำพังแต่การสร้างกฎหมายขึ้นมาใช้บังคับอาจจะยังไม่เพียงพอเพราะว่ากฎหมายนั้นเป็นตัวหนังสือที่เขียนขึ้น พลังบังคับของกฎหมายไม่ได้อยู่ที่อำนาจในทางกายภาพอย่างเดียวหรืออำนาจของรัฐอย่างเดียว แต่อยู่ที่สำนึกในการบังคับใช้กฎหมายความรู้สึกนึกคิดของคนในวงการกฎหมาย วงการนิติศาสตร์ที่ขับเคลื่อนกฎหมายรวมทั้งสำนึกของประชาชนทั่วไปที่มีต่อระบอบใหม่ด้วย ถ้าไม่สามารถทำเรื่องนี้ให้ประสบความสำเร็จได้ ไม่สามารถก่อรูปจิตสำนึกใหม่ ก่อรูป

อุดมการณ์ปกครองระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นใหม่ หรืออุดมการณ์ปกครองแบบนิติรัฐที่เกิดขึ้นใหม่ ต่อให้มีการเขียนกฎหมายขึ้นมาสักกี่ฉบับก็ร้อยฉบับก็จะเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่สามารถขับเคลื่อนระบอบปกครองแบบใหม่ขึ้นได้ ผมคิดว่าคณะราษฎรเองได้ตระหนักถึงปัญหานี้ เพราะเหตุการณ์ในเวลานั้นบังคับด้วย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความขัดแย้งระหว่างคนในระบอบเก่ากับคนในระบอบใหม่นั้นยังคงดำรงอยู่ต่อมา ดังจะสังเกตเห็นได้ว่าแม้จะพยายามประนีประนอมโดยเอาพระยามโนปกรณนิติธาดาขึ้นมาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร แล้วต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรี ก็เป็นเพียงการประนีประนอมในช่วงระยะเวลาหนึ่งในแง่ของบุคคล แต่พอระยะเวลาผ่านไป วิถีคิดที่แตกต่างกัน หลักการที่ไม่เหมือนกันก็นำมาซึ่งความขัดแย้ง การมองพัฒนาการของรัฐในระยะถัดไปที่แตกต่างกัน พื้นฐานการจัดวางโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ไม่เหมือนกัน ย่อมทำให้ความขัดแย้งต้องประทุขึ้นวันใดวันหนึ่งขึ้น

หลังจากที่เกิดการเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจโดยหลวงประดิษฐมนูธรรม ก็เกิดความพยายามในการที่จะต่อต้านคณะราษฎร เกิดเหตุการณ์ปิดสภาผู้แทนราษฎรเดือนเมษายน 2476 และเกิดเหตุการณ์รัฐประหารโดยพระยาพหลพลพยุหเสนาในเดือนมิถุนายน เพื่อทำให้รัฐธรรมนูญใช้บังคับได้ เป็นรัฐประหารพิทักษ์รัฐธรรมนูญครั้งเดียวในประวัติศาสตร์การปกครองของไทย แล้วหลังจากนั้นจึงตามด้วยกรณีของกบฏบวรเดช ในเดือนตุลาคม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามมาเป็นช่วงนี้เองที่ทำให้คณะราษฎรตระหนักว่าระบอบที่ตนได้ตั้งขึ้นใหม่นั้น ยังไม่มีความมั่นคงเพียงพอ ในแง่นี้การพยายามสร้างอุดมการณ์ของระบอบรัฐธรรมนูญจึงเป็นสิ่งจำเป็น ถ้ามองว่าคณะราษฎรนั้นได้ทำอะไรบ้าง สิ่งที่คุณราษฎรได้ทำผ่านรัฐบาลของพระยาพหลฯ คือ หลังจากเกิดเหตุการณ์กบฏบวรเดชแล้ว ได้มีการตราพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2476 ขึ้น พระราชบัญญัติฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งรัฐธรรมนูญ แล้วกำหนดโทษแก่บุคคลซึ่งทำให้รัฐธรรมนูญเสื่อมทรามความศักดิ์สิทธิ์ลงเป็นโทษในทางอาญาแล้ว

ก็มีโทษค่อนข้างรุนแรง อาจจะทำให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลีฯ ได้ว่าพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรัฐธรรมนูญเป็นปฏิกริยาโดยตรงที่มีต่อกฎบัตรเดชะ รวมทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น คณะราษฎรเองได้ความพยายามของคนที่คิดอยู่ในอีกระบอบหนึ่งในการล้มระบอบรัฐธรรมนูญอันใหม่โดยใช้กลไกทางกฎหมายก็คือทำพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญขึ้นมา แล้วก็กำหนดโทษในทางอาญาขึ้น นอกจากนั้นยังมีความพยายามปลูกฝังระบอบใหม่ให้ลงไปในส่วนลึกของข้าราชการด้วย ในกฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวกับข้าราชการ รวมทั้งกรณีของฝ่ายตุลาการด้วย มักจะมีบทบัญญัติอยู่มาตราหนึ่ง บัญญัติเอาไว้ในทำนองที่กำหนดหน้าที่ให้ข้าราชการรักษาไว้ซึ่งระบอบรัฐธรรมนูญ เช่น มาตรา 39 ของพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2476 บัญญัติว่าข้าราชการพลเรือนต้องสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญด้วยความบริสุทธิ์ใจ และจะต้องพยายามชี้แจงต่อบุคคลในบังคับบัญชาและในอำนาจของตนให้เข้าใจและนิยมต่อการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ นี่คือการพยายามในการที่จะปลูกฝังระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นมาดังจะเห็นได้จากในเวลาต่อมา นั้น นอกเหนือจากคำขวัญว่าด้วย “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” แล้ว ยังมีรัฐธรรมนูญต่อท้ายด้วย เป็น “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” นี่คือการพยายามในการที่จะปลูกฝังอุดมการณ์ของการปกครองแบบใหม่ที่เป็นเรื่องของระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นผ่านกลไกในทางกฎหมายแล้วก็กลไกในทางวัฒนธรรมเท่าที่ทำได้

ทีนี้ถามว่าประสบความสำเร็จไหม เราอาจจะกล่าวได้ว่าช่วงหนึ่งก็ประสบความสำเร็จอยู่พอสมควร แต่ว่าอุดมการณ์ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้นมันดำรงอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นก็เริ่มเสื่อมลง แล้วอาจจะเรียกว่าสิ้นสุดลงเมื่อเกิดการรัฐประหารในปี 2490 เราอาจจะกล่าวได้ว่าวิธีคิดแบบนี้ดำรงอยู่ในช่วงเข้มข้นประมาณ 5-6 ปีแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เริ่มเจือจางลงเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. ใช้นโยบายชาตินิยมรัฐนิยมขึ้นมา แล้วก็จบลงไปแล้วถูกแทนที่โดยอุดมการณ์แบบใหม่ในรัฐธรรมนูญปี 2490 และ 2492 เราอาจจะกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ใน

ระบอบรัฐธรรมนูญ อุดมการณ์ในแง่ของการเมืองการปกครองนั้นนับจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้าเราจะสรุปอย่างหยาบที่สุดอาจจะมีอุดมการณ์อยู่ 2 ชุดด้วยกัน เป็นปรปักษ์กัน คืออุดมการณ์ 2475 กับอุดมการณ์ 2490 ถ้าเราจะแยกบุคคล แยกนักกฎหมาย อย่างง่ายที่สุด อย่างหยาบที่สุด เราอาจจะพูดถึง นักกฎหมายแบบ 2475 กับนักกฎหมายแบบ 2490 พูดง่ายๆ ก็คือ อันหนึ่ง เป็นอุดมการณ์ในระบอบรัฐธรรมนูญ อุดมการณ์นิติรัฐประชาธิปไตย อุดมการณ์อภิวัฒน์ อีกอันหนึ่งอุดมการณ์ขบวนการอภิวัฒน์ หรืออุดมการณ์ โต้การอภิวัฒน์ ซึ่งผ่านมานาในนามของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในรัฐธรรมนูญปี 2492 แล้วก็มีการรื้อฟื้น อำนาจของฝ่ายเจ้าขึ้นมา พื้นระบอบของคมนตรีขึ้นมาในรัฐธรรมนูญปี 2492 นั้นเอง หากถามต่อไปว่าอุดมการณ์ระบอบรัฐธรรมนูญแทรกซึมเข้าสู่วง วิชาการกฎหมาย วิชาการทางนิติศาสตร์มากน้อยแค่ไหน ถ้าพิจารณาจากระบบการศึกษานิติศาสตร์ เราอาจกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ในระบอบรัฐธรรมนูญ แทรกซึมเข้าสู่วงการกฎหมายไม่มากนัก ไม่ได้ในระดับที่น่าพอใจ ดังจะ สังเกตเห็นได้จากองค์การที่คุมวิชาชีพกฎหมาย เช่น เนติบัณฑิตยสภา ก็เป็นองค์การที่รับมาจากระบอบเดิม คนของระบอบเดิมเป็นผู้วางรากฐาน ของคนที่ประกอบวิชาชีพกฎหมาย

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ในรัฐธรรมนูญที่ทำกันขึ้นมา ทั้ง 3 ฉบับแรก ที่อาจจะเรียกว่าสี่อุดมการณ์ของคณะราษฎรอยู่ใน ระดับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 ก็แต่ละต้องโครงสร้าง ขององค์กรตุลาการน้อยมาก ถามว่ามีความพยายามในการจัดระเบียบ ราชการบริหารฝ่ายตุลาการใหม่ คำตอบก็คือมี มีการตราพระราชบัญญัติ ตามมา 3 - 4 ฉบับหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ว่าเป็นการตรา พระราชบัญญัติเพื่อจัดรูประเบียบของศาลยุติธรรมเท่านั้น โดยอุดมการณ์ ของคณะราษฎร อุดมการณ์ประชาธิปไตย อุดมการณ์นิติรัฐ ไม่ได้รับการ

ปลุกฝังลงไปในพื้นที่ตุลาการหรือในกฎหมายของระเบียบราชการของฝ่ายตุลาการ

อุดมการณ์หลักในการปกครองหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองคือ ประชาธิปไตยกับนิติรัฐมันเป็น 2 ขาใหญ่ ประชาธิปไตยคือประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจ นิติรัฐคือกฎหมายเป็นใหญ่ หลักการหรืออุดมการณ์ทั้งสองประการนี้เราอาจจะได้พบความเปลี่ยนแปลงได้ในอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหาร ครั้นมาถึงอำนาจตุลาการถ้าเราย้อนกลับไปดูความเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมายหลังจากนั้น เราก็จะพบว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยแทบจะไม่แทรกซึมเข้าไปเลยในการจัดรูปโครงสร้างของฝ่ายตุลาการ เช่นไม่ได้พยายามคิดถึงความเชื่อมโยงของผู้พิพากษาตุลาการกับประชาชน ทั้งๆ ที่เวลาเราพูดถึงระบอบประชาธิปไตย เวลาที่จะจัดรูปโครงสร้างของรัฐ ทั้ง 3 อำนาจจะต้องกลับมายึดโยงกับประชาชนเจ้าของอำนาจได้ แน่แน่นอนว่าการยึดโยงกับประชาชนเจ้าของอำนาจนั้นอาจมีความแตกต่างกัน แต่จะต้องมี ในแง่กฎหมายจัดรูปของฝ่ายตุลาการแทบจะไม่มีหรือมีก็น้อยมาก

อาจจะมีอยู่ช่วงหนึ่งที่กำหนดให้คนซึ่งเป็นกรรมการตุลาการซึ่งควบคุมระบบบริหารงานบุคคลนั้นเป็นผู้ประสานกิจการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือคนจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองซึ่งตั้งขึ้นเพื่อรองรับตัวระบอบใหม่เข้าไป แต่ต่อมาก็ถูกเลิกไป การจัดการระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมนั้นเป็นการจัดการในหมู่ผู้พิพากษาตนเอง ตัดขาดจากอำนาจในการเมืองหรืออำนาจประชาชน และในยุคสมัยหลังๆ นี้เรียกว่าจะขาดกันไปเกือบจะสิ้นเชิง มีผู้แทนฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหารในคณะกรรมการตุลาการ ไม่ว่าจะเป็นศาลยุติธรรมหรือศาลปกครองน้อยมาก ส่วนใหญ่แล้วคนที่อยู่ในนั้นหลักก็คือเป็นคนของฝ่ายตุลาการเอง

อันนี้อาจจะเป็นเรื่องซึ่งเราอาจจะวิจารณ์ได้ในระดับหนึ่ง แม้ว่าข้อวิจารณ์นี้อาจจะดูไม่เป็นธรรมกับคณะราษฎรนักในแง่ที่ว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นคงจะต้องมุ่งหมายไปที่อำนาจนิติบัญญัติกับ

อำนาจบริหารเป็นสำคัญ ประกอบกับในเวลานั้นยังต้องการได้คืนซึ่งเอกราช ในทางการศาลด้วย คณะราษฎรจึงมุ่งเน้นไปที่การทำกฎหมายสารบัญญัติ แต่แม้กระนั้นเราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่ไม่ได้มีการวางรากฐานอุดมการณ์ ประชาธิปไตยนั้นให้ผ่านไปในช่วงการตุลาการ ส่งผลกระทบต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ เพราะว่าคนในแวดวงตุลาการนั้นก็คือคนที่ในเวลาต่อมาจะเป็นอาจารย์ผู้ สอนวิชานิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัย ในยุคแรกๆ ผู้สอนกฎหมายใน มหาวิทยาลัยจะมาจากบรรดาผู้พิพากษาตุลาการ การขาดอุดมการณ์แบบนี้ส่งผลทำให้ 1. การจัดการเรียนการสอนวิชานิติศาสตร์หรือวิชากฎหมาย นั้นจำกัดอยู่แต่กฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา วิธีพิจารณาความแพ่ง วิธี พิจารณาความอาญา ขาดการเรียนการสอน การวางรากฐานในทางกฎหมาย มหาชน ซึ่งเน้นหลักนิติรัฐและหลักประชาธิปไตย 2. เมื่อตั้งศาลปกครอง ขึ้นไม่ได้ หรือไม่มีการตั้งศาลปกครองขึ้นมาในช่วงปี 2476 ดังที่ประสงค์ไว้ แต่แรกก็ไม่เกิดพัฒนาการในทางด้านกฎหมายปกครองซึ่งเป็นรากเหง้า สำคัญของกฎหมายมหาชนที่จะส่งเสริม ตลอดจนพัฒนาอุดมการณ์นิติรัฐ- ประชาธิปไตย นอกจากนั้นยังเกิดการสู้กันระหว่างนักกฎหมาย 2 ฝ่ายด้วย ก็คือฝ่ายสำนักอนุรักษนิยมกับฝ่ายรัฐธรรมนุญนิยมที่สู้กันต่อเรื่อยมา แล้ว สุดท้ายนั้นเราอาจจะกล่าวได้ว่าเมื่อถึงปัจจุบันนี้ฝ่ายอนุรักษนิยมได้รับ ชัยชนะ

ถ้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรจะถูกมองว่าไม่ บริบูรณ์นั้นก็คือการที่คณะราษฎรนั้นไม่ได้สร้างความชอบธรรมในทาง ประชาธิปไตยให้องค์กรตุลาการ เหล่านี้ยังเป็นปัญหาที่ตกทอดสืบเนื่อง ต่อมาจนถึงปัจจุบัน ในอดีตเราไม่เห็นปัญหานี้ชัดเจนนัก เพราะว่าศาลจำกัด ตัวเองอยู่ในการตัดสินคดีแพ่ง คดีอาญาเท่านั้น แต่ครั้งถึงปัจจุบัน เมื่อศาล องค์กรตุลาการเข้ามามีบทบาทในการตัดสินคดีเกี่ยวกับการเมืองการ ปกครองในทางกฎหมายมหาชนมากขึ้น การขาดอุดมการณ์แบบนี้ส่งผล สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบ 4 - 5 ปีที่ผ่านมาี้ รวมทั้งกรณีล่าสุดของศาลรัฐธรรมนูญด้วย เราจึงจะกล่าวได้ว่าในปัจจุบันนี้

อุดมการณ์นักกฎหมายหรือนักกฎหมายมหาชนแบบ 2475 นั้นตกเป็นฝ่ายกระแสรองหรือเป็นฝ่ายข้างน้อย ในขณะที่อุดมการณ์ของนักกฎหมายหรือนักกฎหมายมหาชนแบบ 2490 นั้น กลายเป็นอุดมการณ์กระแสหลัก นอกจากนี้อาจจะกล่าวได้ว่าวิถีคิดอย่างนี้มันไม่ใช่อยู่เฉพาะในทางกฎหมายเท่านั้น อาจจะอยู่ในวงวิชาการรัฐศาสตร์ด้วย นักวิชาการในแขนงอื่นด้วย

ที่มองอุดมการณ์ 2 อย่างนี้แตกต่างกัน ทั้งๆ ที่ถ้าเราไปดูการเปลี่ยนแปลงการปกครองในต่างประเทศ อย่างเช่น ไปดูในอเมริกาก็ดี ในฝรั่งเศสก็ดี เมื่อเขาเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว หลักของการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือจุดหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นจะเป็นที่ยอมรับกันโดยไม่ได้ถูกโต้แย้ง อเมริกาประกาศอิสรภาพนั้นก็ชัดเจนว่านี่คือการประกาศอิสรภาพ คือการมีรัฐธรรมนูญ ฝรั่งเศสปฏิวัติใหญ่นั้นคืออุดมการณ์ของการปฏิวัติใหญ่เป็นอุดมการณ์หลักในการจัดการการปกครอง แต่ในประเทศเราแตกต่างออกไป คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครอง อุดมการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือแม้แต่อุดมการณ์ในทางกฎหมายของคณะราษฎรนั้น ดำรงอยู่เป็นหลักอยู่ในช่วงเตี้ยวสั้น ๆ แล้วถูกโต้ถ่วงไว้ แล้วอุดมการณ์อีกชนิดหนึ่งเข้าแทนที่ สืบเนื่องมา แล้วพัฒนาตนเองมาอย่างเนบเนียนมากขึ้น จนกระทั่งถึงในปัจจุบันนั้นยากที่จะแยกแยะได้สำหรับคนทั่วไป

กล่าวโดยสรุป ผมเห็นว่าคณะราษฎรนั้นมีคุณูปการอย่างสูง ไม่ว่าเราจะประเมินว่าคณะราษฎรจะมีความผิดพลาดอยู่บ้าง จะมีความล้มเหลวอย่างไรก็ตาม ที่อย่างน้อยได้วางโครงหลักของการจัดการการปกครองที่มีลักษณะเป็นสากล และเป็นอารยะเอาไว้ แม้ว่าจะยังไม่มีความสำเร็จ แต่ความไม่สมบูรณ์นี้เป็นภารกิจของคนในยุคสมัยถัดมา ที่จะเติมเต็มอุดมการณ์นิติรัฐประชาธิปไตยให้สมบูรณ์

จากปฏิวัติซินไห่ ถึง กบฏ ร.ศ. 130 อะไรคือปฏิวัติ? อะไรคือกบฏ? อะไรคือสำเร็จ? อะไรคือล้มเหลว?¹

ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์

บทนำ

จวบจนถึงทศวรรษต้นๆ ของศตวรรษที่ 20 นั้นสาธารณชนชาวไทย โดยทั่วไปมักไม่ค่อยใส่ใจติดตามเหตุบ้านการเมืองภายในของประเทศอื่นๆ ที่อยู่ไกลออกไปจากอาณาบริเวณของคาบสมุทรปลายุและอินโดจีนสักกี่มากนัก แต่การเมืองภายในของจีนอาจนับเป็นข้อยกเว้นเพียงประการเดียวก็ว่าได้ เหตุการณ์ปฏิวัติซินไห่ในฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. 1911 ดูจะเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองภายในของประเทศนอกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับการติดตาม จดบันทึก วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ และคาดคะเนพยากรณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ทุกภาษาที่ตีพิมพ์ในสยามประเทศมากที่สุดเหตุการณ์หนึ่ง ที่เป็นเช่นนั้นโดยส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากจำนวนประชากรเชื้อสายจีนในสยามซึ่ง ณ เวลานั้นนับเป็นชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด หลักฐานทางสถิติจากการสำรวจจำนวนประชากรชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งของรัฐบาลจีน คณะชาติและรัฐบาลญี่ปุ่นระบุตรงกันว่า อย่างน้อยที่สุดจนถึงสิ้นสงครามโลก

¹ การวิจัยพื้นฐานที่นำมาสู่บทความนี้ได้รับความสนับสนุนวิจัยจากโครงการมหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ (รหัสโครงการ HS1025A)

ครั้งที่ 2 สยามเป็นที่พำนักอาศัยของกลุ่มชนชาวจีนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกนอกจีนแผ่นดินใหญ่² การอพยพย้ายถิ่นฐานมายังสยามประเทศเป็นระลอกใหญ่ระลอกสุดท้ายของแรงงานอพยพชาวจีนนั้นเกิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และเขาเหล่านั้นก็ได้กลายมาเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญของโครงการปรับปรุงประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่หลายโครงการในสมัยรัชกาลที่ 5 (ค.ศ. 1868-1910) ค่านิยมและความมุ่งหวังของเหล่าผู้อพยพชุดนี้เองที่ผลักดันให้สื่อสิ่งพิมพ์ภาษาจีนและระบบการศึกษาจีนในสยามประเทศเข้าสู่ยุคเฟื่องฟูที่สุดอีกครั้งในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องถึงต้นศตวรรษที่ 20³

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การปฏิวัติซินไห่ในปี ค.ศ. 1911 ได้รับความสนใจจากสาธารณชนชาวสยามอย่างท่วมท้นผิดวิสัยสามัญทั่วไปก็น่าจะมาจากความกระวนกระวายอย่างเห็นได้ชัดของชนชั้นนำสยามในยุคหนึ่งที่พากันหวังกังวลว่าข่าวการปฏิวัติจีนดังกล่าวอาจนำไปสู่การก่อความไม่สงบทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านราชวงศ์จักรีในสยามด้วยอันที่จริงราชสำนักสยามนั้นตระหนักถึงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้จากการปล่อยให้สาธารณชนได้รับรู้เกี่ยวกับแนวคิดและระบบการเมืองใหม่ๆ จากต่างประเทศมาตั้งแต่ก่อนจะเกิดการปฏิวัติซินไห่เนิ่นนานแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงราชินิกุลและบุตรหลานของเจ้าขุนมูลนายตลอดจนพ่อค้าคหบดีที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มชนชั้นนำเพียงกลุ่มเล็กๆ เท่านั้นที่มีโอกาสได้เดินทางไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรปและอเมริกาตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและพัฒนาการทางการเมืองต่างๆ จากชาติตะวันตกนั้นถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด

² Academia Historica: Foreign Affairs; 172-1/0703(4) 012 *Discussion of Sino-Thai Problem. June 1942-October 1943.* Hicks, George. ed. *Overseas Chinese Remittances from Southeast Asia 1910-1940.* Singapore: Select Books, 1993.

³ Skinner, G. William. *Chinese Society in Thailand: An Analytical History.* Ithaca: Cornell University Press, 1957.

และเป็นสิ่งหวงห้ามโดยสิ้นเชิงจากระบบการศึกษาภายในประเทศที่จัดไว้ให้
 สาธารณชนสยามโดยทั่วไปในยุคนั้น ในข้อนี้ เกษียร เตชะพีระ ได้เคยสรุป
 ไว้แล้วว่า ในยุคปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 นี้ไม่มีมีโนทัศน์
 ทางการเมืองหรือแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการเมืองการปกครองที่เป็นกระแส
 ทางเลือกใดๆ ให้สาธารณชนชาวสยามโดยทั่วไปได้เรียนรู้จากสถาบัน
 การศึกษาของชาติตะวันตกหรือจากระบบการศึกษาภายในประเทศที่รัฐ
 เป็นผู้จัดให้⁴ ในทางตรงกันข้าม ข้อมูลทางการเมืองเหล่านี้กลับเข้ามาสู่
 ขอบข่ายความคิดค่านึงของสาธารณชนชาวสยามและกลายมาเป็นที่ยอมรับ
 ชมชอบโดยเฉพาะในหมู่ผู้ใช้แรงงานระดับล่างสุดของสังคมเมืองผ่านทาง
 งานเขียนของนักปฏิวัติจีนอย่างซุนยัตเซน ซึ่งได้รับการตีพิมพ์อย่างต่อเนื่อง
 ในหนังสือพิมพ์ภาษาจีนหลายฉบับ และยังถูกนำมาแปลเพื่อตีพิมพ์ใน
 สื่อสิ่งพิมพ์ภาษาไทยโดยนักหนังสือพิมพ์และนักเคลื่อนไหวทางการเมือง
 ชาวจีนโพ้นทะเลในสยามอีกด้วย

เมื่อสถานการณ์เริ่มบ่งชี้อย่างชัดเจนขึ้นในทศวรรษแรกของศตวรรษ
 ที่ 20 ว่าการแพร่หลายแนวคิดที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของราชอาณาจักร
 และอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำผ่านทางสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ทั้งใน
 ภาษาไทยและภาษาจีนนั้น เริ่มจะเลยเถิดไปจนเกินความสามารถในการ
 กวดขันควบคุมดูแลของรัฐแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็ตัดสินพระทัยที่จะกลายมาเป็นหนึ่งในนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ที่กำลัง
 ร่วมกันบรรเลงและร่ายรำอยู่ในนาฏกรรมทางการเมืองอันเผ็ดร้อนผ่านทาง
 สื่อสิ่งพิมพ์ที่กำลังเฟื่องฟูถึงขีดสุดในยุคนั้นด้วย การตัดสินพระทัยอย่าง
 อุกอาจขององค์พระประมุขในการที่จะเข้าร่วมปฏิสัมพันธ์ในแวดวงระดับ
 ชาวบ้านร้านตลาดในคราวนี้ ก็ด้วยพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะอาศัย
 สื่อสิ่งพิมพ์โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่แนวคิดและ

⁴ Kasian Tejapira. *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*. Kyoto: Kyoto University Press, 2001.

มโนทัศน์ทางการเมืองของพระองค์เองเพื่อส่งเสริมและสถาปนาความมั่นคงให้เกิดขึ้น แต่สถานภาพทางการเมืองของพระองค์ในระบบกษัตริย์ที่ดูเหมือนกำลังอยู่ในสภาพอ่อนแอที่สุดเท่าที่เคยปรากฏมาในระยะหลายทศวรรษก่อนหน้านั้น เรียกได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ “หนามยอกเอาหนามบ่ง” นั่นเอง คือในเมื่อทรงเล็งเห็นแล้วว่าสื่อสิ่งพิมพ์กำลังกลายมาเป็นช่องทางในการนำเสนอแนวคิดทางการเมืองที่มีแนวโน้มทำลายพระราชอำนาจและเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของสถานภาพทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเลือกใช้หนังสือพิมพ์นั้นเองเป็นสื่อในการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อสนับสนุนสถานภาพและจุดยืนทางการเมืองของพระองค์เองดูบ้าง⁵

นับจากนั้นเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้กลายมาเป็นหนึ่งในชาวสยามเพียงไม่กี่คนที่เขียนรายงาน วิเคราะห์ และวิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัติซินไฮ่อย่างกว้างขวางและลุ่มลึกมากที่สุดในยุคนั้น ในท่ามกลางความตื่นเต้นและกระตือรือร้นของคนไทยเชื้อสายจีน กลุ่มนักหนังสือพิมพ์ และนักเคลื่อนไหวทางการเมืองหัวก้าวหน้าที่มีต่อพัฒนาการทางการเมืองในจีนแผ่นดินใหญ่ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1910 นั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหนึ่งในไม่กี่เสียงที่ตั้งคำถามและแสดงความเห็นเชิงวิพากษ์อย่างสุขุมเกี่ยวกับเหตุการณ์ปฏิวัติที่เกิดขึ้นและอนาคตต่อไปในภายภาคหน้าของจีน ภายใต้นามปากกา “อัสวพาหุ” พระองค์ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับข้อเท็จจริงของการปฏิวัติในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1911 ความยั่งยืนของสิ่งที่หลายฝ่ายพากันแซ่ซ้องว่าเป็น “ความสำเร็จ” ของคณะปฏิวัติและความเหมาะสมชอบธรรมหรือไม่ของการที่คณะปฏิวัติได้เลือกยกอำนาจบริหารประเทศสูงสุดให้แก่นายพลหยวนซื่อฮาย ซึ่งเพิ่งจะแปรพักตร์มาจากกองทัพแมนจูที่เคยต่อสู้เพื่อล้มล้างขบวนการปฏิวัติ

⁵ Vella, Walter F. *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1978.

มาก่อน⁶

อย่างไรก็ดี นับเป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจเลยที่มีกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนาหูตามติดงานเขียนวิเคราะห์วิจารณ์การปฏิบัติของ อัครพาทูแทบทุกชิ้นออกมาในทำนองว่า สถานการณ์เหตุบ้านการเมืองตลอดจนสถานะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ของสยามในยุคนั้นย่อมทำให้องค์พระมหากษัตริย์รู้สึกไม่มั่นคงและไม่มั่นพระทัยในพระราชอำนาจของพระองค์เหมือนแต่เก่าก่อน อันเป็นเหตุให้พระองค์ต้องออกมาวิพากษ์วิจารณ์และสรุปว่าไม่เพียงแต่การปฏิบัติชิ้นไหนเท่านั้นแต่การปฏิบัติใดๆ ก็ตามก็ย่อมลงท้ายเป็นความล้มเหลวด้วยกันทั้งสิ้น ก็จะมีพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พระองค์ใดบ้างเล่าที่จะเห็นดีเห็นงามและสนับสนุนให้เกิดมีการปฏิบัติขึ้นไม่ว่าจะที่ไหนๆ ในโลก อันที่จริงข้อวิพากษ์วิจารณ์งานเขียนของอัครพาทูนี้ก็คงจะไม่ห่างไกลจากความเป็นจริงมากมายนัก

แต่การจะตัดสินไปเลยแต่ต้นมือว่าบทวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์การเมืองจีนทั้งมวลของอัครพาทู นั้นเป็นแต่การโฆษณาชวนเชื่อเพื่อผลประโยชน์ส่วนพระองค์ในความมั่นคงของราชบัลลังก์และพระราชอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นก็ดูจะเป็นการทีกักเอาเองมากจนเกินงามผิดวิสัยที่นักประวัติศาสตร์ที่ดีพึงกระทำ ในสถานะแห่งความตั้งมั่นเพื่อค้นหาความจริงดังเช่น ณ ที่ประชุมอันทรงเกียรตินี้ หากลองอ่านและพิจารณางานเขียนทั้งหมดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ทั้งภายใต้นามปากกา อัครพาทู และพระนามอื่นๆ) อันเกี่ยวเนื่องกับอาณาจักรจีน คนจีน การเมืองภายในของจีนตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับต่างประเทศแล้วก็จะพบว่าพระองค์ทรงมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ตลอดจนสถานการณ์การเมืองร่วมสมัยของจีนอย่างมากมายจนแทบไม่น่าเชื่อ และที่ดูจะน่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือความเห็น บทวิเคราะห์

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ: รัชกาลที่ 6; ร.6 น.20.13/23 *บทความหนังสือพิมพ์ “วังดีองค์ใหม่”* โดย อัครพาทู. 18 กันยายน 2548.

และข้อโต้แย้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระนิพนธ์ขึ้นอย่างระมัดระวังในฐานะองค์พระประมุขแห่งรัฐนั้นดูจะมีน้ำหนักและความน่าเชื่อถือน้อยกว่างานเขียนแซ่ซ้องสรรเสริญ การปฏิวัติที่จะมาจากความตื่นเต้นกระตือรือร้นของเหล่าชาวจีนโพ้นทะเลผู้รักชาติและนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าชาวยุโรปแห่งต้นศตวรรษที่ 20 มากมายนัก

ข้อแตกต่างที่สำคัญที่สุดระหว่างความสงสัยไม่แน่ใจของอัครพาทูกับความกระตือรือร้นที่จะสนับสนุนการปฏิวัติซินไฮ่อย่างสุดตัวของเหล่านักเคลื่อนไหวทางการเมืองและนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้า (ซึ่งมีเซียวฮุดเสงเป็นผู้นำสำคัญหนึ่งในจำนวนนั้น) ก็คือการนิยาม “ความสำเร็จ” ของการปฏิวัติ โดยธรรมชาติแห่งนักปฏิวัตินั้นย่อมมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมโดยล้มล้างระบอบการปกครองแบบเดิมซึ่งพวกเขามักมองว่าไม่ชอบธรรมไร้ประสิทธิภาพ และเต็มไปด้วยการกดขี่ข่มเหง นักเคลื่อนไหวทางการเมืองและนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าที่สนับสนุนการปฏิวัติซินไฮ่จึงมักนิยามความสำเร็จของการปฏิวัติให้อยู่ที่การล้มล้างราชวงศ์ชิงได้สำเร็จ ในขณะที่ผู้ซึ่งวิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัตินั้นกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้วิจารณ์ซึ่งมีฐานันดรอันเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับระบอบการปกครองแบบเดิมอย่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมักมีแนวโน้มที่จะนิยามความสำเร็จของการปฏิวัติให้อยู่ที่ความสำเร็จของระบอบการปกครองใหม่ที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการปฏิวัตินั้นสิ้นสุดลง และในเมื่อนักปฏิวัตินักใส่ใจกับการล้มล้างระบอบมากกว่าการสถาปนาระบอบในขณะที่ผู้วิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัติ (โดยเฉพาะผู้วิจารณ์ที่เป็นประมุขของรัฐตามระบอบเดิม) มักให้ความสำคัญกับการธำรงรักษาระเบียบปฏิบัติแบบเดิมที่ยังใช้การได้ ก็เป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจเลยที่แนวคิดและความเห็นของทั้งสองฝ่ายนั้นดูเหมือนจะไม่อยู่ในคลื่นความถี่เดียวกันด้วยซ้ำไป สำหรับหมู่บรรดาผู้สนับสนุนแล้วการปฏิวัติคือแรงบันดาลใจ แต่สำหรับผู้ประทับนั่งอยู่บนราชบัลลังก์กลับทรงเห็นการปฏิวัติเป็นโศกนาฏกรรมสอนใจทางประวัติศาสตร์

การปฏิวัติซินไห่ในจีนเป็นแรงบันดาลใจให้แก่กลุ่มผู้ก่อการกบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งแม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็ได้กลายมาเป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจให้แก่สมาชิกหลายคนในคณะราษฎรซึ่งทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญได้สำเร็จ ในปี ค.ศ. 1932 (พ.ศ. 2475) หรือกว่าสองทศวรรษหลังจากการล้มล้างราชวงศ์ชิงของการปฏิวัติซินไห่ในจีน⁷ อย่างไรก็ตาม ข้อเขียนวิพากษ์การปฏิวัติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่เพียงแต่จะพรรณณาความล้มเหลวของระบอบใหม่ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการปฏิวัติซินไห่ได้อย่างชัดเจนในแทบทุกรายละเอียดเท่านั้น ยังสามารถคาดคะเนพยากรณ์ถึงความไม่พร้อมและข้อบกพร่องต่างๆ ประดามีของระบอบการปกครองที่จะเกิดขึ้นตามมาหลังการปฏิวัติในสยามได้อย่างแม่นยำอีกมากมายหลายข้อด้วย บทความนี้จึงจะมุ่งศึกษา วิเคราะห์ และนำเสนอ (1) “ความคาดหวัง” ที่มีต่อการปฏิวัติซินไห่ตามที่ถูกนำเสนอผ่านทางข้อเขียนของนักเคลื่อนไหวทางการเมืองและนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าในสยามในระหว่างทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 20 (2) “ความเป็นจริง” ทางการเมืองอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิวัตินั้นตามที่ถูกวิเคราะห์และประเมินในงานเขียนของอัครพาทุ และ (3) การที่การปฏิวัติซินไห่แม้จะเกิดขึ้นอย่างไม่สมบูรณ์และมีข้อขาดตกบกพร่องมากมายก็ยังคงเป็น “แรงบันดาลใจ” ให้แก่นักปฏิวัติชาวสยามนับตั้งแต่คร่าวกบฏ ร.ศ. 130 จวบจนถึงการปฏิวัติของคณะราษฎรซึ่งได้นำมาซึ่งรากฐานแห่งการปกครองระบอบใหม่ที่ยังคงสถาพรสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

⁷ แลมสุข นุมนนท์. *ยังเติร์กุ่นแรก กบฏ ร.ศ. 130*. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2002.

ความคาดหวัง

ช่วงทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 20 น่าจะเป็นช่วงเวลาที่นำตื่นตื่นพอสมควรสำหรับเหล่าประชากรเชื้อสายจีนในดินแดนทะเลใต้ หลังจากที่ถูกราชวงศ์ชิงละเลยมานานนับศตวรรษ และต้องทนทุกข์ทรมานจากการขูดรีดรังแกโดยเจ้าหน้าที่ราชการระดับท้องถิ่นในดินแดนบรรพชนของตนมานานแสนนาน ในที่สุดชาวจีนโพ้นทะเลก็ได้มีที่ยืนในประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ ในปี ค.ศ. 1900 หรือเพียงสองปีหลังจากที่ถูกโค่นจากตำแหน่งอันทรกษัตริย์พลในราชสำนักชิงหลังการสิ้นสุดลงอย่างกะทันหันของ “การปฏิรูปร้อยวัน” คังโหย่วเหวยได้เดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อปลุกระดมมวลชนเชื้อสายจีนและเรียกร้องความสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ สำหรับ “สมาคมพิทักษ์จักรพรรดิ” [保皇会 - เป่าหวงฮฺยฺ] ในการนี้เขาได้ประกาศลัทธิ “สามปกป้อง” [三保 - ซานเป่า] อันประกอบด้วย (1) ปกป้องชาติ [保国 - เป่ากว๋อ] (2) ปกป้องเชื้อสาย [保种 - เป่าจิ่ง] (3) ปกป้องระบบการศึกษา [保教 - เป่าเจี๋ยว⁸]

หลักการเบื้องหลังการดำเนินการนี้ก็ค่อนข้างตรงไปตรงมา กล่าวคือเนื่องจากราชสำนักชิงนั้นถูกรอบงำโดยกลุ่มอนุรักษนิยมหัวรุนแรงและขุนนางฉ้อราษฎร์บังหลวงภายใต้การนำของพระนางซูสีไทเฮา กลุ่มดังกล่าวได้ทำการต่อต้านขัดขวางกระบวนการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยจนนำไปสู่การล้มล้างแผนการปฏิรูปของคังโหย่วเหวย ตัวของเขาเองนั้นแทบจะเอาชีวิตไม่รอดหลังจากที่สูญเสียอิทธิพลทางการเมืองทั้งหมดบนผืนแผ่นดินจีนแล้วยังถูกตัดสินประหารชีวิตในฐานะกบฏอีกด้วย ความหวังสุดท้ายของคังที่จะนำเงินกลับสู่หนทางแห่งการปฏิรูปจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเขาสามารถโน้มน้าวให้ชาวจีนโพ้นทะเลผู้มั่งคั่งในดินแดนทะเลใต้หันมาให้ความสนับสนุนขบวนการปฏิรูปและพิทักษ์จักรพรรดิของเขา และเพื่อให้บรรลุ

⁸ Qiu Jianzhang. ‘Lun wan qing zhengfu de huaqiao jiaoyu zhengce,’ in *Henan Daxue Xuebao* vol.42, no.4, 2002, p.59.

เป้าประสงค์นี้จึงปลุกระดมอุดมการณ์ชาตินิยมด้วยหลักการ “เป่ากว้อ” หรือ “ปกป้องชาติ” โดยพยายามย้าเตือนให้พี่น้องชาวจีนโพ้นทะเลทั้งหลายตระหนักถึงความสำคัญของการปกป้องรักษาดินแดนของบรรพชนไว้ให้รอดพ้นจากภัยทั้งปวงและเจริญวัฒนาสืบไปอันเป็นหน้าที่ที่อนุชนเชื้อสายจีนรุ่นหลังพึงกระทำ อีกส่วนหนึ่งที่สำคัญของการปลุกระดมทางชาตินิยมของคังก็คือหลักการ “เป่าจ่ง” หรือ “ปกป้องเชื้อสาย” ซึ่งเน้นความสำคัญของความผูกพันทางสายเลือดและความเป็นครอบครัวเดียวกันเป็นชาติพันธุ์จีนอันเหมือนกันของชาวจีนโพ้นทะเลและบรรพชนตลอดจนพี่น้องร่วมชาติของพวกเขาในแผ่นดินใหญ่ หากต้องการจะปกป้องรักษาชาติจีนไว้ให้พัฒนาสืบไปก็เลี่ยงไม่ได้ที่จะให้ความสนับสนุนช่วยเหลือพี่น้องร่วมเชื้อสายจีนเดียวกันที่อาศัยอยู่ ณ แผ่นดินใหญ่นั้นด้วย

เห็นได้ชัดว่าอุดมการณ์ชาตินิยมของคังมีรากฐานสำคัญอยู่ที่การสถาปนาอาณาจักรอันศักดิ์สิทธิ์ของรัฐชาติจีนสมัยใหม่ไว้ตามขอบเขตของอาณาจักรชิงอันยิ่งใหญ่ [大清国 - ต้าชิงกั๋ว] เดิม และชาติพันธุ์นิยมซึ่งตั้งอยู่บนความเชื่อเกี่ยวกับชาติพันธุ์ฮั่นซึ่งว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ถือกำเนิดและครอบครองแผ่นดินใหญ่ต่อเนื่องยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน และการที่จะสามารถปลุกฝังหลักการพื้นฐานสำคัญทั้งสองประการนี้ได้อย่างยั่งยืนก็ต้องอาศัยหลักการข้อที่สามคือ “เป่าเจี้ยว” หรือ “ปกป้องระบบการศึกษา” คือส่งเสริมการฟื้นฟูและพัฒนาาระบบการศึกษาแบบจีนทั่วทั้งดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งในเขตที่เป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกและไม่ได้เป็น ทั้งนี้ก็เพื่อธำรงรักษาความรู้เกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมจีนตลอดจนปลุกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมจีนแก่อนุชนชาวจีนโพ้นทะเลรุ่นหลังๆ สืบไปในที่ศนะของคังนั้น ชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากจะประสบความสำเร็จในเชิงธุรกิจเป็นอย่างมากทำให้มีศักยภาพในการที่จะให้ความสนับสนุน ด้านการเงินและทรัพยากรต่างๆ แก่ขบวนการปฏิรูปได้อย่างมากแล้วยังเป็นกลุ่มชนเชื้อสายจีนที่พำนักอยู่ในเขตอาณานิคมหรือกึ่งอาณานิคมของชาติตะวันตก ทำให้มีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์และเรียนรู้

วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ภาษาต่างประเทศ ตลอดจนวัฒนธรรมความเป็นสมัยใหม่ต่างๆ จากชาติตะวันตกได้มากกว่าชาวจีนโดยทั่วไปที่อาศัยอยู่ ณ ผืนแผ่นดินใหญ่ คุณสมบัติสำคัญทั้งสองประการดังกล่าวนี้ทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในสถานะที่เหมาะสมที่สุดที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในขบวนการปฏิรูปประเทศให้เป็นสมัยใหม่ และเป็นผู้สนับสนุนสำคัญอันดับต้นๆ ของขบวนการพิทักษ์จักรพรรดิตามแนวอุดมการณ์ของคังโหย่วเหวย

ไม่นานหลังจากที่คังโหย่วเหวยตัดสินใจเดินทางมาหาแนวร่วมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราชสำนักชิงก็เริ่มแสดงท่าทีสนใจในศักยภาพของชาวจีนโพ้นทะเลในภูมิภาคนี้ ความอภัยครั้งร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์จีนอันสืบเนื่องมาจากการเกิดกบฏนักมวยขึ้นในปีสุดท้ายของศตวรรษที่ 19 ทำให้แม้แต่พระนางซูสีไทเฮาและกลุ่มขุนนางอนุรักษ์นิยมที่ครอบงำราชสำนักชิงอยู่ก็หันมาเห็นพ้องต้องกันว่า การปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่นั้น คงจะเป็นหนทางสุดท้ายหนทางเดียวที่อาจจะพอช่วยชนชั้นนำแมนจูให้รอดพ้นจากหายนะทางการเมืองที่อาจนำมาซึ่งความล่มสลายของระบอบราชวงศ์ชิงในที่สุด ราชสำนักชิงมีทัศนคติต่อการรับความสนับสนุนทางการเงินและวิทยาการจากชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในแงุ่มที่ไม่ต่างจากคังโหย่วเหวยมากนัก กล่าวคือ สถานภาพทางการเงินของราชวงศ์ชิง ณ เวลานั้นใกล้จะล้มละลายเต็มที แต่การปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่เป็นโครงการใหญ่ที่จำเป็นต้องอาศัยเงินมาก หากกู้เงินจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากมหาอำนาจตะวันตกหรือจากญี่ปุ่นก็จะต้องตกเป็นเบี้ยล่างทางการเมืองของประเทศเหล่านั้นและอาจนำไปสู่การสูญเสียเอกราชและอธิปไตยของจีนโดยสิ้นเชิงในที่สุดด้วย ดังนั้นการอาศัยเงินบริจาคจากกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลก็เปรียบเสมือนการหยิบยืมเงินจากญาติสนิทเพื่อมาค้ำจุนธุรกิจของครอบครัว ย่อมปลอดภัยกว่าการกู้ยืมจากคนแปลกหน้า และบางทีอาจจะไม่นับเป็นการกู้ยืมด้วยซ้ำไปในเมืองชาวจีนโพ้นทะเลนั้นก็ควรต้องถือเป็นพลเมืองของดินแดนบรรพชน

ของพวกเขาอยู่ตังนั้นก็ย่อมต้องมีหน้าที่ให้ความสนับสนุนกิจการของชาติ ในยามคับขันเป็นธรรมดา การจัดการเช่นนี้ย่อมเปิดโอกาสให้ราชสำนักหาแหล่งทุนเพื่อการปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่จากภายนอกราชอาณาจักรได้แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องเสี่ยงกับการกู้ยืมเงินจากต่างชาติ

ด้วยเหตุนี้ราชสำนักจึงล้มเลิกประเพณีการดูหมิ่นดูแคลนและรังเกียจชาวจีนโพ้นทะเลว่าเป็นคนถ้อยผู้ทอดทิ้งสุสานของบรรพชนดังที่เคยเป็นนโยบายพื้นฐานมาตลอดตั้งแต่ยุคจักรพรรดิคังซีและเฉียนหลงในสมัยศตวรรษที่ 18 และกลับส่งตัวแทนของราชสำนักออกไปเรียโรความสนับสนุนด้านการเงินจากชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างแข็งขัน จนอาจกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จมากกว่าสมาคมพิทักษ์จักรพรรดิของคังโหยวเหวย ซึ่งล่วงหน้ามาก่อนเป็นแรมปีเสียด้วยซ้ำ ราชสำนักชิงอาศัยการมอบเอกสารประกาศเกียรติคุณและสถาปนาตำแหน่งกิตติมศักดิ์ แลกกับเงินบริจาคจากพ่อค้าและคหบดีชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยุทธศาสตร์นี้นับว่าได้ผลเกินคาดเนื่องเพราะเศรษฐกิจชาวจีนในดินแดนทะเลใต้ส่วนใหญ่มาจากพื้นฐานครอบครัวชาวนายากจน มีความรู้สึกผิดอยู่เป็นทุนเดิมที่จำต้องละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดและสุสานของบรรพชนเพื่อหาเลี้ยงชีพอยู่ในดินแดนโพ้นทะเล อีกทั้งโยยหาความยอมรับจากทางการจีนซึ่งมีนโยบายรังเกียจชาวจีนโพ้นทะเลสืบเนื่องยาวนานนับศตวรรษ การที่มีโอกาสได้เป็นส่วนหนึ่งในกระแสการ “ช่วยชาติ” ตามชื่อเรียกร้องของราชสำนักก็กั้ยังได้ชื่อว่าเป็นขุนน้ำขุนนางมีเอกสารตราตั้งยืนยันอย่างถูกต้องตามประเพณีจึงนับเป็นโอกาสสำคัญในชีวิตของพวกเขาที่ไม่น่าเชื่อว่าอยู่มาวันหนึ่งก็จะสามารถซื้อหามาได้อย่างง่ายดายด้วยเงินทองที่พวกเขา มีอยู่อย่างล้นเหลือจนไม่รู้จะเอาไปทำอะไรแล้ว

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักชิงและชาวจีนโพ้นทะเลในดินแดนทะเลใต้จึงมีพัฒนาการดีวันดีคืนขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดในปี ค.ศ. 1903 คหบดีจีนที่ได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งในผู้ที่ประสบความสำเร็จสูงสุดในวงธุรกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นามว่า จางปี้จื่อ ได้รับเชิญให้มาเข้าเฝ้าพระนาง

ซูสีไทเฮาเป็นครั้งที่ 2 และได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ในด้าน การปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่⁹ หลังจากที่เคยถูกทอดทิ้งและรังเกียจ มายาวนานนับศตวรรษ อยู่ดี ๆ ก็ดูเหมือนว่าทุกกลุ่มอำนาจทางการเมืองบน ผืนแผ่นดินใหญ่ต่างก็พากันมุ่งหวังว่าชาวจีนโพ้นทะเลแห่งอุซาคเนย์จะเป็น ที่พึ่งสุดท้ายที่จะนำภารกิจ “ช่วยชาติ” นี้ ให้สำเร็จจุล่งไปตลอดรอดฝั่งได้

หลังจากที่ใคร ๆ ก็พากันแห่ไปขอเงินสนับสนุนจากกลุ่มคหบดีเชื้อสาย จีนในดินแดนทะเลใต้กันจนเกือบครบหมดทุกฝ่ายแล้ว จึงนับเป็นเรื่องไม่น่า แปลกใจเลยที่ผู้นำฝ่ายปฏิวัติอย่างซุนยัตเซน จะต้องจาริกมายังภูมิภาคนี้ใน ที่สุดด้วยความมุ่งหวังเฉกเช่นเดียวกับที่นำไปให้คังโหย่วเหวย และเหล่าตัวแทน ของราชสำนักชิงเดินทางมาก่อนหน้านั้น กว่าซุนจะมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกลางทศวรรษที่ 1900 นั้น ชาวจีนโพ้นทะเลในภูมิภาคนี้ส่วนมาก ก็คุ้นเคยกับศัพท์พื้นฐานของนักการเมืองจีนยุคปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้น ศตวรรษที่ 20 อย่าง “การปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่” [现代化 - modernization] และ “ชาตินิยม” [民族主义 - nationalism] เป็นอย่างดีแล้ว แต่แนวทางรณรงค์ของซุนยัตเซนนั้น มีข้อเสนอบางประการ ที่ล้ำหน้าไปไกลกว่าแนวทางของทั้งคังและราชสำนักชิงมากนัก เพราะซุน มิได้เรียกร้องการต่อสู้เพื่อการปฏิรูประบอบกษัตริย์หรือการยอมรับชาวจีน โพ้นทะเลจากราชสำนักชิง หากแต่เสนอตัวเป็นผู้นำขบวนการปฏิวัติที่เขา คาดหวังว่าจะนำมาซึ่งความล่มสลายของราชวงศ์โดยสิ้นเชิง ซุนเรียกร้องให้ ชนเชื้อสายจีนแห่งดินแดนทะเลใต้สนับสนุนตัวเขาและสหายร่วมอุดมการณ์ ในการล้มล้างรัฐบาลแมนจูที่เขามองว่าเป็นรัฐบาลโกงกิน, ไร้ประสิทธิภาพ, และกดขี่ข่มเหงประชาชน เพื่อจะได้สถาปนาระบอบสาธารณรัฐซึ่งมีความ ขอบธรรม, เป็นสมัยใหม่, และเป็นรัฐบาลที่มหาชนชาวจีนอันจะได้ปกครอง กันเองแทนที่จะต้องตกอยู่ใต้อาณัติของชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ดังที่

⁹ Godley, Michael R. *The Mandarin Capitalist of Nanyang: Overseas Chinese Enterprises in the Modernization of China, 1893-1911*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, p.93.

เป็นอยู่ ณ เวลานั้น

ข้อเสนอของซุนทำให้เหล่าชาวจีนโพ้นทะเลทั้งหลายได้ชื่อเป็น “มารดาแห่งการปฏิวัติ”¹⁰ เลย์ทีเดียวกว่าพวกเขาได้เป็นเพียงแค่ส่วนขยายของจักรวรรดิจีนที่จะได้รับความใส่ใจก็ต่อเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นอีกต่อไป แนวทางปฏิวัติของซุนยัตเซน จะยกให้ชาวจีนโพ้นทะเลกลับมาเป็นสถาบันที่ผู้ร่วมออกแบบรัฐชาติจีนสมัยใหม่ที่จะถือกำเนิดขึ้นหลังการล่มสลายของราชวงศ์ชิง ซุนเริ่มต้นโฆษณาชวนเชื่อแนวคิดของเขาผ่านทางเครือข่ายสมาคมลับของชาวจีนที่มีแนวโน้มต่อต้านแมนจูมาแต่แรกเริ่มอยู่แล้ว ธรรมเนียมของการมีสมาคมลับเป็นโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญของชุมชนชาวจีนทั้งทางตอนใต้ของแผ่นดินใหญ่และในชุมชนชาวจีนทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาจนถึงปลายศตวรรษที่ 19 ต้นศตวรรษที่ 20¹¹ เขาเรียกร้องให้เหล่าอั้งยี้ทั้งหลายลุกขึ้นมา “ล้มล้างชิงฟื้นฟูหมิง” [翻清复明 - overthrow the Qing and restore the Ming] พร้อมทั้งนำเสนอแนวคิดการสถาปนาสาธารณรัฐซึ่งช่วยเติมแต่งกลิ่นอายแห่งความเป็นสมัยใหม่ให้แก่คำขวัญโบราณของขบวนการทางการเมืองท้องถิ่นโบราณนี้ดูน่าสนใจและห้าวก้าวหน้าขึ้นอีกมาก

ฝ่ายปฏิวัติของซุนยัตเซนบอกกับชาวจีนโพ้นทะเลในอุซาคเนย์ว่าราชวงศ์ชิงซึ่งได้ละเลยแลดูหมิ่นเหยียดหยามพวกเขามานานนับศตวรรษนั้นแหละคือศัตรูที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของประชาชนชาติจีน ความล่มสลายของราชวงศ์หมิงในปี ค.ศ. 1644 (พ.ศ. 2187) นั้นเป็นเหตุให้บรรพบุรุษของเหล่าอั้งยี้จำนวนมากต้องพากันอพยพหนีการคุกคามของแมนจูมายังดินแดนทะเลใต้ มาบัดนี้ ซุนยัตเซนชาวจีนโพ้นทะเลผู้มีโอกาสได้รับการศึกษา

¹⁰ Huang Jianli. “Umbilical Ties: The Framing of Overseas Chinese as the Mother of the Revolution,” in *Lee Hock Guan and Li Lai To* (eds.) Sun Yatsen, Nanyang, and the 1911 Revolution. Singapore: ISEAS, 2011.

¹¹ โดยเฉพาะในสยามนั้นสมาคมลับของชาวจีนที่เป็นที่รู้จักกันดีที่สุดโดยเฉพาะในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ก็คือกลุ่มที่ทางการเรียกว่า “อั้งยี้” นั่นเอง

สมัยใหม่ในชาติตะวันตกได้ขออาสามาเป็นผู้นำชาวจีนโพ้นทะเลผู้รักชาติ (จีน) ที่ได้ใช้ชีวิตเรียนรู้แนวทางของโลกสมัยใหม่ในเขตอาณานิคมตะวันตก และในสยามเพื่อร่วมกันปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์ชิงและสร้างยุคทองแห่งความเป็นสมัยใหม่ ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน และความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในประเทศจีนอีกครั้งหนึ่ง

ซุนยัตเซน ได้มาเยือนสยามอย่างน้อย 4 ครั้งก่อนการปฏิวัติซินไห่จะเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1911 (พ.ศ. 2454)¹² สำหรับชนเชื้อสายจีนจำนวนมากที่พำนักอาศัยอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นการมาเยือนของซุนนับเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองที่น่าตื่นเต้นไม่ใช่น้อย ซุนได้รับความสนับสนุนอย่างออกหน้าออกตาจากเซียวฮุดเสง [萧佛成] ซึ่งเป็นผู้นำที่มีอิทธิพลสูงสุดท่านหนึ่งในชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในสยามประเทศยุคนั้น ในปี ค.ศ. 1907 (พ.ศ. 2450) สมาคมพันธมิตรลงเหมิง [同盟会 - Revolutionary Alliance] ที่นำโดยซุนยัตเซน ได้สถาปนาสาขาขึ้นในกรุงเทพฯ ในประเทศ ซึ่ง ณ เวลานั้นได้ชื่อว่ามีประชากรจีนโพ้นทะเลอาศัยอยู่มากที่สุดในโลก¹³

เซียวฮุดเสงได้รับความไว้วางใจให้เป็นหัวหน้าสาขากรุงเทพฯ และเป็นผู้นำในการเผยแพร่โฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายปฏิวัติตลอดจนระดมทุนสนับสนุนกิจกรรมทางการเมืองของซุนยัตเซนทั้งหมด เซียวฮุดเสงมีเชื้อสายจีนฮกเกี้ยนและเกิดในอาณานิคมอังกฤษในมลายา [Strait Settlements] บิดาของเขาได้ย้ายภูมิลำเนามายังสยามตั้งแต่เมื่อเขายังเป็นเด็กเล็กมาก และได้ประสบความสำเร็จอย่างสูงทั้งในแวดวงการค้าข้าวและในธุรกิจเดินเรือ ด้วยความที่เติบโตขึ้นในชุมชนจีนสยามตั้งแต่ยังเล็ก ๆ เซียวฮุดเสงจึงได้รับการศึกษาทั้งในภาษาจีนและภาษาไทยทำให้สามารถใช้ภาษาทั้งสองได้เป็น

¹² เซี่ยกวาง. *กิจกรรมทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย, 1906-1939*. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546, หน้า 16.

¹³ เพ็ญพิสุทธิ อินทรภิมรณ. *เซียวฮุดเสง สิบญี่เรื่อง: ทักษะและบทบาทของจีนสยามในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับประเทศในเอเชีย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547, หน้า 22.

อย่างดีเลิศ เมื่อจบการศึกษาแล้วเชี่ยวชาญเลือกประกอบอาชีพนักหนังสือพิมพ์ เขาได้กลายมาเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ 2 ภาษา (จีน-ไทย) ฉบับแรกในประวัติศาสตร์สยาม การที่เชี่ยวชาญสองมีความรู้และทักษะในภาษาจีนโบราณ [文言文 - Classical Chinese] อย่างลึกซึ้งทำให้เขาเป็นที่เคารพเชื่อถือในฐานะผู้มีการศึกษาในหมู่มิตรสหายด้วยกันเอง ในขณะที่ความสามารถในการใช้ภาษาไทยได้ไม่น้อยหน้านักหนังสือพิมพ์ชาวไทยในยุคเดียวกันทำให้เขาสามารถสื่อสารกับเจ้าหน้าที่ทางการและผู้มีอำนาจในวงการเมืองไทยยุคนั้นได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสามารถนำเสนอแนวคิดต่างๆ ของเขาออกสู่สาธารณชนชาวไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย ยิ่งไปกว่านั้นการที่เชี่ยวชาญสองเกิดในอาณานิคมอังกฤษในมลายูทำให้เขาได้ขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งเปิดโอกาสให้เขาได้ประโยชน์จากข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตระหว่างรัฐสยามกับอังกฤษซึ่งเอื้อให้เขามีอิสระเสรีในวิชาชีพที่มีแนวโน้มจะขัดแย้งกับทางการไทยในยุคนั้นได้มากอย่างอาชีพนักหนังสือพิมพ์นี้เอง คุณลักษณะพิเศษเหล่านี้ประกอบกับประวัติศาสตร์ของครอบครัวตระกูลเซียวที่สืบเชื้อสายมาจากขุนนางผู้จงรักภักดีต่อราชวงศ์หมิงและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสมาคมลับต่อต้านแมนจูในดินแดนทะเลใต้มาหลายชั่วอายุคนส่งผลให้เซียวสุดแสงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งว่าจะเป็นกำลังสำคัญในขบวนการปฏิวัติของขุนยัดเซนในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเลแห่งสยาม¹⁴

เซียวสุดแสง เป็นผู้นำด้านการสื่อสารมวลชนของสมาคมพันธมิตรลงเหมิงโดยผ่านทางหนังสือพิมพ์หลายฉบับซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นกระบอกเสียงของขบวนการปฏิวัติ หนังสือพิมพ์ฉบับสำคัญฉบับแรกในชุดนี้คือ **จงหาญื่อเป้า** [中华日报] ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1905 (พ.ศ. 2448) ในฮ่องกง หลังจากนั้นเซียวสุดแสงได้พยายามสถาปนา

¹⁴ มูราซิม่า เออิจิ. *การเมืองจีนสยาม: การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย, ค.ศ. 1924-1941*. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539, หน้า 1-2.

หนังสือพิมพ์สายปฏิวัติเพื่อเป็นกระบอกเสียงของสมาคมลงหมิงในสยามอีกหลายครั้งแต่ไม่ประสบความสำเร็จจนกระทั่งสามารถจัดตั้งหนังสือพิมพ์ **หว่าเสียนซินเป่า** [华暹新报] ขึ้นได้ในปี ค.ศ. 1907 (พ.ศ. 2450)¹⁵

หนังสือพิมพ์ **หว่าเสียนซินเป่า** สนับสนุนอนุตมการณ์ปฏิวัติโดยการโฆษณาชวนเชื่อแนวทางหลักสองแนวทางซึ่งเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับพัฒนาการทางการเมืองของจีนในยุคนั้น แนวทางสำคัญแนวทางแรกที่เชี่ยวชาญเส่งนำมาใช้อย่างสม่าเสมอในการโฆษณาชวนเชื่อของเขาคือวาทกรรมต่อต้านแมนจูซึ่งมุ่งไปที่กลุ่มผู้อ่านที่เป็นชาวจีนโพ้นทะเลรุ่นเก่าหัวอนุรักษ์นิยมที่ยังคงมีความผูกพันอยู่กับเครือข่ายสมาคมลับและยึดมั่นในอุดมการณ์ต่อต้านแมนจูที่สืบทอดกันมายาวนานตั้งแต่ยุคที่ราชวงศ์หมิงล่มสลายในกลางศตวรรษที่ 17 บทความและบทบรรณาธิการที่นำเสนอแนวคิดนี้มักเน้นเรื่องการกดขี่ข่มเหง, ฉ้อโกง, และไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลแมนจู พร้อมทั้งรำพึงรำพันถึงความอับยศและทุกข์ทรมานที่ชาวจีนฮั่นต้องประสบนับตั้งแต่ราชวงศ์หมิงต้องล่มสลายลงด้วยน้ำมือผู้บุกรุกชาวแมนจู นอกจากนี้เชี่ยวชาญเส่งยังมักตอกย้ำและล้อเลียนความล้มเหลวต่างๆ นานาของราชสำนักชิงอย่างสม่าเสมอ ทั้งการที่ต้องใช้เวลายาวนานถึงเกือบ 2 ทศวรรษในการปราบกบฏไต้หวัน และความพ่ายแพ้อย่างหมดรูปต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น ทั้ง 2 ครั้ง ทั้งหมดนี้เพื่อนำเสนอให้ผู้อ่านคล้อยตามว่าราชวงศ์ชิงนั้น ล้มเหลวโดยสิ้นเชิงในการปกป้องรักษาจักรวรรดิจีนจากการรุกรานและทำลายล้างของศัตรูทั้งภายนอกและภายใน และหนทางเดียวที่จะนำประชาชาติจีนกลับสู่ความรุ่งโรจน์ที่เคยมีมาตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานหลายพันปีก่อนหน้านั้นก็คือการล้มล้างราชวงศ์ชิงและสถาปนาระบอบการ

¹⁵ **หว่าเสียนซินเป่า** พิมพ์เผยแพร่พร้อมกับหนังสือพิมพ์ฉบับภาษาไทยชื่อ **จินสยามวารศัพท์** ทั้งสองฉบับที่ขายคู่กันจึงนับเป็นหนังสือพิมพ์ 2 ภาษา (จีน-ไทย) ฉบับแรกในประวัติศาสตร์สยามประเทศ (ดู เพ็ญพิสุทธิ อินทรภิรมย์. **เชี่ยวชาญเส่ง สิบญี่เรื่อง: ทักษะและบทบาทของจีนสยามในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับประเทศในเอเชีย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547, หน้า 12-13.)

ปกครองใหม่ที่จะเปิดโอกาสให้ชาวจีนฮั่นที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศได้ปกครองกันเองโดยชอบธรรมนั่นเอง

“การที่รัฐบาลแมลจูเรียได้ประกาศจะให้มีความหมายคอนสตีตูดชั่นเป็นการที่สำคัญสำหรับจะพูดหลอกลวงพลเมืองเท่านั้น ทั้งพวกแมลจูเรียได้ทำอันตรายแก่พวกจีนหาใช้น้อยไม่ พวกแมลจูเรียอยากจะมีย่านาจอเหนือพวกจีนเสมอ ดูแต่ราชการเถิด สิ่งใดที่สำคัญเช่นกับเสนาบดีกระลาโหม และเสนาบดีกระทรวงการคลังก็เป็นพวกแมลจูเรียทั้งนั้น ... เดียวนี้พวกแมลจูเรียก็มีความวิตกอยู่โดยเกรงว่าพวกจีนจะแย่งเอาสมบัติคืนจากมือของเขาไปเสีย อีกทั้งไม่อยากจะให้พวกจีนมีเสียงเสมอพวกเขาด้วย เหตุใดเขาจะยอมให้มีกฎหมายคอนสตีตูดชั่นเล่า ถ้ามีขึ้นแล้วหน้าที่สำคัญไหนเลยพวกจีนจะยอมให้พวกเขา การที่พูดนั้นเพื่อจะหลอกให้พวกจีนหยุดการก่อการจลาจลไปพักหนึ่งเท่านั้น”

หว่าเสียนซินเป้า/ จีโนสยามวารศัพท์¹⁶

“วิธีของพวกเก๊กเหม็งซึ่งมุ่งหมายจะทำลายรัฐบาลตาด (รัฐบาลแมนจู – ผู้เขียน) นั้น เป็นหน้าที่ของชาวเมืองซึ่งเกิดในประเทศจีนจะต้องเป็นธุระด้วยกันทุกคน หาใช่เป็นการของบุคคลแต่คนเดียวสองคนไม่ โดยการปกครองของรัฐบาลตาดไม่เป็นหลัก รู้จักแต่ชายที่ติดแลให้อำนาจหรือผลประโยชน์แก่ชาติอื่นเป็นต้น ... ผู้ที่ต้องได้รับความกดขี่โดยอยู่ดิ้นรนนั้น ใช่แต่ชาติจีนเท่านั้นก็หาไม่ได้นับได้ ตลอดถึงชาติมองโกเรีย, ชาติฮุยหงิด, อีเบต, และชาติตาดที่เป็นพลเมืองด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นทุกๆ ชาติที่กล่าวมานี้ ควรจะรวมกำลังกับชาติจีน ช่วยกันทำลายรัฐบาลตาดเสีย”

หว่าเสียนซินเป้า/ จีโนสยามวารศัพท์¹⁷

¹⁶ หจข. ร.5 น.87/7 ความเห็นหนังสือพิมพ์ฮั่วเซียมซินโป วันที่ 12 มกราคม ร.ศ. 127.

¹⁷ หจข. ร.5 น.87/9 ความเห็นหนังสือพิมพ์ฮั่วเซียมซินโป วันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127.

ข้อความด้านบนนั้นเป็นตัวอย่างงานเขียนในแนวต่อต้านแมนจูของ เซียวฮุดเสง ซึ่งจะเห็นได้ว่าไม่ได้เน้นเฉพาะเรียกร้องความสนับสนุนจาก ชุมชนชาวจีนในสยามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เซียวฮุดเสงยังมุ่งทำลาย ภาพลักษณ์แห่งความชอบธรรมของขบวนการปฏิรูปที่นำโดยคังโหย่วเหวย ตลอดจนตัวแทนจากราชสำนักชิงที่กำลังลงพื้นที่ในดินแดนทะเลใต้ เพื่อระดมทุนสนับสนุนโครงการสร้างชาติและปรับปรุงประเทศสู่ความเป็น สมัยใหม่กันอย่างแข็งขันในยุคทศวรรษแรกแห่งศตวรรษที่ 20 นั้นอีกด้วย วาทกรรมต่อต้านแมนจูใน *หวาเสียนซินเป่า* เน้นย้ำว่าการปฏิรูปใดๆ ก็ไม่มี ทางจะเกิดขึ้นและสำเร็จลงได้ในความเป็นจริงตราบเท่าที่ราชวงศ์ชิงยัง ดำรงอยู่ในอำนาจ ดังนั้นนโยบายปฏิรูปทั้งหมดที่คังโหย่วเหวย หรือ แม้แต่ตัวแทนของราชสำนักชิงพยายามนำเสนอก็เป็นแต่เพียงคำโป้ปด หลอกลวงที่ปั้นแต่งขึ้นมาเพื่อลอบประโลมให้ชาวจีนพากันดูตายนิ่งเฉย และประวิงเวลาของการปฏิวัติออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

แนวทางที่สองที่ฝ่ายปฏิวัติจีนในสยามพยายามนำเสนอผ่านสิ่งพิมพ์ ต่างๆ ก็คือวาทกรรมที่วิพากษ์ระบอบการปกครองของจีน ณ เวลานั้น ซึ่งมี จักรพรรดิและราชสำนักชิงเป็นผู้ดำรงอำนาจบริหารสูงสุดนั้น เป็นระบอบ ที่กดขี่ข่มเหง ไร้ประสิทธิภาพ และล้าสมัยเป็นอย่างมาก บทความและ บทบรรณาธิการที่นำเสนอแนวคิดนี้มักจะตั้งคำถามเกี่ยวกับความชอบธรรม ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเหมือนจะตั้งข้อเสนอยุ่กต่างๆ ว่า ระบอบสาธารณรัฐนั้นน่าจะจะเป็นระบอบที่สอดคล้องกับตรรกของสังคมสมัย ใหม่มากกว่า ในบทความตัวอย่างที่ยกมาด้านล่างนี้ เซียวฮุดเสงได้อ้างถึง ทฤษฎีของรุสโซ เพื่อสนับสนุนโมทัศน์การปฏิวัติที่ซุนยัตเซน นำเสนอ ผ่านทางสมาคมพันธมิตรทรงเหมิงของเขา

“มนุษย์ในโลกนี้ ควรมีอิสระแก่คนเสมอกันทั้งสิ้น ไม่ควรจะยอม เปนชะเลยอยู่ใต้อำนาจผู้อื่น ... นักปราชญ์ฝรั่งเศสผู้หนึ่งซึ่งมีชื่อว่าลูซอ ... ท่านกล่าวว่าพลเมืองคนหนึ่งก็เปนส่วนหนึ่งในอำนาจของ

เจ้าแผ่นดิน (คำว่าอำนาจของเจ้าแผ่นดินคือมีความเปนอิสระของประเทศ พลเมืองคนหนึ่งก็เป็นของประเทศอยู่แล้ว เหตุฉะนั้นจึงได้มีส่วนในความอิสระของประเทศส่วนหนึ่งเหมือนกัน) อำนาจเจ้าแผ่นดินก็เป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง. (ประเทศที่จะตั้งขึ้นนั้นก็ต้องอาศัยที่ดิน พลเมือง แลความเปนอิสระ สามอย่างนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้นความเปนอิสระจึงเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง แลท่านกล่าวต่อไปว่า อำนาจเจ้าแผ่นดินหาใช่เป็นส่วนตัวผู้ใดไม่ เปนโดยพลเมืองทุกคนได้แต่งตั้งให้ ... ถ้าจะพูดไปตามนี้ อำนาจแห่งเจ้าแผ่นดิน (ความเปนอิสระของประเทศเปนที่ประชุมแห่งการของบุคคล บุคคลเป็นส่วนหนึ่งในอำนาจเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นพลเมืองก็คือเจ้าแผ่นดิน เจ้าแผ่นดินก็คือพลเมือง แบ่งออกให้ต่างไปไม่ได้)

หว่าเลียนชินเป้า/ จีโนสยามวารศัพท์¹⁸

เป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจเลยที่วาทกรรมจำพวกที่ 2 ซึ่งเชี่ยวชาญสงัดได้นำเสนออย่างกว้างขวางผ่านสื่อสิ่งพิมพ์หลายฉบับของเขานั้นได้สร้างความขัดแย้งและก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านไม่น้อยภายในบริบททางการเมืองของสยามประเทศซึ่งเขาพำนักอยู่ ณ เวลานั้น แม้ว่าเชี่ยวชาญสงัดจะปฏิเสธอย่างแข็งขันในเวลาต่อมาว่าเขาหาได้มีความมุ่งร้ายต่อระบอบกษัตริย์ของสยามแต่ประการใดไม่ และแม้ว่าเขาจะเน้นย้ำซ้ำแล้วซ้ำอีกว่าระบอบสาธารณรัฐนั้นเป็นระบอบทางการเมืองที่เหมาะสมกับบริบทของจีนเท่านั้น แต่สมาชิกระดับสูงในหมู่ชนชั้นนำสยามในเวลานั้นหลายท่านก็อดไม่ได้ที่จะเคลือบแคลงสงสัยและไม่ไว้วางใจว่า จีนฮกเกี้ยนในบังคับอังกฤษผู้นี้ซึ่งออกตัวสนับสนุนการสถาปนาสาธารณรัฐจีนอย่างจริงจังและเปิดเผยนั้นจะสามารถดำรงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ในสยามได้อย่างสุดจิตสุดใจจริงหรือไม่ ยิ่งไปกว่านั้น ไม่ว่าเจตนาธรรมณ์แท้จริงของเชี่ยวชาญสงัด ต่อสถาบัน

¹⁸ หจข. ร.5 น.87/9 ความเห็นหนังสือพิมพ์ฮั่วเซียมซินโป วันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127.

กษัตริย์ของสยามจะเป็นเช่นไรก็ตาม ก็ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่างานเขียนแนว
สาธารณรัฐนิยมของเขานั้นได้เริ่มมีอิทธิพลต่อบางกลุ่มภายในชุมชนชาวจีน
ในสยามในทิศทางที่อาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของพระราชอำนาจได้ใน
ไม่ช้าไม่นาน

เมื่อขุนยัดเซนเดินทางมาเยือนสยามเป็นครั้งสุดท้ายในปี ค.ศ. 1908
(พ.ศ. 2451) สมาคมพันธมิตรลงหมิงก็ได้กลายเป็นที่รู้จักและจับตามองของ
ทางการสยามไปแล้วในฐานะองค์กรการเมืองที่มีแนวโน้มต่อต้านระบบ
กษัตริย์ เห็นได้ชัดว่างานเขียนของเซียวฮุดเสง ที่ตีพิมพ์ทางสื่อของฝ่าย
ปฏิวัติอย่างสม่าเสมอนั้นประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการเชิญชวนให้
สาธารณชนเชื้อสายจีนจำนวนมากพากันเดินทางมาฟังปาฐกถาของขุนที่
จัดขึ้นอย่างอลังการ ณ สโมสรจีนกรุงเทพฯ ในพระนคร เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม
ค.ศ. 1908 ในคราวนี้ ขุนยัดเซนได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์ระบอบกษัตริย์
อย่างรุนแรงและเรียกร้องให้ผู้ชมนับร้อยที่แออัดกันอยู่ในหอประชุมนั้น
ให้การสนับสนุนกลุ่มปฏิวัติของเขาในการโค่นล้มราชวงศ์ชิงให้สำเร็จ ผลที่
ตามมาอย่างไม่น่าแปลกใจก็คือ ขุนยัดเซนถูกทางการสยามเชิญให้ออก
นอกราชอาณาจักรเป็นการถาวรในเวลาไม่กี่วันหลังจากสิ้นสุดงานปาฐกถา
คราวนั้น หลังจากการเยือนสยามเป็นครั้งสุดท้ายของขุนอีกเพียง 3 ปีกว่าๆ
สาธารณรัฐจีนก็ถือกำเนิดขึ้นและขุนเองก็ได้มีโอกาสเสด็จอำนาจอเป็น
ประธานาธิบดีชั่วคราวในระบบการปกครองใหม่นั้นเป็นระยะเวลาสั้นๆ ใน
ต้นปี ค.ศ. 1912 (พ.ศ. 2455) ในระหว่างช่วงระยะเวลาเดียวกันนั้นในสยาม
ก็ดูเหมือนว่ากระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงกำลังเริ่มก่อตัวขึ้นอย่างรุนแรง
และรวดเร็ว ชุมชนเชื้อสายจีนในสยามประเทศได้รับอิทธิพลอย่างสูงจาก
การมาเยือนของขุนยัดเซน และการสถาปนาสาขาของสมาคมพันธมิตร
ลงหมิงและสโมสรจีนแห่งพระนคร ตลอดจนการผุดขึ้นราวดอกเห็ดของ
โรงเรียนจีนและหนังสือพิมพ์จีนจำนวนมาก นำไปสู่การจัดตั้งเป็นกลุ่ม
การเมืองต่างๆ ในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5

ในยุคปลายทศวรรษที่ 1900 นั้น แนวทางการประท้วงแบบสันติ อหิงสาบางจำพวก เช่น การนัดหยุดงานและการปิดสินค้า [boycott] เริ่ม ถูกนำมาใช้โดยหมู่ผู้ใช้แรงงานและแวดวงธุรกิจในชุมชนจีนในพระนคร และประสบความสำเร็จพอประมาณ แต่การนัดหยุดงานครั้งใหญ่ที่สุด ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่ของสยามประเทศนั้นเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1910 (พ.ศ. 2453) การนัดหยุดงาน ดังกล่าวเป็นการนัดหยุดงานของแรงงานเชื้อสายจีนทั่วประเทศซึ่งถูก ปลุกระดมและจัดตั้งโดยเหล่าผู้นำสมาคมลับทั้งหลายเพื่อต่อต้านการปฏิรูป ระบบการจัดเก็บภาษีอากรของทางการ การปฏิรูปซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปีสุดท้าย ของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะส่งผลให้แรงงาน ชาวจีนต้องเสียภาษีต่อหัวในอัตราที่สูงขึ้นคือเสียในอัตราเดียวกับประชาชน ชาวสยามโดยทั่วไปนั่นเอง การนัดหยุดงานในคราวนั้นได้รับความร่วมมือ จากสาธารณชนเชื้อสายจีนแทบทุกสาขาอาชีพ ทั้งผู้ใช้แรงงาน ลูกจ้าง และ ผู้ประกอบการในวงธุรกิจแทบทุกประเภท ส่งผลให้พระนครและหัวเมือง ใหญ่อีกหลายเมืองเป็นอัมพาตตลอดระยะเวลา 3 วันเต็มที่มีการนัดหยุดงาน นั้นดำเนินอยู่

อย่างไรก็ตาม ภัยที่สุดแล้วก็ต้องนับว่าการนัดหยุดงานของชาวจีน ในปี ค.ศ. 1910 นั้นไม่ประสบผลสำเร็จตามที่มุ่งมาดไว้แต่แรก เนื่องจาก การปฏิรูปภาษีที่พวกเขาตั้งใจต่อต้านนั้นก็มิได้ถูกยกเลิกหรือมีการเปลี่ยนแปลง แต่ประการใด และเมื่อสิ้นสุทธรัชสมัยรัชกาลที่ 5 แล้วแรงงานเชื้อสายจีน ทั้งหลายก็จำต้องเสียภาษีให้รัฐสยามในอัตราเดียวกับประชากรชาวสยาม โดยทั่วไปอยู่ดีนั่นเอง แต่การนัดหยุดงานดังกล่าวนั้นก็กลายมาเป็นจุดหักเห ที่สำคัญในทางประวัติศาสตร์ซึ่งแสดงให้เห็นสังคมสยามโดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำ สยามได้ประจักษ์ถึงอิทธิพลที่กลุ่มชนเชื้อสายจีนมีอยู่อย่างล้นเหลือในระบบ เศรษฐกิจสยามและยังแสดงให้เห็นว่าชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์กลุ่มนี้ สามารถรวมตัวกันเพื่อกดดันให้รัฐปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของพวกเขาได้ด้วย วิธีที่ร้ายแรงและเฉียบขาดอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์

เศรษฐกิจและแรงงานสยามยุคก่อนหน้านั้น และเพียงไม่ถึง 2 ปีหลังการนัดหยุดงานใหญ่ของชาวจีน รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็สามารถสกัดแผนการปฏิวัติซึ่งรวมถึงแผนลอบสังหารองค์พระมหากษัตริย์และการสถาปนาสาธารณรัฐด้วย จากการสอบปากคำกลุ่มผู้ก่อการซึ่งเป็นที่รู้จักกันต่อมาในนามของกลุ่ม กบฏ ร.ศ. 130 นั้น พบว่าผู้นำสำคัญของกลุ่มดังกล่าวหลายคนมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์บางประการกับสาขาของสมาคมพันธมิตรธงหมิงในพระนคร และหลายคนได้เคยอ่านและอาจจะได้รับอิทธิพลทางความคิดด้านการเมืองสาธารณรัฐนิยมจากบทความและบทบรรณาธิการของเสี้ยวสุดแสง¹⁹ เมื่อพิจารณาดูผลกระทบโดยรวมจากการมาเยือนสยามทั้ง 4 ครั้งของซุนยัตเซน และการตีพิมพ์บทความโฆษณาชวนเชื่อของเสี้ยวสุดแสงอย่างต่อเนื่องตลอดทศวรรษที่ 1900 แล้ว ก็เริ่มจะน่าสงสัยว่ากิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวของผู้นำสายปฏิวัติในสยามทั้งสองท่านนั้นมีผลกระทบทำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองในสยามประเทศมากยิ่งกว่าจะส่งผลกระทบโดยตรงใดๆ ไปสู่การปฏิวัติซินไห่ในประเทศจีนมากมายนัก

ความเป็นจริง

เมื่อคำนึงถึงอิทธิพลของความตื่นเต้นจากการมาเยือนของซุนยัตเซนบวกกับความคาดหวังอันยิ่งใหญ่ของเหล่าชนเชื้อสายจีนตลอดจนกลุ่มหัวก้าวหน้าทั้งหลายที่มีต่อสิ่งที่พวกเขา mong ว่าเป็น “ความสำเร็จ” ของการปฏิวัติซินไห่แล้ว ก็น่าจะสรุปได้อย่างมั่นใจว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นเกลียดราชย์ในท่ามกลางความผันแปรและไม่มั่นคงทางการเมืองอย่างร้ายแรงที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์สมัยใหม่แห่งสยามประเทศพระองค์ทรงตระหนักเป็นอย่างดีถึงระดับความฮึกเหิมในอุดมการณ์ชาตินิยมจีนที่เพิ่มสูงขึ้นในหมู่พสกนิกรเชื้อสายจีนในสยามตั้งแต่เถลิงสหัสวรรษใหม่

¹⁹ แดมสุช นุ่มนนท์. *ยังเติร์กครั้งแรก: กบฏ ร.ศ. 130*. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2545.

และย่างเข้าสู่ทศวรรษสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเปลี่ยนแปลงและเหตุแห่งความไม่มั่นคงทั้งหลายที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนัดหยุดงานครั้งใหญ่ของชาวจีนในปีสุดท้ายของรัชกาลก่อนสร้างความหวั่นวิตกให้พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ไม่น้อย และความกังวลพระทัยของพระองค์ก็ได้รับการตอกย้ำอีกครั้งเมื่อแผนการลอบปลงพระชนม์และเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะผู้ก่อการกบฏ ร.ศ. 130 ถูกเปิดเผยออกมาในขวบปีแรกของรัชสมัยของพระองค์เอง ในพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 นั้น การปลุกระดมอุดมการณ์ชาตินิยมจีนในหมู่ชนเชื้อสายจีนในสยามนั้นส่งผลกระทบต่ออย่างร้ายแรงต่อความมั่นคงของราชอาณาจักรสยามตลอดจนความปลอดภัยของสถานภาพทางการเมืองของพระองค์เองมาก ยิ่งกว่าจะส่งผลได้ผลเสียใดๆ ต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแล้วหรืออาจเกิดขึ้นต่อไปในแผ่นดินจีนมากมายนัก ด้วยเหตุนี้โฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายรัฐบาลสยามจึงมุ่งเน้นการทำลายความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือของทั้งตัวชนุ้ยัดเซนเองและการปฏิวัติซินไฮ่ทั้งหมดโดยมิได้มุ่งหวังที่จะทำลายล้างสาธารณรัฐจีนที่เพิ่งเกิดใหม่หรือประชาชนเชื้อสายจีนหรือผู้ถือสัญชาติจีนแต่ประการใดทั้งหมดนั้นมีเป้าประสงค์สำคัญเพื่อความอยู่รอดของระบบกษัตริย์และพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เองมากกว่าอย่างอื่นทั้งหมด

นโยบายสำคัญประการหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการสถาปนาและส่งเสริมชาตินิยมสยามให้เป็นอุดมการณ์หลักของรัฐสยามสมัยใหม่ ชาตินิยมในแบบของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ นั้นถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในวงวิชาการนานาชาติมานานแล้วว่าเป็นชาตินิยมที่ยึดพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง (หรือที่นักวิชาการไทยหลายท่านเรียกว่า “ราชาชาตินิยม”) และมีวาทกรรมเกลียด/กลัวชาติพันธุ์จีนและความเป็นจีน [anti-Sinicism] เป็นองค์ประกอบสำคัญ งานเขียนแนวชาตินิยมชิ้นหนึ่งของพระองค์ที่ดูเหมือนจะเป็นที่กล่าวขวัญถึงมากที่สุด

ในแง่ของการเป็นงานเหยียดชาติพันธุ์จีน ได้แก่ บทความ *พวกยิวแห่งบูรพทิศ* ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้พระนามแฝง อัศวพาหุ และตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นบทความใน *หนังสือพิมพ์ไทย* ในปี ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457) บทความนี้ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากแนวคิดเกลียด/กลัวชาติพันธุ์และวัฒนธรรมยิว [anti-Semitism] ซึ่งเป็นที่นิยมในแวดวงสังคมชั้นสูงของยุโรปในปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกับที่เจ้าฟ้าศิริราชูทรทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดในสหราชอาณาจักรพอดี ในบทความ *พวกยิวแห่งบูรพทิศ* นั้น อัศวพาหุ ได้เปรียบเทียบลักษณะเด่นและลักษณะด้อยต่างๆ ของชาติพันธุ์พลัดถิ่น [Diaspora] ยิวและจีน และสรุปในท้ายที่สุดว่าจีนนั้นเลวร้ายยิ่งกว่ายิว เพราะยิวไม่มีรัฐชาติเป็นของตัวเองจึงจำต้องจับจ่ายใช้สอยทรัพย์สินเงินทองมากมายที่ชูดริตมาได้จากคนชาติอื่นๆ ในดินแดนที่พวกตนตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ แต่จีนนั้นนอกจากจะเอาไรต์เอาเปรียบคนชาติอื่นๆ จนตัวเองร่ำรวยกว่าใครทั้งหมดแล้วยังส่งเงินส่วนใหญ่ว่าหามาได้กลับไปยังชาติจีนโดยไม่ยอมแม้แต่จะจับจ่ายใช้สอยกระตุ้นเศรษฐกิจของชาติที่ตนเองพำนักอาศัยอยู่²⁰ ยุทธศาสตร์ชาตินิยมที่เห็นได้ชัดในบทความนี้ก็คือ การแยกคนเชื้อสายจีนออกมาให้เป็น *คนอื่น* [Other] ในสังคมสยาม เพื่อให้ชาวสยามอื่นๆ ที่ไม่ได้มีเชื้อสายจีนสามารถสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นชาติของตนเองได้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ เป็นชาติพันธุ์ที่ไม่ได้เป็นเงินนั่นเอง

ในขณะเดียวกันบทความ *พวกยิวแห่งบูรพทิศ* ยังมุ่งส่งเสริมให้เกิดการกลืนกลายทางวัฒนธรรม [cultural assimilation] ของลูกหลานจีนโพ้นทะเลรุ่นหลังๆ ในขณะที่เขียนโจมตีความถูกต้องชอบธรรมของชาติพันธุ์จีนและความเป็นจีนนั้น อัศวพาหุยังได้เสนอว่าการรับเอาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทยและสมาทานอุดมการณ์ชาตินิยมไทยย่อมนำมาซึ่งความ “ศิวิไลซ์” และอาจจะเป็นหนทางเดียวที่จะช่วยให้ลูกหลานจีนโพ้นทะเล

²⁰ อัศวพาหุ. *พวกยิวแห่งบูรพทิศ* และ *เมืองไทยจึงตื่นเกิด*. กรุงเทพฯ: ขวนพิมพ์, 2528.

รอดพ้นจากหายนะแห่งการสูญสิ้นไปพร้อมกับประเทศจีน ซึ่ง ณ เวลานั้น มีแต่จะตกต่ำลงทุกวันจนทำให้น่าเป็นห่วงว่าจะสิ้นชาติไปไม่ช้าไม่นาน ธรรมชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ อีกหลายชิ้น ตัวอย่างที่ชัดเจนอย่างยิ่งอีกชิ้นหนึ่งก็คือบทความ *เปรียบนามสกุลกับชื่อแซ่*²¹ ซึ่งพระองค์ได้ทรงเน้นย้ำว่าพระราชดำริในการตราพระราชบัญญัตินามสกุลให้เกิดมีขึ้นในสยามประเทศนั้นเป็นการสถาปนาประเพณีแห่งชาติอันศิวิไลซ์ในทำนองเดียวกับที่ถือปฏิบัติกันมายาวนานในมหาอำนาจตะวันตก เช่น อังกฤษ เป็นอาทิ และได้ทรงอธิบายถึงความแตกต่างระหว่างนามสกุลแบบฝรั่งกับชื่อแซ่ตามประเพณีจีนโดยละเอียดด้วย โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงยืนยันว่าชื่อแซ่นั้นเป็นการเรียกขานแบ่งก๊กแบ่งเหล่าเพื่อรบพุ่งกันของสังคมยุคก่อนสมัยใหม่ซึ่งยังไม่มีควมศิวิไลซ์ โดยมีตัวอย่างสำคัญที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือสังคมจีนและสกอตแลนด์นั่นเอง แต่นามสกุลนั้นเป็นสิ่งที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในสังคมศิวิไลซ์เพราะทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอยู่ร่วมกันอย่างสันติดังเช่นในรัฐชาติสมัยใหม่ที่เจริญแล้ว อย่างอังกฤษ เป็นต้น ดังนั้นการตราพระราชบัญญัตินามสกุลในสยามประเทศก็ควรถือเป็นพัฒนาการในทางศิวิไลซ์ในทำนองเดียวกับทำเนียมที่ถือปฏิบัติกันในอังกฤษและเป็นสิ่งที่จะช่วยให้สยามรอดพ้นจากความเสื่อมอันมักเกิดขึ้นกับสังคมป่าเถื่อนอย่างสังคมจีนอย่างหลีกเลี่ยงมิได้อีกด้วย

นอกเหนือจากความพยายามที่จะลดทอนความชอบธรรมและน่านับถือใน “ความเป็นจีน” และชี้ให้เห็นถึงความล้าสมัยและด้อยพัฒนาของวัฒนธรรมจีนแล้ว อัครพาทย์ยังเขียนบทความแนวชาตินิยมอีกหลายชิ้นที่โจมตีผู้นำทางการเมืองในดินแดนประเทศจีนว่าฉ้อฉลและไร้ศีลธรรม และวิพากษ์วิจารณ์เหล่าผู้นำชาตินิยมจีนในชุมชนโพ้นทะเลในสยามว่าดูจะ

²¹ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สิริสาร, 2504, หน้า 45-54.

กระตือรือร้นในการช่วยชาติเงินมากเสียจนละเอียดที่จะใส่ใจกับขบวนการชาตินิยมในประเทศที่ตัวอาศัยทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ลูกหลานและวงศ์ตระกูลอยู่ด้วยซ้ำ ในข้อหลังนี้ เขียวสดแสงมักถูกยกขึ้นมาเป็นเป้าหมายในการตำหนิอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกล่าวถึงผู้นำชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในสยามผู้นี้ว่า เป็นคนเชื้อสายจีนที่ชอบนำเสนอความคิดของตนเป็นภาษาไทยผ่านทางหนังสือพิมพ์ภาษาไทยและอ้างตัวว่าเป็นนักหนังสือพิมพ์ไทย แต่ในขณะเดียวกันกลับใช้อภิสถิธีต่างๆ จากลัทธิธนาภานอกอาณาเขตอันเนื่องมาจากสถานภาพความเป็นคนในบังคับอังกฤษของตัว

“ส่วนคนจำพวกที่โฆษณาตนว่าเป็นคนไทย แต่ซึ่งบรรดามิตรและพวกพ้องที่เขาสมาคมอยู่นั้นล้วนเป็นจีน อีกทั้งแสดงความรู้สึกเข้าข้างเงินทุกคราวทุกสมัยที่จะแสดงได้เช่นนี้ ข้าพเจ้ายังมีความสงสัยในความตั้งใจของเขาอยู่ คนเราจำจะต้องเป็นไทยหรือจีนอย่างไรอย่างหนึ่ง จะเป็นทั้งสองอย่างในขณะเดียวกันนั้นไม่ได้ และคนที่ทำตัวเป็นทั้งสองอย่างเช่นนี้โดยมากมักจะเป็นทั้งสองอย่าง คนชนิดนี้เปรียบเทียบกึ่งกำซึ่งเปลี่ยนสีให้เหมาะแก่พื้นที่ ในเวลาที่เข้ามาอยู่ในหมู่ไทยก็เป็นไทย ครั้นเข้าไปในพวกจีนก็เป็นจีน ทั้งคนประเภทนี้มีอยู่หลายคนที่อยู่ในบังคับ และจำพวกนี้แหละมักจะเป็นพวกนักพูดนักการเมืองอยู่ในหมู่พวกคนจีนครึ่งไทยครึ่ง ซึ่งตั้งตนว่าเป็นหัวหน้าในความคิดสมัยใหม่ คือพวกนักพูดและพวกหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้เคยนึกอศรรรย์และเจ็บใจที่ได้ฟังคนไทยผู้ร่วมชาติของข้าพเจ้าบางคน นิยมความเห็นของคนจำพวกนี้ ซึ่งควรจะรู้ได้ดีว่าเป็นไทยแต่ปากเท่านั้น เขาไม่รู้หรือว่าคนจำพวกนี้จะป็นอะไรก็เป็นได้เพื่อความสะดวก ผู้ร่วมชาติของข้าพเจ้าไปเชื่อคนที่สามารถจะมีชาติได้ตั้ง 2 ชาติเป็นอย่างน้อย หรือบางทีก็ถึง 3 เช่นนี้ได้ อย่างไรยกตัวอย่างเช่น คนที่อ้างตัวว่าเป็นไทยแต่อดตัวว่าเป็นหัวหน้าใน

หมูจิ้น ข้าได้ปรากฏว่าเป็นคนในบังคับของรัฐบาลฝรั่งเศสประเทศหนึ่ง ด้วยเช่นนี้ จะเรียกว่าเขาเป็นคนอะไรแน่ ?”

ปกิณกคดี²²

ในขณะที่เดียวกับที่พยายามชี้ให้เห็นถึงความไม่ชอบธรรมและไม่น่าเชื่อถือของเหล่าผู้นำชาวจีนโพ้นทะเลทั้งหลายนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็พยายามที่จะตั้งคำถามเกี่ยวกับความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือของขบวนการทางการเมืองที่ผู้นำเหล่านั้นอ้างตัวเป็นตัวแทนในการต่อสู้เรียกร้องด้วย เพราะหากผู้นำไม่ใช่บุคคลอันพึงเชื่อถือได้แล้วไซ้ อุดมการณ์ทางการเมืองที่เขานำเสนอมะจะมี ความชอบธรรมเพียงพอที่สาธารณชนพึงสนับสนุนได้อย่างไร? พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนำเสนอข้อถกเถียงตามตรรกะดังกล่าวข้างต้นหลายต่อหลายครั้งในงานพระราชนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับวิวัฒนาการทางการเมืองจีน ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์วันที่ 4 พฤษภาคม ขึ้นในปี ค.ศ. 1919 (พ.ศ. 2462) พระองค์ก็ได้มีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับกิจกรรมด้านชาตินิยมของเหล่านักเรียนในโรงเรียนจีนต่างๆ ในสยามในบันทึกถึงเจ้าพระยายมราช²³ ซึ่งอาจสรุปความได้ว่า พระองค์ทรงไม่เชื่อว่าจะมีขบวนการทางการเมืองที่เกิดจากอุดมการณ์ชาตินิยม หรืออุดมคติทางการเมืองในหมู่ชาวจีนในประเทศสยามได้อย่างแท้จริง เพราะเท่าที่ทรงสังเกตในเหตุการณ์ที่ผ่านมาหลายต่อหลายครั้งก็ปรากฏว่ากลุ่มคนที่อ้างตนเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวทางการเมืองในหมู่ชาวจีนก็กลับกลายเป็นพวกหัวหน้าอ้งยี่ ที่เพียงแต่จะมาหลอกเอาเงินจากชาวจีนทั้งหลายที่ประกอบสัมมาอาชีพและมีความผูกพันห่วงใยดินแดนแห่งบรรพชนแต่กลับไม่รู้เท่าทันกลโกงของมิถฉาชีพเหล่านี้เท่านั้น ในท้าย

²² มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *ปกิณกคดี*. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2515, หน้า 18-19.

²³ หจข. ร.6 น.20/1 บันทึกถึงเจ้าพระยายมราช. 4 มิถุนายน พ.ศ. 2462.

ที่สุดแล้ว ตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 นั้น พัฒนาการทางการเมืองในประเทศจีนมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสยามประเทศในช่วงระยะเวลาเดียวกันน้อยมาก ด้วยเหตุนี้ กิจกรรมทางการเมืองที่อาจเกิดขึ้นภายในชุมชนชาวจีนในสยามย่อมไม่อาจส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญต่อสถานการณ์ทางการเมืองภายในประเทศจีนได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเชื่อว่าระยะห่างทั้งในแง่ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันระหว่างประเทศจีนและพสกนิกรเชื้อสายจีนในสยามนั้นกว้างใหญ่ไพศาลเกินกว่าจะเชื่อมต่อกันได้ ตลอดระยะเวลายาวนานนับสหัสวรรษของประวัติศาสตร์จีนนั้น ชาวจีนโพ้นทะเลไม่เคยมีส่วนร่วมหรือมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญภายในแผ่นดินจีนมาก่อน ดังนั้นการที่ผู้นำชุมชนโพ้นทะเลอย่างเซียวฮุดเสง และเหล่าสมาคมลับได้พยายามสร้างภาพลวงตาแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมจีนระหว่างแผ่นดินใหญ่และดินแดนทะเลใต้ด้วยการพาเอานักการเมืองลี้ภัยต่างๆ เช่น คังไห่ยวเหวย และซุนยัตเซน มาช่วยในการโฆษณาชวนเชื่อนั้นก็เป็นแต่เพียงทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อหลอกเอาเงินสนับสนุนจากนิยาย “ช่วยชาติ” [national salvation] ที่พากันแต่งขึ้นมาตบตาชนเชื้อสายจีนทั้งหลายในสยามประเทศเท่านั้นเอง

พระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังขธรรมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในสยามประเทศกับการปฏิวัติซินไห่ในประเทศจีนนั้นอาจจะดูเหมือนโหดร้ายและเข้าข้างพระองค์เองมากไปสักหน่อย แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูงที่งานเขียนโฆษณาชวนเชื่อของเซียวฮุดเสง ที่นำเสนอแนวคิดสาธารณรัฐนิยมในบทความหนังสือพิมพ์ต่างๆ นั้นจะมีอิทธิพลต่อการก่อกบฏ ร.ศ. 130 มากกว่าที่จะมีส่วนทำให้การปฏิวัติซินไห่สำเร็จลุล่วงได้ด้วยการโค่นล้มอำนาจของราชสำนักชิงในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1911 (พ.ศ. 2454) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงนำเสนอความเป็นไปได้อันน่าตกใจนี้

โดยทรงชี้ให้เห็นปัญหาทางตรรกะหลายประการในโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายชาตินิยมจีน ไม่ว่าจะเป็นเขี้ยวสุดแสง หรือผู้นำอื่นๆ ของชุมชนจีนโพ้นทะเล ในสยามก็ตาม พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าผู้นำเหล่านั้นหลายคนก็เข้าใจผิดเกี่ยวกับองค์ประกอบสำคัญบางประการของขบวนการปฏิวัติที่นำโดยซุนยัตเซน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ตั้งคำถามในประเด็นหนึ่งที่คุณเหมือนจะเด่นชัดที่สุดคือ นายพลหยวนซื่อซ่าย นั้นมีความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อมั่น และความจริงใจต่ออุดมการณ์ทางการเมืองของซุนยัตเซนมากน้อยเพียงไร? เมื่อเขาได้รับตำแหน่งประธานาธิบดีแล้วเขาจะเป็นผู้นำในการสร้าง “รัฐชาติจีนใหม่” [New China] ตามที่ซุนได้เคยสัญญาผ่านสุนทรพจน์เรื่องลัทธิไตรราษฎร์ [三民主义] ที่เคยแสดงไว้มากมาย และตามที่เขี้ยวสุดแสง ได้เคยนำเสนอผ่านบทความโฆษณาชวนเชื่อของเขาได้จริงๆ หรือไม่?

ตั้งแต่เมื่อคราวที่สาธารณรัฐจีนแรกสถาปนาขึ้นนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงแปลบทความวิเคราะห์การเมืองจีนของ อี. เจ. ดิลลอน ชื่อ “The Disintegration of China” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารสัญชาติอังกฤษฉบับหนึ่งชื่อ *Nineteenth Century and After* ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1912 (พ.ศ. 2455) ในบทความนั้นดิลลอนได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับเจตนารมณ์ทางการเมืองที่แท้จริงของนายพลหยวนซื่อซ่าย เขาได้แสดงความสงสัยและไม่เชื่อว่าหยวนจะยึดมั่นในอุดมการณ์สาธารณรัฐนิยมของซุนยัตเซนอย่างจริงใจ ดิลลอนได้ทำนายว่ารัฐบาลที่นำโดยหยวนจะกลายเป็นเผด็จการทหารและประเทศจีนที่อยู่ภายใต้การปกครองของหยวนจะตกต่ำแย่ลงยิ่งกว่าสมัยปลายราชวงศ์ชิงเสียอีก ทั้งนี้ เนื่องจากสาธารณรัฐที่เพิ่งสถาปนาขึ้นใหม่นั้นยังขาดสถาบันสำคัญหลายๆ สถาบันและระบบราชการก็ยังไม่สมบูรณ์และไม่มีประสิทธิภาพ เรียกได้ว่าดิลลอนนั้นเห็นตรงกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ในแง่ที่ไม่มีความเชื่อมั่นใดๆ ในการปฏิวัติซินไห่เลยโดยสิ้นเชิง นักเขียนสัญชาติอังกฤษผู้นี้ได้ชี้ให้เห็นว่าระบอบการปกครองแบบราชวงศ์ของจีนนั้นได้ถูกทำลายลงโดยที่กลุ่ม

ผู้ก่อการนั้นมีได้มีแผนการหรือเตรียมโครงสร้างทางการเมืองใหม่ไว้ล่วงหน้า
อย่างเป็นระบบแต่ประการใด ดังนั้นประชาชนชาติจีนจึงถูกผลักลงสู่หุบเหว
แห่งความแตกสลายกระจัดกระจายและจำต้องเข้าสู่ยุคขุนศึกอีกครั้ง
อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในต้นศตวรรษที่ 20 นี้เอง²⁴

ต่อมาในปี ค.ศ. 1915 (พ.ศ. 2458) หยวนซื่อช้ายได้แสดงเจตนาธรรมณ์
ชัดเจนว่าต้องการจะนำเงินกลับสู่ระบอบราชวงศ์และต้องการสถาปนาตนเอง
ขึ้นเป็นจักรพรรดิ อัสวพาหุจึงได้ตีพิมพ์บทความ *วังต้องคี่ใหม่*²⁵ เพื่อโต้กลับ
บทความที่เสี่ยวฮูตเสงเขียนแสดงความโกรธแค้นและตำหนิติเตียนหยวน
ว่ากำลังพาประเทศจีนถอยหลังลงคู และเพ็งตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ของเขา
อัสวพาหุได้สรุปว่า ระบอบสาธารณรัฐนั้นไม่อาจประสบความสำเร็จได้
ในโลกตะวันออก และไม่ว่าอุดมการณ์ทางการเมืองของซุนยัตเซนจะแลดู
ทันสมัยและตามแบบตะวันตก [Westernized] สักเพียงใดก็ไม่สามารถนำ
มาใช้ให้บรรลุผลได้ในความเป็นจริงในแผ่นดินจีน ต่อให้มีสงครามกลางเมือง
มีการปฏิวัติ หรือเกิดความไม่สงบมากมายสักเท่าไรก็ตามท้ายที่สุดแล้ว
สังคมตะวันออกก็ต้องหวนคืนสู่ระบอบกษัตริย์อยู่นั่นเอง กรณีของ
หยวนซื่อช้ายเป็นหลักฐานที่ประจักษ์ชัดที่สุดในความเห็นของอัสวพาหุ
หลังจากที่ตีพิมพ์บทความ *“วังต้องคี่ใหม่”* ออกมาไม่นาน อัสวพาหุก็ได้เขียน
บทความอีกชิ้นหนึ่งชื่อ *ลัทธิเอาอย่าง*²⁶ ขึ้น เพื่อวิพากษ์วิจารณ์คนที่คอยแต่
จะเอาอย่างชาติตะวันตกโดยไม่พยายามเข้าใจตรรกะและเหตุผลที่อยู่
เบื้องหลังการกระทำและประเพณีต่างๆ ของตะวันตกอย่างแท้จริง และ
ท้ายที่สุดก็รังแต่จะนำความเดือดร้อนวุ่นวายมาสู่สังคมตะวันออกของตัวเอง
ไม่น่าแปลกใจเลยที่กรณีของซุนยัตเซนและขบวนการปฏิวัติของเขาถูกนำมา

²⁴ เอมีล โยเซฟ ดิลลอน. อัสวพาหุ แปล. *ความกระจัดกระจายแห่งเมืองจีน*. กรุงเทพฯ:
หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.

²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ: เอกสารรัชกาลที่ 6; ร.6 น.13/23. *บทความหนังสือพิมพ์*
“วังต้องคี่ใหม่” โดย อัสวพาหุ. 18 กันยายน 2458.

²⁶ อัสวพาหุ. *ลัทธิเอาอย่าง*. กรุงเทพฯ: ธรรมบรรณาการ, 2519.

เป็นตัวอย่างสำคัญของผู้คลั่งไคล้ใน “ลัทธิเอาอย่าง” จนนำมาซึ่งความพินาศฉิบหายของบ้านเมืองตัวเอง อัครพาทุได้จับบทความชิ้นนี้ด้วยคำเตือนที่ฝากไปถึงเหล่านักคิด “หัวก้าวหน้า” ในสยามที่อาจจะกำลังคิดจะดำเนินรอยตามแนวทางปฏิวัติของขุนยัดเซน ดังนี้

“...สหयर่วมชาติทั้งหลาย ! ขอให้ตริกตรองข้อนี้จงดี การที่ท่านจะเอาอย่างบรรพบุรุษของท่านนั้นยอมให้ประโยชน์แก่ตัวท่านโดยแท้ดีกว่าที่จะยอมให้ตัวท่านถูกพาหลงไปตามพวกเอาอย่างอันสิ้นคิดติดฝรัง แล้วสำคัญตนว่าเป็นพวกนักรู้การเมือง

คนประเภทนี้ได้กระทำให้ความเจริญของเมืองจีนเน้นเข้าไปอีกประมาณได้ร้อยปีแล้ว ก็เมื่อการเป็นคนเอาอย่างให้โทษแก่เมืองจีนเห็นปานฉะนี้แล้ว เราทั้งหลายควรจะพยายามใช้สติเหนียวรั้ง และประกอบกรารงานเพื่อความเจริญแห่งชาติเรา โดยวิธีที่ดีที่สุดและเหมาะสมที่สุดกับสัทธิแห่งประเทศเรา ดีกว่าที่จะกระเสือกกระสนแสวงหาสิ่งซึ่งประชาชนพลเมืองของเรายังไม่พร้อมที่จะได้รับผลเราทุกๆ คนอาจจะช่วยชาติบ้านเมืองของเราได้โดยพยายามทำกิจของเราตามหน้าที่โดยสุดสติกำลังและความสามารถ และในที่สุดควรละเว้นการพยายามที่จะทำตนให้เป็นที่เอาอย่างฝรังโดยไม่พิจารณา”

ลัทธิเอาอย่าง²⁷

สารที่ต้องการจะสื่อจากข้อความด้านบนนั้นค่อนข้างชัดเจนและตรงไปตรงมาอยู่แล้ว หากผู้ใดมุ่งมาดปรารถนาที่จะโค่นล้มราชวงศ์จักรีหรือมุ่งร้ายต่อราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 สยามประเทศก็ย่อมจะมีชะตากรรมที่ไม่ต่างไปจากจีนหลังการปฏิวัติซินไห่

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

กล่าวคือ จะต้องประสบกับสภาวะที่ยากลำบากอันเกิดจากความแตกพลัด
กระจัดกระจายทางการเมือง และในท้ายที่สุดแล้วประเทศก็คงจะกลับคืน
สู่ระบอบราชวงศ์ดังเดิมอยู่ดี ซึ่งหมายความว่าความพยายามในการที่จะ
ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงทั้งปวงก็จะมีแต่สูญเปล่านั่นเอง

แรงบันดาลใจ

การอภิปรายได้ตอบในประเด็นทางการเมืองต่างๆ ระหว่างบทความ
ของอัครพาทู ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทย และบทความของเซียวฮุดเสง
ที่ตีพิมพ์ในจีนิสยามวารศัพท์ นั้น ดำเนินไปอย่างเผ็ดร้อนและต่อเนื่อง
เกือบตลอดทั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าหัวข้อเรื่อง “การปฏิวัติ” ที่นักหนังสือพิมพ์ทั้ง
สองคนนำมาอภิปรายและโต้เถียงกันอย่างยืดเยื้อยาวนานนั้นเป็นคนละเรื่อง
เดียวกันโดยสิ้นเชิง เซียวฮุดเสงนั้นเฝ้ารอ “การปฏิวัติ” ด้วยความคาดหวัง
และตั้งใจอย่างเต็มเปี่ยม เขาเขียนและตีพิมพ์เรื่องราวของการปฏิวัติด้วย
ความมั่นอกมั่นใจอย่างเต็มที่ว่าประเทศจีนและโลกนี้จะต้องดีขึ้นหากการ
ปฏิวัติประสบผลสำเร็จลุล่วงไปได้ แต่ “ความสำเร็จ” ที่เขาเฝ้าฝันถึงนี้
แท้จริงแล้วคืออะไรกลับไม่เคยได้รับการนิยามหรืออธิบายอย่างชัดเจน ก่อน
การสถาปนาสาธารณรัฐจีนในปี ค.ศ. 1912 (พ.ศ. 2455) “ความสำเร็จ”
อาจจะหมายถึงการโค่นล้มราชวงศ์ชิงและการสถาปนาสาธารณรัฐจีนได้
สำเร็จ แต่เมื่อเป้าประสงค์ทั้งสองประการนั้นได้บรรลุแล้ว การเถลิงอำนาจ
ของนายพลหยวนซื่อฮาย ในฐานะประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐกลับดู
เหมือนไม่ถูกต้องสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่ซุนยัตเซนได้เคย
ป่าวประกาศไว้ เซียวฮุดเสงจึงพบว่าความสำเร็จที่แท้จริงของการปฏิวัตินั้น
อาจจะยังไม่บรรลุไปถึงด้วยซ้ำไป ในเมื่อตำแหน่งประธานาธิบดีของระบอบ
ใหม่กลับถูกช่วงชิงไปโดยเผด็จการทหาร และซุนยัตเซนผู้ซึ่งควรจะเป็น
“บิดาแห่งการปฏิวัติ” กลับต้องตกอยู่ในสภาพผู้ลี้ภัยทางการเมืองอีกครั้ง

เชี่ยวชาญเสง จึงดำเนินการสนับสนุนการปฏิบัติต่อไปด้วยความคาดหวังอย่างเต็มเปี่ยมว่าสักวันหนึ่งรัฐบาลอันชอบธรรมภายใต้การนำของขุนยัดเสนจะสามารถช่วงชิงอำนาจการปกครองประเทศจिनกลับมาได้และสถาปนาสาธารณรัฐที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงได้ในที่สุด และแม้หลังจากที่ขุนยัดเสนถึงแก่อนิจกรรมไปในปี ค.ศ. 1925 (พ.ศ. 2468) เชี่ยวสุตเสงก็ยังคงเชื่อมั่นในการปฏิบัติตามแนวทางลัทธิไตรราชฎรและเลือกสนับสนุนพรรคก๊กมินตั๋งฝ่ายหฺรดีซึ่งอยู่ภายใต้การนำของหูฮั่นหมิน ผู้ซึ่งเขามองว่าเป็นทายาททางอุดมการณ์ที่แท้จริงของขุน และจะต้องนำ “การปฏิบัติ” ไปสู่ “ความสำเร็จ” อย่างแท้จริงตามที่เขาได้เฝ้ารอมาแทบทั้งชีวิตได้ในที่สุด

ข้างฝ่ายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเข้าใจว่าการปฏิบัติคือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ดังนั้นพระองค์จึงทรงตัดสินความสำเร็จของการปฏิบัติที่ความสำเร็จของระบอบการปกครองและรัฐบาลที่เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องจากการปฏิบัติ พระราชวินิจฉัยนี้เป็นมุมมองจากผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันทรงอำนาจในการปกครองซึ่งเป็นสถานภาพที่ตรงข้ามกับสถานภาพของทั้งเชี่ยวชาญเสงและขุนยัดเสน ในช่วงระยะเวลาส่วนใหญ่ของชีวิตการเมืองของคนทั้งสองก่อนการปฏิวัติซินไห่ ปี ค.ศ. 1911 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระราชดำริว่า การปฏิบัติที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นควรจะต้องมีการวางแผนเป็นอย่างดี และดำเนินการตามแผนนั้นอย่างรัดกุมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองและเปลี่ยนผ่านของผู้ครองอำนาจที่ราบรื่น จากนั้นระบอบการปกครองแบบใหม่และรัฐบาลที่สถาปนาขึ้นใหม่ก็จะสามารถดำเนินการปกครองบริหารบ้านเมืองต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การที่หยวนซื่อฮ่ายดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีสืบแทนขุนยัดเสน ซึ่งเป็นประธานาธิบดีชั่วคราวอยู่เพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น และจากนั้นก็ตั้งตัวเป็นผู้เผด็จการแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และท้ายที่สุดก็มุ่งสู่การสถาปนาระบอบราชวงศ์ขึ้นใหม่เพื่อตั้งตนเป็นจักรพรรดิสืบไปนั้น ควรจะนับเป็นความล้มเหลวโดยสิ้นเชิงของการปฏิบัติจากมุมมองของเจ้าของนามปากกาอัสวพาหุ ในทางกลับกัน การที่

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมองข้อเขียนและกิจกรรมทางการเมืองของฝ่ายปฏิวัติทั้งหมดที่เกิดขึ้นก่อนการปฏิวัติซินไห่ในปี ค.ศ. 1911 ว่าเป็นเพียงความฝันลมๆ แล้งๆ และจินตนาการทางการเมืองที่ไม่มีวันบรรลุผลสำเร็จได้จริง ก็ทำให้พระองค์ท่านทรงมองไม่เห็นผลกระทบระยะยาวประการสำคัญอีกประการหนึ่งของการปฏิวัติ แม้ว่าความคาดหวังอันยิ่งใหญ่ที่เขี้ยวสุดเสงมีต่อการปฏิวัติตลอดชั่วชีวิตของเขาจะไม่ได้เกิดขึ้นจริงหลังจากที่เกิดการปฏิวัติขึ้นแล้ว แต่ความคาดหวังอันทรงอนุภาพมหาศาลนี้ซึ่งได้เคยผลักดันให้ปัจเจกบุคคลอย่างตัวเองและซุนยัตเซน ได้ทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิตของพวกเขาเพื่อสนับสนุนขบวนการปฏิวัติ ก็ได้กลายมาเป็นแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่ของเหล่านักปฏิวัติอนุชนรุ่นหลังชั่วลูกสืบหลาน

การปฏิวัติซินไห่เป็นแรงบันดาลใจของกบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งแม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสยาม ณ เวลานั้น แต่ก็ได้กลายมาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้ผู้นำบางส่วนในคณะราษฎรให้ก่อการปฏิวัติในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งเปลี่ยนแปลงสยามประเทศให้เป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญได้ในที่สุด แน่แน่นอนว่าระบอบการปกครองและรัฐบาลที่สถาปนาขึ้นหลังการปฏิวัติ 2475 นั้นก็ยังมีข้อบกพร่องและปัญหามากมายและไม่ได้เป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ดังที่คณะผู้ก่อการบางส่วนได้เคยกล่าวอ้างไว้ อันที่จริง แม้เวลาจะผ่านมาแล้วถึง 80 ปี ณ วันนี้ประเทศไทยก็ยังคงไม่มีประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ทั้งหมดนี้ถ้าจะวิพากษ์จากมุมมองเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชวินิจฉัยจัดการปฏิวัติซินไห่แล้ว ก็คงจะสรุปได้ประการเดียวว่าการปฏิวัติ 2475 ก็ควรต้องนับว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกับการปฏิวัติ 2475 นั้นควรถือเป็นการเปลี่ยนแปลงก่อนเวลาอันควร หรือ “ชิงสุกก่อนห่าม” หรือไม่นั้นยังเป็นประเด็นที่คงจะถกเถียงกันได้ไม่มีที่สิ้นสุดไปอีกนาน แต่สิ่งหนึ่งที่เราทุกคนควรที่จะเห็นตรงกันได้ ณ วันนี้ก็คือการปฏิวัติครั้งนั้นได้กลายมาเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญและเป็นเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่จะต้องถูกอ้างถึงทุกครั้งที่เกิดความเคลื่อนไหว

เพื่อเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจวบจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งหมดนี้ก็คงจะไม่ได้แตกต่างไปจากการที่ขุนยัดเขนและการปฏิวัติซินไห่ ยังคงเป็นรากฐานสำคัญของมโนทัศน์ทางการเมืองหลักของทั้งสาธารณรัฐประชาชนจีนบนแผ่นดินใหญ่ และสาธารณรัฐจีนบนเกาะฟอร์โมซา แม้ว่าจวบจนถึงวันนี้ก็ยังไม่มีการสามารถฟันธงได้อย่างชัดเจนว่า “บิดาแห่งการปฏิวัติ” ท่านนั้นจะเลือกอยู่ฝั่งไหนของช่องแคบกันแน่

บทสรุป

ในยุค 2 ทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 20 นั้น มโนทัศน์เรื่อง ชาติ และ อุดมการณ์ชาตินิยม ยังเป็นเรื่องที่ใหม่มากสำหรับชาวบ้านร้านตลาดใน 2 ประเทศที่บังเอิญไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกโดยสิ้นเชิง ในเมื่อความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสิ่งที่เรียกกันว่า ชาติสมัยใหม่ ก็ปราศจากอาณาจักรที่เคยค้ำขึ้นมา ก่อนหน้านั้นก็ยังไม่ค่อยจะมีสักกี่มากน้อย การที่นักชาตินิยมทั้งฝ่ายสยามและฝ่ายจีนในยุคนั้นสามารถจะเรียกร้องให้ประชากรบางส่วนประกาศตัวเป็นผู้รักชาติ อุทิศสินทรัพย์เป็นจำนวนมหาศาลเพื่อสนับสนุนการสร้างชาติและพิทักษ์สิ่งที่เรียกว่าชาตินี้ให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ตลอดจนยอมเสี่ยงชีวิตเสี่ยงคุกเสี่ยงตารางและตะแลงแกง ในการต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ทางการเมืองบางอย่างที่เชื่อกันว่าจะนำมาซึ่งความอยู่รอดและเจริญวัฒนาสถาพรของชาติได้นั้น ย่อมสมควรนับว่าเป็นความสำเร็จอันน่ามหัศจรรย์ยิ่ง

การเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อสนับสนุนการปฏิวัติซินไห่และการสถาปนาสาธารณรัฐจีนอันเป็นผลสืบเนื่องต่อกันมาของประชากรชาวจีนโพ้นทะเลในสยามยุคต้นศตวรรษที่ 20 นั้น น่าจะเรียกได้ว่าเป็น *ชุมชนจินตกรรม*²⁸

²⁸ Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. New York: Verso, 1991.

ขั้นสุด เพราะเป็นการต่อสู้เพื่อสร้างชาติในดินแดนที่พวกเขาไม่ได้พำนักอาศัยอยู่ และบางส่วนมิได้เกิดและไม่เคยใช้ชีวิตอยู่ในแผ่นดินจีนจริงๆ ด้วยซ้ำไป อีกทั้งอุดมการณ์ปฏิวัติที่พวกเขาสนับสนุนนั้นก็มีส่วนเหลือเกินที่ยังคลุมเครือมาจนถึงปัจจุบัน ชุนยัตเซนผู้ถูกอุปโลกให้เป็นบิดาแห่งการปฏิวัตินั้นต้องการให้สาธารณรัฐที่หลายคนยกให้เขาเป็นผู้ให้กำเนิดนั้น เป็นเสรีนิยมประชาธิปไตยหรือเป็นสิ่งคมนิยม ก็เป็นประเด็นที่ยังเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางจวบจนถึงวันนี้ แต่ทั้งหมดนี้ก็หาได้ทำให้เลือดรักชาติของเหล่าลูกหลานจีนโพ้นทะเลทั้งหลายเจือจางลงไม่ ความศรัทธาและมุ่งมั่นที่จะสนับสนุนอุดมการณ์และการปฏิวัติที่พวกเขาเชื่อว่าจะทำให้จีนกลายเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีความเจริญและทันสมัยทัดเทียมนานาชาติอารยประเทศนั้นเป็นที่มาของวลียอดฮิตในยุคต้นศตวรรษที่ 20 ที่ว่า “ชาวจีนโพ้นทะเลคือมารดาของการปฏิวัติ” ด้วยซ้ำไป แม้กระนั้น ในความเป็นจริงกลับดูเหมือนว่าการเคลื่อนไหวเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมจีนสมัยใหม่และแนวคิดที่มุ่งหวังกันว่าจะนำไปสู่การปฏิวัติในประเทศจีนนั้นกลับส่งผลกระทบต่อความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศโพ้นทะเลที่จีนโพ้นทะเลเหล่านี้พำนักอยู่โดยเฉพาะในดินแดนที่รอดพ้นการถูกยึดเป็นอาณานิคมโดยสมบูรณ์อย่างหวุดหวิดและชนชั้นนำกำลังโหมกระพือกระแสชาตินิยมอย่างหนักในยุคต้นศตวรรษที่ 20 อย่างสยามประเทศมากกว่าที่จะมีนัยสำคัญใดๆ ต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการปฏิวัติในแผ่นดินจีนมากนัก

กบฏ ร.ศ. 130 ที่เกิดขึ้นโดยได้รับอิทธิพลทางความคิดส่วนสำคัญจากแนวคิดทางการเมืองของชุนยัตเซน, การปฏิวัติซินไห่, และการสถาปนาสาธารณรัฐจีนนั้น ก็อาจเรียกได้ว่าเป็น “ชุมชนจินตกรรม” ไม่แพ้การปฏิวัติซินไห่ เพราะเป็นการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นแบบที่ไต้ฮินไต้ฟิงได้อ่านมาจากคำบอกเล่าและงานแปลแนวคิดทางการเมืองใหม่ๆ จากกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลผู้มีการศึกษาในเขตพระนคร ชาวจีนโพ้นทะเลผู้ได้ชื่อว่าเป็น “มารดาของการปฏิวัติ” ก็เชื่อว่าการปฏิวัติโค่นล้ม

ราชวงศ์ชิง (แมนจู) และเปลี่ยนแปลงเงินให้กลายเป็นสาธารณรัฐที่มี
 ประชาณาธิปไตยชาวจีนอันเป็นประมุขนั้น น่าจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การ
 สร้างเงินให้เป็นรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีความเจริญทัดเทียมนานาอารยประเทศ
 ได้ แม้ว่าพวกเขาจะมีได้พำนักอาศัยอยู่ในประเทศจีนมาเป็นเวลาหลาย
 สิบปีแล้วและหลายคนก็เกิดในเมืองไทยและไม่เคยไปอยู่เมืองจีนเลย
 ด้วยซ้ำ และชาวไทยผู้มีการศึกษาในพระนครบางส่วนก็มีความเห็นคล้อย
 ตามความเห็นของเพื่อนบ้านชาวจีนโน้นทะเล ว่าหากการปฏิวัตินั้นประสบ
 ความสำเร็จและเป็นผลดีต่อประเทศจีนซึ่งพิจารณาในหลายๆ ด้านแล้วก็
 คล้ายคลึงกับสยามประเทศ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการเป็นกึ่งเมืองขึ้น
 กึ่งศักดินา การดำรงอยู่ยาวนานของราชสำนักที่ปกครองในระบอบ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือการบังเอิญรอดพ้นจากการถูกมหาอำนาจ
 ตะวันตกยึดเป็นอาณานิคมโดยสมบูรณ์ก็ดี จากความคล้ายคลึงทั้งหมดนี้
 ก็น่าจะอนุมานได้ว่าการปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์เพื่อสถาปนาสาธารณรัฐใน
 สยามประเทศก็น่าจะประสบผลสำเร็จและเป็นผลดีต่อประเทศชาติไม่แพ้กัน

ประวัติศาสตร์กระแสหลักและอคติทางภาษาบอกเราว่าการปฏิวัติ
 ชินไห่นั้นประสบความสำเร็จ เนื่องจากสามารถโค่นล้มราชวงศ์ชิงและ
 สถาปนาสาธารณรัฐจีนซึ่งมีการปกครองรูปแบบใหม่ขึ้นได้สำเร็จ จึงเรียกว่า
 เป็น “การปฏิวัติ” ชินไห่ ในขณะที่กบฏ ร.ศ. 130 นั้นล้มเหลวเพราะ
 ไม่สามารถโค่นอำนาจของราชวงศ์จักรีและสถาปนาการปกครองใหม่ใน
 สยามได้ จึงเรียกว่า “กบฏ” ร.ศ. 130 แต่บทความนี้ได้ตั้งคำถามขึ้นพื้นฐาน
 ที่สุดต่อการตีความประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้ หากการใช้คำว่า “ปฏิวัติ”
 บ่งบอกถึงความสำเร็จของการเคลื่อนไหวทางการเมือง และ “กบฏ” บ่งชี้
 ความล้มเหลวแล้วละก็ เราแน่ใจได้แล้วหรือว่าการปฏิวัติชินไห่ประสบ
 ความสำเร็จในขณะที่กบฏ ร.ศ. 130 นั้นล้มเหลว ? อะไรคือมาตรฐานที่ชี้วัด
 ความสำเร็จหรือล้มเหลวดังกล่าว และใครคือผู้มีสิทธิในการตัดสินว่าความ
 เคลื่อนไหวใดจะได้เป็นการ “ปฏิวัติ” และความเคลื่อนไหวใดจะเป็นได้เพียง
 “กบฏ” ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ความสามารถในการโค่นล้มระบอบเดิมหรือ

ความสามารถในการสถาปนาและดำเนินการระบอบใหม่ได้อย่างมั่นคง และมีประสิทธิภาพ หรือแท้จริงแล้วความสำเร็จอยู่ที่คุณค่าแห่งการเป็น แรงบันดาลใจที่นำไปสู่ความเคลื่อนไหวเพื่อนำพาสังคมและประเทศชาติไป สู่ความเป็นชุมชนจินตกรรม ในลักษณะที่ดีกว่า ศิวีไลซ์กว่า และเจริญ ทัดเทียมนานาอารยประเทศมากกว่า ? ผู้เขียนคงต้องปล่อยให้ท่านผู้อ่าน ใช้ปัญญาคิดหาคำตอบแห่งปัญหาโลกแตกเหล่านี้เองตามแต่จะเห็นสมควร แต่อยากฝากทิ้งท้ายไว้ให้คิดเล่นๆ แก่ป็ื่อว่า ถ้าพิจารณาเรื่องมาตรฐาน แห่งความ “สำเร็จ” และ “ล้มเหลว” อย่างถ่วงถ่วงและเที่ยงธรรมแล้วก็อาจ จะเป็นไปได้ว่าเราควรต้องเปลี่ยนมาเรียกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ประเทศจีน ในปี ค.ศ. 1911 และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสยามประเทศใน ร.ศ. 130 ด้วยศัพท์เทคนิคคำเดียวกันได้ เพราะถ้าจะใช้มาตรฐานที่เห็นเป็นความสำเร็จ ก็น่าจะเรียกได้ว่าสำเร็จทั้งสองเหตุการณ์ แต่ถ้าจะใช้อีกมาตรฐานหนึ่งที่ทำให้ เห็นว่าล้มเหลวก็น่าจะตีความได้ว่าล้มเหลวด้วยกันทั้งสองเหตุการณ์ ทั้งนี้ ก็คงอยู่ที่ว่าท่านเลือกจะตัดสินเส้นทางแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์เหล่านี้ ที่ความคาดหวัง, ความเป็นจริง, หรือแรงบันดาลใจ นั้นเอง

100 ปีของความพยายาม สถาปนาระบอบประชาธิปไตย: “คณะ ร.ศ. 130” และความเป็นมาของ ความคิด “ประชาธิปไตย” ในประเทศไทย

ดร.ณัฐพล ใจจริง

สยามในบริบทของการปฏิวัติแห่งศตวรรษที่ 20

แทบไม่น่าเชื่อ เมื่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ถูกสถาปนาขึ้นจาก
กระบวนการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองเข้าสู่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าฯ ได้ปรากฏผลสำเร็จขึ้นในปี 2435 แต่เพียงราว 2 ปีภายหลังรัชกาล
ของพระผู้ทรงสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และพระผู้ทรงเป็น
ทุกสิ่งทุกอย่างของสยามได้สิ้นสุดลง (2453) ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
อันเป็นพระราชมรดกของพระองค์ได้ถูกทำลายอย่างหนักหน่วงจากกระแส
ความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในกลุ่มคนชั้นใหม่ภายในสังคม
สยาม ปลายเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 (2455)¹ รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์

¹ ยังคงมีข้อถกเถียงกันในวันที่ “คณะ ร.ศ. 130” ถูกจับกุม จากบันทึกความทรงจำของ
ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ ใน *คน 60 ปี* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์
ณ ฌาปนสถาน วัดมกุฏกษัตริยาราม 21 ธันวาคม 2523 (กรุงเทพฯ : หจก.เซ็นทรัลเอ็กิเพรสศึกษา
การพิมพ์, 2523), หน้า 111 และ ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ , *หมอเหล็งรำลึก:
ประวัติปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพของ
ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (นายแพทย์เหล็ง ศรีจันทร์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 เมษายน 2503,

ได้เข้าจับกุมกลุ่มนายทหารและพลเรือนหัวก้าวหน้ากลุ่มหนึ่ง ที่คิดเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบ “ประชาธิปไตย”

แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีหนังสือและงานวิจัยที่ขึ้นสำคัญทำการศึกษาประวัติศาสตร์ของความพยายามที่เปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงดังกล่าวก็ตาม เช่น งานของแถมสุข นุ่มนนท์ ที่มุ่งเน้นการศึกษาเหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏ ร.ศ. 130” อัจฉราพร กมุทพิสมัย ที่ศึกษาการปรับตัวของกองทัพสยามสมัยใหม่ ส่วน กุลลดา เกษบุญชู-มีด ที่ศึกษาการล่มสลายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม โดยพินิจไปที่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐ จากรัฐศักดินามาสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเคลื่อนไปสู่รัฐประชาชาติเป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนชั้นศักดินากับกลุ่มคนชั้นใหม่ที่กำเนิดขึ้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของบริบทโลก² อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีงานศึกษาชิ้นใดที่มุ่งไปตรงไปยังตัวความคิดทางการเมืองที่เรียกกันว่า “ประชาธิปไตย” อันเริ่มต้นจาก “คณะ ร.ศ. 130” อย่างเป็นระบบเท่าที่ควร ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาในเชิงประวัติความคิดทางการเมืองไทยด้วยวิธีการตีความข้อมูลและตัวบททางประวัติศาสตร์

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กิมหลีหวน), หน้า 83 ระบุว่า วันที่ถูกจับกุมคือ 27 กุมภาพันธ์ 2454 (นับอย่างใหม่ คือ 2455) แต่การศึกษาของ แถมสุข นุ่มนนท์, *ยังเติร์กแรก กบฏ ร.ศ. 130* (กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 196 และอัจฉราพร กมุทพิสมัย, *กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย : แนวคิดทหารใหม่* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิซาคาร, 2540), หน้า 188 ระบุว่า วันที่ถูกจับกุม คือ 1 มีนาคม 2454 (นับอย่างใหม่ คือ 2455)

² แถมสุข นุ่มนนท์, *อ้างแล้ว*, 2522. ; อัจฉราพร, *อ้างแล้ว*, 2540. ; Kullada Kesboonchoo Mead, *The rise and decline of Thai absolutism* (London : The School of Oriental and African Studies, University of London, 2000). ; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ) *หนึ่งศตวรรษ : รัฐธรรมนูญและรัฐประหารกับการเมืองสยามประเทศไทย จากกบฏ ร.ศ. 130 ถึงรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 หรือประชาธิปไตยกับอำมาตยาธิปไตย* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552).

คำถามที่เกิดขึ้นในใจของผู้เขียนเกี่ยวกับความพยายามปฏิวัติทางการเมืองของ “คณะ ร.ศ. 130” คือ พวกเขามีความต้องการเปลี่ยนแปลงปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามไปสู่ระบอบใดหรือแบบใดกันแน่ รวมถึง ผู้เขียนต้องการทราบว่า ผู้คนในสังคมสยามขณะนั้นรับรู้ความคิดถึงแบบการปกครองนั้นได้อย่างไร มีร่องรอยการปรากฏตัวของความคิดถึงแบบการปกครองนั้นๆ ในการปฏิวัติ 2475 หรือไม่ และมีความสัมพันธ์ระหว่าง “คณะ ร.ศ. 130” กับ “คณะราษฎร” อย่างไร

การอำพรางความคิด “ประชาธิปไตย” ของ “คณะ ร.ศ. 130”

กว่า 3 ทศวรรษที่มีการศึกษา “คณะ ร.ศ. 130” นักวิชาการได้ใช้เอกสารชิ้นต้นในหอจดหมายเหตุและบันทึกความทรงจำของสมาชิกคณะ ร.ศ.130 โดยเฉพาะอย่างยิ่งบันทึกที่ชื่อ “หมอเหล็งรำลึก: ประวัติปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)” ที่เขียนโดย ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ พิมพ์เผยแพร่ในงานศพของ ร.อ.เหล็ง ศรีจันทร์ เมื่อปี 2503³ แต่ผู้เขียนยังคงไม่ได้รับคำตอบอย่างพอใจถึงแบบของการปกครองใดกันแน่ที่พวกเขาต้องการ ในบันทึกเล่มดังกล่าว ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร บันทึกที่กำกวมเพียงว่า “ที่ประชุมลงมติให้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมาย เป็นประชาธิปไตยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง”⁴ ดังนั้น คำถามที่ผุดในใจของผู้เขียนคือ อะไรคือความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ในช่วงบริบทแห่งชีวิตและในความคิดของพวกเขา ตลอดจนพวกเขาได้อำพราง

³ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503. ; ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ , *กบฏ ร.ศ. 130 (การปฏิวัติครั้งแรกของไทย)* (กรุงเทพฯ : ฝ่ายเอกสารและสิ่งพิมพ์ โครงการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2517).; ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ , *กบฏ ร.ศ. 130* (กรุงเทพฯ : คัมภีร์, 2519).

⁴ ร.ต. เหรียญ และร.ต. เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503, หน้า 49.

“ประชาธิปไตย” ของพวกเขาในบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างไร⁵

การเริ่มต้นตอบคำถามข้างต้น ผู้เขียนพบว่า งานศึกษาในเรื่อง เหตุการณ์ ร.ศ.130 นั้น ล้วนอ้างอิงจาก “หมอเหล็งรำลึก” ทำให้ไม่สามารถ ตอบคำถามที่ผู้เขียนต้องการทราบได้ อีกทั้งแทบไม่มีใครให้ความสนใจกับ คำว่า “ประชาธิปไตย” ที่ปรากฏในงานเขียนของพวกเขาว่า หมายความว่า อย่างไร อีกทั้งปราศจากการถอดรหัสความหมายของคำดังกล่าวของ พวกเขา จนกระทั่งผู้เขียนได้พบหนังสือเขียนโดย ร.อ. เหล็ง และ ร.ต. เนตร ชื่อ “ปฏิวัติ ร.ศ. 130” ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการไขปริศนาถึงเป้าหมาย ทางการเมืองของพวกเขาโดยเฉพาะแก่นนำในครั้งนั้น หนังสือเล่มนี้พิมพ์ ครั้งแรกในปี 2484 โดยมีปรีดี พนมยงค์ แกนนำของ “คณะราษฎร” และ ผู้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแก่นนำ “คณะ ร.ศ. 130” หลังการปฏิวัติ 2475 เขามีส่วนการผลักดันให้พวกเขาเขียนประวัติของความพยายามปฏิวัติ ครั้งแรกเพื่อเผยแพร่สู่สังคมสยาม ด้วยเหตุที่บริบทที่หนังสือเล่มดังกล่าว พิมพ์เผยแพร่ในยุคคณะราษฎร หนังสือเล่มนี้จึงบันทึกอย่างเปิดเผยถึง ความคิดทางการเมือง เป้าหมายและความเห็นพ้องร่วมกันของแก่นนำ นายทหารและพลเรือนหัวก้าวหน้าเมื่อเกือบ 100 ปีที่แล้วว่า พวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่นนำมีความคิดโน้มเอียงไปในทาง “รีพับลิกัน”⁶ และ

⁵ ในประเด็นการพิจารณาเรื่องบริบทกับความคิดทางการเมืองนั้น มีสิ่งหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นว่า มีความน่าสนใจ คือ ควรมีการศึกษาการสร้าง “ประชาธิปไตยอำพราง” ของกลุ่มนิยมสมบูรณาญาสิทธิราชย์ภายใต้รัฐประชาชาติ

⁶ ร.อ. เหล็ง ศรีจันทร์, ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์, สมจิตร เทียนศิริ, ปฏิวัติ ร.ศ. 130 (พระนคร: การพิมพ์ กรุงเทพฯ, 2489) หนังสือเล่มนี้ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2484 สมจิตร ผู้เรียบเรียงได้บันทึกว่า เขาได้เรียบเรียงเรื่องราวจากบันทึกของ ร.ต.เนตร และหนังสือเล่มดังกล่าวได้รับการตรวจ “ทุกตัวอักษร” จาก ร.อ.เหล็ง ภูมิหลังของการเกิดหนังสือเล่มนี้เกิดจากความต้องการของนายปรีดี พนมยงค์ ดังนี้ “ท่านรัฐมนตรี (นายปรีดี) ได้เป็นผู้หนึ่งซึ่งร่วมมือในการปฏิวัติ เมื่อ 24 มิถุนายน นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งที่สองที่สำเร็จลง ท่านรัฐมนตรีได้คิดที่จะเรียบเรียงประวัติ ของคณะราษฎรนี้ไว้ แต่เมื่อท่านเห็นว่าประวัติศาสตร์ชิ้นนี้จะสมบูรณ์ก็โดยที่ควรจะมีใครคนหนึ่ง ทำเหตุการณ์ในสมัย ร.ศ. 130 ขึ้นก่อนและท่านก็ได้เรียกนายร้อยตรีเนตร พูนวิวัฒน์ ซึ่งเป็น ผู้ก่อการที่เข้มแข็งผู้หนึ่งในสมัย ร.ศ. 130 ไปพบและแจ้งความคิดในการเรียบเรียงที่จะกระทำของ

ความคิดดังกล่าวได้ปรากฏในหลักฐานแวดล้อมในเวลาต่อมา

ความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมือง “หลังยุคคณะราษฎร” อาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ บันทึกของพวกเขาใน “หมอลือหลังรำลึก” ที่พิมพ์ในปี 2503 ปรากฏการเปิดเผยถึง ความคิดทางการเมืองและเป้าหมายของระบอบการปกครองที่แท้จริงของพวกเขาในครั้งนั้น เนื่องจาก หากพิจารณาจากบริบทแล้ว หนังสือเล่มนี้พิมพ์ขึ้นในช่วงเวลาที่ “คณะราษฎร” สิ้นอำนาจไปแล้ว พร้อมกับบรรยากาศเริ่มต้นในการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์อย่างรอบด้านภายใต้ระบอบเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อาจทำให้พวกเขาระมัดระวังไม่กล้าเปิดเผยความคิดทางการเมืองของพวกเขาเมื่อครั้งเก่าออกสู่สังคม “หลังยุคคณะราษฎร” อย่างเปิดเผย ด้วยเหตุนี้จึงมีความเป็นไปได้ที่พวกเขาอาจต้องอำพรางความคิดทางการเมืองของพวกเขา ด้วยการใส่รหัส (encoding) ความหมายโดยการใช้คำว่า “ประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นคำศัพท์เก่าในบริบทการเมืองใหม่

ดังนั้น หากเราจะถอดรหัส (decoding) ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ของพวกเขา เราต้องตีความคำดังกล่าวหรือหาความหมายของคำนี้ในบริบทที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ ก่อนการปฏิวัติ 2475 ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” หมายถึง “การปกครองที่ผู้เป็นหัวหน้าแห่งอำนาจบริหารไม่ใช่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน คือ เป็นบุคคลสามัญ หรือ คณะบุคคลซึ่งราษฎรได้เลือกตั้งไว้ มีกำหนดเวลาการอยู่ในตำแหน่งไม่เป็นมฤคคตกทอดไปได้แก่ผู้อยู่ในสกุลเดียวกัน”⁷ หรือ หมายถึงการปกครองแบบ “รีพับลิค” ที่

ท่านขึ้น กับขอให้นายร้อยตรีเนตร พูนวิวัฒน์ เล่าเหตุการณ์ของ คณะ ร.ศ. 130 ให้ฟังตั้งแต่ต้นจนจบลงแล้วจึงขอให้นายร้อยตรีเนตร ถ้ามีเวลาให้สละเพื่อทำการบันทึกเหตุการณ์เหล่านี้ แต่เนื่องจากด้วยบุคคลทั้งสองยังหาเวลาที่จะปลีกตนมากระทำให้เป็นผลสำเร็จไม่ได้ ทั้งท่านรัฐมนตรีและนายร้อยตรีเนตร จึงปล่อยเวลาให้เนิ่นมาจนกระทั่งบัดนี้”

⁷ หลวงประดิษฐมนูธรรม “คำอธิบายกฎหมายปกครอง” ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของปรีดี พนมยงค์, พิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 วัน แห่งการอสัญกรรมของผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ 9 สิงหาคม 2526 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 165-166.

พวกเขาได้เคยนำเสนอความคิดเอาไว้และแกนนำในครั้งนั้นมีท่าทีสนับสนุนการปฏิวัติไปในทิศทางดังกล่าว

แม้ “หมอลือรังวัลสีก” ถูกบันทึกขึ้นโดยแกนนำของคณะจะอ้างพรางความคิดทางการเมืองของพวกเขาไว้ แต่ “ปฏิวัติ ร.ศ. 130” ที่พวกเขาได้บันทึกและพิมพ์ขึ้นในปี 2484 ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ “คณะราษฎร” มีอำนาจทางการเมือง บริบทดังกล่าวทำให้พวกเขาได้เปิดเผยให้เห็นร่องรอยความคิดทางการเมืองของพวกเขา แต่หนังสือเล่มนี้กลับไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ซึ่งอาจมีผลทำให้การศึกษาความคิด “ประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมสยามมาเกือบหนึ่งศตวรรษนี้หายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองและประวัติศาสตร์การเมืองของไทยไปอย่างน่าเสียดาย

จากนี้ไปผู้เขียนจะพาท่านสะกดรอยเพื่อหาความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ควบคู่ไปกับการพิจารณาบทบาท ความเคลื่อนไหวของ “คณะ ร.ศ. 130” และความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างพวกเขากับ “คณะราษฎร” ในประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองไทยเมื่อราวหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

รู้จอรูณของความคิด “ประชาธิปไตย”

ใต้เงาระบอบเอกราชไทยสยาม

ความเสื่อมทรามที่เกิดขึ้นจากการปกครองจีนของราชวงศ์ชิง และความเคลื่อนไหวของขบวนการ “ถงเหม็งฮ่วย” หรือ ขบวนการปฏิวัติจีน ที่นำโดยซุนยัตเซน ก่อให้เกิดการโค่นล้มราชวงศ์ชิงในปี 2454 ปฏิวัติผนวกกับ “ความเสื่อมทราม” ของระบอบเอกราชไทยสยามทำให้ในปลายเดือนธันวาคม 2454 เกิดแสงสว่างทางปัญญาท่ามกลางฤดูหนาวในสยาม เมื่อนายทหารหัวก้าวหน้ากลุ่มหนึ่งได้เริ่มพูดคุยกันถึงการสร้างความก้าวหน้าให้กับสยาม ปรากฏความคิดได้ถูกจุดขึ้นจาก ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์

ร.ต.จรรุญ ษตะเมษ และ ร.ต.เนตร ศรีภูมิ ได้ปรึกษากันถึงอนาคตของสยาม ที่กองปืนกลที่ 1 รักษาพระองค์ ถนนนางฮี้ และได้ใช้หนังสือชื่อ “ประวัติศาสตร์การปฏิวัติ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของประเทศต่างๆ มาเป็นตัวอย่างแนวทางการปฏิวัติ⁸ ต่อมา พวกเขาได้ไปหา ร.อ.เหล็ง ที่บ้านถนนสาทร เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2455 ร.อ.เหล็งได้นำหนังสือพงศาวดารของประเทศต่างๆ มาให้ดูเหตุการณ์ ปฏิวัติที่เกิดขึ้น เปรียบเทียบเป็นนัยๆ เพื่อให้เหล่านักปฏิวัติหนุ่มพิจารณา⁹

การพบปะครั้งนั้นของนายทหารนักปฏิวัติหนุ่ม นางอบ ศรีจันทร์ ภริยาของ ร.อ.เหล็งได้ร่วมกินข้าวเย็นและรับฟังแผนการต่างๆ พร้อมกับ เหล่านักปฏิวัติด้วย “ในฐานะที่เธอเป็นสตรี ซึ่งตามลักษณะธรรมดา เมื่อ พบว่าสามีของเธอและเพื่อนกับน้องชายต่างคิดการดั่งเช่นกบฏต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง เอาศีรษะเข้าแลกกับคมดาบนั้นแล้ว หน้าที่เธอจะตระหนัก ตกใจยับยั้งความคิดของสามีเธอกับเพื่อน แต่เธอกลับแสดงความคิดเห็น และปิตินดีต่อหน้าที่ของคณะผู้คิดการนี้ไกลจะก้าวราชการบ้านเมืองอีกด้วย เธอได้กล่าวส่งเสริมความยินดี อวยชัยให้พร ขอให้ความคิดของคณะ จงสัมฤทธิ์ผลเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาราษฎร์กับ นำมาซึ่งความเป็นอารยะเทียมทันบรรดาประเทศชาติอื่นๆ ทั้งหลายต่อไป”¹⁰

ต่อมาได้มีการประชุมจัดตั้ง “คณะพรรค ร.ศ. 130” ขึ้นเมื่อ 13 มกราคม 2455 ที่บ้าน ร.อ.เหล็ง การประชุมครั้งนั้นมีผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 7 คน คือ ร.อ.เหล็ง ร.ต.เหรียญ ร.ต.จรรุญ ร.ต.เนตร ร.ต.ปลั่ง บุรณโชติ ร.ต. ม.ร.ว. แซ่ รัชนิกร และ ร.ต.เขียน อุทัยกุล พวกเขาได้ร่วมกัน กำหนดสัญลักษณ์ลับของ “คณะพรรค ร.ศ. 130” เป็นเครื่องหมายจะมีตัวอักษรว่า “เสียดีพิทีกว่าเสียดชาติ” ส่วนเครื่องหมายของสมาชิก คือ ผ้าเช็ดหน้า

⁸ ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 42.

⁹ ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 51-52.

¹⁰ ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 53-54.

สี่ขาที่ปักหมุดด้วยอักษร 2 ตัว สีเดียวกันว่า “ร” และ “ต” โดย “ร” หมายถึง จงระวังตัว ส่วน “ต” หมายถึง จงเตรียมตัวไว้เพื่อเคลื่อนที่ได้¹¹ และการประชุมในครั้งต่อมาได้มีการพูดถึง “ความเสื่อมทราม” ของระบอบเอกราชไทยสยาม หลังจากนั้นมีการเตรียมการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายไปสู่ “ประชาธิปไตย”

“ความเสื่อมทรามและความเจริญของประเทศ”:

ถอดรหัสความคิด “ประชาธิปไตย” ของ “คณะ ร.ศ. 130”

ปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2455 รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เข้าจับกุม “คณะ ร.ศ. 130” เจ้าหน้าที่ได้ยึดเอกสารชิ้นหนึ่งในบ้านของแกนนำสำคัญ คือ ร.อ.เหล็ง เอกสารชิ้นนั้นชื่อ “ความเสื่อมทรามและความเจริญของประเทศ” ซึ่งเป็นเอกสารที่สะท้อนให้เห็นความคิดทางการเมืองของแกนนำคณะอย่างแจ่มชัด ในบันทึกมีการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ว่าความก้าวหน้าของประเทศต่างๆ ทั่วโลกนั้น จะรุ่งเรืองหรือเสื่อมทรามลงก็เพราะการปกครองของประเทศนั้น “ถ้าประเทศหนึ่งประเทศใดรู้จักจัดการปกครองโดยใช้กฎหมายแลแบบธรรมนิยมที่ยุติธรรมซึ่งไม่กดขี่และเบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ประเทศนั้นก็จะมี ความเจริญรุ่งเรืองแลศรีวิไลยิ่งขึ้นทุกที เพราะราษฎรได้รับความอิสรภาพเสมอหน้ากัน ไม่มีใครที่จะมาเป็นเจ้าสำหรับกดคอกันเล่นดังเช่นประเทศซึ่งอยู่ในยุโรปแลอเมริกาเป็นต้น ประเทศเหล่านี้แต่เดิมาก็เคยมีกษัตริย์ปกครองอยู่เหนือกฎหมายใช้อำนาจแอ็บโซลูตเต็มทีสำหรับกดขี่ราษฎรได้ตามความพอใจ ครั้นต่อมาเมื่อราษฎรเกิดความรู้แลความฉลาดมากขึ้นแล้ว จึงได้ช่วยกันล้มล้างประเพณีอันชั่วร้ายของกษัตริย์เสียหมด คิดจัดตั้งประเพณีการ

¹¹ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, 2503, หน้า 49.

ปกครองบ้านเมืองขึ้นใหม่ บางประเทศก็บังคับให้กระษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย บางประเทศก็ยกเลิกรบให้กระษัตริย์ปกครอง คือ การจัดตั้งการปกครองเป็นรีพับลิค...”¹²

หัวใจสำคัญของบันทึกดังกล่าวได้เสนอและวิเคราะห์แนวทางการปกครองในโลกว่ามี 3 แบบ คือ แบบแรก“แอ็บโซลูติสมอนาธิ” แบบที่สอง “ลิมิตเต็คมอนาธิ” และแบบสุดท้ายคือ “รีพับลิค” สำหรับการปกครองแบบ “แอ็บโซลูติสมอนาธิ” นั้น บันทึกวิเคราะห์ว่าเป็นระบอบการปกครองที่กระษัตริย์มีอำนาจเต็มอยู่เหนือกฎหมาย “กระษัตริย์จะทำชั่วร้ายอย่างใดก็ได้” จะกดขี่และเบียดเบียนราษฎรให้ได้รับความทุกข์ได้ทุกประการ ทรัพย์สินสมบัติและที่ดินจะถูกกระษัตริย์เบียดเบียนเอามาเป็นประโยชน์ส่วนตัวได้อย่างไม่มีขีดจำกัด เช่น ไร่ที่ทำวัง เงินภาษีอากรจะถูกนำมาบำรุงความสุขให้ส่วนตัว พระราชวงศ์และบ่าวไพร่ เงินบำรุงบ้านเมืองจึง “ไม่เหลือหรือ” ประเทศสยามเป็นประเทศหนึ่งที่ปกครองในระบอบดังกล่าว และมีพวกที่คอย “ล้างผลาญ” ภาษีอากรที่เข้ามา “กัดกินกินเลือดเนื้อของประเทศ” ในบันทึกวิเคราะห์ต่อไปว่า ประเทศที่ปกครองแบบดังกล่าวจะทำให้ประเทศทรุดโทรมและถึงแก่กาลวิनाศ

การปกครองแบบ “ลิมิตเต็คมอนาธิ” ในบันทึกวิเคราะห์ว่า การปกครองแบบนี้ “กระษัตริย์ต้องอยู่ใต้กฎหมาย” ดังนั้น กษัตริย์จึงไม่มีอำนาจ “พวกเดินเขนและพวกเทกระโถนตามวังเจ้าจะไม่มีโอกาสได้เป็นขุนนางเลย” วิธีการปกครองแบบนี้เริ่มต้นจากอังกฤษ ประเทศต่างๆ ได้ทำตามแบบดังกล่าว เช่น ตุรกี และญี่ปุ่น แต่บางประเทศทำเลยไปถึงรีพับลิค บันทึกเห็นว่า คงเหลือแต่ประเทศสยามเท่านั้นที่ยังคงระบอบการปกครองที่ทำให้ “พวกกระษัตริย์ได้รับความสุขสนุกสนานมากเกินไปจนไม่มีเงินจะบำรุงประเทศ”

¹² “บันทึกว่าด้วยความเสื่อมชามและความเจริญของประเทศ”, อัจฉราพร, อ่างแล้ว, หน้า 267.

การปกครองแบบสุดท้าย คือ “รีพับลิค” บันทึกนิยามว่า การปกครองแบบนี้เป็น การปกครองที่ “ยกเลิกไม่ให้มีกระษัตริย์ปกครองอีกต่อไป แต่มีที่ประชุมสำหรับจัดการบ้านเมืองอย่างแข็งแรง โดยมีประธานาธิบดีเป็นประธานสำหรับการปกครองประเทศ” ประชาชนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การปกครองรูปแบบนี้ในบันทึกวิเคราะห์ว่า “ราษฎรทุกประเทศจึงอยากเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศให้เป็นรีพับลิคทั้งหมด เวลานี้ ประเทศใหญ่น้อยต่างๆ เป็นรีพับลิคกันเกือบทั่วโลกแล้ว” เช่น ประเทศในยุโรป อเมริกาและจีนกำลังต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นรีพับลิค

ร.อ.เหล็ง และ ร.ต.เนตร ได้บันทึกต่อไปอีกว่า ที่ประชุมในช่วงแรกๆ หลายครั้งให้การสนับสนุนการปกครองอย่างหลังสุดตามแบบจีน พวกเขาได้บันทึกบรรยากาศในประชุมเมื่อครั้งนั้นว่า “ที่ประชุมเอนเอียงไปในระบอบแผนการปฏิวัติของประเทศจีน เนื่องจาก[จีน]มีฐานะและสภาพไม่ต่างจากเรา[สยาม]”¹³ สอดคล้องกับ ร.ต.จรรุญ ษตะเมษ หนึ่งในสมาชิกของ “คณะ ร.ศ. 130” ได้ย้อนความทรงจำว่า แนวทางในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของพวกเขาได้แบบจากจีน แต่แนวความคิดในการปกครองได้มาจากตะวันตก¹⁴

แนวทางตัดสินใจไปสู่ “ประชาธิปไตย” นั้น พวกเขาบันทึกว่า ได้รับการสนับสนุนจากทั้งนายทหารกลุ่มหนึ่งและพลเรือน เช่น พระยารามบัณฑิต สิทธิเศรณี (เซียง สวงค์) พระพิณิจพจนานาตร์ (น่วม ทองอินทร์) บุญเอกตันสถิตย์ (อดีตนักเรียนฝรั่งเศส ขณะนั้นทำงานในสถานทูตฝรั่งเศส) และ อุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา¹⁵ แม้ในบันทึกของพวกเขาเล่าว่า เมื่อมีสมาชิก

¹³ ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, อ้างแล้ว, หน้า 100.

¹⁴ พลกุล อังกินันท์, “เผชิญหน้าผู้ก่อการกึกก้อง”, *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 12 (ธันวาคม 2514) หน้า 72.

¹⁵ ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, อ้างแล้ว, หน้า 25, 100 และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, หน้า 107.; โปรดดู ประวัติและบทบาทของอุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา ใน ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ (รวบรวม) *เพื่อนตาย : ชาวคณะ ร.ศ. 130*. พิมพ์จำหน่ายในงานฌาปนกิจศพนายอุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา วันอังคารที่ 11 มกราคม 2480 ณ เมรุเชิงบรมบรรพต (พระนคร : โรงพิมพ์จีนหัว, 2480)

เพิ่มขึ้นในการประชุมแต่ละครั้งทำให้เกิดกลุ่มสายกลางขึ้น กลุ่มดังกล่าวมี ร.ต.จือ ควกุล และสมาชิกบางส่วนที่เป็นสมาชิกที่มีอายุมากต้องการเปลี่ยนเป็นระบอบ “ลิมิเต็ดมอณาภิ” มากกว่า กลุ่มสายกลางให้เหตุผลว่า “ไม่ต้องการให้เกิดความชอกช้ำมากเกินไป ฝ่ายที่ถูกชิงอำนาจก็จะไม่เคียดแค้นถึงกับทำตัวเป็นศัตรูอยู่ตลอดเวลา” ร.ต.เนตร ซึ่งเป็นเลขาธิการคณะได้ประเมินความคิดของกลุ่มสายกลางว่า “ไม่ได้ความเลย”¹⁶ น่าสังเกตว่า ในบันทึกของพวกเขาและทำที่ที่ปรากฏในบันทึกหลายเล่ม พวกเขามีได้เคยรวม ร.อ.เหล็ง ร.ต.เนตร และ ร.ต.เหรียญ ซึ่งเป็นแกนนำสำคัญของคณะสายทหารเอาไว้ในกลุ่มสายกลางเลย มีพิกถึงทำที่ของกลุ่มพลเรือนในคณะซึ่งมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกับแกนนำสายทหาร ดังนั้น เราจึงอาจวิเคราะห์ได้ว่า พวกเขาที่เป็นแกนนำทั้งสายทหารและพลเรือนมิได้จัดตัวเองอยู่ในกลุ่มสายกลาง กล่าวอีกอย่าง คือ พวกเขามีได้เห็นด้วยกับทิศทางการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบ “ลิมิเต็ดมอณาภิ” ให้เกิดขึ้นในสยามในครั้งนั้น

แม้แนวทางที่พวกเขาต้องการมิได้ประสบความสำเร็จ ด้วยคะแนนเสียงที่น้อยกว่าเพียงเล็กน้อย แกนนำได้ยอมรับมติที่ประชุมในครั้งสุดท้าย และได้ตกลงกันลงมือปฏิวัติในวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในเดือนเมษายน 2455¹⁷ แต่ความหวังของพวกเขาในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามไม่อาจบรรลุผลได้เนื่องจากพวกเขาถูกจับกุมในเวลาต่อมาก่อนการลงมือเพียง 1 เดือน เนื่องจาก พ.อ.พระยากำแพงราม (แต้ม คงอยู่) ได้ทรยศหักหลังนำแผนการของพวกเขาไปแจ้งต่อรัฐบาล ทำให้การปฏิวัติครั้งนั้นไม่สำเร็จ การทรยศดังกล่าวทำให้พระยากำแพงรามได้ทุนจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปศึกษาด้านการทหารในฝรั่งเศส แต่ทำให้พวกเขาเหล่าผู้กล้าที่มา ก่อนกาลบางคน เช่น ร.ต.ช่อม สังกัดกองทหารม้าที่ 1 ยิ่งตัวตายด้วยการ

¹⁶ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 108. หนังสือ คน 60 ปี นี้พิมพ์ครั้งแรกในปี 2494 พิมพ์แจกในวันครบรอบอายุ 60 ปี ของ ร.ต. เนตร

¹⁷ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 105.

ใช้ปืนเล็กสั้นของนายทหาร “ยัดเข้าปาก” ปลิดชีพตนเอง¹⁸ สมาชิกส่วนใหญ่ ถูกโยนเข้าคุกไปเป็นเวลากว่า 12 ปี ความรุนแรงของตัดสินโทษของรัฐบาล สมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีต่อเพื่อนๆ ของพวกเขา ทำให้ ร.ต.เจือ ศิลกาสน์ สมาชิกคนหนึ่งที่ยังไม่ถูกจับกุมได้ลักลอบส่งจดหมายติดต่อกับเพื่อนที่ต้องโทษทัณฑ์ว่า เขาจะเป็นผู้ถือ “ธงรีพับลิค” นำขบวนการปฏิวัติปลดปล่อย เพื่อนออกจาก การลงทัณฑ์โดยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เคราะห์ร้าย ที่เจ้าหน้าที่รัฐบาลยึดจดหมายฉบับนี้ได้ทำให้เขาถูกจับกุมในเวลาต่อมา¹⁹ ในระหว่างที่พวกเขาถูกลงโทษ สมาชิกบางคนเสียชีวิตในคุก ร.ต.वास วาสนา หนึ่งในสมาชิกของคณะ เขาได้กล่าวกับเพื่อนๆ ในวาระสุดท้ายของชีวิต นักปฏิวัติว่า “เพื่อนเอ๋ย กันต้องลาเพื่อนไปเดี๋ยวนี้ ขอฝากลูกของกันไว้ด้วย กันขอฝากโซโย ถ้าพวกเรายังมีชีวิตได้เห็น”²⁰

สมาคมนัก “จิตรลดา สโมสร”:

องค์กรลับในระบบราชการของพระมงกุฎเกล้าฯ

แม้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระมงกุฎเกล้าฯ จะสามารถ จับกุม “คณะ ร.ศ. 130” ที่มุ่งจะโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การก่อตัวที่มุ่งโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ภายในระบบราชการ แต่ก็ได้ทำให้พระมงกุฎเกล้าฯ ทรงไว้วางใจระบบราชการของพระองค์ แต่อย่างไรก็ตาม จึงทรงคิดหาทางป้องกันและต่อต้านการคิดร้ายพระองค์ ทรงพยายามหาทางในการสร้างองค์กรลับที่จงรักภักดีต่อพระองค์ซ้อน ลงไปในระบบราชการ เพื่อให้ทำหน้าที่สอดส่องดูพฤติกรรมและสืบสวน ความเคลื่อนไหวภายในระบบราชการ เพราะเริ่มมีสามัญชนก้าวเข้ามาเป็น ข้าราชการมากขึ้น การสร้างกลุ่มผู้ภักดีจึงเสมือนหนึ่งเป็นตำรวจลับภายใน

¹⁸ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, หน้า 121.

¹⁹ แลมสุข นุ่มนนท์, *อ้างแล้ว*, หน้า 99.

²⁰ ร.ต.เทริญ และ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503, หน้า 212.

ระบบราชการนั่นเอง²¹

สมาชิกของจิตรลดาสโมสรเป็นบุคคลทั้งทหารและพลเรือนที่ใกล้ชิดกับพระมงกุฎเกล้าฯ หรือเป็น “วงใน” พระองค์ทรงเลียนแบบการจัดสมาคมฟรีเมสัน (Free Mason) ซึ่งเป็นสมาคมลับของอังกฤษเป็นต้นแบบ ด้วยการให้สมาชิกมีเครื่องแบบเป็นชุดครุย ตราของสมาชิกเป็นรูปสามเหลี่ยม โดยสมาชิกจะต้องกลัดกระดุมสามเหลี่ยมนี้เป็นกระดุมเม็ดแรกของเครื่องแบบราชการ พระองค์ทรงเข้มงวดกับเรื่องสมาชิกมาก แม้พระอนุชาหรือเจ้าฟ้าบางองค์แสดงความจำนงสมัครเป็นสมาชิก พระองค์ก็ไม่โปรดรับเข้าเป็นสมาชิก เจ้าพระยามหิธรเป็นนายทะเบียนของสมาคมนี้

การประชุมสมาคมลับส่วนพระองค์นี้ มักนัดพบกันลับตาห้ละครั้งในรูปแบบของการรับประทานอาหารค่ำ หรือมีงานรื่นเริง มีการจัดโขน ละคร ลำตัด เพื่ออำพรางความสนใจ เมื่อดูเผินๆ แล้วคนทั่วไปจะเข้าใจว่าเป็นสมาคมที่มีแต่งานรื่นเริง บางครั้งมีการนัดพบที่บางปะอิน สมาคมนี้มีตลอดรัชกาลของพระองค์²² ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กษัตริย์ในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงไม่วางใจในระบบราชการ เนื่องจากบุคลากรภายในระบบราชการหาได้มาจากการคัดสรรคนใกล้ชิดอย่างแบบโบราณ อีกทั้งระบบราชการยังคิดที่จะโค่นล้มพระองค์ ทำให้เกิดความหวาดระแวงระหว่างระบบราชการกับข้าราชการบริพารผู้ใกล้ชิดของพระองค์ไปจนสิ้นรัชกาล

²¹ พ.ต.ท. สมพงษ์ แจ่มเร็ว, “บทบาทของตำรวจสันติบาลในประวัติศาสตร์การเมืองไทย พ.ศ. 2475-2500” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545, หน้า 27-29.

²² หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) วัดเทพศิรินทราวาส (พระนคร : โรงพิมพ์ไตรมิตร, 2499), หน้า 82-84.

การรับรู้การปฏิวัติจีนและความเคลื่อนไหวของ “ไทยเหม็ง”

หากหันมาดูบทบาทของปรีดี พนมยงค์ แกนนำสายพลเรือนในคณะราษฎรซึ่งมีส่วนในการก่อตั้ง “คณะราษฎร” ขึ้นในปารีสเพื่อทำการปฏิวัติ 2475 จนสำเร็จนั้น ในเวลาต่อมา เขาได้เล่าย้อนถึงแรงดลใจของเขานั้นเกิดขึ้นจากความสำเร็จของการปฏิวัติจีน และความกล้าหาญของ “ไทยเหม็ง”²³ หรือ “คณะ ร.ศ. 130” ว่า²⁴ “ฝ่ายพวกจีนก็กึกเหม็งที่อยู่ชุกยา ก็ได้ใช้วิธีโฆษณา โดยเช่าห้องไว้ที่ตลาดหัวรอไว้เป็นห้องอ่านหนังสือ มีภาพการรบเพื่อแจกจ่ายแก่ผู้สนใจ ส่วนजूที่ศิลปินจีนแสดงประจำที่วัดเซิง (วัดพนัญเชิง) นั้น ก็เปลี่ยนเรื่องเล่นใหม่ให้สมกับสมัย คือ เล่นเรื่องกองทหารกึกเหม็งรบกับกองทหารกษัตริย์ จึงทำให้คนดูเห็นเป็นการสนุกด้วย”²⁵

ปรีดี ได้เล่าย้อนในวัยเด็กต่อไปว่า เขาได้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน เขาเห็นชายจีนทุกคนตัดผมเปียทิ้ง ทิ้งๆ ที่ได้ไว้เปียมาเป็นเวลานานับศตวรรษ ชาวจีนเหล่านั้นอธิบายกับเขาว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจีนเป็นผู้กำหนดให้ไว้ผมเปียได้ถูกล้มล้างไปแล้ว จีนได้เปลี่ยนการปกครองก้าวสู่สาธารณรัฐอันมีขุนยัดเซนเป็นผู้นำ²⁶ เขابันทึกว่า “ในสมัยนั้น หนังสือพิมพ์ยังไม่แพร่หลายในสยาม โดยเฉพาะในจังหวัดบ้านเกิดของข้าพเจ้า บิดาข้าพเจ้าเห็นว่าข้าพเจ้ากระหายใคร่รู้ข่าวคราวต่างๆ มากนัก จึงได้นำหนังสือพิมพ์เก่าๆ ของญาติของข้าพเจ้าคนหนึ่ง ซึ่งเป็นนายทหารแห่งกองทัพบกมาให้ข้าพเจ้าอ่าน ทำให้ข้าพเจ้ารับรู้ทีละเล็กละน้อยว่า ระบอบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น มีข้อเสียหรือ

²³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (สัมภาษณ์), *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ : โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย, 2526), หน้า 40. นายปรีดีเล่าว่า “ร.ศ. 130 มีสมัญญานามเรียกกันว่า ไทยเหม็ง”

²⁴ ปรีดี พนมยงค์, *ชีวิตฉันผวนของข้าพเจ้า และ 21 ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน* (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529), หน้า 14.

²⁵ ฉัตรทิพย์, *อ้างแล้ว*, หน้า 35.

²⁶ ปรีดี, *อ้างแล้ว*, หน้า 15.

ข้อบกพร่องอย่างไร ชาวจีนจึงได้ต่อต้านการปกครองระบอบนี้ และเปลี่ยนมาเป็นการปกครองในระบอบสาธารณรัฐ”²⁷

นอกจากนี้ ครูวิชาประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของเขาได้สอนให้เขารู้จักรูปแบบการปกครองฉบับย่อ ว่า “ครูสอนว่าแบบการปกครองประเทศแยกออกเป็นสามชนิด คือ 1. พระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมาย เรียกว่า ‘สมบูรณาญาสิทธิราชย์’ 2. พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายการปกครองแผ่นดิน 3. ราชนครเลือกตั้งขึ้นเป็นประมุขเรียกว่า ‘รีพับลิค’... มีคณะเสนาบดีการปกครองประเทศตามความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร...ครูบางท่านที่ก้าวหน้าได้ติดตามข่าวแล้วเอามาวิจารณ์ให้นักเรียนฟังว่า วันไหนฝ่ายใดชนะฝ่ายใดแพ้ ซึ่งทำให้ปรีดีและนักเรียนที่สนใจเกิดสนุกกับข่าวนั้น”²⁸

ต่อมา ในภายหลัง เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ครูมัธยมผู้นี้อาจเป็นสายจัดตั้งของ “คณะ ร.ศ. 130” เพราะนำความคิดประชาธิปไตยมาเผยแพร่แก่นักเรียน โดยเฉพาะในช่วงเกิดสงครามในประเทศจีนระหว่างฝ่ายเก๊กเหม็งกับฝ่ายกษัตริย์ราชวงศ์แมนจู²⁹ ครูได้สอนอีกว่า “ต่อมาในไม่ช้า ความปรากฏว่าฝ่ายกษัตริย์แห่งราชวงศ์แมนจูต้องพ่ายแพ้ ครูที่ก้าวหน้าจึงพูดเปรยๆ กับปรีดีว่า ระบบสมบูรณาฯ ก็สิ้นไปแล้วในจีน ยังเหลือแต่รัสเซียกับเมืองไทยเท่านั้น ครูไม่รู้ว่าระบบสมบูรณาฯ ไตใน 2 ประเทศนี้ประเทศใดจะสิ้นสุดก่อนกัน”³⁰

²⁷ ปรีดี, อ้างแล้ว, หน้า 16.

²⁸ ฉัตรทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า 35.

²⁹ ฉัตรทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า 40.

³⁰ ฉัตรทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า 35.

การปฏิวัติจีนกับหนังสือ “ลัทธิไตรราษฎร์” : การแพร่กระจาย ของความคิด “ประชาธิปไตย” ในสังคมสยาม

ไม่แต่เพียงการรายงานข่าวความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไปสู่
สาธารณรัฐของจีนจะสร้างความตื่นตัวและสนใจให้กับสังคมสยามเป็นเวลา
หลายปี ท่ามกลางความสนใจของสังคมสยามในช่วงกลางทศวรรษ 2460
ได้ปรากฏการณ์แปลความคิดทางการเมืองของซุนยัตเซนและเหตุการณ์การ
ปฏิวัติจีนเป็นหนังสือหลายเล่ม เช่น ชูยเตียม ต้นเวชกุล “สุนทรพจน์ของ
ท่านซุนยัตเซน เรื่อง ความเพียรนำมาซึ่งผล หรือ เรื่อง การแก้แค้นใน
ประเทศจีน ปี พ.ศ. 2454” (2465)³¹ และ “มินก๊กอินหงี” (2467)³² ต่อมา
ต้นบุญเตียม อังกินันท์³³ ได้แปล “ลัทธิไตรราษฎร์” ซึ่งเป็นหนังสือเล่ม
สำคัญของซุนยัตเซนที่ถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ของการปฏิวัติจีนเป็นตอนๆ บน
หน้าหนังสือพิมพ์หลักเมืองในช่วงปี 2468

³¹ ชูยเตียม ต้นเวชกุล, *สุนทรพจน์ของท่านซุนยัตเซน เรื่อง ความเพียรนำมาซึ่งผล หรือ เรื่อง การแก้แค้นในประเทศจีน ปี พ.ศ. 2454* (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2465).

³² ชูยเตียม ต้นเวชกุล, *มินก๊กอินหงี เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2467)

³³ ต้นบุญเตียม อังกินันท์ (2433-2493) เกิดที่ตำบลเจ็สัวเนียม ตลาดใหม่กรมภูเรศ
เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ปีชวล ในตระกูลพ่อค้า บิดาชื่อนายซัง และนางแอ้ว เจ้าของร้านชำใหญ่ใน
ตำบลเจ็สัวเนียม เขาได้รับการศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ เมื่อสำเร็จการศึกษาได้กลับมาช่วยบิดา
มารดาทำการค้า ต่อมาเข้าทำงานเป็นเสมียนที่โรงรับจำนำ ไทฮงหยู ปากตรอกอิศรานุภาพ และ
ทำการค้าส่วนตัวไปด้วย จนกระทั่ง 2450 ได้ทำงานเป็นผู้จัดการโรงภาพยนตร์นครศรีธรรมราช
ที่ตลาดใหม่กรมภูเรศ ด้วยอุปนิสัยและบุคลิกส่วนตัวทำให้เขาสามารถจัดการปัญหาหนักเลงที่ก่อวน
หน้าโรงภาพยนตร์ได้เป็นอย่างดี ต่อมาเขาได้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ชื่อ *หนังสือพิมพ์หลักเมือง*
รายสัปดาห์ ในปี 2468 กิจการด้านสิ่งพิมพ์ของเขาได้รับการตอบรับจากสังคมเป็นอย่างดี จนสามารถ
ทำกำไรให้จนมีโรงพิมพ์ส่วนตัว และหลักเมืองรายสัปดาห์ได้กลายมาเป็นหนังสือพิมพ์รายวัน ตั้งแต่
2470 เขาได้ขยายกิจการหนังสือพิมพ์ออกไปเป็นหนังสือพิมพ์รายวันอีกหลายฉบับทั้งภาษาไทย
และจีน เช่น ข่าวชุมนุมลูกเสือสยาม (2470-71) หนังสือพิมพ์ธงชัย (2472-74) เจริญกรุง (2473-87)
ไทยฉบับอนุกรม (2474-75) อีสสระ (2473) สันติภาพ วันดี หลิงไทย ส่วนภาษาจีน เช่น ฉินจิงหยดป้อ
(2473) เป็นต้น จัดได้ว่าเขาเป็นราชาแห่งหนังสือพิมพ์ [อนุสรณ์ในการบรรจุกุศพนาย ต. บุญเตียม
อังกินันท์ (พระนคร : สำนักงานและโรงพิมพ์หลักเมือง, 2494)].

การนำเข้าความคิด “ประชาธิปไตย” แบบจีนและความคิดทางการเมืองของซุนยัตเซนผ่านการแปลในหนังสือพิมพ์และตีพิมพ์เป็นหนังสือ ได้สร้างความหวั่นวิตกให้กับรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ ต.บุญเทียมได้ตีพิมพ์ผลงานแปลความคิดของซุนยัตเซนเป็นเล่มและใช้ชื่อหนังสือเล่มดังกล่าวเป็นสามภาษาซึ่งแสดงความเป็นสากลของความคิดว่า “ลัทธิไตรราษฎร์ชา mín จูหฺงี (三民主義 San Min Chu I : The Three Principles of The People)” (2472)³⁴ จากบันทึกของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อดีตอธิบดีกรมตำรวจ นายทหารผู้ใกล้ชิด “คณะราษฎร” และอดีตนายทหารมหาดเล็กคนหนึ่งในขณะนั้น ได้บันทึกเรื่องราวในช่วงดังกล่าวว่า “คณะหนังสือพิมพ์หลักเมืองของนาย ต. บุญเทียม เจ้าของโรงพิมพ์หลักเมือง ก็ได้เผยแพร่ลัทธิไตรราษฎร์หรือชา mín จูหฺงีขึ้น ซึ่งลัทธินี้เป็นลัทธิการต่อสู้ที่นำสนใจของคณะก็กมินต๋องที่ต่อสู้มากับระบบเจ้าขุนมูลนายเป็นผลสำเร็จ... คำว่าเก๊กเหม็งหรือการปฏิวัติก็เริ่มเผยแพร่เข้ามาอยู่ในความรู้สึกของคนไทย”³⁵ ไม่นานจากนั้นรัฐบาลได้สั่งเก็บหนังสือเล่มดังกล่าวออกไปจากตลาดหนังสืออย่างรวดเร็วและนำไปทำลายทิ้งหลังจากจำหน่ายได้เพียงไม่กี่เล่ม³⁶ โดยรัฐบาลขณะนั้นอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติสมุดเอกสารแลหนังสือพิมพ์ พระพุทธศักราช 2465³⁷ ด้วยเหตุนี้ การทำลายหนังสือดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลขณะนั้นไม่ต้องการให้ความคิดการปฏิวัติและความคิด “ประชาธิปไตย” เข้ามาสู่สังคมสยาม

³⁴ ตันบุญเทียม, *ลัทธิไตรราษฎร์ชา mín จูหฺงี*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หลักเมืองบุญทวีผล, 2472).

³⁵ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, “เหตุการณ์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและการชิงอำนาจระหว่างผู้ก่อการ”, *เบื้องแรกประชาธิปไตย: บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์ สมัย พ.ศ. 2475-2500* (กรุงเทพฯ: สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 125.

³⁶ พล.ต.อ.พัฒน์ นิลวัฒน์, “คำนำ” ใน ตันบุญเทียม อังกินันท์ (แปล) *ลัทธิไตรราษฎร์พิมพ์ครั้งที่สอง*, (พระนคร: โอเดียน สโตร์, 2495), หน้า ค.

³⁷ พล.ต.อ.เผ่า, *อ้างแล้ว*, หน้า 125.

ภารกิจของคณะ ร.ศ. 130 และศรีกรุงกับการสนับสนุนการปฏิวัติ ครั้งใหม่

หลังจาก บริติ ว่าที่นักปฏิวัติรุ่นใหม่ได้ไปเรียนต่อในโรงเรียนกฎหมายเมื่อเขาสำเร็จการศึกษา เขาได้รับทุนไปศึกษาต่อด้านกฎหมายที่ฝรั่งเศสในปี 2463 พร้อมกับการนำการรับรู้การพยายามปฏิวัติของ “คณะ ร.ศ. 130” ไปด้วย และต่อมา เขาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “คณะราษฎร” ที่ก่อตั้งขึ้นในปารีสเมื่อ 2469 และได้ร่วมนำการปฏิวัติ 2475 ในอีกไม่กี่ปีต่อมาจากนั้น โดยมี “คณะ ร.ศ. 130” เป็นแนวร่วมในการบ่มเพาะและปลุกกระแสความตื่นตัวของสังคมสยามให้พร้อมในการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไป

ในระหว่างที่คณะ ร.ศ. 130 ถูกจำคุกอย่างทรมาณระหว่าง 2455-2467 ในบันทึกของสมาชิกของคณะได้บันทึกว่า แม้ว่าพวกเขาจะมีชีวิตที่ถูกทารุณ แต่ความคิดทางการเมืองของพวกเขายังคงสว่างไสว ทำให้พวกเขายังคงเคลื่อนไหวทางการเมืองต่อไปด้วย การลักลอบเขียนบทความแสดงการวิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานของรัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และนวนิยายส่งไปลงตามหนังสือพิมพ์การเมืองหลายฉบับ เช่น “จิโนสยามวารศัพท์” “ผดุงวิทยา” ของเชียวฮุดเส็ง “สยามราษฎร์” ของมานิต วสุวัต “ยามาโต” “วាយโม” “พิมพ์ไทย” “ตู้ทอง” และ “นักเรียน” เป็นต้น³⁸

หลังพ้นโทษในปี 2467 สมาชิกหลายคนไปทำงานหนังสือพิมพ์ เช่น ร.ท.ทองดำ คล้ายโอภาส ร.ต.จื่อ ควกุล ทำงานหนังสือพิมพ์ “บางกอกการเมือง” ซึ่งมีอุทัย เทพหัสดินฯ เพื่อนนักปฏิวัติผู้มีส่วนในหนังสือพิมพ์

³⁸ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, 2503, หน้า 205-206. ร.ต.ถัด ใช้นามปากกาว่า “ไทยใต้” เขียนเรื่อง เด็กกำพร้า ร.ต.โกย - “ศรียาดรา” เขียนเรื่อง มารินิ คุณสมบัติของสตรี พระนางโยเซฟิน ร.ต.บ้วย - “บ.ภากะบาด” อุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา - “นายเทพ” “ไกรทอง” และ “ณโถมณี” เขียนเรื่อง ตำราลับสมอง และ วิชาจิตตศาสตร์ ร.ต.เนตร - “น.พ.ว.” และ ร.ต. สอน วงษ์โต - “กายสิทธิ์” เป็นต้น

ดังกล่าว ส่วน ร.ต.บัว บุญรัตนพันธ์ ร.ต.ถัด รัตนพันธ์ ร.ต.สอน วงษ์โต ร.ต.โกย วรรณกุล และ ร.ต.เนตร ทำงานที่ “ศรีกรุง” และ “สยามราษฎร์” ของมานิต วสุวัต³⁹ สมาชิกของคณะ ร.ศ. 130 ได้เล่าความมุ่งมั่นของพวกเขาในการทำหน้าที่นักหนังสือพิมพ์ว่า “ผู้ที่เคยก่อการ (คณะ ร.ศ. 130) เป็นนักหนังสือพิมพ์แท้ มักตระหนักชัดแจ้งว่า (พวกเขา) เป็นส่วนหนึ่งของชาติหน่วยหนึ่ง... พอเลิกงานแล้วมักจะออกเที่ยวคบค้าสมาคมตามสโมสรและแหล่งชุมนุมต่างๆ เพื่อสังสรรค์ถ่วงถ่วงความคิดความเห็น และข่าวสารการเมืองเป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน”⁴⁰

บทบาทของเหล่าผู้มาก่อนกาลยังคงต้องการผลักดันการปฏิบัติของสยามต่อไป ดังที่ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ในขณะที่เขาเสียชีวิตเพียง ร.ต.ทหารมหาดเล็กฯ ได้บันทึกว่า เขาได้รับอิทธิพลทางความคิด “ประชาธิปไตย” จาก “คณะ ร.ศ. 130” และต่อมานายทหารผู้นี้ได้ให้การสนับสนุนการปฏิวัติ 2475 และร่วมต่อสู้กับอำนาจเก่าจนเขาพ้นจากอำนาจไป เขาได้บันทึกต่ออีกว่า “(ความคิดปฏิวัติได้แพร่เข้ามาอยู่ในกระแสความคิดของคนสยาม และนายทหาร) เพราะพวกทหารที่คิดเก๊กเหม็งหรือคิดปฏิวัติในรัชกาลก่อน (รัชกาลที่ 6) นั้น ก็มาทำงานตามโรงพิมพ์หนังสือรายวันต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โรงพิมพ์ศรีกรุง เชียงสะพานมอญ และคำภาษาไทยใหม่ๆ ก็ได้เกิดขึ้นขนานคู่กับลัทธิไตรราษฎร์ของ ดร.ขุนยัดเซน ที่เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์หลักเมือง เช่น คำว่า เสมอภาค ภราดรภาพ ดังนี้เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องเร้าอารมณ์ของนายทหารหนุ่มๆ ยิ่งหนังสือพิมพ์หลักเมืองถูกปิด โรงพิมพ์ศรีกรุงถูกปิด ก็ทำให้มีนายทหารเป็นจำนวนมากแอบซื้อหนังสือพิมพ์นี้มาอ่าน”⁴¹

³⁹ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503, หน้า 249-250.

⁴⁰ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503, หน้า 250-251.

⁴¹ พล.ต.อ.เผ่า, *อ้างแล้ว*, หน้า 125.

พล.ต.อ. เผ่า ได้บันทึกความทรงจำต่อไปว่า ด้วยความกระหายใคร่รู้ของนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์จำนวนหนึ่ง พวกนายทหารเหล่านั้นได้เริ่มต้นค้นหาความหมายของคำว่า “เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ ที่เคยเป็นแต่เสียงกระซิบกระซาบ ก็เกิดมีการค้นคว้ากันว่า มัน คือ อะไร”⁴² และเมื่อนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์จำนวนหนึ่งเริ่มตระหนักสนใจในแนวคิดเรื่องเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มระแคะระคายถึงความตื่นตัวทางการเมืองดังกล่าวทำให้เกิดการจัดตั้ง “สมาคมลับแห่นบดำ” ขึ้นเพื่อทำการต่อต้านการปฏิวัติ โดยองค์กรนี้เป็นองค์กรลับที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหน้าที่ป้องกันการโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ภายในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พล.ต.อ.เผ่าเชื่อว่า พล.อ.พระยาสุรเดชรมชิต (ชิต ยุวนะเทมีย์) ทำหน้าที่สืบข่าวและปราชญ์ความคิดทางการเมืองของเหล่านายทหาร⁴³

แม้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามจะติดตามกระแสความคิดที่ไม่พึงปรารถนามิให้เผยแพร่ในกองทัพ แต่กระนั้นก็ดี ร.ต.บัววย สมาชิกคณะ ร.ศ. 130 ก็ยังคงเพียรทำหน้าที่เข้าไปเผยแพร่แนวความคิดในสโมสรนายทหารมหาดเล็กต่อไป ดังที่ พล.ต.อ.เผ่า ได้บันทึกบทบาทของ “คณะ ร.ศ. 130” ว่า “ลัทธิเก๊กเหม็งหรือปฏิวัติแบบซุนยัตเซนก็กระพือสะพัดไปทั่ว นายทหารที่คิดการปฏิวัติเมื่อ ร.ศ. 130 ก็เริ่มเป็นคาราวดวงเด่นขึ้น มีคนอยากรู้อยากฟังเรื่องปฏิวัติใน ร.ศ. 130 และส่วนมากของนายทหาร ซึ่งได้รับการพระราชทานอภัยโทษในสมัยรัชกาลที่หกนั้น ก็เข้าทำงานหาเลี้ยงชีพอยู่ตามโรงพิมพ์เป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่ขึ้นชื่อที่สุด คือ ร.ต.บัววย บุญยรัตนพันธ์ เป็นนักเขียนเรื่องเรื่งรมย์ทางสวาทชั้นยอด ร.ต.บัววยทำงานอยู่โรงพิมพ์ศรีกรุงได้มีโอกาสมาเยี่ยมทหารมหาดเล็กบ่อยๆ และชอบเล่า

⁴² พล.ต.อ.เผ่า, อ้างแล้ว, หน้า 128.

⁴³ พล.ต.อ.เผ่า, อ้างแล้ว, หน้า 129.

เรื่องการปฏิบัติใน ร.ศ.130 บางคนถามว่าอยู่ในคุกลำบากไหม ร.ต.บัว
ตอบว่า จะเอาอะไรละคุณ เราก็เป็นทหารเคยเป็นนักเรียนนายร้อย
กินอย่างไรก็ได้ นอนอย่างไรก็ได้ ในคุกนั้นมีของทุกอย่าง เว้นไว้แต่ข้าง
ไม่มีเพราะตลอดประตูคุกเข้าไปไม่ได้ ทุกๆ คนนั่งฟัง ชมเชยในความกล้าหาญ
อีกคนถามว่า กลัวถูกยิงเป้าไหม ร.ต.บัวตอบว่า กลัวนะกลัวกันทุกคน
แต่อย่างมาคนเราก็แค่ตายเท่านั้น ผมพูดอย่างนี้จริงหรือไม่ แล้วสังคมก็
ครั้นเคร่งอารมณ์ไปในทางเลื่อมใส ร.ต.บัว บุณยรัตนพันธ์ เป็นอย่างยิ่ง”⁴⁴

ร.ต.บัวได้พยายามเผยแพร่แนวความคิด “ประชาธิปไตย” ให้กับ
นายทหารอย่างต่อเนื่อง แม้ในเวลาต่อมา มีคำสั่งห้ามมิให้นายทหารชวนคน
ภายนอกเข้ามาในสโมสร แต่ ร.ต.บัว ก็ยังคงเพียรเปลี่ยนแปลงความคิด
ของนายทหารต่อไปด้วยการส่งหนังสือพิมพ์มาให้ห้องสมุदनายทหาร
มหาดเล็กเสมอ และได้ย้ายวงสังสรรค์ออกไปนอกกรมทหาร ตามรอบสวน
เจ้าเชตุ บางวันก็ไปกินเลี้ยงกันตามร้านอาหารใหญ่ เช่น ร้านทองเฮง
ร้านฮั่วตุน ตามแต่ขณะนั้นจะมีเงินมากหรือเงินน้อย⁴⁵ การพบปะสังสรรค์
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมืองระหว่าง ร.ต.บัวกับนายทหารคนอื่นๆ
ทำให้นายทหารเริ่มรับรู้และเห็นด้วยกับความคิดเห็นทางการเมืองนั้น ดังที่
พล.ต.อ.เผ่า บันทึกไว้ว่า “เรื่องกบฏเก๊กเหม็งในเมืองไทยและที่ในเมืองจีน
ซึ่งกำลังต่อสู้กันอยู่ก็เริ่มกระจ่างแจ้งในใจของผู้บังคับหมวด คือ ร.ต.เผ่า
ศรียานนท์”⁴⁶

⁴⁴ พล.ต.อ.เผ่า, อ้างแล้ว, หน้า 131.

⁴⁵ พล.ต.อ.เผ่า, อ้างแล้ว, หน้า 131.

⁴⁶ พล.ต.อ.เผ่า, อ้างแล้ว, หน้า 132.

การบรรจบกันของ “คณะ ร.ศ. 130” กับ “คณะราษฎร” ในการปฏิวัติ 2475

เมื่อปรีดีเดินทางกลับสู่สยาม ภายหลังจากสำเร็จการศึกษาและร่วมจัดตั้ง “คณะราษฎร” ที่ปารีสแล้ว เขาได้มีโอกาสพบปะกับ ร.ต.เนตร อดีตแกนนำของ “คณะ ร.ศ. 130” ด้วย เมื่อมีความคุ้นเคยระหว่างกันมากขึ้น เขาได้เคยถามถึงสภาพชีวิตในคุกของเหล่าคณะ ร.ศ. 130 และได้แสดงความเห็นนอกเหนือต่อศกนาฏกรรมที่เหล่าผู้มาก่อนกาลได้รับโทษทัณฑ์ และเขาได้ซักถามถึงสาเหตุของความล้มเหลวของ “คณะ ร.ศ. 130” คือ อะไร เขาได้รับคำตอบจาก ร.ต.เนตร ว่า เกิดจากการทรยศหักหลังของคนในคณะนำความลับไปแจ้งแก่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ร.ต.เนตรมั่นใจว่า หากไม่มีเหตุการณ์ทรยศดังกล่าว ร.ต.เนตรมั่นใจว่าการปฏิวัติจะประสบความสำเร็จ⁴⁷ ความสัมพันธ์พิเศษระหว่างเขากับแกนนำใน “คณะ ร.ศ. 130” นี้ เขาได้บันทึกยืนยันความสัมพันธ์นี้ว่า “ปรีดีสนใจในข่าวนี้มาก เพราะเห็นว่า เมืองไทยก็มีคณะ ร.ศ.130 รักชาติ กล้าหาญ เติริยมเลิกระบบสมบูรณาฯ หากแต่มีคนหนึ่งในขณะนั้นทรยศนำความไปแจ้งแก่รัฐบาล ปรีดีจึงพยายามสอบถามแก่ผู้รู้เพื่อทราบเรื่องของ ร.ศ. 130 ด้วยความสนใจมาก”⁴⁸ จากประสบการณ์ของ “คณะ ร.ศ. 130” ที่เขาได้รับฟังมา ทำให้เขาต้องสรุปบทเรียนจากเหตุการณ์ดังกล่าว ดังที่เขาบันทึกว่า “มีคนกลุ่มหนึ่งเช่นอย่าง ร.ศ. 130 ก็มีคนกลุ่มหนึ่งที่จะทำ (การปฏิวัติ) แต่ถูกหักหลัง ถ้าไม่ถูกหักหลังเขาก็สำเร็จ... ผมก็เอาบทเรียนที่เขา (คณะ ร.ศ. 130) พลาดพลั้งมาศึกษา...”⁴⁹

⁴⁷ เรื่องรักของสามัญชน ปรีดี พูนสุข ใน <http://padeedub.blogspot.com/2009/05/blog-post.html> เข้าถึง 7 กันยายน 2553 และ <http://www.sameskybooks.org/board/index.php?s=ce3db72dacb539f829521f0595bcd996&showtopic=31333> จากคุณ cele ในเว็บบอร์ดฟ้าเดียวกัน, เข้าถึง 7 กันยายน 2553.

⁴⁸ ฉัตรทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า 35.

⁴⁹ ฉัตรทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า 43.

เมื่อความสัมพันธ์พิเศษระหว่าง “คณะ ร.ศ. 130” กับ “คณะราษฎร” มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น จนนำไปสู่ความร่วมมือกัน ดังสมาชิกสำคัญใน “คณะ ร.ศ. 130” ได้บันทึกถึงบทบาทของพวกเขาในการสนับสนุนการปฏิวัติ 2475 ว่า “เราในโรงพิมพ์ศรีกรุงซึ่งมีสมองปฏิวัติอยู่แล้วแต่เดิม เมื่อเห็นเขาเดินเขารำก็อดไม่ได้ มีหน้าซำมีบางคนได้ตักปากรับคำกับสายลือของคณะ พ.ศ. 2475 เป็นทางลับไว้ด้วยว่า จะขออนุญาตเจ้าของโรงพิมพ์ใช้หนังสือพิมพ์ศรีกรุงเป็นปากเสียง (organ) ของคณะ 2475 ก็เผอิญนายมานิต วสุวัต ท่านเจ้าของโรงพิมพ์ศรีกรุงซึ่งมีนิสัยใจคอใครเห็นความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติให้ทันสมัยอยู่แล้วได้อนุญาตอย่างลูกผู้ชายนับแต่นั้นเป็นต้นมา”⁵⁰

ความหมายของ “ประชาธิปไตย” ก่อนการปฏิวัติ 2475

ก่อนการปฏิวัติ 2475 ปรีดีรับราชการในกระทรวงยุติธรรมและเขายังได้ทำหน้าที่ผู้สอนวิชากฎหมายปกครองในโรงเรียนกฎหมายและได้เขียนตำรา “คำอธิบายกฎหมายปกครอง” เล่มสำคัญขึ้นเพื่อสอนเหล่านักเรียนกฎหมาย ในตำรามีการจำแนกของคำว่ารัฐบาลในโลกนี้ ออกเป็น 2 แบบ คือ แบบแรก คือ รัฐบาลราชาธิปไตย ซึ่งมีหลายชนิดตั้งแต่ รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจไม่จำกัด (Monarchie absolue) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจเต็ม จนถึง รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด (Monarchie limitee) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจในการแผ่นดิน และแบบที่สอง คือ รัฐบาลประชาธิปไตย คือ รัฐบาลที่มีหัวหน้าของผู้บริหารเป็นคนสามัญธรรมดา ไม่มีการสืบทอดตำแหน่งไปยั้งทายาท แต่การเข้าสู่ตำแหน่งมาจากการเลือกตั้งของประชาชนตามกำหนดเวลา รัฐบาลประชาธิปไตยมีสองชนิด คือ รัฐบาลที่มีประธานาธิบดีเป็นหัวหน้า เช่น ฝรั่งเศส กับ รัฐบาลที่อำนาจบริหารอยู่

⁵⁰ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, 2503, หน้า 254.

กับคณะบุคคล เช่น สหภาพโซเวียต⁵¹

การเรียนการสอนและการถกเถียงถึงรูปแบบการปกครองแบบต่างๆ ของโรงเรียนกฎหมายในช่วงก่อนการปฏิวัติ 2475 นั้น สร้างความตื่นตัวทางการเมืองให้กับผู้สนใจในความรู้สมัยนั้นโดยเฉพาะนักเรียนกฎหมาย จนกระทั่ง นายทหารผู้หนึ่งขณะนั้นคนหนึ่งบันทึกว่า “มีข่าวแพร่สะพัดมาว่า ที่โรงเรียนกฎหมายได้วิพากษ์วิจารณ์ลัทธิการปกครองแบบใหม่อย่างกว้างขวาง... ที่ของโรงเรียนกฎหมายอันเป็นแหล่งเพาะวิชาปกครองบ้านเมืองและเป็นสถาบันค้นคว้าวิชาการปกครองได้แพร่สะพัดออกมาว่า การที่เขาวិพากษ์วิจารณ์กันเช่นนั้นได้ เพราะเป็นสถานที่ๆ ให้การศึกษาวิชากฎหมายจึงไม่กีดกันความคิดเห็นแต่อย่างใด”⁵²

เมื่องานฉลองพระนคร 150 ปี (เมษายน 2475) ใกล้เข้ามา มีข่าวลือแพร่สะพัดไปทั่วตามเปียร์ ฮอดล์ บาร์ ร้านจำหน่ายสุรา สถานที่เดินรำ แม้กระทั่งในสโมสรนายทหารว่า จะเกิดการจลาจล ทำให้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สั่งการให้ตำรวจภูบาลซึ่งเป็นตำรวจลับของระบอบเก่าปลอมตัวเข้ามาเป็นแขกขายเนื้อสเต้นเข้ามาสืบข่าวในกรมทหารอย่างสม่าเสมอ ประกอบกับบทบาทของ “ศรีกรุง” ได้ลงบทความโจมตีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างต่อเนื่อง ทำให้เหล่านักหนังสือพิมพ์ชาว “คณะ ร.ศ. 130” ถูกติดตามจากตำรวจภูบาลด้วยเช่นกัน⁵³ ข่าวการเข้ามาสืบข่าวของตำรวจลับแพร่ออกไป พล.ต.อ.เผ่าได้บันทึกว่า “ร.ต. บัวย บุษยรัตน์พันธ์ อาจารย์เก๊กเหม็งก็หัวเราะร่วนในวงสุรารว่า เห็นไหมละผมว่าแล้วมีข่าวแปร่งๆ ในหมู่ทหารบก พวกเรานี่ เมืองไทยนั้นถึงคราวมาช้านาน ถ้าพร้อมเพรียงกันเป็นสำเร็จแน่”⁵⁴

⁵¹ หลวงประดิษฐมนูธรรม, *อ้างแล้ว*, หน้า 165.

⁵² พล.ต.อ.เผ่า, *อ้างแล้ว*, หน้า 132.

⁵³ ร.ต. เจริญ และ ร.ต. เนตร, *อ้างแล้ว*, 2503, หน้า 245.

⁵⁴ พล.ต.อ.เผ่า, *อ้างแล้ว*, หน้า 135.

ความคิด “ประชาธิปไตย” ในประกาศคณะราษฎร

พลันที่การปฏิวัติได้เริ่มต้นขึ้น ในเช้าวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ปรีดี ได้รับความภารกิจสำคัญจาก “คณะราษฎร” ให้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 27 มิถุนายน และร่าง “ประกาศคณะราษฎร” ซึ่งถือเป็นคำประกาศอิสรภาพของราษฎรจากการปกครองระบอบเก่าและประกาศก้าวสู่ระบอบใหม่ ว่า⁵⁵ “เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระเจ้าอยู่หัว... ในชั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่ากษัตริย์องค์ใหม่นี้จะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การณ์ก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังกันไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจอยู่เหนือกฎหมายเดิม ...ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง... คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลายังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมาก็จะชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองแบบอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้น อยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา...”

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า แม้ความคิด “ประชาธิปไตย” ที่เริ่มต้นขึ้นจากความคิดของ “คณะ ร.ศ. 130” จะมีได้เกิดขึ้นจริง แต่ความคิดดังกล่าวยังปรากฏแพร่หลายในสังคมสยามโดยสื่อผ่านเหตุการณ์การปฏิวัติในจีน หนังสือ “ลัทธิไตรราชกุมาร” ของขุนยัดเขินและปรากฏขึ้นมาอย่างสำคัญอีกครั้งในคำประกาศคณะราษฎร

เมื่อพ้นเช้าแห่งประวัติศาสตร์ที่เกิดการปฏิวัติในสยาม เมื่อ 24 มิถุนายน 2475 ในช่วงบ่าย พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้า “คณะราษฎร” ได้เชิญ ร.อ.เหล็ง และเหล่า “คณะ ร.ศ. 130” มาที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งขณะนั้นเป็นกองบัญชาการของ “คณะราษฎร” ในเวลา 13.00 น.

⁵⁵ ปรีดี พนมยงค์, *ความเป็นมาของคัพทไทย ปฏิวัติ รัฐประหาร วิวัฒน์ อภิวัฒน์* (กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2519), หน้า 9-10. ปรีดีไม่เคยยอมรับว่าตนเองเป็นผู้ร่างประกาศคณะราษฎร จนกระทั่งในปี 2519 เขาบันทึกว่า “ผมได้รับมอบหมายจากคณะราษฎรให้เขียนแถลงการณ์...”

หัวหน้า “คณะราษฎร” ได้ยื่นมือสัมผัสกับอดีตผู้ก่อการรุ่นก่อนหน้า เขาได้กล่าวกับ “คณะ ร.ศ. 130” ว่า “ถ้าผมไม่ได้ไปเรียนที่เยอรมนี ก็เห็นจะเข้าอยู่ในคณะของคุณอีกคนเป็นแน่” เขาเล่าให้ “คณะ ร.ศ. 130” ฟังว่า ในเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน ในระหว่างที่เขาคุมกำลังทหารเข้าปฎิวัติ เขาได้จับกุมพระยาภิรมย์ภังการ (แถม) ผู้ทรยศคณะ ร.ศ. 130 ได้ และต้องการสั่งยิงเป้าพระยาภิรมย์ภังการเพื่อเซ่นขวัญเฉลิมพลที่สีกแยกเกียกกาย แต่พระยาทรงสุรเดช แคนนำสำคัญของคณะราษฎร ได้ห้ามไว้⁵⁶

ส่วนพระยาทรงสุรเดช ผู้เป็นเพื่อนนักเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นเดียวกับ ร.ต.บ่วย ได้กล่าวพักทหายว่า “พอใจไหมบ่วย ที่กันทำในครั้งนี่” อดีตนักปฏิวัติได้กล่าวตอบว่า “พอใจมากครับ เพราะทำอย่างเดียวกับพวกผม” และในบ่ายวันนั้น “คณะ ร.ศ. 130” ได้พบกับปรีดี แคนนำฝ่ายพลเรือน เขาได้กล่าวกับกล่าวกับเหล่าผู้มาก่อนกาลว่า “พวกผมถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้เป็นการกระทำที่ต่อเนื่องกันมาจากการกระทำเมื่อ ร.ศ. 130 จึงขอเรียก คณะ ร.ศ. 130 ว่า พวกพี่ๆ ต่อไป”⁵⁷

เมื่อการปฏิวัติในวันนั้นผ่านพ้นไป บรรดาเหล่าผู้ที่ได้เคยสนับสนุนความคิด “ประชาธิปไตย” ได้ให้การสนับสนุน “คณะราษฎร” เช่น การบริจาคสิ่งของและการจัดพิมพ์สิ่งพิมพ์สนับสนุนการปฏิวัติ 2475 โดย ต. บุญเทียม ผู้แปลหนังสือ “ลัทธิไตรราชฎร์”⁵⁸ และ “คณะ ร.ศ. 130” ได้เข้าสนับสนุนการปฏิวัติครั้งนี้อย่างแข็งขัน พวกเขาได้รับการแต่งตั้งเป็น

⁵⁶ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, 2503, หน้า 255. แม้พระยาภิรมย์ภังการจะรอดชีวิตมาได้ แต่ต่อมาเขาได้เข้าร่วมกับกบฏบวรเดช แต่ก็พ่ายแพ้ เขาถูกจำคุกที่เรือนจำบางขวาง และต่อมาเขาได้ผูกคอตายในห้องส้วมของคุกนั่นเอง

⁵⁷ ร.ต.เหรียญ และ ร.ต.เนตร, อ้างแล้ว, 2503, หน้า 2-3.

⁵⁸ หลักเมือง 9 กรกฎาคม 2475 ลงข่าวว่า ต. บุญเทียมได้บริจาคผ้าขนหนูเช็ดตัว 20 โหล และผ้าขนหนูเช็ดหน้า 60 โหลให้กับคณะราษฎรเพื่อใช้ประโยชน์ในระหว่างที่ตั้งกองบัญชาการปฏิวัติที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เขาพิมพ์หนังสือ สยามรัฐธรรมนูญการปกครองฉบับถาวร พร้อมด้วยคำแถลงการณ์ของอนุกรรมการ. (พระนคร : โรงพิมพ์หลักเมือง, 2475) ออกแจกจ่าย ตลอดจนเขาได้เผยแพร่ ลัทธิไตรราชฎร์ ลงในหนังสือพิมพ์ของเขา (หลักเมือง 11 มกราคม 2475) (ฉบับแบบใหม่ คือ 2476)

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกของประวัติศาสตร์ เช่น ร.ต.เนตร⁵⁹ จรูญ ณ บางช้าง ต่อมา สมาชิกบางส่วนได้ลงสมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีความกล้าหาญและมีฝีปากกล้าในการคัดค้านพระราชประสงค์ของพระปกเกล้าฯ ที่ขัดรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นตัวอย่างสำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์สภาผู้แทนราษฎร เช่น ร.ต. สอน (ชัยนาท) ร.ท.ทองคำ (ปราจีนบุรี) และ ร.ต. ถัด (พัทลุง)⁶⁰ สมาชิกบางส่วนกลับเข้ารับราชการภายหลังที่ “คณะราษฎร” นิรโทษกรรมความผิดที่ผ่านมาให้ นอกจากนี้ พวกเขาได้สนับสนุนพิมพ์หนังสือเอกสารสนับสนุนการปฏิวัติออกแจกจ่ายด้วย⁶¹ รวมทั้ง มานิต วสุวัต ผู้เป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ที่เสียสละยอมให้หนังสือพิมพ์ของตนเป็นหัวหอกในการสนับสนุนการปฏิวัติได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนชุดแรกของประวัติศาสตร์การเมืองไทยเช่นกัน

แม้ “คณะราษฎร” จะทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของสยามได้ แต่กลุ่มอำนาจเก่ามิได้ถูกขจัดไปทั้งหมดทำให้การปฏิวัติ 2475 หนีได้ปลอดภัยจากการต่อต้าน เห็นได้จากกลุ่มอำนาจเก่าให้การสนับสนุนกบฏบวรเดช (2476) แต่ “คณะราษฎร” ก็สามารถปราบกบฏบวรเดชลงได้ และต่อมามีการจัดงานฉาบปกิฉพเหล่าทหารและตำรวจฝ่ายคณะราษฎร

⁵⁹ ร.ต.เนตร ต่อมาได้เป็นเลขานุการรัฐมนตรีมหาดไทยสมัยที่พลเรือตรี หลวงดำรงนาวาสวัสดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

⁶⁰ สมุดภาพสมาชิกรัฐสภา 2475-2502 (พระนคร: บริษัท ชุมชนช่าง, 2503) และโปรดดูบทบาทของพวกเขาในการคัดค้านพระราชประสงค์ของพระปกเกล้าฯ อย่างดูเด็ด ใน *แถลงการณ์เรื่อง พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติ*, (พระนคร : ศรีกรุง, 2478) และสุพจน์ แจ่มเร็ว. “คดียึดพระราชทรัพย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ” *ศิลปวัฒนธรรม* 23, 8 (มิถุนายน 2545), หน้า 63-80.

⁶¹ *หลัก 6 ประการ* แถลงโดย นายจรูญ ณ บางช้าง พิมพ์ขึ้นในโอกาสพิธีกรมทหารมรดกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พระพุทธศักราช 2475. (พระนคร: โรงพิมพ์ลหุโทษ, 2475), นายร้อยตรีถัด รัตนพันธ์ (รวบรวมและเรียบเรียง), *คู่มือของผู้แทนตำบลสำหรับเลือกผู้แทนราษฎร* (พระนคร: โรงพิมพ์เจตนาผล, 2476) คำอภิปรายเสนอกฎหมายกับกะทุ่ถามในสภาผู้แทนราษฎรของนายร้อยตรีถัด รัตนพันธ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง. แส รัตนพันธ์ พิมพ์ช่วยในการพระราชทานเพลิงศพ หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) ณ เมรุวัดวัง จังหวัดพัทลุง (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481).

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เชิญ “คณะ ร.ศ. 130” ร่วมเป็นเจ้าภาพงานศพ
เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลที่สละชีวิตปกป้องระบอบใหม่⁶²

แบบและประสบการณ์ของการปฏิวัติฝรั่งเศสในความคิดของ แกนนำคณะราษฎร

ภายหลังการปฏิวัติ 2475 สังคมสยามมีความตื่นตัวกับการ
เปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวอย่างมาก เห็นได้จากในขณะนั้น มีการ
ผลิตหนังสือที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์การปฏิวัติฝรั่งเศสหลายเล่ม เช่น
“ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศส” (2477) “ปฏิวัติฝรั่งเศส ฉบับพิศดาร”
และ “ชุมปฏิวัติ (ปฏิวัติฝรั่งเศสฉบับประชาชน)” มีการเกริ่นนำในหนังสือ
ว่า “ดุเดือดที่สุด... เลวร้ายที่สุด... ทารุณที่สุด... แต่ก็ดีที่สุด ปฏิวัติฝรั่งเศส
ระเบิดขึ้นในปี ค.ศ. 1789 ไม่ใช่แต่ฝรั่งเศสเท่านั้นเปลี่ยนโฉมหน้าไป
โลกทั้งโลกก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเป็นการพลิกประวัติศาสตร์โลกยุคใหม่”⁶³

สองปีหลังการปฏิวัติ เราจะเห็นท่าทีของนายปรีดีที่มีความ
ประนีประนอม เนื่องจาก เขาอาจคิดว่า กลุ่มอำนาจเก่าคงจะไม่ต่อต้านการ
ปฏิวัติ 2475 อีก และเขาต้องการทำงานมากกว่าการพะวักพะวนกับปัญหา
การต่อต้าน เขากล่าวว่า เป้าหมายของเขาอยู่ที่ความสุขสมบูรณ์ของ
ประชาชนมากกว่าการเปลี่ยนแปลงเพียงรูปแบบ และเขาวิจารณ์การปฏิวัติ
ฝรั่งเศส 1789 ว่า การปฏิวัติฝรั่งเศสเป็นการปฏิวัติที่ไม่สมบูรณ์ (Revolution
imparfaite) เนื่องจากให้ความสำคัญกับการ “เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนบุคคล

⁶² ร.อ.เหล็ง, ร.ต.เนตร, สมจิตร, อ้างแล้ว, หน้า 176. “คณะ ร.ศ. 130” ที่เข้าร่วมงาน
ฌาปนกิจนายทหารฝ่ายรัฐบาลที่เสียชีวิตในการปราบกบฏวระเดชในวันนั้น เช่น ร.ต.จรูญ
ณ บางช้าง ร.ต.สอน วงษ์โต ร.ต.บัว บุนยรัตน์พันธ์ ร.ต.เขียน อุทัยกุล ร.ต.ศิริ ชุมหะประไพ
และอุทัย เทพหัสดินฯ

⁶³ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา, *ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศส* (พระนคร:
โรงพิมพ์เจตนาผล, 2477) ในปกหลังของหนังสือได้มีโฆษณาหนังสือใหม่ ของ ยอดธรรม บุญบันดาล,
ปฏิวัติฝรั่งเศสฉบับพิศดาร 2 เล่ม และ *ชุมปฏิวัติ (ปฏิวัติฝรั่งเศสฉบับประชาชน)* จัดพิมพ์โดย
หนังสือพิมพ์เสรีภาพ

ผู้เป็นประมุขแห่งการปกครอง” มากกว่าการสร้างความสุขสมบูรณ์ของประชาชน การดำเนินการของคณะปฏิวัติฝรั่งเศสจึงนำไปสู่การช่วงชิงอำนาจทางการเมืองที่ไม่รู้จักจบ เขาเห็นว่า แบบการปฏิวัติฝรั่งเศสที่หาได้มุ่งสู่ความสุขสมบูรณ์เป็นแบบที่ไม่ควรนำมาใช้กับสยาม⁶⁴

ในขณะที่ในเวลาต่อมา จอมพล ป. เพื่อนนักปฏิวัติในฐานะนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวอย่างตระหนักรู้ถึงผลที่จะตามมาภายหลังการปฏิวัติของ “คณะราษฎร” จากการต่อต้านโดยกลุ่มอำนาจเก่าต่อสภาผู้แทนฯ ในปี 2482 หลังรัฐบาลได้ปราบปรามการก่อการกบฏและก่อวินาศกรรมโดยกลุ่มอำนาจเก่าลงได้ เช่น กบฏบวรเดช การลอบสังหาร “คณะราษฎร” และตัวเขา (2476-2481) เขาได้กล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น เชื่อว่าจะเปลี่ยนแต่ระบอบแล้วย่อมเป็นการเพียงพอ ...ยังต้องคอยควบคุมดูแลมิให้ถอยหลังกลับเข้าสู่ที่เดิมอีก”⁶⁵ และในปี 2483 เขาได้กล่าวย้ำกับสภาผู้แทนฯ อีกว่า “ระบอบเก่าและระบอบใหม่นี้จะต้องรบกันไปอีกนาน จนกว่าระบอบใดจะชนะ และผมขอยืนยันว่า ในช่วงชีวิตเรา บางทีลูกเรา ด้วยจะต้องรบกันไปอีกและแย่งกันระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่นี้”⁶⁶

แม้ความพยายามของนายทหารกลุ่มหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่เรียกตนเองว่า “คณะพรรค ร.ศ. 130” จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยจะไม่ประสบความสำเร็จ แต่ต่อมา “คณะราษฎร” สามารถปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยได้สำเร็จในปี 2475

⁶⁴ หลวงประดิษฐมนูธรรม, “ค่าน้ำ” ในพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา, อ้างแล้ว.

⁶⁵ “คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรีกล่าวแก่ประชาชนชาวไทยทางวิทยุกระจายเสียงปรับความเข้าใจเกี่ยวแก่คำพิพากษาศาลพิเศษ เรื่องกบฏ 27 พฤศจิกายน 2482” ใน *ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์* (พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2483), หน้า 72.

⁶⁶ “คำอภิปรายของนายกรัฐมนตรี กล่าวต่อมวลสภาผู้แทนราษฎร ณ สภาผู้แทนราษฎร เกี่ยวแก่ร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมบทเฉพาะกาล พุทธศักราช 2483 15 สิงหาคม 2483” ใน *ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์*, หน้า 153.

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478-2494 : ที่มา แบบแผน และการปรับตัว ของสถาบันกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ

อาจารย์ศรีบุญ เทพสงเคราะห์

การปฏิวัติสยามของคณะราษฎร เมื่อ พ.ศ. 2475 ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของสยามจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์อยู่เหนือกฎหมาย มาสู่การปกครองระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ถือเป็นความกล้าหาญและคุณูปการอันใหญ่หลวงของคณะราษฎรที่ได้วางรากฐานการปกครองของประเทศชาติด้วยหลักวิชาที่แน่นอน โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกติกาสูงสุดในการปกครอง ซึ่งตามรัฐธรรมนูญชั่วคราว วันที่ 27 มิถุนายน 2475 ได้ระบุอำนาจสูงสุดเป็นของราษฎร รวมถึงได้กำหนดสถาบันการเมืองที่ใช้อำนาจแทนราษฎรได้แก่ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล

อย่างไรก็ตาม จากการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์กลับก่อให้เกิดปัญหาใหญ่ให้แก่คณะราษฎรว่า จะจัดวางบทบาทและหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ยึดโยงกับราษฎรที่

เป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดในระบอบใหม่อย่างไร เนื่องจากสิ่งนี้ไม่เคยมีมาก่อนในสยาม ขณะเดียวกัน บทบาทและหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ถึงแม้ว่าจะมีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ก็มีบทบาทบางอย่างที่เป็นชนบประเพณี อาทิ ธรรมเนียมปฏิบัติที่ไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับอำนาจการเมืองอื่นๆ ซึ่งหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 คณะราษฎรต้องรับภาระหลักในการแสวงหาบทบาทอันเหมาะสมของสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ¹

แม้ว่าในระยะแรกคณะราษฎรจะพยายามกำหนดบทบาทของสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร (10 ธันวาคม 2475) ที่เพิ่มพระราชอำนาจบางส่วนให้แก่พระมหากษัตริย์ แต่จากความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎรที่จบลงด้วยการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7² ย่อมสะท้อนถึงความล้มเหลวของรัชกาลที่ 7 ในการปรับตัวเข้าสู่ระบอบใหม่ ตลอดจนความไม่ราบรื่นในการแสวงหาบทบาทของสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ ดังนั้นคณะราษฎรจึงต้องเริ่มต้นแสวงหาบทบาทดังกล่าวใหม่อีกครั้งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล แต่เนื่องจากขณะนั้นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ยังทรงพระเยาว์ ทาง

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระหว่างสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์,” *ศิลปวัฒนธรรม* 22, 7 (พฤษภาคม 2544): หน้า 53.

² ความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎร เริ่มจากการเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (มีนาคม 2476 ตามปฏิทินปัจจุบัน) นำไปสู่เหตุการณ์ต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นการยึดอำนาจของพระยามโนปกรณนิติธาดาด้วยการปิดสภาผู้แทนราษฎร (เมษายน 2476) การรัฐประหาร (มิถุนายน 2476) การเกิดกบฏวรเดช (ตุลาคม 2476) และสุดท้ายคือการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 (มีนาคม 2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) ดู ญัฐพล ใจจริง, “คว่ำปฏิวัติ-โค่นคณะราษฎร: การก่อตัวของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข,” *ฟ้าเดียวกัน* 6, 1 (มกราคม-มีนาคม 2551): 104-146. สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลารำลึก, 2544).

คณะราษฎร จึงตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อทำหน้าที่ปฏิบัติพระราชกิจในพระนามาภิไธยพระมหากษัตริย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการของสถาบันพระมหากษัตริย์ และส่งผลให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้มีส่วนร่วมกับชนชั้นนำระบอบใหม่ แสวงหาบทบาทที่เหมาะสมของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ เกือบตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลและช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน รวมระยะเวลาเกือบ 16 ปี

ทั้งนี้ ในการศึกษาบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในช่วงหลังการปฏิวัติสยาม อาจกล่าวได้ว่ามีงานวิชาการที่ศึกษาประเด็นนี้น้อยมาก โดยงานที่ศึกษาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในรัฐธรรมนูญของ ธงทอง จันทรางศุ³ เสนอว่า พระราชอำนาจในช่วงที่มีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีลักษณะไม่แน่นอนตายตัว รวมถึงไม่มีบรรทัดฐานที่มั่นคง เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงบริหารพระราชภาระด้วยพระองค์เอง และมีการเปลี่ยนแปลงการเมืองบ่อยครั้ง ขณะที่งานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์⁴ ได้พิจารณาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะสถาบันการเมืองของระบอบใหม่ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 8 ว่ามีส่วนเกื้อหนุนให้ระบอบใหม่มีความมั่นคงมากขึ้น ส่วนงานสองชิ้นของกอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ญ⁵ ได้ศึกษาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะตัวแทนอย่างเป็นทางการของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 8 ที่อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดของคณะราษฎร โดยใช้เอกสารการทูตร่วมสมัยบรรยายความ

³ ธงทอง จันทรางศุ, *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: บริษัท เอช.ซี.พรีนซ์แอนด์แพค จำกัด, 2537).

⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2553).

⁵ Kobkua Suwannathat-Pian, *Thailand's Durable Premier: Phibun Through Three Decades 1930-1957* (New York: Oxford University Press, 1995). และ Kobkua Suwannathat-Pian, *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000* (New York: RoutledgeCurzon, 2003).

ตั้งเครือข่ายทางการเมืองระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลคณะราษฎร แต่งานที่โดดเด่นที่สุดคือ งานของณัฐพล ใจจริง⁶ ที่ศึกษาผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์/คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ว่ามีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันการเมืองต่างๆ ในระบอบใหม่อย่างไร และปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อระบอบการเมืองอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาของนักวิชาการข้างต้นกลับมีข้อจำกัดคือ การไม่สามารถเข้าถึงเอกสารชั้นต้นของไทยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะพยายามรวบรวมเอกสารชั้นต้นที่กระจัดกระจายทั้งจากแหล่งต่างๆ อาทิ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หจช.) ห้องสมุดสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (สลค.) และห้องสมุดสภาผู้แทนราษฎร มาช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ของนักวิชาการข้างต้นให้มีความกระจ่างชัดมากขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาที่มา บทบาท และการปรับตัวของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ อันจะทำให้เข้าใจประสบการณ์ทางการเมืองของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งเป็นสถาบันการเมืองที่เกิดขึ้นพร้อมกับระบอบใหม่ เพื่อทำความเข้าใจสถานะและพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ

ในส่วนขอบเขตของช่วงเวลาในการศึกษาครั้งนี้ คือ ปี พ.ศ. 2478 – 2494 อันเป็นช่วงเวลาที่มีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการฯ หรือ ผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ตามที่บัญญัติในรัฐธรรมนูญ โดยปี พ.ศ. 2478 คือ ปีที่สภาผู้แทนราษฎรมีมติตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ส่วนปี พ.ศ. 2494 คือ ปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จนิวัติ

⁶ ณัฐพล ใจจริง, “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจอจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490,” *ฟ้าเดียวกัน* 9, 1 (มกราคม-มีนาคม 2554): หน้า 116-137.

และประทับในประเทศไทยถาวร อันยุติบทบาทของผู้สำเร็จราชการฯ โดยสมมติฐานของการศึกษาครั้งนี้ คือ 1. บทบาทและสถานะของคณะผู้สำเร็จราชการฯ หรือผู้สำเร็จราชการฯ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามเงื่อนไขทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย และประสบการณ์ทางการเมืองของผู้สำเร็จราชการฯ และ 2. คณะผู้สำเร็จราชการฯ หรือ ผู้สำเร็จราชการฯ มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดแบบแผนบางอย่างเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญขึ้น

ที่มาของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นคณะบุคคลหรือบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติพระราชภาระแทนองค์พระมหากษัตริย์ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถบริหารพระราชกิจได้เนื่องจากพระองค์ยังทรงพระเยาว์ หรือไม่ประทับอยู่ในราชอาณาจักร หรือด้วยเหตุอื่น โดยในส่วนนี้จะกล่าวถึงสถาบันการเมืองในระบอบเก่าที่มีหน้าที่คล้ายคลึงกับคณะผู้สำเร็จราชการฯ จากนั้นจึงพิจารณาที่มาของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งเป็นสถาบันการเมืองที่ปรากฏครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ปรากฏตำแหน่งที่เรียกว่า “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” โดยมีหลักเกณฑ์การแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในมาตรา 14, 15 และ 16 แห่งกฎหมายระเบียบว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 ที่บัญญัติว่า หากพระมหากษัตริย์ทรงสืบราชสันตติวงศ์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ (มีพระชนมายุยังไม่ครบ 20 พรรษาบริบูรณ์) ให้เสนาบดีเลือกเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์หนึ่งขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจนกว่าพระมหากษัตริย์จะมีพระชนมายุครบ 20 พรรษาบริบูรณ์ นอกจากนี้ ในกฎหมายระเบียบบาลยังกำหนดให้มีการแต่งตั้งเสนาบดีผู้มีอาวุโสมากที่สุด

ราชการ 2 ท่าน ดำรงตำแหน่งสมุหนมนตรีที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกับสมุหนมนตรีอีก 2 ท่านจะถูกเรียกว่า “สภาสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือ สภาสำเร็จราชการแผ่นดิน” มีหน้าที่บริหารกิจการทั้งปวงที่โดยปกติเป็นพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ จนกว่าพระมหากษัตริย์จะมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา จึงให้สภาสำเร็จราชการแผ่นดินพ้นจากหน้าที่และพระมหากษัตริย์สามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจได้สมบูรณ์⁷ ซึ่งหากพิจารณาตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินฯ และสภาสำเร็จราชการแผ่นดิน จะพบว่าตำแหน่งเหล่านี้ไม่ได้ยึดโยงกับราชฎร แต่จะให้ความสำคัญเฉพาะชนชั้นสูงในระบอบเก่า คือ กลุ่มเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่

ทั้งนี้ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ดังนั้นหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการแต่งตั้งผู้แทนพระมหากษัตริย์จึงได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจากพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 ในมาตรา 5 ได้ระบุว่า ถ้ากษัตริย์มีเหตุจำเป็นชั่วคราวที่จะทำหน้าที่ไม่ได้ หรือไม่อยู่ในพระนคร ให้คณะกรรมการราษฎรเป็นผู้ใช้สิทธิแทน⁸ อันสะท้อนให้เห็นว่าผู้แทนพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ต้องยึดโยงผูกพันตนอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและเกี่ยวพันกับราชฎร ซึ่งเป็นที่มาของอำนาจในการปกครองรูปแบบใหม่

เมื่อคณะราษฎรได้ประนีประนอมกับกลุ่มอำนาจเก่าจนนำไปสู่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ได้ปรากฏบทบัญญัติที่เกี่ยวกับผู้แทนพระมหากษัตริย์ที่เรียกว่า “ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ในมาตรา 10 ระบุว่า “ในเมื่อพระมหากษัตริย์จะไม่ประทับอยู่ในราชอาณาจักร

⁷ “กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 41 (12 พฤศจิกายน 2467), หน้า 195-213.

⁸ “พระราชบัญญัติธรรมนูญปกครองแผ่นดินชั่วคราว พุทธศักราช 2475” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 49 (27 มิถุนายน 2475), หน้า 166-179.

หรือด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งจะทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ จะได้ทรงตั้งบุคคลหนึ่งหรือหลายคนเป็นคณะขึ้นให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ถ้าหากพระมหากษัตริย์มิได้ทรงตั้งหรือไม่สามารถจะทรงตั้งได้ไซ้ ท่านให้สภาผู้แทนราษฎรปรึกษากันตั้งขึ้นและในระหว่างที่สภาผู้แทนราษฎรยังมีได้ตั้งผู้ใด ท่านให้คณะรัฐมนตรีกระทำหน้าที่นั้นไปชั่วคราว”⁹ โดยการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ครั้งแรกในระบอบใหม่ เกิดขึ้นในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อรักษาพระวรกาย (หลังจากพระองค์ป่วยแพ้ทางการแพทย์เมืองอย่างต่อเนื่องหลังการปฏิวัติ 2475)¹⁰ ดังนั้นสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 7 ตั้งแต่วันที่ 12 มกราคม 2477 (2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) จนเมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม 2477 (2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงสิ้นสุดหน้าที่ลงเช่นกัน¹¹

ภายหลังจากรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ ทางรัฐบาลได้นำพระราชหัตถเลขาเสนอเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 6 และ 7 มีนาคม 2477 (2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) ที่ประชุมมีมติรับทราบการสละราชสมบัติ และได้มีมติเห็นชอบในการอัญเชิญพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล

⁹ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 49 (10 ธันวาคม 2475), หน้า 535.

¹⁰ ดูรายละเอียดใน ญัฐพล ใจจริง, “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490”, *อ้างแล้ว*, หน้า 120-123.

¹¹ แม้ว่าพระยาพหลพลพยุหเสนาได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินใหม่) เพื่อทาบถามให้พระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อ แต่พระองค์ทรงปฏิเสธโดยให้เหตุผลว่า พระองค์ทรงพระชรามาก ที่มา : “บันทึกเรื่อง นายกรัฐมนตรีมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครฯ วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477” ใน *สลด. (2) สลด. 3.22/1* เรื่องตั้งซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476 – 9 มีนาคม 2494).

ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี แต่เนื่องจากพระองค์ยังทรงพระเยาว์ จะทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ ดังนั้นในการประชุมสภา วันเดียวกันนั้น ที่ประชุมได้มีมติแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จำนวน 3 ท่าน ประกอบเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ทรงเป็นประธาน, พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)¹² พร้อมกันนั้นที่ประชุมยังได้ลงมติให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ที่สภาตั้งขึ้นนี้จะหมดอายุไปพร้อมกับเหตุการณ์ (ไม่หมดอายุพร้อมกับสภา)¹³ การลงมติภายในคณะผู้สำเร็จราชการฯ ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ และในการลงนามในเอกสารนั้น ให้ผู้สำเร็จราชการฯ อย่างน้อย 2 ท่านเป็นผู้ลงนาม¹⁴

¹² ดูความเห็นเกี่ยวกับคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดนี้ ใน *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 33/2477 (สามัญ) สมัยที่ 2 (ประชุมวิสามัญ)* (6-7 มีนาคม 2477), หน้า 2364-2386. ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” ใน ปรีดี พนมยงค์ และ ป่วย อึ้งภากรณ์, *บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลก ครั้งที่ 2* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์นิติเวช, 2515), หน้า 51-52. และ พูนพิสมัย ดิศกุล, ม.จ., *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 170-177. ขณะที่งานของ Judith A. Stowe เห็นว่าคณะผู้สำเร็จราชการชุดแรกเป็นบุคคลที่มีภาพลักษณ์ไม่ขัดแย้งกับรัฐบาล รวมถึงไม่มีบทบาททางการเมืองที่โดดเด่นในสมัยรัชกาลที่ 7 ดู Stowe, Judith A., *Siam become Thailand : a story of intrigue* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1991), p. 87.

¹³ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีแถลงต่อสภา เกี่ยวกับประเด็นการกำหนดอายุของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ไว้ว่า ตามมาตรา 10 ผู้สำเร็จราชการฯ นั้นไม่ได้มาจากสภา “เลือกตั้ง” แต่ว่าเป็น “ให้ปรึกษากันตั้ง” ซึ่งถ้าเป็นการเลือกตั้ง อายุจะหมดไปเท่ากับอายุของสภา ซึ่งหากเป็นเช่นนี้จะมีช่องโหว่ที่คณะรัฐมนตรีจะต้องสำเร็จราชการแผ่นดินจนกว่าสภา ใหม่จะตั้งทุกครั้งไป ดังนั้นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ควรเหมือนกับพระมหากษัตริย์ คือเป็นตำแหน่งที่ควรจะติดต่อกันเป็นสันตติ นอกจากนี้ ม.จ.วรรณไวทยากรยังมีความเห็นว่า เมื่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ ถือเป็นเรื่องสันตติ สภาฯ ไม่ว่าในกรณีใดๆ จะไม่มีอำนาจถอดถอนได้ ถ้าสภาฯ ทรงสิทธิที่จะถอดถอนผู้สำเร็จราชการฯ ได้ เช่นนี้ข้อนี้โยงมาถึงปัญหาอนคอนฟิเดนซ์ (Non confidence – ความไม่ไว้วางใจ) ที่มา: *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 33/2477 (สามัญ) สมัยที่ 2 (ประชุมวิสามัญ)* 6-7 มีนาคม 2477, หน้า 2390-2398.

¹⁴ *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 33/2477 (สามัญ) สมัยที่ 2 (ประชุมวิสามัญ)*

ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า การตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยของพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ถือเป็นพัฒนาการทางการเมืองที่สำคัญในระบอบใหม่ เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้งเจ้านายหรือบุคคลที่ไม่เป็นปรปักษ์กับระบอบใหม่เข้ามาดำรงตำแหน่งสำคัญที่จะปฏิบัติพระราชภารกิจแทนองค์พระมหากษัตริย์ อันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลในระบอบใหม่กับราชสำนักที่เคยขัดแย้งกันอย่างรุนแรงนับตั้งแต่การปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ค่อยๆ ผ่อนคลายลง อันมีส่วนช่วยให้ระบอบใหม่ของคณะราษฎรมั่นคงมากขึ้น

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กับแบบแผนสถาบันกษัตริย์ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478-2481

คณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดแรกในรัชกาลที่ 8 ที่มีกรมหมื่นอนุวัตร-จาตุรนต์เป็นประธาน ถือว่าเป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ ที่มีความสัมพันธ์เป็นอย่างดีกับรัฐบาลคณะราษฎร หากเทียบกับผู้สำเร็จราชการฯ ในสมัยรัชกาลที่ 7¹⁵ ดังสะท้อนจากความกระตือรือร้นในการร่วมมือกับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรในการกำหนดบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ รวมถึงให้ความร่วมมืออย่างดีกับรัฐบาลในการให้ความเห็นต่างๆ เกี่ยวกับร่างกฎหมายหรือหารือข้อราชการ ซึ่งความสัมพันธ์ที่ราบรื่น ข้างต้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากคณะราษฎรเริ่มมีอำนาจที่มั่นคงมากขึ้นภายหลังจากการปราบปรามฝ่ายใต้การปฏิวัติ ขณะเดียวกัน การสละ

(6-7 มีนาคม 2477), หน้า 2407-2416.

¹⁵ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 7 ค่อนข้างจะขัดแย้งกันอย่างชัดเจน ซึ่งจากการประมวลรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีระหว่างเดือนตุลาคม – มีนาคม 2477 ผู้สำเร็จราชการฯ มีความขัดแย้งกับรัฐบาลในเรื่องร่าง พ.ร.บ. อากรมฤตก, ร่าง พ.ร.บ. เวณคืนอสังหาริมทรัพย์, และเรื่องอำนาจในการสั่งจ่ายเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงไม่ทรงลงพระนามร่างกฎหมาย 3 ฉบับ อันได้แก่ ร่าง พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ. 2477, ร่าง พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. 2477 และร่าง พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมประมวลอาญาทหาร พ.ศ. 2477 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการประหารชีวิต.

ราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ยังทำให้คณะราษฎรสามารถกำหนดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง ที่กำหนดให้สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ “เหนือการเมือง” กล่าวคือ ให้สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่นอกหรือพ้นไปจากอำนาจทางการเมือง มีแต่เพียงอำนาจในการพิธีกรรมและลงนาม โดยการกระทำใดๆ ของพระมหากษัตริย์ ต้องทำตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี ตัวอย่างเช่น ในการออกแถลงการณ์เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กระทรวงวังต้องส่งคำแถลงการณ์มายังกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เพื่อให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาก่อนที่จะส่งต่อไปยังสำนักงานโฆษณาการ¹⁶

หากพิจารณาบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดแรก จะพบว่า คณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ร่วมมือกับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎร อันทำให้เกิดแบบแผนประเพณีของสถาบันพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญขึ้น อาทิ คณะผู้สำเร็จราชการฯ ให้ความไว้วางใจแก่รัฐบาลพระยาพหลฯ ร่วมกับสภาผู้แทนราษฎร ภายหลังจากที่รัฐบาลเสนอให้สภาฯ พิจารณาให้ความไว้วางใจในการบริหารราชการแผ่นดินหลังจากที่รัชกาลที่ 7 สละราชสมบัติ¹⁷ การกำหนดระเบียบแบบแผนต่างๆ ในการไปในงานต่างๆ ของผู้สำเร็จราชการฯ ที่ต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล¹⁸ ตลอดจนกำหนดให้มีการปฏิญาณตนของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ต่อสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งจากหลักฐานชั้นต้นบ่งชี้ว่าแบบแผนที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเกิดจากการริเริ่มของคณะผู้สำเร็จราชการฯ เอง โดยมีฝ่ายรัฐบาลเป็นผู้พิจารณาให้ความเห็นชอบในการวางแบบแผนพิธีกรรมต่างๆ อันสะท้อนบทบาทและพระราชอำนาจที่ไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญของสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่าง

¹⁶ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 15/2478 (22 พฤษภาคม 2478).

¹⁷ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 71/2477 (13 มีนาคม 2477).

¹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศรีบุญ เทพสงเคราะห์, “การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ระหว่าง พ.ศ. 2478-2487” ใน *จุลสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* 16 (มิถุนายน 2555 – พฤษภาคม 2556): หน้า 80-82.

คณะผู้สำเร็จราชการฯ กับสถาบันการเมืองอื่นในระบอบใหม่ได้เป็นอย่างดี สำหรับการปฏิญาณตนของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อสภาผู้แทนราษฎรนั้น คณะผู้สำเร็จราชการฯ เสนอเรื่องมายังคณะรัฐมนตรีเพื่อปรึกษาเรื่องที่จะไปแนะนำตัวกับสภาผู้แทนราษฎร รวมถึงให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาเรื่องการปฏิญาณตนในการปฏิบัติหน้าที่ว่าควรดำเนินการอย่างไร และควรใช้สถานที่ใดในการปฏิญาณตนระหว่างสถานที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร (พระที่นั่งอนันตสมาคม) กับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ซึ่งจากการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีได้ลงมติให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ คั้นแบบอย่างของต่างประเทศมาพิจารณา¹⁹ หลังการสืบค้นแบบอย่างการปฏิญาณตนของผู้สำเร็จราชการในข่าวต่างประเทศ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรเห็นว่า การสาบานตนของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระเจ้าปีเตอร์ที่ 2 แห่งยูโกสลาเวียต่อสภาซีเนตและสภาผู้แทนราษฎรเป็นแบบอย่างที่ดี²⁰ พร้อมกับเสนอให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ปฏิญาณตนต่อสภาผู้แทนราษฎรว่า “จะจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันนันทมหิตล และจะจงรักษาไว้และปฏิบัติตามซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามทุกประการ”²¹ ซึ่งจากการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีในวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินใหม่) ได้มีมติเห็นชอบตามความเห็นของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร²² ดังนั้นคณะผู้สำเร็จราชการฯ จึงปฏิญาณตน

¹⁹ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 72/2478 (15 มีนาคม 2477).

²⁰ พระเจ้าปีเตอร์แห่งยูโกสลาเวีย ขึ้นครองราชย์สมบัติหลังจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ กษัตริย์พระองค์ก่อนถูกปลงพระชนม์ ทั้งนี้ คณะผู้สำเร็จราชการฯ ของยูโกสลาเวียชุดนี้ประกอบด้วย เจ้าชายพอล (Prince Paul), ดร.สแตนโกวิตซ์ (Dr.Stankovitch) และ ดร.เปโรวิตซ์ (Dr.Perovitch) ที่มา: “The Time” October 12, 1934 ใน สลค. (2) สลค.3.22/1 เรื่องตั้งข้อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม 2494).

²¹ “บันทึกเรื่องคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขอความดำริเรื่องที่จะไปให้สมาชิกสภา รู้จักและเรื่องการปฏิญาณตน ลงวันที่ 15 มีนาคม 2477” ใน สลค. (2) สลค.3.22/1 เรื่องตั้งข้อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม 2494).

²² รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 73/2477 (18 มีนาคม 2477).

ต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2477 ซึ่งจากการดำเนินการในครั้งนี้ได้กลายเป็นประเพณีที่ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเมื่อมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ใหม่ทุกครั้ง อันสะท้อนว่าคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในระบอบใหม่มีเงื่อนไขผูกพันกับสภาผู้แทนราษฎร รวมถึงมีความสัญญาว่าจะจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์และพิทักษ์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม

อย่างไรก็ตาม จากการร่วมมือเป็นอย่างดีระหว่างคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดแรกกับผู้นำระบอบใหม่กลับก่อให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่มเจ้านายบางส่วนที่ไม่นิยมชมชอบในระบอบใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลมีความพยายามเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ในหมู่เจ้านาย เช่น การตัดเงินปีของเจ้านาย การปรับปรุงกระทรวงวังจากเดิมมีฐานะเป็นกระทรวงลงมาเป็นกรม และการจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลระบอบใหม่²³ จึงเป็นเหตุให้บรรดาเจ้านายส่วนมากไม่นิยมชมชอบคณะผู้สำเร็จราชการฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ถูกการกล่าวเสียดสีอย่างรุนแรงและไม่ได้รับความเคารพจากเจ้านายบางพระองค์ในการเสด็จไปงานพิธีต่างๆ นอกจากนี้ จากปัญหาการบริหารจัดการพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุให้เจ้านายบางพระองค์ติเตียนคณะผู้สำเร็จราชการฯ ว่าไม่รักษาพระเกียรติยศของพระราชวงศ์จักรี ซึ่งได้สร้างความกดดันให้กับกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์มาก จนพระองค์ปรารภกับบุคคลใกล้ชิดที่ว่า “เวลานี้ไม่ว่าจะทำอะไร แม้แต่เพียงกระดิกนิ้ว 1 นิ้ว ก็ต้องคิดเสียแล้ว โดยเขาคอยว่าคอยคิดต่าง ๆ”²⁴ ประกอบกับพระองค์

²³ ดู ภาอรุต เพ็ญพ่ายพ, “ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์คืออะไร? : พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ในบริบททางประวัติศาสตร์,” *ฟ้าเดียวกัน* ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2551): 172-201.

²⁴ ดู “บันทึกรายงานการไต่สวนของกรมตำรวจในเรื่องการสิ้นพระชนม์ของกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ” ใน หจช. *สร.0201.8.1/16* กรมหมื่นอนุวัตรราชสิ้นพระชนม์ (2478).

มีปัญหาสุขภาพ²⁵ จึงเป็นเหตุให้พระองค์ตัดสินใจปลงพระชนม์ตนเองใน
วันที่ 12 สิงหาคม 2478²⁶

การสิ้นพระชนม์ของกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์สะท้อนถึงความ
ตึงเครียดระหว่างผู้นำระบอบใหม่กับกลุ่มเจ้านายบางส่วน รวมถึงความ
ขัดแย้งภายในกลุ่มเจ้านายเองระหว่างฝ่ายที่ร่วมมือกับฝ่ายที่ต่อต้านระบอบ
ใหม่ ซึ่งจากความขัดแย้งข้างต้นนี้กระตุ้นให้รัฐบาลในฐานะองค์กรการเมือง
ที่รับผิดชอบต่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ ต้องยอมเปิดเผยข้อมูลสาเหตุการ
สิ้นพระชนม์ของกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร
ในวันที่ 20 สิงหาคม 2478 ซึ่งต่อมาหนังสือพิมพ์ประชาชาติฉบับวันที่ 22
สิงหาคม 2478 ได้ตีพิมพ์คำแถลงการณ์ของรัฐบาลด้วย และยังผลให้บรรดา
เจ้านายบางส่วนที่เป็นปฏิปักษ์กับระบอบใหม่ยุติการเคลื่อนไหวชั่วคราว²⁷

²⁵ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์มีปัญหาสุขภาพจากพระโรคหลอดอากาศอักเสบเรื้อรังและ
พระลำไส้พิการมานาน พระอาการเริ่มย่ำแย่ลงนับตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2478 อันเป็นช่วงเวลาที่มี
มีการพิจารณาปรับปรุงกระทรวงวัง ดังนั้นพระองค์จึงขอพระบรมราชานุญาตเสด็จพักฟื้นรักษา
พระองค์ที่ทางเรือ ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พระองค์ได้ขอประทับพักฟื้นรักษาพระองค์ต่อไปอีก
จนถึงวันที่ 30 กรกฎาคม 2478 ที่มา : ประมวลจากรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 25/2478
(14 มิถุนายน 2478), ครั้งที่ 34/2478 (5 กรกฎาคม 2478) และ ครั้งที่ 38/2478 (17 กรกฎาคม
2478).

²⁶ ดู “บันทึกรายงานการไต่สวนของกรมตำรวจในเรื่องการสิ้นพระชนม์ของกรมหมื่น
อนุวัตรจาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการ” ใน หจช. สร.0201.8.1/16 กรมหมื่นอนุวัตรฯ
สิ้นพระชนม์ (2478). และ “รัฐบาลแถลงเรื่องกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์สิ้นพระชนม์” ใน *รายงาน
การประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4 สมัยสามัญ* (20 สิงหาคม 2478), หน้า 311-326.

²⁷ ผลสืบเนื่องจากการนำเสนอรายงานของตำรวจเรื่องการสิ้นพระชนม์ของประธานคณะ
ผู้สำเร็จราชการฯ ในสภาและหน้าหนังสือพิมพ์ ทำให้เจ้านาย 3 พระองค์ ได้แก่ กรมขุนชัยนาท-
นเรนทร กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ และพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ซึ่งตามรายงานของตำรวจระบุว่ามีการ
อิจฉาวิชาต้องการจะเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้มีลายพระหัตถ์มายังนายกรัฐมนตรี
ปฏิเสธและคัดค้านรายงานตำรวจ และขอให้นำลายพระหัตถ์ออกโฆษณา ซึ่งจากการประชุมคณะ
รัฐมนตรีวันที่ 23 สิงหาคม 2478 ม.จ.วรรณไวทยากรมีความเห็นว่า ควรกราบทูลเจ้านายทั้งสามว่า
“รายงานของตำรวจเป็นแต่ข้อสันนิษฐานซึ่งได้มาจากคำให้การของพยานเอกสารและพยานบุคคล
หลายปาก ซึ่งทางตำรวจได้ไว้เป็นหลักฐาน และเป็นข้อความที่กรมหมื่นอนุวัตรฯ ทรงปรารถนากับบุคคล
ต่างๆ อันเป็นข้อสันนิษฐานว่าพระองค์ท่านทรงก้มพระทัยในเรื่องต่างๆ เหล่านั้น จึงปลงพระชนม์เสีย

ภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ของประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ คณะรัฐมนตรีจึงเสนอสภาผู้แทนราษฎร ให้ลงมติเห็นชอบให้ตั้งเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน (อิม อินทรโยธิน) เป็นผู้สำเร็จราชการในตำแหน่งที่ว่างอยู่พร้อมกับตั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ²⁸ ซึ่งคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดนี้นับว่ามีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับผู้นำในระบอบใหม่เป็นอย่างมาก ดังปรากฏได้จากการให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีกับรัฐบาลในการจัดการกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยในปี พ.ศ. 2478 ได้ปรับปรุงกระทรวงวังเป็นสำนักพระราชวัง และแยกกรมราชเลขาธิการเป็นกรมราชเลขาณุกการในพระองค์ โดยทั้งสองหน่วยงานขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี และในปี พ.ศ. 2480 ได้มีการปรับปรุงสำนักพระราชวังอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้หน่วยงานดังกล่าวสอดคล้องกับภาระหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนักที่เปลี่ยนแปลงไปในระบอบใหม่²⁹

ขณะเดียวกันคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดนี้ยังมีส่วนสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ อันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเกิดแบบแผนที่ชัดเจนมากขึ้น³⁰ ตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์การเมืองในปี พ.ศ. 2478 จากกรณีที่พระยาพหลฯ ลาหยุดราชการเป็นระยะเวลาถึง 5 เดือน

ส่วนข้อความนั้นจะเท็จจริงเพียงใดนั้นย่อมไม่กระทบถึงข้อสันนิษฐาน” ซึ่งที่ประชุมตกลงเห็นชอบตอบไปตามความเห็นของ ม.จ.วรรณไวทยากร และเห็นว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องโฆษณาถวายพระหัตถ์ของเจ้านายทั้งสาม ที่มา: รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 55/2478 (23 สิงหาคม 2478).

²⁸ ปรีดี พนมยงค์, *ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์*, หน้า 54-55.

²⁹ ชัยอนันต์ สมุทวนิช, *100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชาการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 108-109.

³⁰ ญัฐพล ใจจริง, *กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490*, หน้า 125.

และขอให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ปลดจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี³¹ แต่เนื่องจากการปลดจากตำแหน่งไม่มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ดังนั้น คณะผู้สำเร็จราชการฯ จึงแก้ปัญหานี้ด้วยการอนุญาตให้พระยาพหลฯ ลาพักผ่อนต่อไปอีกตามกำหนดที่นายแพทย์แนะนำและให้กลับเข้าทำงาน ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตามเดิม อันช่วยให้บรรเทาวิกฤตการณ์เมืองครั้งนี้ ได้ในระดับหนึ่ง อีกกรณีหนึ่งคือ ปัญหาการลาออกของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ทั้งชุดในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2480 เนื่องจากประสบปัญหาการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่ ซึ่งจากการประชุมสภาฯ ได้มีมติให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ลาออกได้ ดังนั้นสภาฯ จึงได้ทำการเลือกคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชุดใหม่ และสภาฯ ได้มีมติตั้งพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน และเจ้าพระยายมราช เป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ อีกครั้งหนึ่ง³²

นอกจากนี้ คณะผู้สำเร็จราชการฯ ยังมีส่วนสำคัญในการเชื่อมโยงรัฐบาลระบอบใหม่กับพระราชวงศ์ให้มีความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น ผ่านการติดต่อกับพระประยูรญาติที่ใกล้ชิดพระเจ้าอยู่หัวอาณันทมหิตล โดยเฉพาะสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งเปรียบเสมือน “ผู้ปกครอง” ของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ หากรัฐบาลต้องการดำเนินการสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์จะมอบหมายให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ติดต่อกับทูลสมเด็จพระพันวัสสาฯ ก่อนเสมอ³³ ตัวอย่างที่

³¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้วิเคราะห์วิกฤตการณ์เมืองครั้งนี้ว่าเป็นผลมาจากความขัดแย้งจากการที่หลวงพิบูลสงครามแสดงอำนาจ (assertion of authority) อันสร้างความไม่พอใจให้กับพระยาพหลฯ และปรีดี เหตุการณ์ครั้งนี้ยุติลงเมื่อปรีดีตัดสินใจย้ายตัวเองจากกระทรวงมหาดไทย ไปอยู่กระทรวงการต่างประเทศ เพื่อลดความอิจฉาและระแวงของหลวงพิบูลสงคราม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนายน ถึง 5 ธันวาคม,” *ฟ้าเดียวกัน* 2, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2547): หน้า 88-91.

³² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศรีบุญ เทพสงเคราะห์, *การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ระหว่าง พ.ศ. 2478-2487*, หน้า 83-85.

³³ สุมาลี บำรุงสุข, สุกัญญา บำรุงสุข, และศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, *สมเด็จพระศรีนคริน-*

ชัดเจนคือ การกราบบังคมทูลอัญเชิญพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัติพระนคร ตามนโยบายของรัฐบาลระบอบใหม่ ถึงแม้จะประสบปัญหาความยุ่งยากในการอัญเชิญเสด็จนิวัติพระนคร แต่สุดท้ายแล้วด้วยความร่วมมือกันระหว่างฝ่ายรัฐบาลและคณะผู้สำเร็จราชการกับพระประยูรญาติ ยังผลให้พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัติพระนครครั้งแรกในวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 และประทับในประเทศไทยมาเป็นระยะเวลาประมาณ 2 เดือน จึงได้เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวีตเซอร์แลนด์³⁴

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า คณะผู้สำเร็จราชการฯ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2478-2481 มีแบบแผนความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับสภาผู้แทนราษฎรในฐานะองค์กรที่แต่งตั้งและอนุมัติการลาออก ขณะที่ความสัมพันธ์กับรัฐบาลนั้น คณะผู้สำเร็จราชการฯ จะมีส่วนสนับสนุนรัฐบาลระบอบใหม่ โดยการดำเนินการต่างๆ ของคณะผู้สำเร็จราชการฯ จะต้องอยู่ภายใต้ความเห็นชอบของรัฐบาล อันสะท้อนสถานะและพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญที่เริ่มก่อตัวขึ้น

การปรับตัวของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487

ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) นับเป็นช่วงเวลาที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากอยู่ภายใต้บริบทแวดล้อม

ทราบพระราชชนนี (กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับธนาคารนครหลวงไทย จำกัด, 2527), หน้า 129-147.

³⁴ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้ตั้งข้อสังเกตการประทับในต่างประเทศของรัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9 ว่าเป็นความปรารถนาของฝ่ายราชสำนัก ขององค์พระมหากษัตริย์และพระญาติเอง ด้วยเหตุผลที่ต่างๆ กันไป แม้ทุกรัฐบาลมีการกราบบังคมทูลเชิญด้วยหนังสือหรือด้วยวาจาให้เสด็จกลับประเทศ หรือกราบบังคมทูลเชิญให้ประทับต่อ ไม่เสด็จกลับไปต่างประเทศหลังการเสด็จนิวัติพระนคร แต่ได้รับการยืนยันในเชิงปฏิเสธทุกครั้ง ที่มา: สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ในหลวงทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จกลับประเทศไทย จนกว่าคดีสวรรคตจะเสร็จสิ้น (2491),” เข้าถึงได้จาก http://somsakwork.blogspot.com/2008/01/2491_27.html (11 มิถุนายน 2555).

ที่แตกต่างไปจากช่วงปลายทศวรรษ 2470 เป็นอย่างมาก ทั้งบริบทการเมือง ภายนอกประเทศที่เริ่มเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ขณะที่การเมืองภายในประเทศจะพบว่า ผู้นำรุ่นใหม่ของคณะราษฎรจะเข้ามา มีบทบาทในการบริหารประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้ก่อการ ที่มีบทบาทสำคัญด้านการคุมกำลังและพิทักษ์ระบอบใหม่ของ คณะราษฎร ได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2481 โดยมีนโยบายที่สำคัญ คือ นโยบายสร้างชาติที่รับอิทธิพลความคิดชาตินิยม อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กลไกต่างๆ ของรัฐและการสร้างวัฒนธรรมของชาติ ที่ให้ความสำคัญกับ นายกรัฐมนตรีในฐานะผู้นำของชาติ และส่งผลทำให้รัฐบาลจอมพล ป. สามารถควบคุมสังคมอย่างกว้างขวางเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชาติ

จากบทบาทท่านผู้นำของจอมพล ป. จึงส่งผลให้รัฐบาลมีแนวโน้มที่ จำกัดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น ประกอบกับความสัมพันธ์ ระหว่างพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ กับจอมพล ป. นั้นเรียกได้ว่าอยู่ในขั้นดี เห็นได้จากในปี พ.ศ. 2484 ที่กระทรวงกลาโหม เสนอให้หลวงพิบูลสงครามเลื่อนยศจากนายพลตรีเป็นนายพลเอก พระองค์ เจ้าอาทิตย์ฯ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ กลับอนุมัติเลื่อนยศเป็นจอมพล³⁵ หรือการชื่นชมและสนับสนุนนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป. ผ่านการ ประพันธ์พระนิพนธ์เรื่อง **ลิลิตรัถนิม** (2485) และ **มหาอุปรากรดารณี** (2486) จนทำให้ภาพลักษณ์ของคณะผู้สำเร็จราชการฯ เปรียบเสมือนเป็น เพียงกลไกหนึ่งของรัฐบาลและไม่ใช่ว่าตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม ภาพรวมคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในสมัยจอมพล ป. มีส่วนสำคัญในการค้ำจุนและสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล แม้จะพบความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างผู้สำเร็จราชการฯ กับรัฐบาลเมื่อประเทศไทยเข้า

³⁵ สุราชัย ยัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: พี. เพรส จำกัด, 2551), หน้า 46.

ร่วมสงครามโลกครั้งที่สองกับฝ่ายอักษะ ซึ่งจะมีผลต่อการพิจารณาบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ใหม่อีกครั้งในรัฐบาลช่วงหลังสงครามโลกยุติ

เมื่อพิจารณาการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม มีลักษณะแตกต่างจากรัฐบาลพระยาพหลฯ กล่าวคือ เดิมนั้นรัฐบาลและสภาฯ จะริบตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เพิ่มแทนผู้สำเร็จราชการฯ ที่สิ้นพระชนม์หรือถึงแก่อสัญกรรมทันทีเพื่อให้ผู้สำเร็จราชการฯ ครบ 3 ท่าน แต่หลังจากที่เจ้าพระยามรราชถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2481 ทางรัฐบาลจอมพล ป. มิได้ตั้งผู้สำเร็จราชการฯ แทนเจ้าพระยามรราช แม้ว่าจะมีผู้แทนราษฎรขอให้สภาฯ ปรีกษากันตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ให้ครบ 3 ท่าน แต่ทางรัฐบาลได้ชี้แจงว่า การตั้งคณะผู้สำเร็จราชการฯ 3 ท่าน เป็นเพียงนโยบายเพื่อหลีกเลี่ยงการลงมติที่ขัดแย้งกัน และไม่ใช่ออกกฎหมายเนื่องจากรัฐธรรมนูญมาตรา 10 ไม่ได้บัญญัติให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ต้องมี 3 ท่าน นอกจากนี้รัฐบาลยังเห็นว่าผู้สำเร็จราชการฯ ในเวลานี้ยังไม่ขัดแย้งแต่อย่างใด และไม่เคยปรากฏว่าผู้สำเร็จราชการฯ ทำการวีโต้ (Veto) หรือยื่นกฎหมายซึ่งสภาฯ หรือรัฐบาลได้เสนอไปอย่างใด แสดงว่าท่านได้พิจารณาเห็นพ้องด้วยกับเสียงส่วนมาก อยู่เสมอ ดังนั้นจึงยังไม่มีความจำเป็นที่จะตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เพิ่ม ซึ่งจากการลงมติของที่ประชุมสภาฯ ได้มีมติไม่อนุมัติให้ตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เพิ่ม³⁶

ดังนั้นตำแหน่งคณะผู้สำเร็จราชการฯ จึงมีเพียง 2 ท่านเป็นระยะเวลาเกือบ 3 ปี (พ.ศ. 2482-2484) อันประกอบด้วยพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ กับ เจ้าพระยาพิชเชนทโรโยธิน ซึ่งทั้งสองท่านมีส่วนสนับสนุนรัฐบาลจอมพล ป. ที่มาจากความเห็นชอบของปวงชนตลอดจนร่วมพิธีทักข่องค์พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญสมกับที่ได้ปฏิญาณตนต่อที่ประชุมสภาฯ ดังนั้นเมื่อเกิดกรณีที่รัฐบาลจับกุมฝ่าย

³⁶ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 2 ชุดที่ 3 (สามัญ) ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2482 (15 กรกฎาคม 2482), หน้า 89-100.

ปฏิปักษ์ต่อระบอบใหม่ที่วางแผนโค่นล้มรัฐบาลและล้มล้างรัฐธรรมนูญในเดือนมกราคม พ.ศ. 2481 คณะผู้สำเร็จราชการฯ จึงเห็นพ้องกับรัฐบาลและสภาฯ ในการประกาศใช้กฎหมายจัดตั้งศาลพิเศษเพื่อพิจารณาคดีเหล่ากบฏอย่างเด็ดขาด

ทั้งนี้ ในบรรดาผู้ที่ถูกจับในข้อหากบฏครั้งนี้มีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่รวมอยู่ด้วย คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ซึ่งสร้างความลำบากใจให้แก่รัฐบาลและคณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นอย่างมาก เนื่องจากเจ้าพระยาพิชัยโยธิน หนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการฯ ถูกกดดันจากสมเด็จพระพันวัสสาฯ ให้ช่วยเหลือกรมขุนชัยนาทนเรนทร³⁷ แต่ผู้สำเร็จราชการฯ กลับเห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองโดยไม่แทรกแซงคดีดังกล่าว และท้ายสุดศาลพิเศษได้พิพากษาให้กรมขุนชัยนาทนเรนทรประหารชีวิต แต่ได้ลดโทษเป็นจำคุกตลอดชีวิตและถูกถอดจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์³⁸ ซึ่งหลังจากมีคำพิพากษา สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ทรงมีพระโทรเลขมายังประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ท้าหรือเกี่ยวกับเรื่องกรมขุนชัยนาทนเรนทรว่า “จะมีทางที่จะเนรเทศไปต่างประเทศเสียตลอดชีวิตได้หรือไม่”³⁹ แต่ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ มีพระดำริว่า คงทำตามพระประสงค์ไม่ได้ เนื่องจากหากทำตามพระประสงค์ย่อมเป็นการเลือกปฏิบัติ และความผิดของกรมขุนชัยนาทนเรนทรนั้นร้ายแรง ตระเตรียมการล่วงหน้า การเนรเทศไปต่างประเทศนอกจากขัดต่อความยุติธรรม ยังขัดรัฐธรรมนูญ ตลอดจนกฎหมายระหว่างประเทศ⁴⁰ นอกจากนี้ เมื่อทาง

³⁷ ดูรายละเอียดใน รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 124-125.

³⁸ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องถอดยศ ฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ และบรรดาศักดิ์” ใน *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56* (27 พฤศจิกายน 2482), หน้า 2617-2619.

³⁹ หจช. สร.0201.15/28 เรื่องคดีกบฏกรมขุนชัยนาทฯ กับพวก (พ.ศ. 2481-2483) ใน *นิติราษฎร์ นิติศาสตร์เพื่อราษฎร*, “โทรเลขของพระราชชนนีศรีสังวาลย์ : กรณีกรมขุนชัยนาทฯ ต้องโทษก่อกบฏล้มล้างการปกครองฯ” เข้าถึงได้จาก <http://www.enlightened-jurists.com/page/230> (24 พฤษภาคม 2551).

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

รัฐบาลส่งฎีกาของนักโทษการเมือง 18 รายที่ขอพระราชทานอภัยโทษมายัง คณะผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งจากการพิจารณาฎีกาอย่างถี่ถ้วนของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ เห็นชอบด้วยคำปรึกษาคณะรัฐมนตรีให้ยก ฎีกาทั้ง 18 ราย และให้ลงโทษไปตามคำพิพากษาศาลพิเศษ⁴¹

จากกรณีข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า คณะผู้สำเร็จราชการฯ ในระยะแรกของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ระหว่าง พ.ศ. 2481-2484) มีท่าทีที่สนับสนุนรัฐบาลและมีส่วนช่วยพิทักษ์ระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแข็งขัน อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าคณะผู้สำเร็จฯ จะเป็นตัวแสดงที่ออกมา โดดเด่นในเวทีการเมือง เนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. ก่อนข้างจะจำกัดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ (องค์พระมหากษัตริย์และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) โดยไม่ให้มีบทบาททางการเมืองใดๆ นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ด้วยการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ของชาติ เฉพาะการประกอบรัฐพิธีและพระราชพิธี อันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาและจารีตประเพณีของชาติเท่านั้น ดังปรากฏจากการที่รัฐบาลพยายามวางระเบียบและกำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ไว้อย่างชัดเจน นับตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2482 และระเบียบดังกล่าวได้ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2486 ภายใต้ชื่อว่า “ประกาศสำนักพระราชวัง เรื่องระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า”⁴² อันสะท้อนถึงความคาดหวังของรัฐบาลจอมพล ป. ที่ต้องการให้สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ “เหนือการเมือง” อย่างแท้จริง โดยการกระทำหรือการตัดสินใจใดๆ ของสถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ในการควบคุมของรัฐบาล และอาจกล่าวได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยจอมพล ป. อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและอำนาจประชาชนอย่างแท้จริง ดังสะท้อนได้จากสถาบันพระมหากษัตริย์มิใช่แหล่งที่มาของอำนาจการเมืองแต่อย่างใด

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² คุรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศรีบุญ เทพสงเคราะห์, *การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ระหว่าง พ.ศ. 2478-2487*, หน้า 87-91.

ประสบการณ์การเมืองบางประการของผู้สำเร็จราชการฯ ในช่วงสงคราม

อย่างไรก็ตาม จากความขัดแย้งระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ ปรีดี พนมยงค์ ในปัญหากองทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 อันทำให้คณะรัฐมนตรีขาดความเป็นเอกภาพในยามสงคราม ประกอบกับความไม่พอใจที่ฝ่ายญี่ปุ่นมีต่อปรีดี ว่ามีท่าทีไม่เป็นมิตรกับญี่ปุ่น ได้เป็นแรงผลักดันให้จอมพล ป. ลดบทบาททางการเมืองของปรีดีลงโดยกระทำผ่าน พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส รัฐมนตรีสั่งราชการแทนนายกรัฐมนตรี เป็นผู้ลงนามเรื่องขอให้สภาตั้งซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพิ่มเติม โดยเสนอชื่อพระยาพลพลพยุหเสนา กับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งในการประชุมสภา เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม ทางพระยาพลฯ ได้ขอถอนชื่อและสภา ได้มีมติตั้งปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วยคะแนนเสียง 76 ต่อ 1⁴³

เมื่อปรีดีต้องออกจากคณะรัฐบาลไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ อาจถือเป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างจอมพล ป. กับปรีดี อันนำไปสู่การแตกแยกภายในกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ระหว่างฝ่ายปรีดีกับฝ่ายจอมพล ป. แม้ว่าสถานะของปรีดีในตำแหน่งใหม่จะอยู่ “เหนือการเมือง” มีอำนาจเฉพาะในทางพิธีการ แต่หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงกลับพบว่า ในช่วงที่ปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองในทางลับเพื่อโค่นอำนาจจอมพล ป. และต่อต้านกองทัพญี่ปุ่น

⁴³ ข้อสังเกตเกี่ยวกับการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ครั้งนี้คือ ประธานสภา พยายามรวบรัดการประชุมมาก โดยมีได้ให้สมาชิกในที่ประชุมเสนอชื่อผู้สมควรเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ท่านอื่นประกอบการพิจารณาเพิ่มเติมดังที่เคยปฏิบัติมา แต่กลับเสนอชื่อเฉพาะนายปรีดี พนมยงค์ เพียงคนเดียวตามที่รัฐบาลเสนอมา และให้ที่ประชุมลงมติเห็นว่าการตั้งให้ ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หรือไม่เท่านั้น นอกจากนี้การประชุมครั้งนี้ไม่มีสมาชิกท้วงติงการทำหน้าที่ของประธานสภา ดูรายละเอียดใน *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 2 ครั้งที่ 3 สมัยวิสามัญ พ.ศ. 2484* (16 ธันวาคม 2484), หน้า 46-49.

โดยผ่านการตั้งองค์กรใต้ดินนาม “ขบวนการเสรีไทย” รวมถึงอาศัยความใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ สร้างพันธมิตรกับกลุ่มเจ้านาย⁴⁴ ซึ่งจากการเคลื่อนไหวดังกล่าวถือเป็นจุดพลิกผันสำคัญที่นำคณะผู้สำเร็จราชการฯ เข้ามาสู่ความขัดแย้งทางการเมือง อันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สำเร็จราชการฯ กับรัฐบาลจอมพล ป. ไม่ราบรื่นเท่าใดนัก

ตัวอย่างหนึ่งคือ การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ ในวันที่ 25 มกราคม 2485 สะท้อนความเห็นแย้งของปรีดีต่อการดำเนินนโยบายทางทหารของจอมพล ป. เนื่องจากนายปรีดีไม่ได้ลงนามในเอกสารประกาศสงคราม⁴⁵ แต่อย่างไรก็ตาม การประกาศสงครามนี้ก็มีผลสมบูรณ์ เพราะมีผู้สำเร็จราชการฯ ลงนาม 2 ท่าน คือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และเจ้าพระยาพิชัยเนทรโยธิน

สำหรับความขัดแย้งที่ชัดเจนระหว่างจอมพล ป. กับคณะผู้สำเร็จราชการฯ เห็นได้จากกรณีที่จอมพล ป. ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มายังประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 ซึ่งจากการพิจารณาของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้อนุมัติให้จอมพล ป. ลาออกได้ตามความประสงค์ รวมถึงได้แจ้งให้ประธานสภาฯ ทราบและประกาศการลาออกของจอมพล ป. ผ่านทางวิทยุกรมโฆษณาการ แต่ต่อมาจอมพล ป. กลับเปลี่ยนใจและไม่ประสงค์จะลาออก และได้มีคำสั่งแก้ข่าวทางวิทยุกระจายเสียงว่าตนยังดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁴⁶ ซึ่งหลังเหตุการณ์นี้ ยุติลงทำให้จอมพล ป. เกิดความหวาดระแวงต่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ มากขึ้น ดังนั้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486 จอมพล ป. ในฐานะผู้บัญชาการ

⁴⁴ ดูรายละเอียดใน สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, *ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2492* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

⁴⁵ ปรีดี พนมยงค์, *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2545), หน้า 61.

⁴⁶ ดู ปรีดี พนมยงค์, *ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์*, หน้า 59-62.

ทหารสูงสุด ได้มีคำสั่งให้ผู้สำเร็จราชการฯ ทั้งสองท่าน คือ พระองค์เจ้าอาทิตยฯ และปรีดีไปประจำกองบัญชาการทหารสูงสุดในตำแหน่งที่ปรึกษา ผบ.สูงสุด และผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายประจำ ผบ.สูงสุด ตามลำดับ รวมถึงให้ไปรายงานตัวภายใน 24 ชั่วโมง ซึ่งหลังการออกคำสั่งนี้พระองค์เจ้าอาทิตยฯ ได้เสด็จไปรายงานตัวตามคำสั่ง ขณะที่ปรีดีไม่ปฏิบัติตามโดยให้เหตุผลว่า ท่านดำรงตำแหน่งเป็นผู้แทนองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นจอมทัพตามรัฐธรรมนูญ ถ้าต้องไปรายงานตัวอยู่ได้การบัญชาของผู้บัญชาการทหารสูงสุดเท่ากับเป็นการลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ประกอบกับมีรัฐมนตรีหลายท่านขอร้องให้จอมพล ป. ถอนคำสั่ง ดังนั้น จอมพล ป. จึงมีคำสั่งใหม่ว่าไม่ต้องไปรายงานตัว แต่จะส่งเรื่องมาขอความเห็นเป็นครั้งคราวไป ปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้สำเร็จราชการฯ กับ จอมพล ป. ครั้งนี้จึงยุติลง⁴⁷

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างคณะผู้สำเร็จราชการฯ กับรัฐบาลแล้ว ในช่วงปลายสมัยจอมพล ป. ยังปรากฏความแตกแยกภายในคณะผู้สำเร็จราชการฯ โดยในเดือนกรกฎาคม 2486 เมื่อนายปรีดีได้ทาบทามพระองค์เจ้าอาทิตยฯ ว่าเห็นด้วยกับขบวนการเสรีไทยหรือไม่ โดยยกกรณีการตั้งรัฐบาลใหม่ของอิตาลีแทนมุสโสลินีมาเปรียบเปรยกับประเทศไทย แต่ปรากฏว่าพระองค์เจ้าอาทิตยฯ ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของจอมพล ป. กลับนำเอาเรื่องราวทั้งหมดไปบอกจอมพล ป. ให้ทราบทำนองว่านายปรีดีชักชวนให้ร่วมมือกำจัดจอมพล ป. อันถือเป็นการทรยศชาติ ดังนั้นจอมพล ป. จึงมีคำสั่งเรียกประชุมผู้ก่อการ 24 มิถุนาฯ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน รวมทั้งนายทหารในกองทัพ ในวันที่ 22 กันยายน 2486⁴⁸

⁴⁷ ดู “บันทึกคำสั่งทางการเมือง ลงวันที่ 30 และ 31 มี.ค. 86” ใน อนันต์ พิบูลสงคราม, พลโท, จอมพล ป. พิบูลสงคราม (เล่มที่ 1), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด, 2540), หน้า 242.

⁴⁸ หลักฐานชั้นต้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ ผู้เขียนพบเอกสารเพียงชิ้นเดียวคือ สมุดสั่งงานฝ่ายพลเรือนของจอมพล ป. ที่เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์โรงเรียนนายร้อย จปร. โดยในสมุดสั่งงานวันที่

ซึ่งในการประชุมนี้ จอมพล ป. เป็นประธาน เพื่อให้ที่ประชุมพิจารณาข้อกล่าวหาของนายปรีดี ในที่สุดที่ประชุมได้ลงมติตั้งกรรมการชุดหนึ่ง ได้แก่ พล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน พ.อ.ช่วง เขวงศักดิ์สงคราม และ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ไปสอบถามนายปรีดี ซึ่งหลังจากกรรมการได้สอบถามกับนายปรีดีพบว่าเรื่องทั้งหมดเกิดจากพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ เอาเรื่องเหลวไหลมารายงานจอมพล ป. ดังนั้นเรื่องนี้จึงยุติลง แต่อย่างไรก็ตาม หลังเหตุการณ์นี้ได้สร้างความหวาดระแวงไม่ไว้วางใจกันภายในคณะผู้สำเร็จราชการฯ ระหว่างพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับปรีดีไปโดยปริยาย⁴⁹

ทั้งนี้ ควรบันทึกไว้ว่าในช่วงตั้งแต่ปลายปี 2486 อันเป็นช่วงกาลของรัฐบาลจอมพล ป. ได้มีความพยายามลดบทบาทผู้นำของจอมพล ป. ด้วยการให้ความสำคัญกับองค์พระมหากษัตริย์มากขึ้น ดังปรากฏว่าในวันที่ 20 กันยายน 2486 จอมพล ป. ได้มีคำสั่งให้หยุดบรรเลงเพลงที่เกี่ยวข้องกับผู้นำในวันเกิดของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ตลอดจนมีคำสั่งไปยังกระทรวงมหาดไทยจัดการขอพระราชทานอภัยโทษให้กรมขุนชัยนาทนเรนทรในโอกาสครั้งนี้ด้วย⁵⁰

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายสงคราม เมื่อจอมพล ป. ตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 เนื่องจากรัฐบาลพ่ายแพ้ญาติติในสภาผู้แทนราษฎรเรื่องการพิจารณาพระราชกำหนดระเบียบบริหารนครหลวงเพชรบูรณ์และพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธมณฑลบุรี ซึ่งหลังจากคณะผู้สำเร็จราชการฯ อนุญาตให้จอมพล ป. ลาออกและเสนอให้

22 ก.ย. 2486 จอมพล ป. ได้เขียนด้วยลายมือว่า

“-2- บ่าย 15 น. วันนี้ ขอให้เงินพวกก่อการัน ที่มีตำแหน่งแต่ชั้นเอกขึ้นไป ร่วมทางทหารแต่ชั้น น.อ.ขึ้นไป มาประชุมที่ตึกไทยคู่ฟ้าชั้นล่าง ขอให้ติดต่อบรรจงให้มาให้ทุกคนรวมทั้งรัฐมนตรีว่าการทุกคนด้วย ให้มีน้ำชาด้วยฯ”

⁴⁹ ดู ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” หน้า 62-64. ปรีชา พงศ์ภมร, *ชีวิตและผลงานการต่อสู้ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน, ม.ป.ป.), หน้า 272-281.

⁵⁰ สมุดสั่งงานฝ่ายพลเรือนของจอมพล ป. ลงวันที่ 20 กันยายน 2486.

สภาฯ เลือกตั้งนายกรัฐมนตรีใหม่ ทางสภาฯ ได้มีมติเลือกนายควง อภัยวงศ์ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างประธาน คณะผู้สำเร็จราชการฯ กับสภาฯ เนื่องจากพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ไม่ทรงยินยอมลงพระนามแต่งตั้งนายควง เป็นนายกรัฐมนตรีตามที่สภาฯ ได้ลงมติเลือก อันเป็นผลมาจากการถูกกดดันจากฝ่ายจอมพล ป. ที่ต้องการอยู่ในอำนาจต่อ สุดท้ายพระองค์ทรงตัดพระทัยยื่นใบลาออกจากตำแหน่งประธาน คณะผู้สำเร็จราชการฯ มายังสภาฯ ซึ่งจากการพิจารณาของสภาฯ ได้อนุมัติให้ออกได้ตามความประสงค์ และได้แต่งตั้งให้ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแต่ผู้เดียว อันเปิดทางให้ปรีดีลงนามแต่งตั้งนายควง เป็นนายกรัฐมนตรีได้สำเร็จ⁵¹

ปรีดี พนมยงค์กับการปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ พ.ศ. 2488-2489

หลังจากที่คณะราษฎรสายพลเรือนที่สนับสนุนปรีดี ประสบความสำเร็จในการตั้งรัฐบาลควง อภัยวงศ์ ได้เปิดทางให้ปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ หัวหน้าขบวนการเสรีไทยภายในประเทศ และผู้นำฝ่ายพลเรือนของคณะราษฎร มีบทบาททางการเมืองสูงเด่นมากขึ้น ทั้งการเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น การร่วมมือกับรัฐบาลลดบทบาททางการเมืองของจอมพล ป. โดยมีพระบรมราชโองการปลดจอมพล ป. ออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตลอดจนปรองดองกับเหล่ากษัตริย์นิยม (Royalist)⁵² ที่เคยเป็นปฏิปักษ์กับระบอบใหม่ ด้วยการผลักดันให้อภัยโทษและนิรโทษกรรมแก่นักโทษการเมือง

อย่างไรก็ตาม บทบาทที่โดดเด่นที่สุดของนายปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ คือ การส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย ด้วยการปรารภ

⁵¹ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 7/2487 (สามัญ) สมัยที่ 2 ชุดที่ 3 (1 สิงหาคม 2487), หน้า 94-105.

⁵² “กษัตริย์นิยม” ในบทความนี้หมายถึงกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์หรือฟื้นฟูหรือเพิ่มพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

กับนายกรัฐมนตรีควง อภัยวงศ์ ให้แก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ซึ่งในการหารือระหว่างนายกรัฐมนตรีกับสำเร็จราชการฯ เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญนี้มีหลักการสำคัญคือ เลิกบทเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญที่สมาชิกประเภท 2 ได้รับการต่ออายุถึงปี พ.ศ. 2495

หลังจากที่ญี่ปุ่นยอมจำนนโดยปราศจากเงื่อนไขต่อฝ่ายสัมพันธมิตร นายควงจึงได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเปิดทางให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี การพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญได้มีความคืบหน้ามากขึ้นโดยมีการยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มปรีดี โดยมีปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ คอยประสานกับเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนสมาชิกประเภท 2 และผู้ก่อการ 2475 เพื่อกำหนดอนาคตของกลุ่มคนเหล่านี้ในรัฐธรรมนูญใหม่⁵³

หากพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 อาจกล่าวได้ว่า เป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น โดยยกเลิกสมาชิกประเภท 2 ที่มาจากการแต่งตั้ง พร้อมทั้งกำหนดให้สมาชิกในสถาบันนิติบัญญัติทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสมาชิกมาจากการเลือกตั้งของประชาชน ตลอดจนให้ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ยังสะท้อนการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงหลังสงคราม อันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกลุ่มปรีดีกับกลุ่มกษัตริย์นิยม จึงได้ยกเลิกเรื่องพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปให้อยู่ในฐานะเหนือการเมือง แต่พึงระลึกว่าการเมืองใน

⁵³ ในการพิจารณาประเด็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่อยู่เหนือการเมืองนั้น ปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ เห็นว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของพระบรมวงศานุวงศ์ จึงได้ทูลเชิญพระบรมวงศานุวงศ์มาประชุมในวันที่ 21 ตุลาคม 2488 และพระบรมวงศานุวงศ์ที่เสด็จมาทรงเห็นชอบโดยทั่วกันที่จะยกเลิกบทบัญญัติที่กำหนดให้พระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง ส่วนประเด็นการยกเลิกสมาชิกประเภท 2 ผู้สำเร็จราชการฯ ได้เชิญสมาชิกประเภท 2 และผู้ก่อการที่ไม่ใช่สมาชิกประเภท 2 มาขอทราบความเห็น ซึ่งบรรดาผู้ที่ได้รับเชิญมาเห็นความเป็นเอกฉันท์ให้เลิกสมาชิกประเภท 2 ที่มา: สลค. สลค. 3.2.1/8 เรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2489 (2 กรกฎาคม 2488 – 18 พฤษภาคม 2489).

ช่วงนั้นยังอยู่ใต้อิทธิพลของกลุ่มปรีดี ที่มีได้ถวายพระราชอำนาจมากไปกว่า หลังการปฏิวัติ 2475 แต่อย่างใด⁵⁴ ขณะเดียวกันยังมีการเปลี่ยนแปลง แนวคิดการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวด้วย ดังที่ ไพโรจน์ ชัยนาม เลขาธิการกรมการยกย่องรัฐธรรมนูญ ได้กล่าวถึงข้อบกพร่องในเรื่องการ ตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ว่า กรณีที่สภาฯ ยังมีได้ตั้งผู้ใดเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ให้คณะรัฐมนตรีทำหน้าที่ผู้สำเร็จ ราชการฯ ชั่วคราว ปัญหาที่ว่า หากพระมหากษัตริย์สวรรคตขณะที่สภาฯ มิได้อยู่ในสมัยประชุมหรืออยู่ในช่วงยุบสภา คณะรัฐมนตรีจะทำหน้าที่ผู้ สำเร็จราชการฯ ชั่วคราว จะทำให้เกิดปัญหาตามมาว่าใครจะเป็นผู้ตรา พระราชกฤษฎีกาเรียกประชุมสภาฯ และให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร เพราะพระมหากษัตริย์มิได้ทรงมีพระชนม์อยู่ ซึ่งหากตีความอย่างกว้างอาจ ให้คณะรัฐมนตรีทำหน้าที่อย่างพระมหากษัตริย์ได้ เช่น ตราพระราช- กฤษฎีกาในฐานะเป็นประมุขของประเทศนั้นจะไม่ถูกต้องและเป็นการ มอบอำนาจที่มากเกินไป⁵⁵

จากความเห็นข้างต้นสะท้อนถึงความกังวลของผู้ร่างรัฐธรรมนูญจาก ประสบการณ์ทางการเมืองที่ฝ่ายบริหารมีอำนาจอย่างกว้างขวางในช่วงสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม จนนำไปสู่การเมืองแบบเผด็จการ ดังนั้นใน รัฐธรรมนูญใหม่จึงตัดฝ่ายบริหารในการเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวไป ดังปรากฏในมาตรา 10 และ 11 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 สรุป ความว่า หากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ให้รัฐสภาประชุม ปรีक्षाกันตั้ง และในระหว่างที่รัฐสภายังมิได้ตั้งผู้ใด ให้สมาชิกพฤฒิสภา ผู้มีอายุสูงสุด 3 คน เป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราว และในกรณีที่ ราชบัลลังก์ว่างลงและไม่มีผู้สำเร็จราชการฯ ให้สมาชิกพฤฒิสภาผู้มียุขสูงสุด

⁵⁴ ธงชัย วินิจจะกุล, *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เดือนตุลา, 2548), หน้า 25-26.

⁵⁵ ไพโรจน์ ชัยนาม, *การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พานิชสุภาพ, 2488), หน้า 173-175.

3 คน เป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราว

นอกจากนี้ฟังก่อด้วยว่า นายไฟโรจน์ ชัยนาม เห็นว่าการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ควรมีหลักการบางอย่างที่อาจพิจารณาเพิ่มเติมคือ การตั้งองค์การการเมืองขึ้นอีกองค์กรหนึ่งในลักษณะสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งจะมีสมาชิกประกอบด้วยรัฐบุรุษผู้สามารถ ชำนาญการขั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้ที่ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ สำหรับเป็นเครื่องกันชนหรือช่วยประสานระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะรัฐมนตรี โดยให้เหตุผลว่า ความชำนาญด้านต่างๆ ของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินจะช่วยเหลือกิจการงานของพระมหากษัตริย์ รัฐบาลและรัฐสภาได้มาก รวมถึงยกตัวอย่างสภาที่ปรึกษาราชการในพระมหากษัตริย์หรือสภาองคมนตรี (Privy Council) ของรัฐธรรมนูญญี่ปุ่น มาประกอบด้วย⁵⁶ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอนี้กลับไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 แต่คาดว่าหลักการนี้อาจเป็นแรงบันดาลใจให้แก่บรรดาสถาปนิกทางการเมือง ที่ก่อกำเนิดตำแหน่งอภิรัฐมนตรีและองคมนตรีในเวลาต่อมา

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัตกลับสู่ประเทศไทย ในวันที่ 5 ธันวาคม 2488 ปรีดี พนมยงค์ จึงพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ในวันที่ 8 ธันวาคม 2488 ยกย่องปรีดีในฐานะ “รัฐบุรุษอาวุโส” มีหน้าที่รับปรึกษาราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป⁵⁷ ทั้งนี้ ควรบันทึกว่าในช่วงระยะเวลา 6 เดือนนับตั้งแต่เสด็จนิวัตประเทศไทยจนกระทั่งสวรรคตในเดือนมิถุนายน 2489 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้ทรงบริหารพระราชภาระด้วยพระองค์เอง ซึ่งพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์คือ การเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญ ในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 อันสะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานยืนยันแบบธรรมนิยม

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 372-373.

⁵⁷ “พระบรมราชโองการประกาศยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐบุรุษอาวุโส” ในราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 70 เล่ม 62 (11 ธันวาคม 2488), หน้า 699-700.

การเมืองที่ถือกำเนิดขึ้น โดยทรงยินยอมเป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญที่
ก่อตัวขึ้นหลังการปฏิวัติ 2475 สืบไป⁵⁸

จากนักโทษการเมืองสู่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตอย่างกะทันหัน
ในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 รัฐบาลปรีดี พนมยงค์ จึงขอความเห็นชอบจาก
รัฐสภาอัญเชิญพระเจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นทรงราชย์สืบ
สันตติวงศ์ต่อไป และรัฐสภาได้ลงมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ แต่เนื่องจาก
พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ยังทรงไม่บรรลุนิติภาวะ ดังนั้นรัฐสภาจึงมีมติ
ให้สมาชิกพฤฒิสภาผู้มีอายุสูงสุด 3 คน ได้แก่ พระสุธรรมวิจิฉัย (ชม
วนิกเกียรติ) พระยานลราชสุวัจน์ (ทองดี นลราชสุวัจน์) และนายสงวน
จุกะเตมีย์ ประกอบเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว ตาม
ความในมาตรา 10 และ 11 ของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489⁵⁹

หลังจากที่มีการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวโดยรัฐสภา ทาง
นายกรัฐมนตรีปรีดีได้พยายามประนีประนอมกับกลุ่มกษัตริย์นิยม ด้วยการ
เสนอให้ประธานรัฐสภาตั้งคณะผู้สำเร็จราชการใหม่อีกครั้ง⁶⁰ โดยมีจุด
มุ่งหมายให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ประกอบด้วยตัวแทนของรัฐบาล 1 ท่าน
คือ พระยามานวราชเสวี และตัวแทนของราชสำนักอีก 2 ท่าน ดังนั้น
นายกรัฐมนตรีปรีดีจึงมอบหมายให้หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์
อดีตผู้นำเสรีไทยสายอังกฤษ⁶¹ และนายดิเรก ชัยนาม ไปเฝ้าพระเจ้า

⁵⁸ ธีรพล ใจจริง, *กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด: ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง
สถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยไทย 2475-2490*, หน้า 126.

⁵⁹ รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1/2489 (9 มิถุนายน 2489), หน้า 1-7.

⁶⁰ “ที่ 1/2489 ลงวันที่ 14 มิถุนายน 2489 เรื่องขอให้ประชุมรัฐสภา จากนายกรัฐมนตรี
ถึงประธานรัฐสภา” ใน สลค. (2) สลค.3.22/1 เรื่องตั้งซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการ
ออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม 2494).

⁶¹ หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ (2443-2510) หรือท่านจีน เป็นพระโอรสองค์

บรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทนเรนทรที่วังถนนวิฑู ในชวงบายวันที่ 14 มิถุนายน 2489 เพื่อทาบตามให้พระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งจากบันทึกของนายดิเรก ชัยนาม ได้ให้รายละเอียดการเข้าเฝ้าครั้งนี้ว่า

...ข้าพเจ้าได้กราบทูลว่าที่มาเฝ้าวันนี้ก็เนื่องจากท่านนายกรัฐมนตรีให้มากราบทูลว่า เนื่องจากตามรัฐธรรมนูญมาตรา 10 บัญญัติว่า ระหว่างที่พระมหากษัตริย์ยังไม่ทรงสามารถตั้งคณะผู้สำเร็จราชการได้ ให้รัฐสภาปรึกษากันเลือกตั้งคณะผู้สำเร็จราชการขึ้น ในการนี้ท่านนายกฯ เห็นว่าควรเชิญพระองค์ท่านทรงรับเป็นผู้สำเร็จราชการด้วยพระองค์หนึ่ง นอกจากนั้นก็คิดจะเสนอเจ้าคุณมานวราชเสวีอีกด้วย และได้คิดกันว่าเมื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 เสด็จมา ก็จะเชิญอีกพระองค์หนึ่ง ในระหว่างนี้ก็เพียงสองท่าน

ทรงรับสั่งว่า “สำหรับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพฯ ก็ดีเหมาะ แต่ขอให้บอกนายกฯ ได้ว่า ในพระทัยของพระองค์ท่านอย่างจริงพระทัยนั้นไม่ยอมรับ เพราะทรงห่วงเห็นราชการมามาก ทั้งทรงคิดว่ายุ่งเพราะเวลานี้บางพวกบางหมู่หน้ามืด แต่ถ้ารัฐสภาจะเอาส่วนมากท่านก็ไม่ขัดข้อง แต่เชื่อว่าคงมีผู้ขัดข้องบ้าง และสำหรับพระองค์ท่านนั้นรับรองว่าเป็นกลางไม่เข้ากับใคร ทรงมีอุปเบกขาเป็นที่ตั้งความจริงถึงแม้รับก็หนักพระทัยจริงๆ

ข้าพเจ้าได้กราบทูลว่า ที่ท่านนายกฯ ให้มากราบทูลก็เพราะเห็นว่าพระองค์ท่านเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งทรงไว้วาง

ที่ 9 ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ กับหม่อมราชวงศ์เสงี่ยม เป็นพระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี มีความใกล้ชิดกับปรีดีในช่วงสงครามโลกจากการร่วมงานเสรีไทย และเป็นเจ้านายเพียงไม่กี่พระองค์ที่ยืนยันความบริสุทธิ์ของปรีดีในกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8

พระราชกฤษฎีกาด้วยผู้หนึ่ง ม.จ.ศุภสวัสดิ์ ได้ทูลสนับสนุนความใน
ข้อนี้ ในที่สุดรับสั่งว่าถ้าเสียงข้างมากในรัฐสภาเอาท่าน ก็ตกลง
มีฉะนั้นก็จะถูกหาว่าเสียง⁶²

ทั้งนี้ ในการประชุมรัฐสภาเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2489 ที่ประชุม
รัฐสภาได้ปรึกษากันและลงมติตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
ประกอบด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นประธาน และ
พระยามานวราชเสวี โดยมีข้อตกลงว่า ในการลงนามในเอกสารราชการ
นั้น ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทั้งสองคนเป็นผู้ลงนาม⁶³

หลังจากกรมขุนชัยนาทนเรนทรและพระยามานวราชเสวีได้รับการตั้ง
เป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ ผู้สำเร็จราชการฯ ทั้งสองท่านได้ปฏิญาณตน
ต่อที่ประชุมรัฐสภาในวันที่ 17 มิถุนายน 2489 ว่าจะจงรักภักดีต่อองค์
พระมหากษัตริย์ รวมถึงพิทักษ์และปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ อันเป็นแบบแผน
ประเพณีของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในระบอบประชาธิปไตยที่ผูกพันกับ
ประชาชนและรัฐธรรมนูญ

อย่างไรก็ตาม จากบรรยากาศที่เปิดกว้างทางการเมืองในช่วงหลัง
สงคราม ได้ก่อให้เกิดการต่อสู้ทางการเมืองอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
เมื่อเหล่ากษัตริย์นิยม ที่ประกอบด้วยอดีตนักโทษการเมือง เชื่อพระวงศ์และ
ขุนนางในระบอบเก่า ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ โดยมีจุด
มุ่งหมายเพื่อให้สถาบันกษัตริย์และกลุ่มของตนมีอำนาจการเมืองเหนือกลุ่ม
ปรีดีและกลุ่มจอมพล ป. ซึ่งเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ได้อาศัยกรณีสวรรคต

⁶²“บันทึกการเฝ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ของนายดิเรก ชัยนาม และ
ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ ลงวันที่ 14 มิถุนายน 2489” ใน สลค. (2) สลค.3.22/1 เรื่องตั้ง
ซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม 2494).

⁶³“หนังสือรัฐสภาที่ 922/2489 ลงวันที่ 16 มิถุนายน 2489” ใน สลค. (2) สลค.3.22/1
เรื่องตั้งซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม
2494).

ทำลายกลุ่มปรีดี ทั้งการเคลื่อนไหวในรัฐสภาผ่านนักการเมืองในพรรค ประชาธิปไตยโจมตีกลุ่มปรีดีอย่างต่อเนื่อง รวมถึงหันมาเป็นพันธมิตรชั่วคราว กับกลุ่มจอมพล ป. เพื่อโค่นอำนาจกลุ่มปรีดี อันนำไปสู่การรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490⁶⁴

อาจกล่าวได้ว่า การรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 โดยคณะ รัฐประหารจะสำเร็จลงไม่ได้หากปราศจากการสนับสนุนจากบุคคลใน เครือข่ายสถาบันกษัตริย์ โดยเฉพาะเจ้านายสองพระองค์ที่ร่วมมือกับ คณะรัฐประหารอย่างตรงไปตรงมาคือ หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์⁶⁵ ได้นำบุคคลสำคัญในคณะรัฐประหารเข้าเฝ้าประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ เพื่อขอให้ลงนามรัฐธรรมนูญชั่วคราว และต่อมาท่านได้รับการแต่งตั้งจาก คณะรัฐประหารให้เป็นตัวแทนไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ด้วย เจ้านายอีกพระองค์คือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ทรงละเมิดคำ ปฏิญาณที่ได้กล่าวไว้กับรัฐสภา ด้วยการรับรองการรัฐประหารอย่างแข็งขัน รวมถึงเป็นผู้สำเร็จราชการฯ เพียงท่านเดียวที่ลงพระนามในพระปรมาภิไธย ของพระมหากษัตริย์ประกาศใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวของคณะรัฐประหาร โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย เป็นผู้รับ

⁶⁴ ดูปทที่ 2 ใน ฌฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491 - 2500).” (วิทยานิพนธ์ดุขฎฐฎัฒนตต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

⁶⁵ หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์ (2452-2536) เป็นพระโอรสในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ อดีตประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในรัชกาลที่ 8 และหม่อมจรัส ทรงเป็นนักบริหารทางการเกษตรที่ประสบความสำเร็จ รวมถึงมีความสามารถพิเศษด้านดนตรี อันทำให้ท่านถวายงานใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตั้งแต่ยังทรงดำรง พระยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช สำหรับชีวิตส่วนพระองค์ได้สมรสกับหม่อมวิภา บุตรสาวของ พลโท หลวงกาจสงคราม แคนนำคณะรัฐประหาร 2490 นอกจากนี้ท่านยังดำรงตำแหน่ง รมว.เกษตรและสหกรณ์ในรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ และดำรงตำแหน่งองคมนตรีนับตั้งแต่ พ.ศ. 2518 ทรบจนลนพระชนม์

สนองพระบรมราชโองการ⁶⁶ ซึ่งจากความร่วมมือระหว่างเครือข่ายสถาบันกษัตริย์กับคณะรัฐประหารได้เปิดโอกาสให้กลุ่มกษัตริย์นิยมได้แสดงบทบาททางการเมืองอย่างโดดเด่นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2490 ควบคู่ไปกับบรรดานายทหารในคณะรัฐประหาร ซึ่งจะมีส่วนชี้นำการเปลี่ยนแปลงของสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วง พ.ศ. 2490-2494

คณะอภิรัฐมนตรีในฐานะคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หลังการรัฐประหาร 2490

รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 หรือ “รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม” เป็นกติกากาเมืองหลังการรัฐประหาร 2490 ที่เอื้อให้เครือข่ายสถาบันกษัตริย์ได้มีบทบาทสูงเด่นทางการเมือง ตลอดจนฟื้นฟูพระราชอำนาจอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนหลังการปฏิวัติ 2475 เช่น พระมหากษัตริย์สามารถเพิกถอนรัฐมนตรีได้ด้วยพระราชโองการ ให้อำนาจกรณีฉุกเฉินแก่พระมหากษัตริย์ในการตราพระราชกำหนดออกใช้บังคับเช่นพระราชบัญญัติได้⁶⁷ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงมีอำนาจแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีและวุฒิสภาได้อย่างอิสระ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้ขัดแย้งกับหลักการของรัฐธรรมนูญที่คณะราษฎรได้วางรากฐานไว้ที่มุ่งจำกัดพระราชอำนาจของกษัตริย์ อันสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์หลังการรัฐประหาร 2490

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาตำแหน่งอภิรัฐมนตรี ซึ่งเป็นองค์กรใหม่ตามรัฐธรรมนูญ 2490 มีหน้าที่หลักคือ บริหารราชการในพระองค์และถวายคำปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์ในทุกสาขา โดยตำแหน่งนี้กล่าวได้ว่ามีบทบาท

⁶⁶ สุชาชัย ยัมประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500)*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลารำลึก, 2550), หน้า 100.

⁶⁷ สุชาชัย ยัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, หน้า 68.

ทางการเมืองในฐานะเป็นตัวแทนที่โดดเด่นที่สุดของเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ หลังการรัฐประหาร 2490 เนื่องจากตำแหน่งนี้ได้รับการแต่งตั้งจาก พระมหากษัตริย์ มีบทบาทอย่างกว้างขวางทั้งการเป็นผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์ หรือใช้อำนาจบริหารราชการในกระทรวง ทบวง กรม ได้ ตามพระราชกฤษฎีกา ไม่มีบทบัญญัติให้อภิรัฐมนตรีรับผิดชอบต่อสถาบัน การเมืองใด ไม่มีบทบัญญัติให้ถอดถอนอภิรัฐมนตรี นอกจากนี้ประธาน อภิรัฐมนตรียังเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี คณะอภิรัฐมนตรีจึงอยู่ในฐานะเป็นองค์กรที่มีอำนาจ สูงสุดในประเทศ ดังที่ หยุต แสงอุทัย เปรียบคณะอภิรัฐมนตรีว่ามีลักษณะ เดียวกับคณะเผด็จการ⁶⁸

จากการศึกษาของกอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร พบว่าการแต่งตั้ง อภิรัฐมนตรี 5 ท่านตามรัฐธรรมนูญ 2490 เป็นชัยชนะของฝ่ายกษัตริย์นิยม เนื่องจากกรมขุนชัยนาทนเรนทร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในขณะนั้น ได้ยืนยันกับจอมพล ป. ว่าคณะอภิรัฐมนตรีต้องเป็นไปตามพระราชประสงค์ ดังนั้นจึงได้เสนอชื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติ และพลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลงกุญ्ठ แทนที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม และ พระประศาสน์พิทยายุทธ์ ซึ่งเป็นรายนามที่คณะรัฐประหารเสนอมา⁶⁹ ดังนั้น ในวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 คณะผู้สำเร็จราชการฯ ที่ประกอบด้วย กรมขุนชัยนาทนเรนทร และพระยามานวราชเสวี จึงได้ประกาศแต่งตั้ง อภิรัฐมนตรี อันได้แก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็น ประธาน พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิติ พลโทพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลงกุญ्ठ พระยามานวราชเสวี และพลเอกอดุล อดุลเดชจรัส โดยผู้มีชื่อเหล่านี้เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ และคณะอภิรัฐมนตรี

⁶⁸ หยุต แสงอุทัย, *คำบรรยายกฎหมายรัฐธรรมนูญ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), หน้า 78.

⁶⁹ Kobkua Suwannathat-Pian, *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000*, p. 138.

ชุดนี้ยังเข้าบริหารราชการแผ่นดินในหน้าที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามมาตรา 10 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490

หลังจาก ควง อกัยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมี คณะอภิรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ นายควงจึงตั้งคณะรัฐมนตรีที่ประกอบด้วยเหล่ากษัตริย์นิยม ขณะเดียวกันคณะอภิรัฐมนตรีในฐานะคณะผู้สำเร็จราชการฯ ยังมีบทบาทในการตั้งสมาชิกวุฒิสภา 100 นาย ทำหน้าที่แทนรัฐสภาจนกว่าจะมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ล้วนเป็นตัวแทนเครือข่ายสถาบันกษัตริย์เช่นกัน

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า หลังการรัฐประหาร 2490 เครือข่ายสถาบันกษัตริย์ได้ครอบงำการเมืองไทยทั้งตำแหน่งประมุขของรัฐ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายนิติบัญญัติ อันทำให้เครือข่ายสถาบันกษัตริย์มีบทบาทนำในการปรับเปลี่ยนบทบาทและสถานะของสถาบันกษัตริย์ใหม่ จนนำไปสู่กระบวนการฟื้นฟูพระราชอำนาจอย่างเป็นระบบ

ในการฟื้นฟูพระราชอำนาจทางเศรษฐกิจนั้น รัฐบาลกษัตริย์นิยมได้เพิ่มงบประมาณภาครัฐให้แก่สถาบันกษัตริย์ พร้อมทั้งถวายคืนทรัพย์สินบางส่วนที่รัฐบาลเคยยึดไว้หลังการปฏิวัติ 2475 รวมถึงตั้งหม่อมทวีวงศ์ ถวัลยศักดิ์ ผู้ใกล้ชิดกับราชสำนักดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และที่สำคัญคือการออกพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2491 เพื่อให้สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นนิติบุคคลที่เป็นอิสระจากรัฐบาล โดยสถาบันพระมหากษัตริย์จะมีอำนาจในการแต่งตั้งผู้อำนวยการและคณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ รวมถึงสามารถควบคุมการจัดการหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้อย่างเต็มที่ อันทำให้สำนักงานทรัพย์สินฯ กลายเป็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจที่สำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์⁷⁰

⁷⁰ ดู พอพันธ์ อุทยานนท์ “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุน

ขณะที่การฟื้นฟูพระราชอำนาจทางการเมืองบรรดาเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ทั้งรัฐบาลกลางและสมาชิกรัฐสภาได้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เพื่อสถาปนาการปกครอง “ระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” ที่สะท้อนรูปแบบการปกครองในอุดมคติของเหล่าเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ โดยสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญส่วนใหญ่ล้วนเป็นบุคคลในเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ อันทำให้หลักการของรัฐธรรมนูญที่จะประกาศใช้ใน พ.ศ. 2492 โน้มเอียงไปในแนวทางกษัตริย์นิยม ที่มุ่งเพิ่มพระราชอำนาจอย่างกว้างขวางและซับซ้อน ทั้งการถวายอำนาจให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้เลือกและแต่งตั้งวุฒิสภา ให้สิทธิในการยับยั้งกฎหมายมากขึ้น มีสิทธิในการขอประจํามติจากประชาชนในกรณีแก้ไขรัฐธรรมนูญ มีอำนาจแต่งตั้งองคมนตรีหรือให้ออกได้ตามพระราชอัธยาศัย มีอำนาจสถาปนาฐานันดรศักดิ์ และพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์⁷¹ ดังนั้นรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เน้นไปทางพระราชนิยมหรือรอยัลลิสต์ อันจะก่อให้เกิดผลร้ายต่อพระมหากษัตริย์ที่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยไทยที่ถอยหลังเข้าคลอง

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัฐธรรมนูญ 2492

ทั้งนี้ หากพิจารณาประเด็นที่เกี่ยวกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ถือว่าเป็นประเด็นที่สภาร่างรัฐธรรมนูญให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากตำแหน่งนี้เป็นใจกลางของเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ในยามที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่นอกประเทศ ดังนั้นบรรดาเหล่ากษัตริย์นิยมจึงต้องการกำหนดทิศทางในเรื่องนี้ให้มากที่สุด ซึ่งจากการพิจารณาเรื่องการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ของสภาร่างรัฐธรรมนูญได้แบ่งเป็น 2 กรณี โดยกรณี

ทางธุรกิจ” ใน ผาสก พงษ์ไพจิตร, *การต่อสู้ของทุนไทย เล่ม 2* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549). และ ภาวุธ เพ็ญพิชัย, “ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์คืออะไร? : พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ในบริบททางประวัติศาสตร์” *ฟ้าเดียวกัน* 6, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2551): หน้า 172-201.

⁷¹ สุชาชัย อัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, หน้า 69-70.

แรกในยามปกติพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ด้วยความเห็นชอบจากรัฐสภา ส่วนกรณีที่สองซึ่งเป็นปัญหาคือ กรณีที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เนื่องจากยังทรงพระเยาว์หรือเหตุอื่นๆ ซึ่งกรณีนี้สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญมีความเห็นที่หลากหลาย แต่ก็อาจแบ่งได้เป็น 2 ข้อเสนอ คือ ข้อเสนอแรก ให้อภิรัฐมนตรีหรือองคมนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการฯชั่วคราวตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2490 และอีกข้อเสนอให้คณะรัฐมนตรีหรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่หรือประธานรัฐสภา ประธานศาลฎีกา ประธานองคมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการฯชั่วคราวหรือประกอบเป็นคณะผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งจากการลงมติของที่ประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญเห็นควรให้เปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญชั่วคราวในประเด็นที่ให้คณะอภิรัฐมนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการชั่วคราว นอกจากนี้ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้สำเร็จราชการฯ กับรัฐสภา สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญส่วนใหญ่เห็นว่า ไม่ควรให้รัฐสภาเป็นผู้เลือกตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เนื่องจากรัฐสภาเป็นสภากาเมือง อาจทำให้ผู้สำเร็จราชการฯ ไม่เป็นกลางทางการเมือง และไม่ควรให้รัฐสภาเป็นเพียงรับทราบการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ เนื่องจากขัดแย้งกับหลักการระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นรัฐสภาควรเป็นเพียงเห็นชอบในการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ⁷²

จากแนวคิดของผู้ร่างข้างต้นจึงทำให้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 มีบทบัญญัติใหม่ๆ เกี่ยวกับผู้สำเร็จราชการฯ ทั้งการกำหนดให้พระมหากษัตริย์ตั้งผู้สำเร็จราชการฯ มีเพียงคนเดียวด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา (มาตรา 19) เพื่อตัดปัญหาการลงมติที่แย้งกันในคณะผู้สำเร็จราชการฯ ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ได้ นั้น กำหนดให้คณะองคมนตรีเสนอชื่อผู้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ หนึ่งท่านเพื่อให้รัฐสภาเห็นชอบ (มาตรา 20) และหากไม่มีผู้สำเร็จราชการฯ หรือผู้สำเร็จราชการฯ ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้ประธานองคมนตรีเป็น

⁷² ดูรายละเอียดใน รายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 7/2491 (26 กันยายน 2491), หน้า 292-325.

ผู้สำเร็จราชการชั่วคราว (มาตรา 21) ซึ่งจากบทบัญญัติข้างต้นสะท้อนความคาดหวังของเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ ที่ต้องการให้ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ อยู่ภายใต้การกำหนดทิศทางของกลุ่มตนผ่านองคมนตรี ซึ่งไม่ได้ยึดโยงกับตัวแทนประชาชนในระบอบประชาธิปไตย อันสะท้อนหลักการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ที่แตกต่างจากช่วงก่อนการรัฐประหาร 2490

อย่างไรก็ตาม ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2490 ยังคงพบมรดกเกี่ยวกับแนวคิดการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ของคณะราษฎรบางประการ อาทิ การให้รัฐสภาเห็นชอบการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ และที่สำคัญคือ การมีบทบัญญัติให้ผู้สำเร็จราชการฯ ต้องปฏิญาณตนในที่ประชุมรัฐสภาว่า “จะรักษาไว้และปฏิบัติตามซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทุกประการ” เป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในรัฐธรรมนูญ ซึ่งการปฏิญาณตนนี้ถือเป็นแบบแผนประเพณีของผู้สำเร็จราชการฯ ที่ไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ แต่ได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478 แต่มีอาจทราบได้ว่าผู้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 มีสำนึกหรือให้ความหมายพิธีกรรมดังกล่าวนี้ย่นเดียวกันกับการปฏิญาณตนในช่วงก่อนการรัฐประหาร 2490 หรือไม่

บทบาททางการเมืองของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. 2492-2494

เมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ในเดือนมีนาคม 2492 จากบทเฉพาะกาล (มาตรา 180) ที่ให้ประธานอภิรัฐมนตรีตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2490 เป็นผู้สำเร็จราชการฯ จนกว่าจะได้มีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ใหม่ จึงทำให้กรมขุนชัยนาทนเรนทร ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ เพียงผู้เดียว จนกระทั่งวันที่ 23 มิถุนายน คณะองคมนตรีได้เสนอกรมขุนชัยนาทนเรนทร ซึ่งทรงทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการฯ ขณะนั้น เป็นผู้สมควรเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ต่อรัฐสภาเพื่อขอความเห็นชอบ และในวันเดียวกันรัฐสภาได้ประชุมกันปรึกษาว่าควรเห็นชอบหรือไม่ ซึ่งในการประชุมครั้งนี้

มีผู้อภิปรายเพียง 2 ท่าน คือ พระสุทธีรธรรณภุมนตรี สมาชิกวุฒิสภา ที่กล่าวสนับสนุนกรมขุนชัยนาทนเรนทร กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ที่กล่าวสั้น ๆ ว่า “กระผมเห็นว่าทางสภานี้ยังไม่มีผู้ใดคัดค้าน ผมคิดว่าน่าจะลงมติกันได้แล้ว” และจากการลงมติที่ประชุมรัฐสภาได้เห็นชอบให้กรมขุนชัยนาทนเรนทรเป็นผู้สำเร็จราชการฯ⁷³ และผู้สำเร็จราชการฯ ได้ปฏิญาณตนในที่ประชุมรัฐสภาวันที่ 25 มิถุนายน 2492

ทั้งนี้ ควรบันทึกด้วยว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 มีความพยายามจะฟื้นฟูสถานะและเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างจริงจัง หลังจากผ่านช่วงตกต่ำนับตั้งแต่การปฏิวัติ 2475 โดยกรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการฯ และเหล่าองคมนตรีโดยเฉพาะพระองค์เจ้าธานีนิวัติจะมีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น การฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในปี พ.ศ. 2492⁷⁴ หลังจากที่คณะราษฎรยกเลิกการประกอบพิธีพราหมณ์ลง ด้วยเหตุผลว่า “เป็นพิธีโบราณทางไสยศาสตร์”⁷⁵ และเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมพรรษาครบ 20 ปี ดังนั้นในปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลจอมพล ป. จึงกราบบังคมทูลผ่านคณะผู้สำเร็จราชการฯ ทูลเชิญเสด็จนิวัติพระนครเป็นการชั่วคราวเพื่อประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งในการนี้กรมขุนชัยนาทนเรนทรและเหล่าองคมนตรีมีส่วนสำคัญในการเตรียมพระราชพิธีอันยิ่งใหญ่ของราชสำนักร่วมกับรัฐบาลจอมพล ป. แต่เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอุบัติเหตุทำให้ต้องเลื่อนพระราชพิธีดังกล่าวออกไป จนกระทั่งวันที่ 24 มีนาคม 2493 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติสู่พระนคร กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงพ้นจากตำแหน่ง และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุน

⁷³ รายงานการประชุมร่วมกันของรัฐสภา ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2492 (23 มิถุนายน 2492), หน้า 677-679.

⁷⁴ ธงชัย วินิจจะกุล, *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*, หน้า 32-33.

⁷⁵ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 44/2479 (22 กันยายน 2479).

ชัชวาทนเรนทร เป็นประธานองคมนตรี ตั้งแต่วันที่ 25 มีนาคม 2493 และในการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ได้ประกอบพระราชพิธีสำคัญ อันได้แก่ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในเดือนมีนาคม พระราชพิธีราชาภิเษกสมรสในเดือนเมษายน และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในเดือนพฤษภาคม⁷⁶ อันทำให้สังคมไทยหวนรำลึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของราชสำนัก ก่อนการปฏิวัติ 2475 อีกครั้ง

หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสร็จสิ้น พระองค์ทรงต้องเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศ สวิสเซอร์แลนด์ เพื่อทรงศึกษาต่อและรักษาพระเนตร ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัชวาทนเรนทร ประธานองคมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชหัตเลขาปรึกษามายังประธานรัฐสภา เพื่อให้ที่ประชุมรัฐสภาพิจารณาเห็นชอบการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งในการประชุมรัฐสภา เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2493 นายนิวัฒน์ ศรีสุวรรณันท์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด ได้อภิปรายว่า กรมขุนชัชวาทนเรนทรไม่เหมาะกับการเป็นผู้สำเร็จราชการฯ เนื่องจากเคยเป็นผู้กระทำผิดขบถต่อราชอาณาจักร และให้ออกสแก้พวกคณะรัฐประหารทำการขบถต่อแผ่นดินด้วยการฉีกรัฐธรรมนูญของประชาชนปี 2489⁷⁷ อย่างไรก็ตาม ในการลงมติของรัฐสภา ที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นชอบให้ตั้งกรมขุนชัชวาทนเรนทรเป็นผู้สำเร็จราชการฯ

เมื่อกรมขุนชัชวาทนเรนทรได้เป็นผู้สำเร็จราชการฯ อีกครั้ง พระองค์ได้อาศัยความได้เปรียบจากรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ขยายอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มกษัตริย์นิยม ซึ่งจากการศึกษาของณัฐพล ใจจริง พบว่า ผู้สำเร็จราชการฯ พยายามรักษาฐานอำนาจทางการเมืองของตนใน

⁷⁶ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย : 60 ปีสิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549), หน้า 45.

⁷⁷ รายงานการประชุมร่วมกันของรัฐสภา ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2493 (3 มิถุนายน 2493), หน้า 729-733.

รัฐสภาอย่างต่อเนื่อง อันขัดขวางการทำงานของรัฐบาลจอมพล ป. โดยมีได้ปรึกษาหารือกับรัฐบาลทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ผู้สำเร็จราชการฯ ยังทรงขยายบทบาททางการเมืองด้วยการเข้าประทับในการประชุมคณะรัฐมนตรี อันนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. และสร้างความไม่พอใจอย่างมากให้แก่จอมพล ป. และทำให้จอมพล ป. ตอบโต้การแทรกแซงทางการเมืองของผู้สำเร็จราชการฯ โดยจอมพล ป. ประสงค์จะเข้าร่วมประชุมองคมนตรีด้วย⁷⁸ ซึ่งผู้สำเร็จราชการฯ มีดำริกลับมาน่าจะไม่เหมาะสม เพราะตามรัฐธรรมนูญพระมหากษัตริย์ไม่ได้ร่วมประชุมองคมนตรี แต่ถ้านายกรัฐมนตรีจะเข้าเฝ้าเกี่ยวกับราชการสำคัญในราชสำนักก็สามารถเข้าเฝ้าได้⁷⁹

แม้ว่ากรมพระชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการฯ ได้สิ้นพระชนม์ด้วยโรคพระหทัยในเดือนมีนาคม 2494 ทำให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พระองค์เจ้าธานีนิวัติ) ประธานองคมนตรีทรงทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวตามรัฐธรรมนูญ และในวันที่ 12 มีนาคม 2494 รัฐสภามีมติเห็นชอบตั้งกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เป็นผู้สำเร็จราชการฯ แต่ผู้สำเร็จราชการฯ ท่านใหม่ก็ยังมีท่าทีที่ไม่ต่างจากผู้สำเร็จราชการฯ คนเดิมที่จะพยายามเพิ่มบทบาทและอำนาจทางการเมืองของเหล่ากษัตริย์นิยมอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ตลอดจนหวังจะใช้โอกาสที่พระมหากษัตริย์จะทรงประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวรในปลายปี พ.ศ. 2494 เป็นพลังสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มตนล้มอำนาจคณะรัฐประหารและรัฐบาลจอมพล ป. พร้อมทั้งตั้งรัฐบาลใหม่ที่มีแกนนำกลุ่มกษัตริย์นิยมเป็นนายกรัฐมนตรี⁸⁰

⁷⁸ ญัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, หน้า 105.

⁷⁹ หจข. (2)สร.0201.10/5 เรื่องนายกรัฐมนตรียื่นเกล้าทูลละอองธุลีพระบาท หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (3 กรกฎาคม 2475 – 20 พฤศจิกายน 2495).

⁸⁰ ญัฐพล ใจจริง, *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*, หน้า 114-115.

รัฐประหาร 2494 : การโต้กลับของจอมพล ป. และการปิดฉาก “ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ในการเมืองไทย

หากเปรียบเทียบปรับตัวของสถาบันกษัตริย์นับตั้งแต่ปี 2490 ถูกกำหนดโดยเครือข่ายสถาบันกษัตริย์เองและทำให้สถาบันกษัตริย์กลับมามีอำนาจทางการเมืองอย่างกว้างขวาง การรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน 2494 อาจถือเป็นปฏิกริยาโต้กลับของจอมพล ป. และคณะรัฐประหารที่พยายามปรับบทบาทใหม่ของสถาบันกษัตริย์ด้วยการจำกัดพระราชอำนาจทางการเมือง

สำหรับสาเหตุหลักของการรัฐประหาร 2494 เป็นผลมาจากการที่จอมพล ป. และคณะรัฐประหารต้องการลดอำนาจของเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ที่อาศัยรัฐธรรมนูญ 2492 ขยายอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มตนอย่างกว้างขวาง รวมถึงต้องการจำกัดอำนาจของสถาบันกษัตริย์ด้วยการนำรัฐธรรมนูญ 2475 กลับมาประกาศใช้ใหม่ ซึ่งการรัฐประหารครั้งนี้ได้สร้างความไม่พอใจอย่างรุนแรงให้แก่เหล่ากษัตริย์นิยม เนื่องจากคณะรัฐประหารภายใต้ชื่อ “คณะบริหารประเทศชั่วคราว” ได้ยึดอำนาจระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จนิวัตถึงประเทศไทยเพียง 3 วัน ดังสะท้อนได้จากท่าทีของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ที่ปฏิเสธการลงพระนามยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 รวมถึงไม่ให้ความร่วมมือใด ๆ กับคณะรัฐประหารจนกว่าพระมหากษัตริย์จะเสด็จถึงพระนคร⁸¹ แต่การต่อต้านของผู้สำเร็จราชการฯ กลับไร้ผล คณะรัฐประหารสามารถยึดอำนาจและนำรัฐธรรมนูญ 2475 กลับมาใช้ใหม่ได้สำเร็จ

ทั้งนี้ คณะบริหารประเทศชั่วคราวได้ตั้งคณะรัฐมนตรีชั่วคราว โดยมีจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีชั่วคราวนี้ได้อาศัยรัฐธรรมนูญ 2475 เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินชั่วคราวแทนกรมหมื่นพิทย-

⁸¹ พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น, *เจ็ดรอบอายุ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 2512* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), หน้า 125.

ลาภา ที่ไม่ให้ความร่วมมือกับคณะรัฐประหาร และรัฐบาลจอมพล ป. ได้ใช้อำนาจคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 จำนวน 123 คน⁸² เพื่อทำหน้าที่นิติบัญญัติ ตลอดจนใช้อำนาจผู้สำเร็จราชการฯ เรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 1 ธันวาคม 2494⁸³

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จินวติพระนครในวันที่ 2 ธันวาคม 2494 จอมพล ป. จึงพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ซึ่งการเสด็จินวติครั้งนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากการเสด็จพระราชดำเนินประทับในประเทศไทยเป็นการถาวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นจุดสิ้นสุดยุคสมัยของผู้สำเร็จราชการฯ ในฐานะเป็นตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2478-2494 และเป็นจุดเริ่มต้นที่พระมหากษัตริย์จะปฏิบัติพระราชกรณียกิจและใช้พระราชอำนาจตามรัฐธรรมนูญด้วยพระองค์เอง อันจะนำไปสู่การแสวงหาบทบาทและระเบียบแบบแผนใหม่อีกครั้งของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย หลังจากที่พระมหากษัตริย์ไม่ได้ประทับอยู่ในประเทศไทยเกือบ 20 ปี

บทสรุปของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

บทความชิ้นนี้ได้พยายามเผยให้เห็นที่มา บทบาท และการปรับตัวของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กับการเมืองไทย โดยในช่วง พ.ศ. 2478-2490 คณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นสถาบันการเมืองที่อยู่ในกรอบของระบอบประชาธิปไตยที่ผูกพันกับรัฐธรรมนูญและประชาชน รวมถึงมีสถานะเหนือการเมืองอย่างชัดเจน อันเป็นแบบแผนของสถาบันพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญที่คณะผู้สำเร็จราชการฯ และคณะราษฎรร่วมกัน

⁸² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน “ประกาศแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* ตอนที่ 71 ก ฉบับพิเศษ เล่มที่ 68 (30 พฤศจิกายน 2494), หน้า 1-8.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

กำหนดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม แบบแผนดังกล่าวกลับอันตรธานไป เมื่อเครือข่ายสถาบันกษัตริย์หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ได้ฟื้นฟูพระราชอำนาจอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งได้ปรับปรุงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ ให้อยู่ใต้การควบคุมของกลุ่มกษัตริย์นิยม โดยเชื่อมโยงตำแหน่งนี้กับอภิรัฐมนตรีหรือองคมนตรี ดังนั้นผู้สำเร็จราชการฯ ในช่วง พ.ศ. 2490-2494 จึงกลายเป็นตัวแทนที่โดดเด่นที่สุดของเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ รวมถึงแสดงบทบาททางการเมืองอย่างชัดเจน ซึ่งขัดแย้งกับหลักการจำกัดอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ของคณะราษฎรหลังการปฏิวัติ 2475 ตลอดจนนำไปสู่ความขัดแย้งกับกลุ่มจอมพล ป. และสิ้นสุดด้วยการทำรัฐประหารของกลุ่มจอมพล ป. ในปี พ.ศ. 2494 เพื่อจำกัดอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์อีกครั้งภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ 2475

อย่างไรก็ตาม การจำกัดอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2494 กลับเป็นช่วงเวลาสั้นๆ เพียง 3 เดือน เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อรองกับกลุ่มจอมพล ป. จนสามารถนำหลักการบางอย่างในรัฐธรรมนูญ 2492 มาแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 ได้สำเร็จ ส่งผลให้รัฐธรรมนูญฉบับ 2495 เป็นรัฐธรรมนูญที่จำกัดอำนาจพระมหากษัตริย์มิให้ครอบงำรัฐบาลและรัฐสภา แต่กลับมีแนวคิดกษัตริย์นิยมแอบแฝง โดยยังคงมีตำแหน่งองคมนตรี หรือในการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มกษัตริย์นิยม อันสะท้อนถึงพัฒนาการของการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2490 จนถึงปัจจุบัน ที่สถานะและพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์จะไม่หวนกลับไปก่อนการรัฐประหาร 2490 ซึ่งหลักฐานยืนยันทันทีชัดเจน คือ บทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการตั้งผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวในกรณีที่พระมหากษัตริย์ไม่ทรงตั้ง รัฐธรรมนูญฉบับ 2492 ฉบับ 2511 ฉบับ 2517 ฉบับ 2521 ฉบับ 2534 ฉบับ 2540 และฉบับ 2550 ล้วนกำหนดให้ประธานองคมนตรีดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ ชั่วคราวตลอดมา

เอกสารอ้างอิง

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ทจช. สร.0201.8.1/16 กรมหมื่นอนุวัตน์ฯ สิ้นพระชนม์ (2478).

ทจช. สร.0201.15/28 เรื่องคดีกบฏกรมขุนชัยนาทฯ กับพวก (พ.ศ. 2481-2483) ใน
นิติราษฎร์ นิติศาสตร์เพื่อราษฎร, “โทรเลขของพระราชชนนีศรีสังวาลย์ :
กรณีกรมขุนชัยนาทฯ ต้องโทษก่อกบฏล้มล้างการปกครองฯ” เข้าถึงได้จาก
<http://www.enlightened-jurists.com/page/230> (24 พฤษภาคม 2551).

ทจช. (2)สร.0201.10/5 เรื่องนายกรัฐมนตรี้เฝ้าพูลละอองธุลีพระบาท หรือผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ (3 กรกฎาคม 2475 – 20 พฤศจิกายน 2495).

เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

สลค. (2)สลค.3.22/1 เรื่องตั้งซ่อมผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจาก
ตำแหน่ง (5 มกราคม 2476-9 มีนาคม 2494).

สลค. สลค.3.2.1/8 เรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2489
(2 กรกฎาคม 2488 – 18 พฤษภาคม 2489).

รายงานการประชุมสภา

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 33/2477 (สามัญ) สมัยที่ 2 ประชุมวิสามัญ
(6-7 มีนาคม 2477).

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4 สมัยสามัญ (20 สิงหาคม 2478).

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 2 ชุดที่ 3 (สามัญ) ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2482
(15 กรกฎาคม 2482).

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 2 ครั้งที่ 3 สมัยวิสามัญ พ.ศ. 2484
(16 ธันวาคม 2484).

รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1/2489 (9 มิถุนายน 2489).

รายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 7/2491 (26 กันยายน 2491).

รายงานการประชุมร่วมกันของรัฐสภา ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2492 (23 มิถุนายน 2492).

รายงานการประชุมร่วมกันของรัฐสภา ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2493 (3 มิถุนายน 2493).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 71/2477 (13 มีนาคม 2477).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 72/2478 (15 มีนาคม 2477).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 73/2477 (18 มีนาคม 2477).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 15/2478 (22 พฤษภาคม 2478).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 25/2478 (14 มิถุนายน 2478).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 34/2478 (5 กรกฎาคม 2478).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 38/2478 (17 กรกฎาคม 2478).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 55/2478 (23 สิงหาคม 2478).

รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 44/2479 (22 กันยายน 2479).

ราชกิจจานุเบกษา

“กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 41 (12 พฤศจิกายน 2467), หน้า 195-213.

“พระราชบัญญัติธรรมนูญปกครองแผ่นดินชั่วคราว พุทธศักราช 2475” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (27 มิถุนายน 2475), หน้า 166-179.

“รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (10 ธันวาคม 2475), หน้า 535.

“ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องถอดยศ ฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ และบรรดาศักดิ์” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 (27 พฤศจิกายน 2482), หน้า 2617-2619.

“พระบรมราชโองการประกาศยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐบุรุษอาวุโส” ใน ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 70 เล่ม 62 (11 ธันวาคม 2488), หน้า 699-700.

“ประกาศแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* ตอนที่ 71 ก ฉบับพิเศษ เล่มที่ 68 (30 พฤศจิกายน 2494), หน้า 1 – 8.

เอกสารชิ้นรอง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. *100 ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ณัฐพล ใจจริง. “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490.” *ฟ้าเดียวกัน* 9, 1 (มกราคม-มีนาคม 2554): 116-137.

ณัฐพล ใจจริง. “คำว่าปฏิวัติ-โค่นคณะราษฎร: การก่อตัวของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข.” *ฟ้าเดียวกัน* 6, 1 (มกราคม-มีนาคม 2551): 104-146.

ณัฐพล ใจจริง. “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500).” *วิทยานิพนธ์ดุขุฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2552.

ธงชัย วินิจจะกุล. *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2548.

ธงทอง จันทรางศุ. *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: บริษัท เอช.ซี.พรินท์แอนด์แพค จำกัด, 2537.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2553.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย : 60 ปีลี้ระอาสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ระหว่างสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์.” *ศิลปวัฒนธรรม* 22, 7 (พฤษภาคม 2544): หน้า 50-53.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “สัมพันธ์ภาพเชิงอำนาจกับความรุนแรง.” *มติชนสุดสัปดาห์* (9 มีนาคม 2555): หน้า 28-29.

ปรีชา พงศ์ภมร. *ชีวิตและผลงานการต่อสู้ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
แม่บ้านการเรือน, ม.ป.ป.

ปรีดี พนมยงค์. *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

ปรีดี พนมยงค์ และ ปวย อึ้งภากรณ์. *บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่าง
สงครามโลกครั้งที่ 2*. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์นิติเวช, 2515.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. *เจ็ดรอบอายุ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 2512*.
พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.

พูนพิสมัย ดิศกุล, ม.จ. *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง
2475*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.

พอพันธ์ อูยานนท์. “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุน
ทางธุรกิจ.” ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร. *การต่อสู้ของทุนไทย เล่ม 2*. กรุงเทพฯ:
มติชน, 2549.

ไพโรจน์ ชัยนาม. *การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์พานิชสุภาพ, 2488.

ภารุต เพ็ญพายัพ. “ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์คืออะไร? : พระราชบัญญัติจัด
ระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ในบริบททางประวัติศาสตร์.”
ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2551): หน้า 172-201.

รอง ศยามานนท์. *ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนา
พานิช, 2520.

ศรีบุญ เทพสงเคราะห์. “การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้
รัฐธรรมนูญ ระหว่าง พ.ศ. 2478-2487” *จุลสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์* 16 (มิถุนายน 2555 – พฤษภาคม 2556): หน้า 73-91.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลารำลึก,
2544.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนายน ถึง 5 ธันวาคม.”
ฟ้าเดียวกัน 2, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2547): หน้า 88-91.

- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “ในหลวงทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จกลับประเทศไทย จนกว่าคดีสวรรคตจะเสร็จสิ้น (2491).” เข้าถึงได้จาก http://somsakwork.blogspot.com/2008/01/2491_27.html (11 มิถุนายน 2555).
- สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. *ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2492*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: พี. เพรส จำกัด, 2551.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. *แผนชิงชาติไทย ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลาคมสีก, 2550.
- สุมาลี บำรุงสุข, สุกัญญา บำรุงสุข, และศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*. กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับธนาคารนครหลวงไทย จำกัด, 2527.
- หยุด แสงอุทัย. *คำบรรยายกฎหมายรัฐธรรมนูญ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515.
- อนันต์ พิบูลสงคราม, พลโท. *จอมพล ป. พิบูลสงคราม (เล่มที่ 1)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด, 2540.
- Kobkua Suwannathat-Pian. *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000*. New York: RoutledgeCurzon, 2003.
- Kobkua Suwannathat-Pian. *Thailand's Durable Premier: Phibun Through Three Decades 1930-1957*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Stowe, Judith A. *Siam become Thailand : a story of intrigue*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1991.

2475 กักับการปฏิวัติรสชาติอาหาร : จากกินเพืออยู่สู่กินเพือชาติ และการต่อสู้ทาง วัฒนธรรมของรสชาติในสังคมไทยร่วมสมัย

อาจารย์ชาติชาย มุกสง*

๑ มัสมันแกงแก้วตา	หอมยี่หระรสร้อนแรง
ชายใดได้กลิ่นแกง	แรงอยากให้ไฟฝนหา
	ฯลฯ
๑ ซ้าซ้าปล่าเนื้อสด	ฟุ้งปรากฏรสหื่นหอม
คิดความยามถนอม	สนิทเนื้อเจือเสาวคนธ์

กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2

รสชาติของมนุษย์ชาติยากแท้หยั่งถึง

บทพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือชมเครื่องคาวหวานนับเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับอาหารที่ขึ้นชื่อที่สุด และกล่าวถึงอาหารคาว หวานและผลไม้ อย่างชัดเจนที่สุดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ฉนั้นเมื่อต้องการหาร่องรอย

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปัจจุบันลาศึกษาต่อระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื้อหาในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีกรกินในสังคมไทย พ.ศ. 2482-2517”.

หรือความนิยมเรื่องรสชาติของคนไทยสมัยนั้น กลับไม่พบร่องรอยของการนิยามรสชาติที่ชัดเจนว่าคนสมัยนั้น นิยามความ “อร่อย” หรือ “รสชาติดี” เป็นอย่างไร ในรสชาติที่ยอมรับเป็นสากลว่ามี 4 รส คือ เปรี้ยว หวาน ขม และเค็ม มีแต่คำแสดงว่ารสชาติอย่างนั้นอย่างนี้แต่ไม่รู้ว่ารสทั้งสี่สไลไหนเหนือกว่าสไลไหน แต่ก็พบร่องรอยบางอย่างคือการพูดถึงรสชาติอาหารนั้นเป็นการพูดจากวัตถุที่เป็นเครื่องปรุงว่ามีรสเป็นเช่นไร แต่จะรู้ว่าเป็นเช่นใดก็ต้องรู้รสเครื่องปรุงที่ใช้ในสมัยนั้น เช่น น้ำปลาญี่ปุ่นที่ยากเพราะเป็นเครื่องปรุงที่ผลิตขึ้นในยุคนั้น แต่กรณีของสมุนไพร เช่น ยี่หร่า นั้น พอจะชิมรสชาติได้อยู่ การทบทวนดูวรรณคดีดังกล่าวทั้งหมดก็ไม่พบว่ารสชาติที่คนสมัยนั้นชื่นชอบเป็นเช่นไรกันแน่

ถ้าเรื่องรสชาติจะเป็นเรื่องยากที่จะพูดถึง ยากเหมือนกับที่ปรากฏในการศึกษาประวัติศาสตร์แทบทุกสังคมที่ยากจะเข้าใจถึงรสชาติในอดีต เพราะนักประวัติศาสตร์คงไม่สามารถย้อนไปชิมอาหารในอดีตที่ห่างไปแล้วได้ เพราะฉะนั้นแล้ว มีวิธีไหนบ้างที่เราพอจะมีหนทางในการรื้อฟื้นหรือรื้อสร้างรสชาติในอดีตกลับคืนมาในประวัติศาสตร์ นี่คือคำถามสำคัญของบทความนี้ที่ต้องการพิจารณาให้เห็นถึงวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของรสชาติอาหาร และรสชาติอาหารนั้นได้บอกอะไรแก่เราบ้าง ได้ส่งผลต่อสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และกับสังคมอย่างไร

เนื่องจากผัสสะการรับรสชาติไม่ได้รับความสำคัญเพราะไม่เกี่ยวกับวุฒิปัญญาที่จะทำความเข้าใจโลกได้เทียบเท่ากับผัสสะระยะไกลคือการเห็นและการได้ยิน จึงมักถูกจัดวางให้เป็นเรื่องเชิงปัจเจกที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยตัวเอง จึงไม่ต้องการฉันทามติในความรู้ให้เป็นของสาธารณะมากนัก ทั้งนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นจากความสามารถของการผัสสะการลิ้มรสเอง แต่เป็นผลมาจากการไม่ได้รับการพัฒนาหรือสร้างความละเอียดของการรับรู้ให้แสดงออกมาได้ เนื่องจากว่าภาษาหรือคำพูดถึงที่อธิบายความรู้เรื่องรสชาติ นั้นมีค่อนข้างน้อยหากเทียบกับผัสสะอื่น หรือหากพูดถึงรสชาติอาหารก็ต้องอาศัยการพูดถึงแบบเทียบเคียง (analogy) ผ่านคุณสมบัติของสิ่งอื่นๆ

ที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกัน หรือจากสิ่งที่ทุกคนรู้จักอยู่ร่วมกัน หรือมีประสบการณ์ร่วมกันในรสชาติอาหารนั้นอยู่ก่อนแล้ว¹ อีกวิธีการหนึ่งในการจะเข้าใจถึงรสชาติ คือต้องอาศัยการเปรียบเทียบและการสร้างอุปมา (metaphor) กับสิ่งอื่นที่คนมีความเข้าใจร่วมกันอยู่แล้ว เนื่องจากคำอธิบายถึงรสชาติมีจำกัดจึงต้องอาศัยการเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นว่ามีรสชาติ “เหมือนกับ” อาหารที่รู้จักกันได้อย่างไร²

ความรู้เรื่องรสชาติแม้จะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลเวลาใช้ผัสสะสัมผัสก็ตาม แต่เวลาให้ความหมายแล้วจะเป็นเรื่องทางสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก เพราะรสชาติถูกสร้างจากสังคมให้มีความหมายขึ้นร่วมกันในสังคมขณะใดขณะหนึ่ง หรือเพราะผัสสะด้านการรับรู้รสของคนเราถูกบ่มเพาะขึ้นมาในวัฒนธรรมจากกระบวนการที่ซับซ้อนมาแล้ว ในประเด็นนี้มีไมเชล เซอร์ส (Michel Serres) ได้เสนอว่า การรับรู้รสชาติที่ได้ลิ้มลองโดยลิ้นเกิดขึ้นหลังจากได้สัมผัสรสชาติอื่นๆ แต่ก่อนที่จะตระหนักต่อคุณลักษณะของรสชาติอื่นๆ การรับรู้รสชาติว่าเป็นเช่นใดนั้นมาทีหลัง สาเหตุที่ต้องมาทีหลังก็เพราะว่า การขาดแคลนทักษะทางปัญญาและถ้อยคำที่นำมาทำความเข้าใจต่อรสชาติและกลิ่นของอาหารอย่างที่รสชาติของอาหารเป็นเช่นนั้นจริงๆ แต่สิ่งที่เราทำได้ก็คือการกล่าวถึงหรือเปรียบเปรยรสชาติโดยการเทียบเคียง (analogy) กับสิ่งอื่นๆ ที่หมายถึงได้ในขั้นตอนนี้เซอร์สเรียกว่า “the second mouth” ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยให้เราหวนนึกถึงรสชาติที่ลิ้มลองได้ ส่วนสาเหตุที่ต้องใช้ “the second mouth” ก็เพราะว่าเราละเลยและหลงลืมไปว่า ทักษะในการบรรยายรสชาติของอาหารการกินคือสิ่งที่ขาดหายไปในการบวนการคิดและความรู้เรื่องรสชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วุฒิปัญญาไม่ได้พัฒนา

¹ เกษม เพ็ญภินันท์, “ลิ้น: ผัสสะในการลิ้มลอง สุนทรียศาสตร์ของรสชาติและจรรยาศาสตร์เชิงโภชนาการ”, ใน *เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 9, เรื่อง ปากท้องและของกิน: จริยธรรมและการเมืองเรื่องอาหารการกิน*, วันที่ 25-27 มีนาคม 2553 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). หน้า 3.

² Prescilla Parkhurst Furguson, “The Sense of Taste”, *The American Historical Review*. Vol.116 No.2. (April 2011), p. 379.

ความเข้าใจการรับรู้ด้วยลิ้นและจมูกเท่ากับตาและหู ในขณะที่เดียวกันเราก็ปล่อยให้การรับรู้ด้วยลิ้นและจมูกเป็นเพียงการบ่มเพาะทักษะเชิงสุนทรีย์ผ่านการลิ้มลองและจินตนาการต่อรสชาติ³

การปฏิวัติรสชาติในอาหารฝรั่งเศส

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านรสชาติของอาหารในโลกตะวันตกโดยรวมและเจาะจงฝรั่งเศสในการปฏิบัติด้านอาหารของซูซาน พินการ์ด (Susan Pinkard) พบว่า อาหารการกิน การครัวและรสชาติอาหารนั้นสัมพันธ์กับระบบคิดทางการแพทย์อย่างมาก อาหารในยุคกรีกถึงยุคกลางจึงถูกจัดวางอยู่บนแนวคิดของการแพทย์ทฤษฎีธาตุของฮิปโปเครติสอย่างแยกไม่ออก รสชาติของอาหารในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในยุคโบราณนั้นตรงข้ามกับอาหารในยุคสมัยใหม่ โดยอาหารมีรสชาติซับซ้อนหลายชั้นซ้อนกันอยู่ในสำรับเดียวจากการใช้เครื่องปรุงจำนวนมาก วิธีการปรุงและการจัดอาหารจะเน้นถึงการเปลี่ยนรสชาติ เนื้ออาหาร สี และขนาดของวัตถุดิบหลัก โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะเปลี่ยนวัตถุดิบที่นำมาประกอบอาหารให้ไม่มีความเป็นธรรมชาติของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ซึ่งคล้ายกันกับในประวัติศาสตร์การอาหารของมนุษย์ในวัฒนธรรมใหญ่ของโลกที่จะเน้นอาหารรสจัดรสใดรสหนึ่งในขณะที่จะมีอีกหลายรสซ้อนอยู่หลายชั้นจากวัตถุดิบและเครื่องปรุงจำนวนมาก โดยอาหารในหลายวัฒนธรรมยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ในปัจจุบันซึ่งสามารถสัมผัสได้ในเม็กซิโก แอฟริกาเหนือ ตะวันออกกลาง อินเดียและอนุทวีปรวมทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในหลายส่วนของประเทศจีน⁴

ในยุโรปตั้งแต่ยุคกรีกสู่ยุคกลางจะถูกครอบงำด้วยอาหารรสชาติเปรี้ยวหวานจากการผสมกันอย่างเข้าคู่ของกลืนของเครื่องเทศและ

³ Michel Serres, *The Five Senses: A Philosophy of Mingled Bodies*, trans. Margaret Sankey and Peter Cowley, (London and New York: Continuum, 2008), p. 161.

⁴ Susan Pinkard, *A Revolution in Taste: The Rise of French Cuisine*. (New York: Cambridge University Press, 2009), p.4.

เครื่องปรุงที่มีรสหวานผสมกับวัตถุดิบที่มีรสเปรี้ยวทั้งผลไม้ น้ำส้มสายชูของหมักดองต่างๆ จุดเปลี่ยนสำคัญของประวัติศาสตร์อาหารของตะวันตกคือการปฏิวัติด้านรสชาติอาหารของฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 17 ในกระแสเดียวกันกับการปฏิวัติทางการเมืองของฝรั่งเศสที่สำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมในปลายศตวรรษที่ 18 อันถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติด้านรสชาติอาหารเป็นแบบสมัยใหม่ที่เน้นรสชาติของวัตถุดิบของจานอาหารให้มีความกลมกล่อมเป็นธรรมชาติด้วยการปรุงง่าย ๆ ให้มีรสชาติดังที่มันเป็น อันต่างจากรสชาติของอาหารยุคกลางที่เน้นความตัดกันชัดเจนของรสชาติและเนื้ออาหาร⁵ ในขณะที่รสชาติอาหารยุโรปสมัยใหม่นั้นมีแนวโน้มจะเน้นให้รสชาติที่ต่างกันแต่ละรสชาติยังคงจุดเด่นของมันอยู่ทั้งในงานของคนกินแต่ละคนและในชุดอาหารที่เสิร์ฟในมื้อนั้น เชื่อมโยงกันกับปฏิบัติการสำคัญในการปรุงที่ต้องให้ความสำคัญกับการคงรสชาติธรรมชาติของวัตถุดิบที่มาเป็นอาหาร และรสชาติสามารถแยกความเด่นที่แตกต่างจากรสชาติอื่น⁶

การเกิดขึ้นของการปฏิวัติด้านรสชาติของอาหารในฝรั่งเศสจนกลายเป็นอาหารประจำชาติเกิดขึ้นก่อนหน้าการปฏิวัติทางการเมืองในปี 1789 กว่าศตวรรษ คือเริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 1650 ที่อำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมของชนชั้นสูงถูกท้าทายจากอำนาจของชนชั้นกลาง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาหารประจำชาติของฝรั่งเศสจากอาหารแบบโบราณและมีวัฒนธรรมสูงส่งของชนชั้นสูง มาเป็นอาหารของชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของอาหาร ที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงสุนทรียศาสตร์ ความรู้ทางการแพทย์และโภชนาการสมัยใหม่ที่ชนชั้นกลางให้ความสำคัญมากกว่า และการปฏิวัติทางการเมืองเป็นจุดเริ่มต้นที่ชัดเจนขึ้นเท่านั้นเอง⁷

⁵ Ibid, p. xii.

⁶ Ibid, p. 3.

⁷ Ibid.

แต่ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวเพื่อสถาปนาความมีมาตรฐานที่มั่นคงของรสชาติเป็นสิ่งที่พยายามสร้างเรื่อยมาในยุโรป จนกระทั่งถึงศตวรรษที่ 18 ที่รสชาติถูกนิยามขึ้นมาใหม่ด้วยความรู้แบบวิทยาศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ของยุคภูมิธรรม รสชาติขยับจากการอธิบายจากประสบการณ์ของมนุษย์แต่ละคนมาเข้าใจเป็นลำดับขั้นของผัสสะ ซึ่งมีความเฉพาะเจาะจงในแต่ละกาลเทศะ และเปลี่ยนการอธิบายรสชาติจากร่างกายมาสู่จิตใจ และกลายเป็นตัวตนของแต่ละปัจเจกมากขึ้นในเวลาต่อมา จุดเปลี่ยนสำคัญของรสชาติในอาหารมาถึงเมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์แพร่หลาย ทำให้เกิดการวิเคราะห์รสชาติและทำให้มีความพยายามเข้าถึงรสชาติในอดีต ซึ่งการพิมพ์ตำราอาหารและตำราโภชนาการล้วนมีส่วนช่วยสร้างความแน่นอนของรสชาติขึ้นหรือกล่าวได้ว่าการพิมพ์ตำราอาหารเป็นการกำหนดมาตรฐานของรสชาติขึ้นนั่นเอง แต่ในกระบวนการสถาปนารสชาติใดรสชาติหนึ่งเป็นมาตรฐานในอีกทางหนึ่งก็เป็นการกดทับและละเลยต่อรสชาติแบบอื่นไปด้วย ซึ่งนี่คือการสร้าง “ความเป็นอื่น” ของ “ภูมิทัศน์ด้านรสชาติ” (tastescape) ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษาที่มีความต่างกันในเวลาและบริบท เช่นเดียวกับคนในยุคสมัยใหม่ที่มี “ภูมิทัศน์ด้านรสชาติ” ต่างจากคนในยุคกลางด้านอาหารการกิน โดยหันมากินเนื้อสดๆ แทนเนื้อที่แขวนทิ้งไว้เป็นสัปดาห์ และลดการใช้เครื่องเทศลงหันมาใช้สมุนไพรที่มีรสชาติละมุนกว่าที่หาได้จากสวนครัวแทน⁸

ตำราอาหารเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ของการทำอาหาร เทคนิคการปรุงอาหารเป็นเรื่องของประสบการณ์ของนักเขียนเรื่องอาหารมืออาชีพที่มีความละเอียดต่อการปรุงอาหารแต่ละจาน แต่ในขณะเดียวกันการทำครัวก็มีความเป็นแบบแผนที่แน่นอนขึ้น มีการนำเสนอเทคนิคการเตรียมและการปรุงที่เป็นมาตรฐาน การกำหนดเครื่องปรุงตามอัตราส่วนที่แน่นอน การกำหนดเวลาในการปรุงแต่ละอย่าง ลำดับของการครัวชัดเจนเป็น

⁸ Prescilla Parkhurst Ferguson, “The Sense of Taste”, pp. 376-377.

แบบแผนขึ้น เหล่านี้ทำให้ความคงที่ของรสชาติอาหารเกิดขึ้น ต่อมาการเพิ่มจำนวนขึ้นของพ่อครัวมืออาชีพตลอดศตวรรษที่ 19 ทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อผลิตรสชาติที่แตกต่างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อผู้บริโภครวม ทำให้เรื่องกินกลายเป็นศิลปะในการรับประทานอาหาร (Gastronomy) ขึ้นมา และเรื่องกินและรสชาติก็เปลี่ยนจากวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 18 มาเป็นเรื่องของสังคมและมนุษยศาสตร์มากขึ้น⁹

การแพทย์ทฤษฎีธาตุกับโภชนาการแบบโบราณในสังคมไทย

แม้การแพทย์สมัยโบราณของไทยจะมีปรัชญาการแพทย์หลายแนวในการอธิบายสาเหตุและอาการของความเจ็บป่วย คือระบบการแพทย์แบบโหราศาสตร์ แบบประสบการณ์ แบบเหนือธรรมชาติ แบบทฤษฎีธาตุก็ตาม¹⁰ แต่คำอธิบายหลักที่ใช้ในทฤษฎีการแพทย์แผนไทยน่าจะได้แก่ทฤษฎีธาตุ ที่มีการอธิบายถึงสาเหตุการเกิดโรค อาการและการรักษาที่ยึดอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎีธาตุเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์การแพทย์แผนโบราณต่างๆ ที่ว่าความรู้สำหรับแพทย์ไทยนั้นมี 4 ประการด้วยกันคือ “รู้ที่แรกเกิดโรค ๑ รู้จักชื่อโรค ๑ รู้ยาสำหรับแก้โรค ๑ รู้ว่ายาอย่างใดจะควรแก้ด้วยโรคใด ๑”¹¹ สำหรับประการที่ 1 ที่ว่ารู้ที่แรกเกิดโรคก็คือสาเหตุของการเกิดโรคหรือโรคสมุฏฐานนั่นเอง โดยการแพทย์แผนไทยมีจำแนกเอาไว้ว่า เกิดจากฤดูแปรไป อาหารให้โทษ ไม่เปลี่ยนอิริยาบถ ต้องร้อนยิ่งนัก ต้องเย็นยิ่งนัก อदनอน อดข้าว อดน้ำ กลั่นอุจจาระ กลั่นปัสสาวะ ซึ่งล้วนเป็นการปฏิบัติตัวให้ร่างกายผิดปกติทั้งสิ้น ส่วนประการที่ 2 การรู้จักชื่อโรค

⁹ Ibid, pp. 377-378.

¹⁰ กรมตำรายาละเอียดการวิเคราะห์ในประเด็นนี้ได้จาก โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, “แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย”, และ “ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย”, ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงศักดิ์ ตันติปัญญา (บรรณาธิการ), *สุขภาพไทย วัฒนธรรมไทย* (นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ, 2550).

¹¹ พระเจ้าราชวงศ์เธอกรมหมื่นจัตถ์สรประภีภาน, “เวชปจณา”, ใน *ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาค 1-6* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 211.

นั่นเป็นการ “กำหนดรู้ตามชื่อของโรคซึ่งได้สมมติไว้ว่าอาการเช่นนั้นๆ ชื่อโรคนี้อาการเช่นนั้นๆ ชื่อโรคนั้น”¹² ส่วนอีกสองประการคือ ต้องมีความรู้ทางร่างกายของผู้ป่วย อาการต่างๆ ของผู้ป่วย และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องธาตุ 4 ในตำราแพทย์แผนไทย ความรู้เรื่องยาสำหรับแก้โรค ชื่อยา พิกัดยา รสของยา วิธีการประกอบยา และการฝึกใช้ยารักษาโรคให้ชำนาญ

กล่าวได้ว่า ความรู้หลักของการแพทย์แผนไทยนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีธาตุทั้งสี่ แต่ทั้งนี้ธาตุ (Humour) ในระบบการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุนั้น แตกต่างไปจากธาตุ (Element) ในทฤษฎีวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่หมายถึง สารบริสุทธิ์ เป็นสารที่ประกอบขึ้นจากอะตอมชนิดเดียวกันโดยไม่มีสารอื่นใดประกอบหรือเจือปน เช่น โซเดียม ออกซิเจน ในขณะที่ธาตุในความหมายขององค์ประกอบชั้นรากฐานของจักรวาลและร่างกายมนุษย์นั้น หมายถึงองค์แห่งคุณลักษณะเฉพาะ เป็นการทำความเข้าใจระบบด้วยการมองแบบมหัพภาค ซึ่งแตกต่างจากจุลภาคที่ไม่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดที่แยกย่อยมากไปกว่าการมองทั้งระบบแบบองค์รวม ทำความเข้าใจทั้งระบบอย่างที่มีนัยเป็นอยู่ การจำแนกเป็นองค์แห่งคุณลักษณะที่ต่างกัน 4 ประการ และเรียกขานในนามสมมุติว่า “ธาตุ” จึงเป็นการมองอย่างองค์รวม ธาตุเป็นคำที่รวมเอาลักษณะทางรูปธรรมและคุณลักษณะทางนามธรรม หรือหน้าที่ (Function) ไว้ด้วย การทำความเข้าใจต่อทฤษฎีหรือธาตุ ไม่อาจทำได้โดยการตีความหมายตามตัวอักษร ดิน น้ำ ลม หรือไฟ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่สมมุติขึ้นแทนองค์แห่งคุณลักษณะที่มีคุณสมบัติเฉพาะเท่านั้น โดยนัยนี้ ธาตุต่างๆ จึงมีค่าจำกัดความที่แตกต่างไป¹³

โดยความเจ็บป่วยตามการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุของไทยที่มีรากฐานจากปรัชญาฮินเดียนั้น ถือว่าร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 ประการ ได้แก่ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุลม (วาโยธาตุ) และธาตุไฟ

¹² เฟิ่งอ้าง, หน้า 213.

¹³ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. “ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย” หน้า 134.

(เดโชธาตุ) ในขณะที่จินโบราณถือว่าจักรวาลมีธาตุ 5 หรือเบญจธาตุเป็นพื้นฐาน ได้แก่ ธาตุทอง ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุลม และธาตุน้ำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- 1) **ธาตุดิน** หมายถึง องค์ประกอบในส่วนที่เป็นโครงสร้าง มีคุณสมบัติไปทางแข็งอยู่กับที่ นิ่ง คงตัว เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทั้งระบบคงรูปร่างอยู่ได้ ในระบบการแพทย์ไทยจำแนกอวัยวะที่ประกอบกันเป็นร่างกายไว้เป็นธาตุดิน 20 ประการ ได้แก่ ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หนัง, เนื้อ, เส้นและเอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, ผังผืด, ไต, ปอด, ไล่ใหญ่, ไล่ย่อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า และมันในสมอง
- 2) **ธาตุน้ำ** หมายถึง องค์ประกอบส่วนที่เป็นของเหลว มีคุณสมบัติที่ซึมซาบทำให้อ่อนตัว เป็นตัวกลางที่ทำให้สิ่งต่างๆ ไหลเวียนไป การแพทย์ไทยจำแนกไว้เป็นธาตุน้ำ 12 ประการ ได้แก่ น้ำดี, เสลด, หนอง, เลือด, เหงื่อ, มันชั้น, มันเหลว, น้ำตา, น้ำ, น้ำมูก, ไขข้อ และน้ำปัสสาวะ
- 3) **ธาตุลม** หมายถึง พลังขับเคลื่อนภายในระบบร่างกายที่มีการเคลื่อนไหวหมุนเวียนจำแนกไว้เป็นธาตุลม 6 ประการ ได้แก่ ลมสำหรับพัดตั้งแต่ปลายเท้าตลอดศีรษะ, ลมสำหรับพัดตั้งแต่ศีรษะตลอดปลายเท้า, ลมสำหรับพัดอยู่ในท้องแต่นอกลำไส้, ลมสำหรับพัดในลำไส้และในกระเพาะ, ลมสำหรับพัดทั่วร่างกายและลมสำหรับหายใจเข้าออก
- 4) **ธาตุไฟ** หมายถึง พลังงานที่ให้ความอบอุ่น ความร้อน และเผาไหม้ ได้แก่ ธาตุไฟ 4 ประการ คือ ไฟสำหรับอบอุ่นกาย, ไฟสำหรับบระส่ำระสาย, ไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า และไฟสำหรับย่อยอาหาร¹⁴

¹⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 134-135.

บรรดาธาตุทั้ง 4 ธาตุดินกับธาตุน้ำ จัดว่าเป็นธาตุที่เกิดขึ้นก่อนและ
เป็นเจ้าเรือน โดยมีธาตุลมและธาตุไฟมาอาศัย คนไทยจึงถือว่าธาตุดินและ
ธาตุน้ำต้องมีความครบถ้วนบริบูรณ์อยู่ก่อนสุขภาพอนามัยจึงจะปกติดี ดังที่
เรียกกันว่า “มีอาหารครบสามสิบสอง” ซึ่งหมายถึงธาตุดิน 20 ประการ
รวมกับธาตุน้ำ 12 ประการ รวมกันเข้าเป็น 32 ประการนั่นเอง ซึ่งถือว่า
มีธาตุดินและธาตุน้ำครบถ้วนเป็นเบื้องต้น สำนวนที่ว่า “มีอาหารครบ
สามสิบสอง” ในความหมายของชาวบ้านไทย จึงถูกใช้ในความหมายของ
การมีอวัยวะต่างๆ ครบถ้วนสมบูรณ์ ไม่มีความพิการ เป็นความเข้าใจที่
ง่าย และเป็นรูปธรรม นอกจากนั้น คติไทยจะถือกันว่าเมื่อคราวสิ้นชีวิต
ธาตุอาศัย คือ ธาตุลมกับธาตุไฟจะดับสิ้นไปก่อน คือ ทั้งร่างกายไปก่อน
โดยลมหายใจเข้าออกจะเป็นลมที่จะหมดไปเป็นลมสุดท้าย และสันตปัคคี
คือ ไฟที่อุ่นกายจะหมดไปเป็นไฟสุดท้าย โดยที่ธาตุดินและธาตุน้ำจะยัง
คงอยู่และค่อยๆ เลื่อมสลายตามไป¹⁵ นั่นคือซากศพที่เป็นธาตุเจ้าเรือน
ของธาตุดินและธาตุน้ำนั่นเอง

ทฤษฎีทางกายวิภาคและสรีรวิทยาของการแพทย์ไทยจึงมีได้อธิบาย
ระบบร่างกายผ่านอวัยวะแต่ละชนิดและหน้าที่ของมัน ดังที่การแพทย์
สมัยใหม่ซึ่งใช้จุลทัศน์แยกระบบขององค์รวมออกเป็นส่วนย่อยๆ โดยถือว่า
ระบบใหญ่เกิดขึ้นโดยตรงจากองค์ประกอบย่อยและคุณสมบัติของส่วนย่อย
นั้นมารวมกัน ความเจ็บป่วยในทัศนะของการแพทย์สมัยใหม่จึงเป็นเรื่อง
ของความผิดปกติของโครงสร้างหรือหน้าที่ของอวัยวะใดอวัยวะหนึ่ง ซึ่งเป็น
เหตุการณ์เฉพาะอวัยวะ แต่ทว่าสำหรับการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุ ซึ่งถือ
เอาการมองระบบแบบมหัตถ์ทัศน์ ความผิดปกติไม่ว่าจะเกิดขึ้นที่อวัยวะใด
ล้วนแต่ต้องมีรากเหง้ามาจากการคลาดเคลื่อนของภาวะสมดุลของธาตุ
ในระบบ ความเจ็บป่วยที่แสดงออกที่อวัยวะใดอวัยวะหนึ่งนั้นเป็นเพียง
ปรากฏการณ์ของความไม่สมดุลขึ้นมาใหม่ อันเป็นการแก้ที่ปฐมเหตุอันเป็น

¹⁵ โภมาตร จิงเสถียรทรัพย์, “แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย”, หน้า 15.

รากเหง้า เมื่อภาวะสมดุลกลับคืนมา ความเจ็บป่วยที่มีอยู่ก็จะหายไป ในทางตรงข้าม การมุ่งรักษาเฉพาะที่ได้โดยมิได้คำนึงถึงสมดุลของทั้งระบบ เป็นสิ่งที่ไม่ได้ประโยชน์ แม้ว่าจะสามารถรักษาความผิดปกติที่แสดงออกมาเฉพาะที่ได้ แต่ความขัดแย้งอันเป็นปฐมเหตุที่มีได้รับการแก้ไขย่อมจะต้องปรากฏออกมาเป็นความผิดปกติในตำแหน่งอื่นอีก

ในขณะที่ความเจ็บป่วยต่างๆ มีปฐมเหตุจากการแปรปรวนหรือ ผิดปกติของธาตุทั้ง 4 ซึ่งแพทย์ไทยได้จำแนกแจกแจงออกไปเป็น 5 ประการ ได้แก่ 1) ธาตุพิการ หมายถึง ธาตุนั้นผิดปกติไปไม่มาก 2) ธาตุกำเริบ หมายถึง ธาตุนั้นมีมากขึ้น 3) ธาตุหย่อน หมายถึง ธาตุนั้นมีน้อยลง 4) ธาตุแตก หมายถึงเกิดการแปรปรวนรุนแรงมากถึงมีการแตกทำลายของ ธาตุนั้น 5) ธาตุออกจากกาย หมายถึงธาตุนั้นๆ หดสั้นไปจากร่างกาย เช่น ธาตุหุดลม หมายถึงลมหายใจเข้าออกหยุดไป เป็นต้น¹⁶ ภาวะที่ ธาตุใดธาตุหนึ่งหย่อนหรือกำเริบ จึงมีความหมายในเชิงปริมาณ ในขณะที่ ธาตุพิการเป็นการเปลี่ยนแปลงไปของคุณภาพของธาตุนั้นๆ การวินิจฉัยโรคในระบบการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุจึงเป็นการวินิจฉัยไปที่ความผิดปกติของธาตุ เช่น ปกติธาตุพิการ เตโชธาตุกำเริบ เป็นต้น¹⁷

ในด้านการวินิจฉัยโรคนั้น แพทย์ไทยใช้การวิเคราะห์สมุฏฐานของโรค อันหมายถึงตั้งแต่แรกเกิดของโรคเป็นกุญแจไขสู่วิธีการรักษา โดยที่แพทย์ไทยจะมีการแบ่งสมุฏฐานของโรค ดังนี้คือ

ก. ธาตุสมุฏฐาน หมายถึงการเจ็บไข้ที่เกิดจากการแปรปรวนของ ธาตุทั้ง 4 (42 ประการ)

แบ่งเป็น 4 กอง คือ

- 1) ปกติสมุฏฐาน ดินเป็นที่ตั้ง แจกออก 20 อย่าง
- 2) อาโปสมุฏฐาน น้ำเป็นที่ตั้ง แจกออก 12 อย่าง

¹⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า 21.

¹⁷ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. “ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย”, หน้า 133-134.

3) วาโยสมุนไพร ลมเป็นที่ตั้ง แจกออก 6 อย่าง

4) เตโชสมุนไพร ไฟเป็นที่ตั้ง แจกออก 4 อย่าง

ธาตุทั้ง 4 นี้ แพทย์ไทยก็เอามารวมเป็นธาตุใหญ่ๆ 3 ธาตุ ได้แก่ แ่เสมหะ (เสลด), ปิตตะ (น้ำดี) และวาตะ (ลม) ซึ่งอธิบายเป็นสมุนไพรของโรคได้ เป็นเสมหะสมุนไพร, ปิตตะสมุนไพร และวาตะสมุนไพร ตามลำดับ

ข. อุตุสมุนไพร หมายถึง การเจ็บไข้ที่เกิดจากฤดูแปรปรวน (อุตุปรีนามชาอาพาธา) แบ่งออกเป็น 3 ฤดู ได้แก่

1) คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) เจ็บไข้มาจากสมุนไพรเตโช พักดสันตปักษี (ไฟสำหรับอุ่นกาย)

2) วสันตฤดู (ฤดูฝน) เจ็บไข้มาจากสมุนไพรวาโย พักดกุจฉิสยา-วาทา (ลมสำหรับพัดในห้องแต่่นอกลำไส้)

3) เหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เจ็บไข้มาจากสมุนไพรอาโป พักดเสมหะและโลหิต

ในแต่ละฤดูมีธาตุต่างๆ ประจำเช่นกัน ผู้ป่วยฤดูไหนก็ลดยาประจำธาตุฤดูนั้นๆ ลง เพื่อให้ตัวยาพอเหมาะกับฤดู

ค. อายุสมุนไพร แปลว่า อายุเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค แบ่งออกเป็น 3 อย่าง ได้แก่

1) ปฐมวัย (นับตั้งแต่แรกเกิดจนถึงอายุ 16 ปี) สมุนไพรอาโป พักดเสมหะกับโลหิตระดมกัน (แรกเกิดถึง 8 ขวบ มีเสมหะเป็นเจ้าเรือนโลหิตแทรก 8 ขวบถึง 16 ขวบ มีโลหิตเป็นเจ้าเรือน เสมหะยังเจืออยู่)

2) มัชฌิมวัย (นับตั้งแต่อายุพ้น 16 ปีขึ้นไปจนถึง 32 ปี) สมุนไพรอาโปพักดโลหิต 2 ส่วน และสมุนไพรวาโย 1 ส่วนระดมกัน

3) ปัจฉิมวัย (นับตั้งแต่อายุพ้น 32 ปีจนถึง 64 ปี) สมุนไพรวาโยเมื่ออายุพ้น 64 ปีขึ้นไปแล้ว สมุนไพรวาโยเป็นเจ้าเรือน มีอาโป (พักดเสมหะและเหงื่อ) แทรก

ง. กาลสมมุตฐาน แปลว่า เวลาเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

1) เวลากลางวัน

06.00-09.00 น. เป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดเสมหะ

09.00-12.00 น. เป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดโลหิต

12.00-15.00 น. เป็นสมมุตฐานวาโย

15.00-18.00 น. เป็นสมมุตฐานวาโย

2) เวลากลางคืน

18.00-21.00 น. เป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดเสมหะ

21.00-24.00 น. เป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดโลหิต

24.00-03.00 น. เป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดดี

03.00-06.00 น. เป็นสมมุตฐานวาโย

จ. ประเทศสมมุตฐาน แปลว่า ประเทศ (สถานที่) ที่เกิดที่อยู่ เป็นที่ตั้งที่เกิดของโรค แบ่งเป็น

1) คนเกิดในที่สูง เช่น ชาวเขา เรียกว่าประเทศร้อน ที่ตั้งของโรคเป็นสมมุตฐานเตโช

2) คนเกิดในที่ที่เป็นน้ำ กรวดทราย เรียกว่าประเทศอุ่น ที่ตั้งของโรคเป็นสมมุตฐานอาโป พิกัดดีและโลหิต

3) คนเกิดในที่ที่เป็นน้ำฝนเปือกตม เรียกประเทศเย็น ที่ตั้งของโรคเป็นสมมุตฐานวาโย

4) คนเกิดในที่ที่เป็นน้ำเค็มเปือกตม เรียกว่าประเทศหนาว ที่ตั้งของโรคเป็นสมมุตฐานปถวี¹⁸

¹⁸ โภมาตฺร จิงฺสเลียรฺทพฺย, “ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย” หน้า 138-140.

เมื่อรู้โรคและสาเหตุการเกิดโรคแล้ว ต่อไปต้องการรู้จักยาและการเยียวยาโรคแต่ละชนิดที่จะทำให้เกิดภาวะสมดุลขึ้นในระบบนั้น การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุได้จำแนกสรรพสิ่งซึ่งเป็นเภสัชสารออกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งมีคุณสมบัติเฉพาะเพื่อกระทำโดยตรงต่อความแปรปรวนของธาตุใดธาตุหนึ่ง ด้วยการสังเกตถึงปฏิกิริยาที่สารนั้นมีต่อคุณลักษณะทั้ง 4 ของระบบร่างกาย ได้แบ่งเภสัชสารออกเป็น “รส” ต่างๆ กัน 9 รส ซึ่งเช่นเดียวกับ คำว่า “ธาตุ” คำว่า “รส” ในที่นี้มีได้เป็นความหมายเดียวกันทั้งหมดกับ “รสชาติ” ที่ปรากฏแก่ลิ้นเมื่อสัมผัส แต่ “รส” ในที่นี้หมายถึงฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา ซึ่งอาจพ้องกับรสชาติที่ลิ้นได้จากลิ้น หมอไทยจึงมักใช้การ “ชิม” ยาสมุนไพร เพื่อประกอบการพิจารณาเรื่องสรรพคุณไปด้วย รสของยาทั้ง 9 รสนั้น จะมีสรรพคุณที่แตกต่างกันคือ รสฝาดมีฤทธิ์สมาน, รสหวานซึมซาบไปตามเนื้อ ให้กำลังงาน, รสเมาเบื่อ แก้พิษ, รสขม แก้ทางโลหิตและดี, รสเผ็ดร้อน แก้ลม ชักลม, รสมัน แก้เส้นเอ็น แก้ขัดยอก, รสหอมเย็น ทำให้ชื่นใจ บำรุงกำลัง, รสเค็ม ซึมซาบไปตามเนื้อ รักษาเนื้อ, รสเปรี้ยว กัดเสมหะ¹⁹ เห็นได้ว่าการจำแนกรสชาติอาหารแบบเดิมของไทยนั้นจะจำแนกรสตามรสของยาในการแพทย์แผนไทย เพราะถือว่าอาหารเป็นทั้งยาช่วยปรับธาตุและเป็นทั้งมูลเหตุแห่งการเกิดโรคด้วย ถ้ากินมากหรือน้อยไปหรือกินอาหารบูดเสีย หรือกินอาหารที่ไม่เคยกิน²⁰ ดังนั้นอาหารไทยจึงมีรสชาตินอกจากเค็ม ขม หวานเปรี้ยวแบบรสชาติที่จำแนกกันในรสชาติของตะวันตก นี้อาจจะเป็นสาเหตุของการหารรสชาติไม่พบในหลักฐานเก่าของไทยก็ได้ เพราะเราจำแนกรสชาติต่างจากคนในสมัยโบราณนั่นเอง เช่น “มีสมันแกงแก้วตา หอมยี่ห่วยรสร้อนแรง” ถ้าเทียบกับรสชาติตามระบบการแพทย์แผนไทยแล้วก็คือมีรสเผ็ดร้อนนั่นเอง

¹⁹ เฟิงอั้ง, หน้า 138.

²⁰ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, “แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย”, หน้า 19, 23.

อาหารการกินจึงถือได้ว่าสำคัญสำหรับการดูแลรักษาสุขภาพและการเยียวยาอาการป่วย เพราะอาหารเองถูกมองว่ามีสรรพคุณทางเภสัชศาสตร์ด้วย คือมีธาตุต่างๆ ที่จะทำให้ความสมดุลของร่างกายผันแปรไปตามชนิดของอาหารนั้น ในขณะที่คนแต่ละคนจะมี “ธาตุเจ้าเรือน”²¹ ซึ่งธาตุเจ้าเรือนนี้มี 2 ลักษณะ คือ ธาตุเจ้าเรือนเกิด ซึ่งจะเป็นไปตามวันเดือนปีเกิด และธาตุเจ้าเรือนปัจจุบัน ที่พิจารณาจากบุคลิกลักษณะ อุนิสัยและภาวะด้านสุขภาพ กายและใจ ว่าสอดคล้องกับลักษณะของบุคคลธาตุเจ้าเรือนใด การกินจึงต้องรู้จักเลือกอาหารกินให้ถูกต้องกับธาตุเจ้าเรือนของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นการมองอาหารเป็นตัวสร้างสมดุลให้กับร่างกายและเป็นธาตุที่ทำให้เสียสมดุลก็ได้หากกินไม่ถูกต้องตามธาตุเจ้าเรือน ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันปัญหาความเจ็บป่วยที่อาจเกิดขึ้น สิ่งที่สามารถช่วยได้ระดับหนึ่งในเบื้องต้นคือ พฤติกรรมการบริโภคอาหารของแต่ละคนในชีวิตประจำวัน โดยใช้รสของอาหารคุณลักษณะที่เป็นยามาปรับสมดุลของร่างกายเพื่อป้องกันความเจ็บป่วย

โดยคนแต่ละคนที่มีธาตุเจ้าเรือนต่างกันก็จะมีหลักในการกินอาหารให้ตรงกับธาตุของตัวเอง เพื่อป้องกันธาตุเสียสมดุลจนอาจเจ็บป่วยได้ ซึ่งจำแนกได้ดังนี้ ธาตุดิน คือ คนที่เกิดเดือน 11, 12, 1 หรือ ตุลาคม พฤติภยณ ันวาคม มีลักษณะรูปร่างสูงใหญ่ ผิวค่อนข้างคล้ำผดผดดำ กระดูกใหญ่ ข้อกระดูกแข็งแรง น้ำหนักตัวมาก ลำสัน เสียงดังหนักแน่น **ควรรับประทานอาหารรส** ฝาด หวาน มัน และเค็ม เช่น มังคุด ผัดน้ำมันหอย น้ำมัน น้ำอ้อย **ธาตุน้ำ** คือ คนที่เกิดเดือน 8, 9, 10 หรือ กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน **ลักษณะรูปร่าง** รูปร่างสมบูรณ์ สมส่วน ผิวพรรณสดใส เต่งตึง ตาหวาน น้ำในตามาก ทำทางเดินมันคง ผผดผดต่างม ทนหิว ทนร้อน ทนเย็นได้ดี เสียงโปร่ง ความรู้สึกทางเพศดี อากัปกรณ์ยามัก

²¹ กรณาดูรายละเอียดได้จาก เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, *การแพทย์แผนไทยการแพทย์แบบองค์รวม*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2539).

เฉื่อย และค่อนข้างเกียจคร้าน ควรรับประทานอาหาร เปรี้ยว และขม เช่น มะนาว ขี้เหล็ก แกงส้มดอกแค กระถ่อนลอยแก้ว **ธาตุลม** คือคนที่เกิดเดือน 5, 6, 7 หรือเมษายน พฤษภาคม มิถุนายน **ลักษณะรูปร่าง** ผิวหนังแห้ง หยาบกร้าน รูปร่างโปร่ง ผอมบาง ข้อกระดูก มักลั่นเมื่อเคลื่อนไหว ขี้ฉฉา ขี้ขลาด รักง่ายหน่ายเร็ว ทนหนาวไม่ค่อยได้ นอนไม่ค่อยหลับ ช่วงพูดเสียงต่ำ ออกเสียงไม่ชัดเจน ความรู้สึกทางเพศไม่ค่อยดี **ควรรับประทานอาหารรส** เผ็ดร้อน เช่น ขิง ข่า พริกไทย พริกขี้หนู **ธาตุไฟ** คือ คนที่เกิดเดือน 2, 3, 4 หรือ มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม **ลักษณะรูปร่าง** มักขี้ร้อน ทนร้อนไม่ค่อยได้ หิวบ่อย กินเก่ง ผมหงอกเร็ว มักหัวล้าน ผิวหนังย่น ผมขน และหนาวอ่อนนิ่ม ไม่ค่อยอดทนใจร้อน ข้อกระดูกหลวม มีกลิ่นปาก กลิ่นตัวแรง ความต้องการทางเพศปานกลาง **ควรรับประทานอาหารรส** ขม เย็น และจืด เช่น แดงโม มันแกว ผักบู่ มะระ แกงจืดตำลึง²²

ในมุมมองของชาวต่างประเทศทั้งหลายที่รายงานสภาพการแพทย์แผนโบราณของไทยมักจะฉงนสนเท่ห์กับการที่คนไทยให้ความสำคัญว่าสาเหตุของการเกิดโรคต่างๆ มากมายหลายโรคนั้น เกิดจากลม หรือ “ลมจับ” จึงต้องหายาแก้ลมหรือขับลมต่างๆ มาใช้รักษากันอยู่เป็นพื้น ทั้งมักจะใช้การบีบนิ้วในการรักษาโรคแทบทุกชนิดอีกด้วย²³ อันเป็นการให้ความหมายของความเจ็บป่วยตามแนวทางของทฤษฎีธาตุ 4 ที่เน้นให้ความสำคัญกับลมและยังปรากฏอยู่จนปัจจุบันว่า “เป็นลม” คืออาการเจ็บป่วยที่คนไทยมักเรียกกันอยู่บ่อยๆ เมื่อไม่สบาย ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งของอาหารไทยที่จะเน้นให้มีรสชาติเผ็ดร้อนจากเครื่องเทศเพื่อขับลม ในขณะที่รสเค็มมีสรรพคุณรักษาเนื้อจึงเป็นอีกรสหนึ่งที่อาหารไทยจะมีรสชาติเค็มเป็นพื้นฐานเพราะเกลือ

²² กรุณาดูรายละเอียดได้จาก เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, *การแพทย์แผนไทยการแพทย์แบบองค์รวม*, หน้า 33-38, 78-80.

²³ ผึ้ง บัณฑิต ปาลเลกซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2549), หน้า 228. และดูเกี่ยวกับการนวดรักษาทุกโรคของชาวสยามใน ซิมอน เดอ ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุลาลูแบร์ราชอาณาจักรสยาม*, (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), หน้า 195.

รักษาสุขภาพจากคุณสมบัติเป็นกลางของมัน ในสมัยโบราณเครื่องปรุงสำคัญคือพริกกับเกลือ มีสองสิ่งนี้ก็ถือว่าปรุงกับข้าวได้แล้ว รสเผ็ดและเค็มจึงเป็นรสชาติพื้นฐานของอาหารไทยมาแต่ดั้งเดิม

ร่องรอยอันจิตจางของรสชาติในไทยศึกษา

แม้ว่าการศึกษาเรื่องรสชาติในทางสังคมและประวัติศาสตร์ของรสชาติในวงวิชาการไทยจะมีไม่มากนัก แต่ก็มี ความพยายามจะค้นหารสชาติอาหารในอดีตผ่านวิธีการศึกษาที่ไม่ใช่ประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วย นั่นคือการศึกษาด้วยการวิเคราะห์ภาษาและวรรณคดีไทยของสุจิตรา จงสถิตยวัฒนา เรื่องกาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย: อาหารกับอารมณ์สะเทือนใจ พบว่ามีคำและวลีพรรณนากลิ่นและรสชาติของอาหาร คือ ฉุนเฉียบร้อน รสร้อนแรง รสดีด้วยน้ำปลา โอชาจะหาไหน แหลมเลิศรส รสทิพย์หยิบมาโปรย รสครามครัน ของสวรรค์เสวยรมย์ กล่อมกล่อมเกลี้ยงกลม รสพิเศษ ฟุ้งปรากฏรสขึ้นหอม โอชารสกว่าทั้งปวง หวานชานทรวงใน โดยมีข้อสังเกตว่าผลไม้มีรสหวานเย็นและความหอม อันแตกต่างจากเครื่องคาวที่เน้นรสเผ็ดร้อน รุนแรง²⁴ แต่ปรากฏว่าพบคำที่แสดงถึงรสชาติของอาหารแค่อย่างเดียว คือ รสหวาน ซึ่งอาจจะสัมพันธ์กับความหวานขึ้นของความรักที่เป็นการแสดงอารมณ์ของกวี ในขณะที่รสชาติที่ดีและอร่อยน่าจะหมายถึงความถึง “กล่อมกล่อมเกลี้ยงกลม” แต่ก็ไม่รู้อยู่ที่ว่าประกอบด้วยรสทั้งสี่อย่างไร มีรสไหนนำรสไหนตาม การค้นหาร่องรอยของรสชาติในวรรณคดีที่น่าจะเป็นแหล่งสำคัญจึงอาจจะต้องพิจารณาหลายอย่าง เช่น จากเครื่องปรุงหลักที่ใช้ สื่อและสัญลักษณ์ที่ใช้ในการบรรยายซึ่งยังต้องหาร่องรอยที่มากกว่านี้ในการพิจารณารสชาติในอดีต

²⁴ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, “กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย: อาหารกับอารมณ์สะเทือนใจ” ใน สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (บก.), *รวมบทความวิจัย ย้ำใหญ่ใส่สารพัด: วัฒนธรรมอาหารไทย-เทศ* (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 119-122.

ในขณะที่การศึกษาถึงตำราอาหารร่วมสมัยจากตำราอาหารไทยของ ม.ล. เตียบ ชุมสาย และในสูตรอาหารไทยเว็บไซต์ปลาแดก พบว่าคำกริยาบอกรสอาหารเป็นคำชุดเดียวกันคือ จืด เค็ม เผ็ด เปรี้ยว และหวาน²⁵ ซึ่งปรากฏว่ามีไม่ครบทั้ง 4 รสชาติพื้นฐานของอาหารคือ เค็ม เปรี้ยว หวาน และขม คือขาดรสขม แต่มีรสเผ็ดเข้ามาด้วยอันเป็นลักษณะที่เชื่อว่าเป็นลักษณะสำคัญของอาหารไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารสชาติของอาหารแม้ว่าจะมีอยู่แต่ก็มักจะแสดงไม่ครบ อาจจะขึ้นกับความชอบและไม่ชอบ รวมทั้งการเป็นรสแทรกและรสรองจึงไม่ได้ถูกกล่าวถึงดังที่เกิดกับรสขมที่มีในอาหารไทยหลายตำรับแต่ไม่ได้รับการกล่าวถึง จึงเห็นได้ว่าแม้จะเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ร่วมสมัยก็ยังคงมีการละเลยหรือมีอคติกับรสชาติบางรสในกาลเทศะหนึ่งอยู่ มิพักกล่าวไว้ในอดีตที่ทิ้งหลักฐานมาถึงยุคสมัยเราก็เช่นกัน จึงเป็นสิ่งที่พึงระวังและถอดรหัสความหมายให้รอบด้านในการศึกษาประวัติศาสตร์ของรสชาติ

ในงานศึกษาทางประวัติศาสตร์จำนวนมากมักระบุถึงรสชาติอาหารของชนชั้นนำว่า นิยมรสชาตินุ่มนวลไม่จัด ดังที่สุนทรี อาสะโว้ย²⁶ ให้นิยามอาหารชาววังว่า

ลักษณะที่สำคัญของอาหารชาววัง นอกจากลักษณะพื้นฐานทั่วไปที่มีความใกล้เคียงกับอาหารของชาวบ้าน อาหารชาววังมีอัตลักษณ์ที่สำคัญอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์และความสดใหม่ของวัตถุดิบในการประกอบอาหาร มีกรรมวิธีในการทำที่ซับซ้อน ประณีต ต้องใช้เวลาและกำลังคนในการทำจำนวนมาก มีลักษณะของ

²⁵ สุนันท์ อัญชลินกุล, “คำแสดงโภชนลักษณะในตำราอาหารไทยของ ม.ล. เตียบ ชุมสาย และเว็บไซต์ปลาแดก”, ใน สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (บก.), *รวมบทความวิจัย ยำใหญ่ใส่สารพัด: วัฒนธรรมอาหารไทย-เทศ* (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 140.

²⁶ สุนทรี อาสะโว้ย, “กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววังก่อน พ.ศ. 2475”, *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 32 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม 2554), หน้า 88.

ความแปลกแตกต่าง ความวิจิตรบรรจง รวมถึงมีรสชาติที่นุ่มนวล ไม่เผ็ดมาก มีความกลมกล่อมเป็นหลัก คือมีศิลปะทั้งในแง่ของการ เป็นทั้งอาหารปากและอาหารตา (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

โดยไม่ทราบว่ายานี้มาจากไหน อ้างอิงจากหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ใด หรือกระทั่งมีทายาทชนชั้นสูงบางคนอ้างว่าอาหารในวังมี รสหวานนำ²⁷ จากความสามารถใช้น้ำตาลทรายราคาแพงจากชวามาเป็น เครื่องปรุงได้ในยุคอาณานิคม แต่ชาวบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองก็ มีน้ำตาลพื้นบ้านหลายชนิดเป็นเครื่องปรุงอาหารในชีวิตประจำวันได้อย่าง ไม่ขาดแคลน อาหารรสหวานของชาววังถ้ามีจริงก็คงไม่มีรสชาติที่แตกต่าง จากชาวบ้านมากนัก²⁸ แต่ทั้งหมดทั้งปวงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ทั้งหลายต่างก็ไม่มีข้อมูลเชิงประจักษ์จากอาหารโดยตรงในการยืนยัน มีแต่ การกล่าวอ้างจากคนที่เคยเกี่ยวข้องทางเชื้อสายกับชนชั้นสูงเท่านั้นที่มักใช้ เป็นหลักฐานอ้างอิงกัน เช่น ม.ล. เตียบ ชุมสาย ม.ล. เนือง นิลรัตน์ และ ม.ร.ว. ถนัดศรี สวัสดิวัฒน์ ที่มีชีวิตอยู่หลังการล่มสลายของระบอบ ราชธิปไตยแล้วเท่านั้น โดยปราศจากคำยืนยันของคนกินอาหารในวัง ร่วมสมัยอีกด้วย และไม่เคยมีการวิเคราะห์จากอาหารที่ปรุงขึ้นจากชาววัง ในยุคสมัยต่างๆ หรือการวิเคราะห์เครื่องปรุงอย่างละเอียดเพื่อหารสชาติ อาหารในบริบทของยุคสมัยให้เห็นเลย รสชาติอาหารชาววังที่แท้จริงจาก หลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงยังไม่ได้ถูกค้นพบ

²⁷ ในความเห็นของ ม.ร.ว. ถนัดศรี สวัสดิวัฒน์ ที่เขียนลง*ไทยรัฐ*ในฉบับวันที่ 2 กันยายน 2552 หน้า 24 ได้เสนอเหมือนตอบโต้กับความเข้าใจผิดอะไรบางอย่างว่า “แต่ที่หลายคนเข้าใจผิดคือ นึกว่าชาววังต้องกินหวาน ซึ่งไม่ใช่เลย” จึงน่าจะเป็นการแย้งกับความเข้าใจที่คนทั่วไปมีอยู่ อ้างจาก สุนทรী อาสะวีย์, “กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววังก่อน พ.ศ. 2475”, หน้า 88.

²⁸ โปรดดูรายละเอียดใน ชาติชาย มุกสง, “น้ำตาลกับวัฒนธรรมการบริโภครสหวานในสังคม ไทย พ.ศ. 2504-2539”, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

แต่หากพิจารณาภาพย์แห่งเครื่องควาหวานในบริบทการแพทย์แผนไทย จะเห็นได้ว่ารสชาติของอาหารนั้นมีความหมายเหมือนรสของยาในตำราการแพทย์แผนไทยจากแนวคิดการแพทย์ทฤษฎีธาตุว่าอาหารชนิดใดมีรสชาติใดใน 9 รส คือ ผาด หวาน เมาเบื่อ ขม เผ็ดร้อน มัน หอมเย็น เค็ม และเปรี้ยว มีคุณลักษณะเป็นคุณเป็นโทษกับร่างกายอย่างไรด้วยในภาพย์แห่งเครื่องควาหวานที่ว่า “หอมยี่หร่ารสร้อนแรง” นั้นเป็นการจำแนกคุณสมบัติของรสผ่านทฤษฎีธาตุว่ามีรสเผ็ดร้อน โดยการกินของคนสมัยก่อนจะใช้ “ทฤษฎีธาตุเจ้าเรือน” ในการจำแนกของกินว่าจะเหมาะสมกับสุขภาพอย่างไร ซึ่งรสร้อนมีคุณสมบัติขั้บลมดีเหมาะสำหรับคนธาตุลม เป็นต้น หรือ “ฟุ้งปรากฏรสที่หอม” นั้นคือรสหอมเย็น หรือรสน้ำที่เหมาะสำหรับคนธาตุไฟนั่นเอง

นอกจากนี้รสชาติของอาหารไทยทั้งสมัยโบราณแม้กระทั่งปัจจุบันนั้นเป็นรสชาติที่ซับซ้อนและซ้อนกันหลายรสในสำหรับเดียวกันและยังอุดมไปด้วยเครื่องเทศหรือเครื่องปรุงรสจนหารรสชาติเดิมที่เป็นธรรมชาติของวัตถุดิบหลักของอาหารไม่ได้ คือถือคติการปรุงให้รสวัตถุดิบจากธรรมชาติหายไป ถือว่าเป็นอารยะของอาหาร อันคล้ายคลึงกันกับอาหารของยุโรปสมัยโบราณและสมัยกลาง ทั้งหากพิจารณาในชุดอาหารที่กินร่วมกันแล้วมักจะเป็นอาหารปรุงให้มีหลากหลายรสตัดกันเองในแต่ละรายการมากกว่าจะคำนึงถึงรสชาติอาหารแต่ละรายการเป็นเอกเทศ นี่อาจจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่หารรสชาติหลักของอาหารไทยเป็นเรื่องยาก และหากดูจากงานของแต่ละคนแล้วก็เป็นกรกินพร้อมกันหลายอย่างตามสำหรับและเติมรสชาติอาหารเองบ้างในบางรายการ

อาหารไทยก่อนเข้าสู่สมัยใหม่ตอนต้นรัตนโกสินทร์นั้น เกิดจากการผสมผสานที่หลากหลายจากการต่อรองในราชสำนัก ตำราอาหารและรสชาติที่พอจะสืบค้นได้ปรากฏในภาพย์แห่งเครื่องควาหวาน ที่ทำให้เห็นว่าอาหารไทยนั้นรสชาติยังเป็นรสแบบอาหารยุคคลาสสิกและยุคกลางของยุโรปคือรสชาติของอาหารจะเกิดจากเครื่องปรุงที่เป็นเครื่องเทศหรือเครื่องปรุงแต่ง

รสชาติของอาหารมากกว่าจะเป็นรสชาติของตัววัตถุดิบหลักของจานที่เครื่องปรุงรสเข้ามามีบทบาททำให้ได้รสชาติที่แท้จริงของวัตถุดิบนั้น แต่อาหารไทยนั้นรสชาติเกิดจากการผสมผสานของรสชาติเครื่องปรุงและเครื่องเทศที่ปรุงจนกลบรสชาติของวัตถุดิบนั้น อาหารราชสำนักเช่นแกงมัสมั่นจะเห็นได้ชัดจากกาพย์ที่ว่า “มัสมั่นแกงแก้วตา หอมยี่ห่วยรสร้อนแรง” หรือ “ยำใหญ่ใส่สารพัด วางจานจัดหลายเหลือตรา รสดีด้วยน้ำปลา ญี่ปุ่น ล้าย้าชวนใจ”

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้ความเห็นในสยามรัฐเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2522 ว่าอาหารไทยนั้นเรียกว่า “กับข้าว” คือ อาหารที่ใช้เพื่อให้กินข้าวอันเป็นอาหารหลักให้ได้มาก กับข้าวไทยมีรสชาติเผ็ดจัดเค็มจัด เพื่อให้คนกินข้าวได้มาก กับข้าวพื้นฐานจึงมีรสเผ็ด รสเปรี้ยว และรสเค็ม เช่น น้ำพริกกินกับผัก เพราะความจัดของรสก็ทำให้กินข้าวได้มาก²⁹ รสชาติของอาหารก่อนการปฏิวัติ 2475 จากการสังเกตและประสบการณ์ของนายแพทย์ยงค์ ชุตินาเองก็เห็นว่ากับข้าวไทยนั้นรสจัดเพื่อให้กินข้าวได้มากๆ กินกับได้น้อยๆ และรสที่ถือว่าเป็นหลักคือ เค็มและเผ็ด³⁰

ความรู้และการตระหนักถึงโภชนาการก่อน 2475

พร้อมๆ กันกับกระบวนการสร้างภาวะความทันสมัยด้านวัฒนธรรมการกินอาหารของชนชั้นนำนั้น การกินตามหลักโภชนาการสมัยใหม่ก็ได้ถูกนำเข้ามาสู่สังคมไทยพร้อมกันกับกระบวนการปรับปรุงการแพทย์ของสังคมไทยที่หันไปรับรูปแบบของตะวันตกทั้งองค์ความรู้และวิธีการจัดการปัญหาสุขภาพอนามัยของคนในสังคมมาตั้งแต่การสร้างโรงพยาบาลศิริราชในปี พ.ศ. 2431 ดังนั้นองค์ความรู้เกี่ยวกับโภชนาการใหม่ที่เพิ่งก่อตัวขึ้น

²⁹ คึกฤทธิ์ ปราโมช, *คึกฤทธิ์พ่อครัวหัวป่าก* (กรุงเทพฯ: คริวบ้านและสวน, 2541), หน้า 5.

³⁰ กรุณาตุ ยงค์ ชุตินา, *ประมวลบทความของนายแพทย์ยงค์ ชุตินา* (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายแพทย์ยงค์ ชุตินา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2507).

ไม่นานในโลกตะวันตกก็ได้ถูกถ่ายทอดสู่สังคมไทย พร้อมกับการเรียนการสอนนักเรียนแพทย์ที่ศิริราช ดังปรากฏในตำราสอนนักเรียนแพทย์ “หนังสือแพรทิกัล ออฟ เมดดิซิน” ของนายแพทย์แฮน แอดดัมซัน ที่แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2439 ปรากฏเรื่องโรคที่เกิดจากการขาดสารอาหารคือโรคกระดูกอ่อน หรือ “โรคริกเกตซ์” (rickets) ที่อธิบาย “เหตุของโรคนี้นี้มักจะเบนขึ้นแก่คนที่จนๆ ซึ่งไม่มีอาหารบริบูรณ์ หรือที่อยู่นั้นโลโครอบขึ้นแฉะต่างๆ หรือเปียดยัดกันอยู่” และวิธีการรักษาโดยการบำรุงด้วยอาหารเป็นสำคัญ เช่น น้ำมันตับปลาและการเปลี่ยนที่อยู่ที่มีอากาศบริสุทธิ์ เช่น ตามทุ่งนา ทั้งยังกล่าวถึงความสำคัญของอาหารที่ทำให้ร่างกายปกติและแข็งแรงด้วย³¹ ซึ่งดูเหมือนจะแปลตามตำราตะวันตกมาตรงๆ เสียมากกว่า และยังไม่ได้กล่าวถึงความสำคัญของแสงแดดแต่อย่างใด อันหมายความว่าวิตามินดียังไม่มีการค้าพบ

ตำราการครัวสมัยใหม่อย่างแม่ครัวหัวป่าของคุณหญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์ นั้น ได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการสร้างต้นแบบของการครัวตำรับอาหารการกิน การจัดการบ้านเรือนและครัวของบ้านตามแบบสมัยใหม่ของชนชั้นสูงไทย และเผยแพร่อย่างจำกัดอยู่ในแวดวงชนชั้นสูงที่สามารถอ่านคู่มือดังกล่าวได้ และในหนังสือเขียนถึงการจัดบ้านและอาหารที่ต้องมีคนใช้ด้วย จึงชัดเจนว่ามีเป้าหมายอยู่ที่ชนชั้นสูงและผู้มีฐานะเป็นสำคัญ³² และหากดูจากยอดพิมพ์ก็จะเห็นว่าพิมพ์เป็นจำนวนน้อย และกว่าจะพิมพ์ซ้ำครั้งที่ 2 ก็ล่วงเข้าสู่ปี พ.ศ. 2470 ครั้งที่ 3 ในปี พ.ศ. 2486 แล้ว³³ จึงเห็นได้ว่าการแพร่หลายของความรู้แบบสมัยใหม่ของตำราเล่มนี้

³¹ แฮน แอดดัมซัน, *หนังสือแพรทิกัล ออฟ เมดดิซิน* (บางกอก: โรงพิมพ์พวกครุอเมริกัน, 1896 [พ.ศ. 2439]), หน้า 49-51.

³² กรรมาตุ เปลี่ยน ภาสกรวงษ์, *แม่ครัวหัวป่า*, (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545 [2451]).

³³ ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, “ถ้อยแถลงของผู้จัดพิมพ์”, ใน *เปลี่ยน ภาสกรวงษ์, แม่ครัวหัวป่า*. และดู สุนทรี อาสะโวทัย, “กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววังก่อน พ.ศ. 2475”.

คงไม่ได้กว้างขวางในหมู่มหาชนนัก

ในส่วนของการให้ความหมายต่ออาหารนั้นแม้ว่าจะปรากฏอย่าง
แจ่มชัดถึงการรับเอาคำอธิบายตามแนวโภชนาการสมัยใหม่ที่มองว่าอาหาร
เป็นธาตุทางเคมีที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย “จะไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่าอาหารใน
บางอย่างบางชนิด อันเป็นสิ่งของจำเป็นที่สมควรซึ่งจะบำรุงเลี้ยงชีวิต
ของเรา” ซึ่ง

อาหารนั้นควรจัดเป็นสามชนิดตามทางที่มา คืออาหารที่เกิด
จากต้นไม้ผักแลหญ้าจะเรียกว่าพฤกษาหารอย่าง 1 อาหารที่เกิดจาก
แร่ธาตุโหลจะเรียกว่าธาตุกาหารอย่าง 1 แลอาหารที่สืบมาแต่สัตว์
ปรามชาติจะเรียกว่าสัตว์าหารอย่าง 1 ดังเข้าสู่ขนมปังมันเผือก
ผลไม้ไปไม้แลผักต่างๆ นี้เป็นพฤกษาหาร เกลือแลน้ำเป็นธาตุกาหาร
เนื้อปลาฟองเนยนมเหล่านี้เป็นสัตว์าหาร [โดยอธิบายว่าการทำงาน
ของร่างกายต้องอาศัยอาหารบำรุงเลี้ยงเพื่อ] ที่จะให้มีการซ่อมแซม
ในสิ่งที่เสียไป แต่ต้องการความร้อนให้อบอุ่นอยู่ด้วยเหมือนกัน...
อาหารจึงได้แบ่งเป็นสองวรรคฤาประเภทจะเรียกว่ามังษะกรรตดา
สิ่งทีทำให้เกิดรูปเป็นเนื้อ อีกรวรรคหนึ่งจะเรียกว่าอุษมะปะธาตาลีง
ซึ่งให้เกิดความร้อน อาหารทั้ง 2 วรรคนี้บำรุงความประชุมแต่ง
ร่างกายของเราอยู่³⁴

ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าแม้จะอธิบายตามหลักเคมีของธาตุอาหาร
และอ้างถึง “ท่านศาสดาไลบิคผู้แปรธาตุชาติเยรมันอันมีชื่อเสียงปรากฏ”³⁵
ก็ตาม แต่ยังไม่ใช้โภชนาการเป็นหมู่ชัดเจน ซึ่งความรู้เกี่ยวกับโภชนาการ
สมัยใหม่ที่มีการแบ่งหมู่ธาตุอาหารเป็น โปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน
เกลือแร่ และวิตามิน เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2460³⁶

³⁴ เปลียน ภาสกรวงษ์, แม่ครัวหัวป่าก์ (เล่ม 2), หน้า 2-9.

³⁵ เปลียน ภาสกรวงษ์, แม่ครัวหัวป่าก์ (เล่ม 2), หน้า 9.

³⁶ “กินเพื่ออยู่”, แดงการณสารานมสุข, เล่ม 1 อันดับ 9 (กันยายน 2468), หน้า 622-629.

นอกจากนี้ยังมีการจำแนกวิตามินเป็นอาหารพิเศษนอกเหนือจากธาตุอาหารอื่นและน้ำ ทั้งนี้ “เพื่อบำรุงเลี้ยงให้เจริญและเป็นสุขปราศจากโรคร้าย อาหารพิเศษนี้เรียกว่าวิตามิน (vitamins) ซึ่งมีอย่างน้อย 3 ชนิด ก.ข.ค.” หรือ A, B1 และ C นั่นเอง³⁷

ขณะเดียวกันการกินอาหารได้กลายเป็นประเด็นสำคัญทางการแพทย์และการสาธารณสุขของรัฐไทยอย่างเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะความตื่นตัวเกี่ยวกับโรคขาดสารอาหารอย่างเห็บขาที่เป็นปัญหาสัมพันธ์โดยตรงกับการกินข้าวอันเป็นทั้งอาหารหลักและสินค้าออกของคนไทยได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ในวารสารการแพทย์และประกาศของกรมสาธารณสุขได้ปรากฏความรู้และความเข้าใจเรื่องโรคเห็บขาอยู่ประจำหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ในปี พ.ศ. 2463 นายแพทย์เอ็ม. คาร์ทิว ที่ปรึกษากกรมสาธารณสุขได้กล่าวถึงโรคเห็บขาว่าเป็นโรคที่ขาดธาตุธาตุสำคัญ (Deficiency disease) คือขาด “วิตามินหรือวัตถุเพิ่มเติมเฉพาะอาหารเรียกว่าวิตามิน ข. (vitamine B.) หรือวัตถุเฉพาะแก่โรคเห็บขา” โดยสาเหตุของโรคเกิดจากการกินข้าวขัดขาวจากโรงสีไฟที่มาแทนการกินข้าวซ้อมมือซึ่งมีเปลือกแก่เห็บขาอยู่น้อย และเพิ่งเปลี่ยนมาราว 30 ปีที่ผ่านมาในหมู่คนจนที่มีอาหารอื่นให้กินแทนน้อย ถึงแม้ว่าสาเหตุของการเกิดโรคเห็บขาจะมีแพทย์ทั่วโลกเห็นพ้องว่าเกิดจากการกินข้าวขัดขาวที่ขัดเอาวิตามินออกจากข้าวไป แต่ก็มีอีกหลายความเชื่อในยุคนี้ถึงสาเหตุการเกิดโรค อาทิ เชื่อว่าเกิดจากการกินข้าวของชาวตะวันออก เกิดจากวัตถุสำคัญเฉพาะอาหาร เช่น ไนโตรเจนฟอสเฟตหรือเกิดจากบัคเตเรีย³⁸ เป็นต้น

³⁷ ดำรงแพทยคุณ, นายพันเอกพระยา (เซ็น พุทธิแพทย์), *เรื่องอาหาร* (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์โทพระเทพวิทย์เสถียร (เพื่อน โทมหลวงนิช)) (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2470), หน้า 17.

³⁸ เอ็ม. คาร์ทิว, “ลัทธิปัจจุบันกล่าวถึงเหตุและการบำบัดโรคเห็บขาในประเทศสยาม”, *จดหมายเหตุทางแพทย์*, เล่ม 3 (สิงหาคม 2463), หน้า 37-62.

ความไม่ลงรอยกันในการอธิบายการเกิดโรคเหน็บชายังเกิดการขัดแย้งกันตลอดทศวรรษนี้ ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2468 มีบทความสองชิ้นที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้ไม่เชื่อว่าโรคเหน็บชาเกิดจากการ “ขาดวิตามิน” คือวิตามิน “แต่บางคนมั่นใจว่าเกิดแต่พิษในข้าว”³⁹ ส่วนในเอกสารของทางการที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งได้พยายามแก้ต่างไม่ให้ข้าวซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของสยามเป็นจำเลยการเกิดโรคเหน็บชาอย่างแข็งขัน เพราะกลัวว่าจะกระทบกับการผลิตและส่งออกข้าวของไทย⁴⁰ แต่พอล่วงถึงทศวรรษ 2470 แล้วการเกิดโรคเหน็บชาปรากฏให้เห็นในประเทศสยามอยู่บ้างในเขตที่ปลูกข้าวและมีโรงสีข้าวขนาดใหญ่ตั้งอยู่ แต่ปรากฏว่ามีวิตามินสกัดรักษาโรคนี้แล้ว ดังปรากฏว่าชาวบ้านแถบองครักษ์ที่ยากจนกินปลายข้าวจากโรงสีไฟอยู่นานจึงเป็นโรคเหน็บชา ทางกรมสาธารณสุขได้รักษาโดยให้กินข้าวซ้อมมือและให้ “วิตามินบี เอ็กสแตร์ค” แจกผู้ป่วยกินมื่อละ 1 ซ้อนควา⁴¹ จึงทำให้ความรู้เกี่ยวกับโรคเหน็บชาว่าเกิดจากการขาดสารอาหารชัดเจนขึ้นจนไม่มีข้อถกเถียงอีก ทั้งยังทำให้องค์ความรู้ด้านโภชนาการเกี่ยวกับโรคขาดสารอาหารได้รับการยอมรับมากขึ้นด้วย แต่ไม่แพร่หลายไปสู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง

แต่แนวคิดโภชนาการใหม่ไม่ได้ถูกยอมรับเข้าไว้ในตำราอาหารของชนชั้นสูงหรือแพร่หลายถึงความสำคัญของอาหารเพื่อสุขภาพมากนัก ดังปรากฏว่า แม้แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วและการรณรงค์อาหารกำลังทำกันอยู่อย่างครึกโครม แต่การพิมพ์ตำรับสายเยาวภาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท องค์อุปถัมภ์โรงเรียนสายปัญญาขึ้นมาครั้งแรกในปี พ.ศ. 2478 และพิมพ์ซ้ำอีกในปี พ.ศ. 2482 โดยสุนทรี อาสะไวย์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อาจจะมีจุดประสงค์ที่

³⁹ “บทบรรณาธิการ”, *แถลงการณ์สาธารณสุข*, เล่ม 1 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2468), หน้า 207.

⁴⁰ *ที่ระลึกสยามรัฐพิธีถวัลย์ราชสมบัติ พ.ศ. 2468* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 136-137.

⁴¹ “รายงานเรื่องโรคเหน็บชาที่องครักษ์”, *แถลงการณ์สาธารณสุข*, ฉบับที่ 4 ฉบับที่ 6 (มิถุนายน 2471), หน้า 801-802.

ต้องการรักษาวัฒนธรรมอาหารชนชั้นสูงที่มีอยู่มิให้สูญหาย โดยเป็นปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ขณะเดียวกันก็เป็นการสืบทอดและปรับปรุงตำรับอาหารดั้งเดิมของไทยให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่กำลังมีความเปลี่ยนแปลง⁴² ก็ได้ให้ความสำคัญกับ “โอซารส” มากกว่าความสนใจถึงคุณประโยชน์ของอาหารดังที่กล่าวถึงวิธีการล้างไก่ เปิดและห่านว่า “ถ้าตัดเป็นชิ้นแล้วไม่ควรล้างเลย เพราะเหตุว่าน้ำเลือดซึ่งตกจากเนื้อและกระดูกนั้นคือโอชะและประโยชน์ที่ร่างกายต้องการ”⁴³ ซึ่งไม่ต่างจากตำราแม่ครัวหัวป่าก์ที่ให้ความสำคัญกับการทำอาหารให้มี “โอซารส” อันดีเพื่อความสุขของตนเองและความสำราญของผู้อื่น มากกว่าจะเน้นคุณค่าของอาหารต่อร่างกาย ถึงแม้จะมีกล่าวถึงไว้เช่นกัน แต่ดูเหมือนจะเป็นการแปลมามากกว่าจะเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของโภชนาการแบบวิทยาศาสตร์อย่างจริงจัง⁴⁴

การปฏิวัติ 2475 กับการปฏิวัติด้านอาหารการกิน

“รากฐานแห่งความเจริญของประเทศชาติอยู่ที่คนและกำลังคน แม้การศึกษาอบรมจะดี การคมนาคมสะดวก การอุตสาหกรรมจะก้าวหน้า แต่พลเมืองออดแอต อ่อนแอไข้โรค ทำงานหนักไม่ได้ อายุสั้น ความเจริญที่แท้จริงย่อมเป็นของเราไม่ได้ วิทยาศาสตร์ปัจจุบันบอกกับเราว่า สิ่งบกพร่องเหล่านี้จะแก้ไขได้ด้วยอาหารการกิน ขณะนี้เราอยู่ในระหว่างระยะของการปฏิวัติ ดังนั้นจึงขอให้เราปฏิวัติในเรื่องอาหารการกินของประชาชนด้วยอีกประการหนึ่ง”
ยงค์ ชุตินา, ทำไม่ต้องปฏิรูปอาหารการกินของชาติ?, หน้า 37

⁴² สุนทรี อาสะโวทย์, “กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววังหลัง พ.ศ. 2475”, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 32 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2554), หน้า 149.

⁴³ ตำรับสายยาวภา บอกวิธีปรุงอาหารคาวหวาน. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุนทรจางนา (สว่างวงษ์ สาลักษณ์) พระนคร: กรุงสยามการพิมพ์, 2514), หน้า 14.

⁴⁴ เปลี่ยน ภาสกรวงษ์, แม่ครัวหัวป่าก์ (เล่ม 2), หน้า 3.

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะราษฎรได้มีนโยบายด้านสาธารณสุขชัดเจนที่จะแก้ไขปัญหาสาธารณสุขที่กำลังเป็นปัญหาของสังคมไทยขณะนั้น โดยได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 6 ชุดเพื่อศึกษาและนำเสนอโครงการแผนงานในการแก้ปัญหา โครงการอาหารของชาติเป็นโครงการหนึ่ง que เริ่มประชุมคณะกรรมการที่แต่งตั้งขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 และต่อมาได้เสนอเป็นโครงการอาหารของชาติและนำมาสู่การจัดตั้ง “กองส่งเสริมอาหาร” ขึ้น ซึ่งเห็นว่าเป็นการดำเนินนโยบายที่มีเป้าหมายและแผนการชัดเจนและตั้งใจจริงที่จะแก้ไขปัญหาสุขภาพของประชาชนด้วยการปฏิวัติสุขภาพลักษณะของคนไทยให้อยู่ดีกินดีขึ้น⁴⁵

ระบอบการเมืองใหม่ได้ให้ความสนใจกับการสร้างคุณภาพของประชากรเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศ โดยพยายามโยงให้เกิดการปฏิวัติด้านอาหารการกินของประชาชนขึ้นด้วยหลังจากปฏิวัติทางการเมืองการปกครองสำเร็จแล้ว เนื่องจากความเจริญของประเทศในแผนการปกครองใหม่ต้องการกำลังคนที่แข็งแรงจากการกินอาหารที่ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน⁴⁶ ซึ่งในการนี้การแพทย์สมัยใหม่และการสาธารณสุขก็กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐ⁴⁷ และรัฐบาลมีนโยบายในการที่สร้างให้รัฐไทยกลายเป็น “รัฐเวชกรรม” มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477⁴⁸ ปีเดียวกันกับการเริ่มงานโภชนาการ ซึ่งก็มีผลให้การแพทย์และการสาธารณสุขได้ขยายตัวและกลายเป็นสถาบันทางสังคมและสถาบันผลิตความรู้เกี่ยวกับสุขภาพ

⁴⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.27/9 เรื่อง รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาการสาธารณสุขและการแพทย์ (6 ธันวาคม 2478-12 เมษายน 2480).

⁴⁶ ยงค์ ชูติมา, “ทำไมต้องปฏิรูปอาหารการกินของชาติ?”, ใน *ประมวลบทความของนายแพทย์ยงค์ ชูติมา* (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายแพทย์ยงค์ ชูติมา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2507), หน้า 37.

⁴⁷ ดูรายละเอียดใน ชาติชาย มุกสง, “วาทกรรมทางการเมืองแพทย์กับนโยบายการสร้างชาติสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487)”, *สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 17, 1, (2548): หน้า 90-111.

⁴⁸ ดูรายละเอียดใน ทวีศักดิ์ เมือกสม, *เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

และเข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยอย่างยิ่งในเวลาต่อมา

“กินกับมากๆ กินข้าวมากพอควร”

อุดมคติการกินในยุคการเมืองใหม่

นายแพทย์ยงค์ ชูติมา (ปรากฏในเอกสารบางแห่งชื่อนายแพทย์ยั้งฮั่ว ก่อนจะเปลี่ยนชื่อ) ผู้มีบทบาทริเริ่มสำคัญในงานด้านโภชนาการได้เขียนถึงการเกิดขึ้นของความรู้เรื่องการกินที่มีต่อสุขภาพเอาไว้ในปี พ.ศ. 2482 ว่า “กินอย่างไรจึงจะดีนี้ ความรู้ในเรื่องนี้ชั้นเดิมคับแคบมากเพิ่งจะมาแพร่หลาย กว้างขวางขึ้นก็เมื่อไม่ถึง 20 ปีมานี้เองและเพิ่งจะมาตื่นตัวขึ้นในประเทศไทย ก็ในยุคนี้”⁴⁹ จากประสบการณ์ทำงานของนายแพทย์ยงค์เองที่เป็นผู้ริเริ่มงานส่งเสริมอาหารขึ้นขณะดำรงตำแหน่งนายแพทย์ตรวจการสาธารณสุข ได้เล่าถึงความพยายามบุกเบิกงานด้านอาหารขึ้นอีกแขนงที่ตนเองเริ่มจะติดต่อกับ ดร. ตั้ว ลพานุกรม มาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งต่อมา ดร. ตั้ว กลายเป็นคนสำคัญในคณะราษฎรที่ให้ความสนับสนุนงานด้านโภชนาการของกรมสาธารณสุขมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 โดยได้ติดต่อกับ องค์การอนามัยแห่งสันนิบาตชาติ เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ของอารยประเทศด้วย แต่ในระยะแรกการดำเนินงานมีอุปสรรคให้ล่าช้าบ้าง แต่ก็ปรากฏการรณรงค์ด้วยการพูดทางวิทยุเน้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการกินเพื่อให้มีสุขภาพดี⁵⁰

งานด้านโภชนาการเริ่มปรากฏเป็นรูปเป็นร่างของความคิดที่จะดำเนินงานต่อสาธารณชนก็ย่างเอาในปี พ.ศ. 2479 ได้มีบทความรณรงค์

⁴⁹ กรมสาธารณสุข, กระทรวงมหาดไทย, *อาหารของเรา* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2482), หน้า 12.

⁵⁰ ยงค์ ชูติมา, “ประวัติการอาหารในประเทศไทย”, ใน *ประมวลบทความของนายแพทย์ยงค์ ชูติมา*, หน้า 2.

เกี่ยวกับการกินใช้แพร่กระจายตามสื่อมวลชนถึงการกินตาม “อนามัยแผนใหม่แบบสร้างสม” โดยการใช้วิธี “โปรปะกันดาอย่างแรง” ให้คนไทยตื่นตัวและสนใจเรื่อง “การบริโภคอาหารดีถูกส่วนครบธาตุ” อาทิ การชูคำขวัญ “กินกับมากๆ กินข้าวมากพอควร⁵¹” แทนคติโบราณที่ให้ “กินข้าวมากๆ กินกับน้อยๆ” รวมทั้งการบริหารร่างกายและการหย่อนอารมณ์ตามหลักอนามัย เพราะคนไทยมีอาหารอุดมสมบูรณ์ในการกินก็จริง แต่การกินของคนไทยยังต้องการการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทางกรมสาธารณสุขจึงได้วางแผนตั้งกองส่งเสริมอาหารขึ้นเพื่อแนะนำการกินที่ถูกต้องกับประชาชน⁵²

หลังการดำเนินงานจัดตั้งหน่วยงานใหม่เพื่อรับผิดชอบด้านการส่งเสริมการกินตามหลักโภชนศาสตร์เพื่อแก้ปัญหาโภชนาการอย่างจริงจังจึงได้ดำเนินมาประมาณ 4 ปีจนถึงปี พ.ศ. 2481 จึงมีการตั้งองค์การส่งเสริมอาหารขึ้นเป็นพิเศษในกรมสาธารณสุขโดยมีนายแพทย์ยงค์ ชูติมา เป็นหัวหน้ารับผิดชอบ ก่อนจะดำเนินการเสนอตั้งหน่วยงานขึ้นมาทำหน้าที่ในการดูแลและแนะนำการกินของประชาชนให้ถูกต้องตามหลักการแพทย์และการสาธารณสุขเป็นการเฉพาะตามหลักบริหารราชการ เนื่องจากปัญหาว่าด้วยการกินที่ทำให้เกิดโรคขาดสารอาหารมีความรุนแรงมาก ดังปรากฏในคำ “ปรารภ” ถึงเหตุผลในการตั้งกองส่งเสริมอาหาร (Division of Nutrition) ที่ว่า “เนื่องจากความอ่อนแอของพลเมือง และความไม่เติบโตสูงใหญ่ให้สมส่วนของพลเมืองหนุ่ม ก็มีการบกพร่องธาตุสำคัญแห่งอาหารเป็นสาเหตุ ฉะนั้นกิจการแพทย์และการสาธารณสุขแผนปัจจุบัน จึงต้องอาศัยวิชาอาหารการบริโภคเป็นรากเป็นฐาน”⁵³

⁵¹ ยงค์ ชูติมา, “สยามก้าวหน้าและอนามัยแผนใหม่”, ใน *ประมวลบทความของนายแพทย์ยงค์ ชูติมา*, หน้า 9-19.

⁵² วิณะ วีระไวทยะ และ ส่าง ตามาพงษ์, *วิวัฒนาการงานโภชนาการ* (นนทบุรี: กองโภชนาการ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2545).

⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, (2) สร. 0221.27/10 เรื่อง *โครงการส่งเสริมอาหารของชาติ (5 กรกฎาคม 2581)*, หน้า 5.

ต่อมาเมื่อการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งที่ 34/2481 ในวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2481 ได้พิจารณาเรื่องดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่า “ที่ประชุมรับหลักการ และส่งให้กระทรวงการคลังพิจารณาต่อไป”⁵⁴ หลังจากกระทรวงการคลังพิจารณาแล้วก็เห็นควรอนุมัติให้จัดตั้งขึ้นได้ จึงได้จัดตั้งกองส่งเสริมอาหารขึ้นในกรมสาธารณสุข ซึ่งขณะนั้นสังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ดังปรากฏในพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานและกรมในกระทรวงมหาดไทย (ฉบับที่ 12) พ.ศ. 2482 ลงวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2482⁵⁵ โดยได้ตั้งกองส่งเสริมอาหารแบ่งเป็น 3 แผนก คือ แผนกกลาง แผนกตำรา และแผนกค้นคว้า และมีนายแพทย์ยงค์ ชูติมา เป็นหัวหน้ากองที่เอาจริงเอาจังกับเรื่องนี้มากกว่าทศวรรษต่อมา แสดงให้เห็นถึงความเอาจริงเอาจัง

โปสเตอร์รณรงค์การกินอาหารที่ถูกส่วน
ครบธาตุ สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2481-2487)

ของรัฐบาลในระบอบใหม่ที่จะปฏิวัติ
การกินของประชาชนให้อยู่ดีกินดี
เพื่อจะเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติ
ตามอุดมคติของรัฐบาลในระบอบ
รัฐธรรมนูญที่ต้องการเปลี่ยนแปลง
ประเทศในหลายด้านด้วยกัน

รสชาติของอาหารหลังการ
ปฏิวัติ 2475 นั้นจะไม่เน้นรสชาติและ
สำหรับหรือการปรุงที่หรูหราเท่ากับ
คุณค่าทางโภชนาการที่จำเป็นต่อการ
สร้างร่างกายพลเมืองไทยให้แข็งแรง
เพื่อสร้างชาติให้เจริญก้าวหน้า การกิน
อาหารหายาก หูรุกราคาแพง การ
ประติดประต่อที่พิถีพิถันให้อาหารส

⁵⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, (2) สร. 0221.27/10 เรื่อง โครงการส่งเสริม
อาหารของชาติ (5 กรกฎาคม 2581), หน้า 12.

⁵⁵ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 (25 ธันวาคม 2482): 2044-2050.

ของชนชั้นสูง และการกินเพื่ออยู่แบบไม่ใส่ใจกับสุขภาพของชนชั้นล่าง ไม่ใช่การกินในอุดมคติของระบอบใหม่ จึงต้องปฏิวัติการกินอาหารให้แสดงถึงความเท่าเทียมกันภายใต้ระบอบการเมืองใหม่ การกินอาหารไม่ได้ถูกมองว่าเป็นเรื่องของสนองตอบความต้องการของปัจเจกชนเท่านั้น แต่การกินเป็นไปเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมคือชาติด้วย ดังนั้นการกินตามหลักโภชนาการใหม่เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชาติจึงเป็นอุดมคติใหม่ของการกินในสังคมไทย

การสร้างจิตสำนึกพลเมืองใหม่ด้านการกินด้วยวิธีการ “โปรประกันดาอย่างแรง”

เมื่อได้จัดตั้งกองส่งเสริมอาหารขึ้นแล้วก็ได้ดำเนินงานเกี่ยวกับการกินในด้านสุขภาพหลายอย่าง และที่สำคัญก็คือ การเผยแพร่ความรู้ด้านอาหาร การกินที่ถูกหลักโภชนาการ (คำว่าโภชนาการถูกใช้ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา) ผ่านหลักสูตรการเรียนการสอนนักเรียนในสถาบันการศึกษา และมีการรณรงค์ทางวิทยุกระจายเสียงและสื่อสิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์ การจัดประกวดการทำอาหาร เป็นต้น เพื่อให้ประชาชนหันมากินอาหารตามหลักโภชนาการใหม่⁵⁶ ซึ่งทางหน่วยงานที่รับผิดชอบก็คือกองส่งเสริมอาหารเอง ก็อยากให้ประชาชนทำตามคำแนะนำของรัฐในเรื่องนี้ โดยยกเอาเหตุผลว่า “เพราะฉะนั้นถ้าเราทำไม่ประสงค์จะให้เกิดความเจ็บไข้ขึ้นแก่ตนเองและญาติพี่น้องร่วมชาติแล้วประการที่หนึ่งที่สำคัญยิ่งก็คือ ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลปฏิบัติ จัดทำทุกสิ่งตามคำแนะนำชักชวนและร้องขอด้วยความเต็มใจที่สุด”⁵⁷

⁵⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, (2) สร. 0221.27/10 เรื่อง โครงการส่งเสริมอาหารของชาติ (5 กรกฎาคม 2581), หน้า 6.

⁵⁷ กรมสาธารณสุข, กระทรวงมหาดไทย, อาหารของเรา, หน้า 8.

ในกระบวนการนั้น รัฐบาลได้ใช้วิธีการประชาสัมพันธ์อุดมการณ์ของรัฐแบบใหม่ๆ ผ่านช่องทางการสื่อสารสมัยใหม่ที่กำลังขยายตัวและได้รับความสนใจจากมวลชนอย่างมหาศาลอยู่ในขณะนั้น อย่างเช่น การใช้วิทยุกระจายเสียงที่เกิดขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองและเป็นช่องทางที่สำคัญมากสำหรับการเผยแพร่เรื่องโภชนาการและอาหารการกิน (ถึงกับในยุคต่อมามีตำราอาหารทางวิทยุพิมพ์ออกขายหลังออกอากาศทางวิทยุ) และบางครั้งบทบรรยายทางวิทยุจะตีพิมพ์ในวารสารและสิ่งพิมพ์ด้วย ดังปรากฏในประมวลบทความของนายแพทย์ยงค์ ชูติมา นั่นเอง ภาพยนตร์ที่ก่อนหน้านี้จะอยู่ในแวดวงคนชั้นสูงแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็เข้าถึงประชาชนทั่วไปมากขึ้น รวมถึงสิ่งพิมพ์ที่ผลิตให้เข้าใจได้ง่ายอย่างโปสเตอร์หรือใบปลิวต่างๆ และยังรวมถึงสื่อที่เกิดขึ้นในภาวะความทันสมัยที่เผยแพร่ในหมู่ผู้มีความรู้ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราความรู้ งานวรรณกรรม เป็นต้น

งานตำราหรือการเผยแพร่ความรู้ทางอาหารและการกินเพื่อบำรุงสุขภาพได้พิมพ์ขึ้นหลายเล่มในทศวรรษ 2480 ที่งานโภชนาการเริ่มจะตั้งมั่นขึ้นมาเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ที่ขยายตัวอย่างยิ่งในสังคมไทยเช่นกัน การพิมพ์ตำราเล่มสำคัญคือ “อาหารของเรา” ของกรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย ได้พยายามนำเสนอว่า “อาหารเป็นพื้นฐานของสุขภาพถ้าได้จัดให้ได้กินดีก็จะอยู่กันด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วยจะลดน้อยลงได้ไม่เจ็บง่ายตายง่ายและร่างกายก็จะสมบูรณ์แข็งแรง สามารถทำประโยชน์ได้เอนกประการทั้งแก่ตนเองและประเทศชาติ”⁵⁸ ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนังสือที่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความชัดเจนในงานโภชนาการอย่างมาก และได้เผยแพร่ให้เด็กและเยาวชนด้วย เพราะในเล่มมีรูปลายเส้นของอาหารไว้สำหรับเด็กได้ระบายสีเองด้วย นอกจากนี้ก็ยังได้พิมพ์ “ตำราอาหารจากถั่วเหลือง” ขึ้นในงานฉลอง

⁵⁸ กรมสาธารณสุข, กระทรวงมหาดไทย, *อาหารของเรา*, คำนำ.

รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2482 เพื่อชักชวนและส่งเสริมให้ประชาชนหันมานิยมบริโภคถั่วเหลืองซึ่งเป็นอาหารโปรตีนที่สำคัญ⁵⁹ หรือการเสนอถึงความสำคัญของวิตามินที่เป็นเสมือนยาอายุวัฒนะเพื่อการมีสุขภาพดีและชะลอความชราในหนังสือชื่อ “อายุวัฒนะด้วยอาหาร”⁶⁰ กระทั่งปลายทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา ก็มีความนิยมพิมพ์เรื่องโภชนาการเป็นหนังสือที่ระลึกในงานศพควบคู่กับตำราอาหารที่นิยมจัดพิมพ์มาก่อนหน้านั้น

โดยปัญหาเร่งด่วนของสมัยนั้นก็คือ การกินอาหารโปรตีนน้อย จึงทำให้เกิดการส่งเสริมให้กินอาหารโปรตีนขึ้นในทศวรรษ 2480 ซึ่งหนังสือเล่มสำคัญที่ให้ความสำคัญในการให้เพิ่มการบริโภคโปรตีนอย่างมาก ส่วนการบริโภคอาหารอย่างอื่นไม่ใช่ถูกมองว่าเป็นปัญหาเร่งด่วน ก็คือเรื่อง “เพิ่มกำลังของชาติโดยอาหารการกินตามหลักวิทยาศาสตร์” ดังที่เขียนเอาไว้ว่า

เพื่อความเข้มแข็งแห่งกำลังของชาติ เพื่อทวีจำนวนพลเมือง เพื่อลดอัตราตายและความก้าวหน้า ข้าพเจ้าว่าถึงเวลาอันสมควรแล้วที่ประชาชาติไทยจักต้องลบล้างประเพณีโบราณต่างๆ ซึ่งถ่วงความเจริญของประเทศชาติบ้านเมือง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเลิกขนบธรรมเนียมโบราณ ซึ่งบังคับให้เรา กินข้าวมากๆ กินกับน้อยๆ ตอนนี้ไปขอให้เปลี่ยนเป็น “กินข้าวพอควร กินกับมากๆ “กับในที่นี้หมายความว่าเนื้อสัตว์ต่างๆ ไช้, ปลา, ถั่ว, กุ้ง ไม่ใช่ใช้น้ำพริกหรือแกงเผ็ด”⁶¹

⁵⁹ กรมวิทยาศาสตร์, กระทรวงเศรษฐการ, ตำราอาหารจากถั่วเหลือง (พระนคร: กระทรวงเศรษฐการ, 2481), (เอกสารพิเศษของกรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงเศรษฐการออกในงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2481).

⁶⁰ วิบูลย์อายุเวท, พระยา, อายุวัฒนะด้วยอาหาร (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิรันดร์, 2490).

⁶¹ ยงฮั่ว ชิวเจริญวงศ์, เพิ่มกำลังของชาติโดยอาหารการกินตามหลักวิทยาศาสตร์ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2479), หน้า 9.

การส่งเสริมให้เพิ่มการบริโภคอาหารโปรตีนได้ทำกันอย่างเข้มข้น และจริงจัง จนถึงกับมีลัทธิโปรตีนนิสม์เพื่อการสร้างชาติขึ้น⁶² โดยนายแพทย์ ยงค์ ชูติมา เห็นว่า “ไทยเราต้องการลัทธิโปรตีนนิสม์ (Proteinism) เพื่อ การสร้างชาติ” และเสนอว่าถั่วเหลืองพืชมหัศจรรย์เหมาะสมเป็นแกนแห่ง ลัทธิโปรตีนนิสม์⁶³ และการส่งเสริมการกินโปรตีนก็เป็นภารกิจหลักของ การแก้ปัญหาทางโภชนาการของไทยมาตลอด

นอกจากนั้น งานปฏิวัติด้านอาหารการกินเป็นงานยากแต่ก็มีเจตนา แน่วแน่ที่จะทำเพื่อชาติ ดังปรากฏว่าหน่วยงานนี้ต้องดำเนินงานโดยมี อุดมคติด้วย

...ในการเริ่มงานใหม่และงานอันสำคัญให้แก่ประเทศชาติ เช่นงานส่งเสริมอาหารให้ประชากรปฏิวัติลัทธิการบริโภคจากเลวมา เป็นดีหรือค่อนข้างดีขึ้นตามหลักวิทยาศาสตร์นั้น ทางกองบริโภค สงเคราะห์จำเป็นต้องวางหลักอุดมคติไว้ให้สูงพอควรเพื่อเป็นตาม เจตนาอันแรงกล้าของบรรดาผู้ที่มีความสนใจและมีความรู้ในวิชา บริโภคนศาสตร์และเพื่อก่อประโยชน์อันใหญ่หลวงให้แก่พลานามัย ของชาติ⁶⁴

⁶² ดูรายละเอียดใน ก้องสกุล กวินวิฑูล, “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487”, (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 89-92.

⁶³ ยงค์ ชูติมา, *ประมวลบทความ*, หน้า 55-56.

⁶⁴ ยงค์ ชูติมา, *บริโภคนศาสตร์สังเขปและสูตรอาหารต่างๆ*, (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงาน ฉาปนกิจศพ นายศิริ ธรรมารักษ์ ณ วัดพลับพลาไชย จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2492, พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2492), หน้า 37-38.

กินดีกินเพื่อชาติและอนามัยต้องไม่กินรสจัด

“การกินดีคือกินกับมาก กินไม่เผ็ดจัด กินข้าวแต่พอควรย่อม บำรุงรักษาสุขภาพไว้ได้ดี การกินเลว เช่น การกินข้าวมาก กินกับน้อย แลกินเผ็ดจัด ย่อมทำให้ป่วยง่าย ตายเร็ว”⁶⁵

นอกจากบริโภคนิสัยของการกินที่กินข้าวมากกินกับน้อยต้องแก้เป็น กินกับข้าวมากขึ้นกินข้าวน้อยลง กับข้าวต้องมีเนื้อ ผักและผลไม้อย่างถูก ส่วนครบธาตุแล้ว การกินไม่เป็นมือเป็นเวลา กินจุบกินจิบ ก็ต้องแก้ให้กิน เป็นมือชัดเจน “เราต้องกินดี กินเป็นเวลา และรู้จักคุณค่าของอาหารต่างๆ ไม่ใช่กินเพื่ออิมแต่กินเพื่ออนามัย”⁶⁶ อีกเรื่องหนึ่งที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน และสำคัญไม่แพ้กัน คือรสชาติอาหารที่ยังไม่ถูก “หลักโภชนศาสตร์” โดยนายแพทย์ยงค์ ชูติมา เห็นว่า “สิ่งขรุส เช่น พริก หอม กระเทียม พริกไทย และเครื่องเทศต่างๆ ไม่จำเป็นต่อร่างกาย ไม่ควรหัดรับประทาน สิ่งเหล่านี้เป็นปริมาณมากๆ ทุกๆ วัน เพราะเป็นการเฝ้าและรบกวนท้อง และลำไส้”⁶⁷ เสนอว่าให้ควรกินแต่เล็กน้อยเพื่อช่วยให้อาหารโอหารสยั้งขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็มีโทษต่อร่างกายหากกินมากจนก่อให้เกิดอาหารร้อนไหม้ ของทางเดินอาหารได้ จึงไม่ควรหัดให้เด็กกินของเผ็ด ของร้อน ของหมัก ของดอง⁶⁸

นายแพทย์ยงค์ได้วิเคราะห์ถึงการบริโภคตั้งที่ชาวบ้านนิยมกันอยู่ใน สมัยนั้นว่า มักประกอบด้วย “ข้าวเป็นอาหารยืนพื้น มีปลาเค็ม กุ้งเค็มหรือ เนื้อเค็มชนิดหนอยเป็นสิ่งขรุสช่วยให้กลืนข้าวลงไปได้ แม้บางครั้งอาจมีผักต้ม ผักนึ่ง หรือผักสดบ้าง แต่ก็มีปริมาณน้อยเต็มที”⁶⁹ ซึ่งท่านเห็นว่าการบริโภค

⁶⁵ ยงค์ ชูติมา, *ประมวลบทความ*, หน้า 4.

⁶⁶ ยงค์ ชูติมา, *โภชนศาสตร์สังเขปและสูตรอาหารต่างๆ*, หน้า 40.

⁶⁷ เพ็งอ้าง, หน้า 22.

⁶⁸ เพ็งอ้าง, หน้า 22-23.

⁶⁹ เพ็งอ้าง, หน้า 36.

ถูกหลักโภชนศาสตร์หรือโภชนสงเคราะห์นั้นจะต้อง “ลด หรือกำจัดความเผ็ดและความเค็มของอาหารลง น้ำพริกถ้าผสมด้วยปลาอย่างหรือกุ้งแห้งหรือถั่วเหลืองหรือกะปิให้พอควรและใช้พริกที่ไม่เผ็ดจัดแล้วจะเป็นอาหารที่ดีได้... ดังนั้นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเพิ่มไข่ เนื้อ ปลาบ้าง ผักสด ผลไม้สุกสดหลายๆ ให้ลดความเผ็ดลงแล้ว ย่อมเป็นอุดมคติแห่งการบริโภคสงเคราะห์ในประเทศไทย”⁷⁰ และยังตั้งข้อสังเกตของการชอบรับประทานอาหารรสจัดว่า “ชาวไทยเราส่วนมากชอบรับประทานอาหารที่มีรสแรงจัด เช่น เปรี้ยวจัด เค็มจัด หวานจัด เผ็ดจัด การที่พวกเราชอบกินอาหารที่มีรสแรงจัดนี้สันนิษฐานได้ว่าเนื่องมาจากการเคี้ยวหมาก และความเข้าใจผิดนานาประการทำให้ปากและลิ้นของผู้รับประทานชาไป ไม่รู้สึกอาหารในรสธรรมดา จึงต้องกินอาหารรสแรงจัดจึงจะรู้สึก”⁷¹

ในการบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2484 นายแพทย์ยงค์ ชุตินา ได้พูดถึงเรื่องความสำคัญของการกินเนื้อสัตว์และการให้เลิกกินอาหารรสจัดเอาไว้ว่า สาเหตุมูลฐานของสุขภาพไม่ดีของชาวไทยมาจาก

การบริโภคอาหารไม่ถูกส่วนครบธาตุคือนิยมรับประทานข้าวมากเกินไป กินกับน้อยและชอบรับประทานอาหารชูรส เช่น เผ็ดจัด หวานจัด เค็มจัด เป็นต้น... ฉะนั้นเดี๋ยวนี้เราจึงได้พยายามปลูกฝังอุดมคติใหม่แก่พวกเราชาวไทยว่า ให้กินข้าวพอควร กับมากๆ เลิกอาหารเผ็ดร้อนและการเคี้ยวหมาก”⁷² และ “ส่งเสริมการบริโภคอาหารประเภทเนื้อสัตว์ให้เพิ่มมากขึ้น” เพราะเนื้อสัตว์นี้เองเป็นของที่จะขาดเสียไม่ได้ในการสร้างชาติไทย... ไทยทุกคนจงกินเนื้อสัตว์คู่กับผักสดมากๆ ทุกวัน เพื่ออนามัย⁷³

⁷⁰ ยงค์ ชุตินา, *โภชนศาสตร์สังเขปและสูตรอาหารต่างๆ*, หน้า 37.

⁷¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 33-34

⁷² ยงค์ ชุตินา, *ประมวลบทความฯ*, หน้า 59.

⁷³ ยงค์ ชุตินา, *ประมวลบทความฯ*, หน้า 64.

ผลสำเร็จอีกประการจากการรณรงค์ด้านโภชนาการ คือวิธีการด้านการครัวหมายถึงการปรุงอาหารทั้งการเลือกวัตถุดิบ การล้าง การหั่น การใช้ไฟปรุง การจัดสำรับอาหาร ตัวอย่างเช่น การปรุงที่ไม่ให้ผักสุกมากนักหรือกินผักสด ส่วนผลไม้ควรกินสดตามธรรมชาติไม่ควรนำไปปรุงเป็นของหวานจะทำให้วิตามินเสื่อม⁷⁴ การปรุงเนื้อให้มีคุณค่าทางอาหารครบคือปรุงให้สุกพอดีไม่เอาน้ำเนื้อทิ้ง ให้ใช้ความร้อนพอควรไม่เคี้ยวนานเกินควร หรือปรุงแบบแห้งคือปิ้งหรือย่างจะดีที่สุด⁷⁵ ทั้งหมดเป็นผลมาจากความรู้ทางโภชนาการที่สำคัญที่ทำให้การปรุงเปลี่ยนแปลงไปและรสชาติอาหารเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งปรากฏว่าได้ถูกยอมรับไปในตำราอาหารในยุคนั้นและยุคต่อมาอย่างกว้างขวาง และถือได้ว่าก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในรสชาติของอาหารขึ้นด้วย

ที่สำคัญที่สุดคือรัฐบาลสมัยคณะราษฎรได้สร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้นกับอาหารและเปลี่ยนภาษาอาหารการกินให้เป็นภาษาแบบโภชนาการ ทั้งในการคิด พูดคุยสื่อสาร ปฏิบัติการเกี่ยวกับอาหาร หรือภาษาการครัว ภูมิทัศน์ด้านรสชาติ อันถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในเชิงปริมาณคือลดรสและประสานรสให้ดีขึ้น นุ่มนวลขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนหน้าที่ของกับข้าวที่กินเพื่อประกอบกับข้าวให้ครบตามส่วนถูกระดากแทนการเรียกข้าวให้มากแต่เดิม และการเปลี่ยนวัตถุดิบและเครื่องปรุงที่หลากหลายขึ้นและมีมากขึ้นในอาหารของคนทั่วไป ทำให้รสชาติของอาหารคนไทยเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ยุครัฐบาลคณะราษฎรเป็นต้นมา แต่ยังไม่ถึงกับเปลี่ยนในวิธีคิดของรสชาติไปเลยทีเดียวเหมือนกับที่เกิดในฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 17 ดังกล่าวข้างต้น

⁷⁴ กรณาตุ ยงค์ ชุตินา, *บริโภคนศาสตร์สังเขปและสูตรอาหารต่างๆ*, หน้า 31, 33.

⁷⁵ ยงค์ ชุตินา, *ประมวลบทความ*, หน้า 61.

การส่งเสริมการทำสวนครัวและการเลี้ยงสัตว์เพื่อปรับปรุงอาหาร

“รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญจึงได้พยายามส่งเสริมกิจการ
อาหารนี้อย่างไม่ทอดทิ้ง”⁷⁶

ราวปลายเดือนกันยายน พ.ศ. 2482 รัฐบาลมีนโยบายให้หาทาง
ส่งเสริมการทำสวนครัวและการเลี้ยงสัตว์ขึ้นในประเทศไทย โดยมี
จุดมุ่งหมายให้ราษฎรช่วยตัวเองในด้านความเป็นอยู่ไม่เป็นภาระต่อคนอื่น
และสังคม ในขณะที่ในโลกกำลังเกิดสงครามอยู่ และไม่มี “ถ่วงความเจริญ
ก้าวหน้าของชาติ ดังที่เป็นอยู่ส่วนมากในทุกวันนี้”⁷⁷ นอกจากนี้ยังเป็นการ
เพิ่มอาหารของคนในชาติให้สามารถกินอย่างสมบูรณ์ขึ้นได้ด้วย จอมพล ป.
พิบูลสงคราม ได้ออกคำสั่งนายกรัฐมนตรีให้ข้าราชการทั้งในส่วนกลาง
และภูมิภาคทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์เป็นตัวอย่างแก่ราษฎร และให้อำนาจ
ต่อผู้บังคับบัญชาในการตรวจตราให้ผู้ใต้บังคับบัญชาทำด้วย หากไม่ทำจะ
ผิดในลักษณะไม่เชื่อฟังผู้บังคับบัญชาตามนัยมาตรา 46 แห่ง พ.ร.บ.
ข้าราชการพลเรือนได้ และต้องมีการเสนอรายงานการทำตามคำสั่งมารวม
เอาไว้ที่หน่วยงานระดับกรมด้วย⁷⁸ และก่อนหน้านั้นในหนังสือลงวันที่ 28
กันยายน 2482 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้ “ขอร้องโดย
จริงจังให้ ข้าหลวงประจำจังหวัด นายอำเภอ ปลัดกิ่งอำเภอเลี้ยงไก่ไว้
ทุกคน” เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน⁷⁹

จนกระทั่งได้ประกาศออกเป็นกฎหมายใช้บังคับทั่วไปคือพระราช
บัญญัติการทำสวนครัวและการเลี้ยงสัตว์ เพื่อประโยชน์แห่งครัวเรือน

⁷⁶ ยงค์ ชูติมา, *ประมวลบทความ*, หน้า 58.

⁷⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 15.2.2/1 เรื่องให้ข้าราชการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์
(5 ตุลาคม 2482-12 มิถุนายน 2483) ปีที่ 1.

⁷⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.29/7 เรื่องการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ของ
ข้าราชการตามนโยบายของรัฐบาล.

⁷⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.29/7 เรื่องการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ของ
ข้าราชการตามนโยบายของรัฐบาล.

พ.ศ. 2482 ที่ออกบังคับใช้เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2482⁸⁰ เท่ากับเป็นการ ยืนยันความตั้งใจจริงของรัฐบาลในเรื่องนี้ เพราะหากเจ้าบ้านไม่ทำตาม คำสั่งและตักเตือนให้ทำสวนครัวของพนักงานจะมีโทษปรับไม่เกิน 12 บาท และจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งภายในสามเดือนหลังถูกปรับอีกด้วย และมีการ แต่งตั้งผู้มีหน้าที่อำนวยความสะดวกและคอยสอดส่องตรวจตราให้เป็นไปตาม กฎหมาย รวมทั้งแต่งตั้งกรรมการตามพระราชบัญญัติการสวนครัวและ การเลี้ยงสัตว์เพื่อประโยชน์แห่งครัวเรือน พ.ศ. 2482 โดยมีปลัดกระทรวง มหาดไทยเป็นประธานและมีกรรมการ 11 คนจากกระทรวงและกรมที่ เกี่ยวข้อง และยังขอร้องให้พระสงฆ์ช่วยชักชวนชาวบ้านและใช้ที่วัดปลูก สวนครัวด้วย⁸¹ แต่ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการชักชวนให้ราษฎรหันมาทำด้วยความ สัมครใจโดยให้ข้าราชการทำเป็นตัวอย่างก่อน

ในปี พ.ศ. 2483 ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2483 เรื่องโครงการบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงสุกร เปิดและไต่ ได้รับหลักการให้เร่งรีบขยายจำนวนสุกร เปิดและไต่เพื่อแจกจ่ายพันธุ์ให้กับ ราษฎรอย่างกว้างขวาง โดยอนุมัติให้กรมเกษตรและการประมงเสนอไปใน งบประมาณปี พ.ศ. 2483-2484 ซึ่งทางกรมเกษตรและการประมงได้จัดทำ เป็นโครงการขึ้น แยกการเลี้ยงสุกรกับเปิดไต่เป็นสองโครงการมีงบประมาณ ชัดเจน และดำเนินการในสถานทดลองการเกษตรกลางบางเขนเป็นผู้เลี้ยง หลักเมื่อได้พันธุ์ดีจะส่งไปยังสถานทดลองการเกษตรในภูมิภาค ซึ่งเชื่อว่าจะ สามารถขยายพันธุ์ให้เกษตรกรที่สนใจได้จำนวนมากขึ้น รวมทั้งได้ให้ภาพ ของการเลี้ยงสัตว์ทั้งสามในเมืองไทยชัดเจนพอสมควร⁸²

⁸⁰ ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 56.

⁸¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 15.2.2/1 เรื่องให้ข้าราชการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ (5 ตุลาคม 2482-12 มิถุนายน 2483) ปีก 1.

⁸² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/12 เรื่องโครงการบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยง สุกร เปิดและไต่ (25 พฤษภาคม 2483-11 กรกฎาคม 2487).

ในรายละเอียดของการเลี้ยงสุกรในประเทศไทยปรากฏว่า “ประเพณีของชาวไทยภาคอีสานและภาคเหนือ (ที่รับประทานข้าวเหนียว) นิยมการเลี้ยงสุกรสืบเนื่องกันต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้” และมีจำนวนสุกรในเมืองไทยราว 800,000 ตัว รัฐบาลได้ค่าอาชญาบัตรราวปีละ 2 ล้านบาท แต่สุกรที่เลี้ยงส่วนมากเป็นพันธุ์พื้นเมืองจึงจำเป็นต้องปรับปรุงคัดเลือกพันธุ์สุกรที่ดีแจกจ่ายให้ราษฎรเลี้ยงโดยผ่านการเพาะเลี้ยงและสาธิตการเลี้ยงตามแบบวิธีการใหม่ โดยจะให้สถานีทดลองการเกษตรกลางบางเขนเป็นผู้เลี้ยงแล้วขยายพันธุ์ดีส่งไปยังสถานีทดลองในส่วนภูมิภาค เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย (คลองมะพลับ) สระบุรี (ทับทวง) นครราชสีมา (โนนวัตและบ้านใหม่สำโรง) อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด และขอนแก่น (ท่าพระ) เป็นต้น เพื่อให้พันธุ์สุกรดีแพร่หลายไปถึงมือราษฎรผู้เลี้ยงสุกรอยู่แล้วจะได้สุกรพันธุ์ดีไปเลี้ยง โดยในการนี้ได้มีการตั้งงบประมาณซื้อพันธุ์สุกรต่างประเทศจำนวน 38 ตัว ราคาตัวละ 150 บาท เป็นจำนวนเงิน 5,700 บาท ซึ่งคาดหมายว่าในปีที่สอง การเพาะและขยายพันธุ์ดีจะเพิ่มขึ้นถึง 8 เท่าตัวทีเดียว⁸³

ส่วนการส่งเสริมเลี้ยงเปิดและไถ่นั้นก็สำคัญไม่น้อยเช่นกัน เนื่องจาก รัฐบาลเล็งเห็นว่า มีหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดาและออสเตรเลีย ที่เลี้ยงเปิดไถ่เป็นอุตสาหกรรมของประเทศมีค่าทางเศรษฐกิจสูง ในขณะที่เดียวกันเปิดไถ่ก็มีความสำคัญเกี่ยวกับการอนามัยมากเพราะไข่เป็นอาหารที่ตรงจากนม แต่ประเทศไทยไม่มีนมกิน ดังนั้นการส่งเสริมการเลี้ยงเปิดไถ่ให้เจริญขึ้นก็ทำให้อาณานิยมของพลเมืองดีขึ้นด้วยการมีไข่บริโภคมากขึ้นนั่นเอง การเลี้ยงเปิดไถ่เป็นการสวนครวัของราษฎรก็มีอยู่ แต่มีโรคระบาดเกิดอยู่เสมอและพันธุ์ที่เลี้ยงเป็นพันธุ์พื้นเมืองให้ผลผลิตน้อยจึงต้องส่งเสริมการเลี้ยงพันธุ์ที่ดี ซึ่งรัฐบาลจะต้องเพาะเลี้ยงพันธุ์ดีขึ้นแจกจ่ายเหมือนกับหมู จุดประสงค์สำคัญของการดำเนินโครงการมี 3 ประการ

⁸³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/12 เรื่องโครงการบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงสุกร เปิดและไถ่ (25 พฤษภาคม 2483-11 กรกฎาคม 2487).

คือ 1) ศึกษาและขยายการทำวัคซีนป้องกันโรคระบาดและวิธีการจัดการโรคระบาดในไก่ และเปิด 2) เพาะพันธุ์เปิดไก่พันธุ์ดีเพื่อขยายพันธุ์ให้แพร่หลาย 3) การสาธิตการเลี้ยงไก่เปิดพันธุ์ใหม่ด้วยวิธีการสร้างเล้าและขยายการเลี้ยงไก่เอาใจแบบขังกรงและเริ่มการเลี้ยงไก่เพื่อขายเอาเนื้อขึ้นเป็นตัวอย่าง ซึ่งขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานอาศัยสถานีทดลองการเกษตรของรัฐบาลเป็นศูนย์กลางก่อนขยายถึงมือประชาชนในท้องถิ่น⁸⁴

การชักชวนให้ปลูกพืชสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ได้กระทำกันอย่างต่อเนื่องมาถึงช่วงสงครามที่มีกองทัพญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ยังมี ความจำเป็นยิ่งขึ้นไปอีก เพราะทหารญี่ปุ่นจะซื้อผักที่ปลูกกันอยู่จนขาดตลาด และประเทศอยู่ในภาวะสงครามเศรษฐกิจไม่ตีการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์จึงเป็นการช่วยเหลือเศรษฐกิจของครัวเรือนอีกทางหนึ่งได้ด้วย ทางกระทรวงการเศรษฐกิจจึงขอให้หน่วยงานต่างๆ อาทิ เรือนจำ โรงเรียน ผักอาชีพต่างๆ นิคมสระบุรี องค์กรต่างๆ ที่ทำได้ช่วยกันปลูกผักโดยเฉพาะ หัวผักกาด ใบผักกาด ใบหอม แดงร้าน ฟักเขียว ฟักทอง เป็นต้น และให้กรมพาณิชย์ขาดตลาดให้⁸⁵ ด้านจอมพล ป. เองก็เอาจริงจะพูดเกือบทุกกาลเทศะให้ช่วยกันทำสวนครัว ดังปรากฏใน “คำปราศรัยของพระนายกรัถมนตรี แคมวลชนชาวไทยเนื่องในโอกาสจิตสมัยงานฉลองวันชาติ 24 มิถุนายน 2485” “ถ้าใครไม่ทำงานเพื่อล้างตนเอง ผู้นั้นแปดต้องอดตาย หย่างแน่นอน พุดให้เห็นได้ชัดในเวลาอันถ้าใครไม่ทำสวนครัว อีกไม่ช้าคนนั้นจะอดผัก และการไม่กินผักนี้แหละ ท่านจะต้องตายโดยโรคเลือดออกตามไรฟัน เป็นต้น ถ้าใครไม่เลี้ยงสัตว์คนนั้นก็ไม่ว่าจะเอาเนื้อสัตว์ที่เหนียวมากิน”⁸⁶

⁸⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/12 เรื่องโครงการบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงสุกร เปิดและไก่ (25 พฤษภาคม 2483-11 กรกฎาคม 2487).

⁸⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0701.29/7 เรื่องการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ของข้าราชการตามนโยบายของรัฐบาล.

⁸⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/50 เรื่องนายกรัถมนตรีกล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชนและสุนทรพจน์ โอวาท สาสน์วิงวอน.

นอกจากนั้นในวันเกิดของท่านผู้นำจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2485 ได้ประกาศให้เป็นวันหยุดราชการและให้ข้าราชการทำสวนครัวที่บ้านและหากไม่มีที่ดินก็ให้มาหาที่ดิน ณ ที่ทำการของหน่วยงานที่สังกัดทำสวนครัวปลูกผัก ซึ่งปรากฏว่าได้รับความร่วมมือจากข้าราชการเป็นอย่างดีและมีรายงานของข้าราชการสังกัดกระทรวงธรรมการรายงานผลการปฏิบัติเอาไว้อย่างละเอียดด้วย⁸⁷ นอกจากนี้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังมีสำนึกขบใจที่พี่น้องอวยพรวันเกิดด้วยการทำสวนครัวและชักธงชาติอวยพรให้ถือเอาวันเกิดนายกรัฐมนตรีเป็นวันริเริ่มทำสวนครัวเลี้ยงสัตว์คือถ้าไม่ทำให้เริ่มทำ ทำอยู่แล้วทำต่อขยายขึ้น ทำแล้วเลิกให้เริ่มทำใหม่ด้วย⁸⁸ และถัดมาในปีหลังน้ำท่วมใหญ่แล้วก็มีโครงการเร่งรัดให้ทำสวนครัวเครื่องชำและค้าขายเบ็ดเตล็ดด้วย

ในปี พ.ศ. 2486 เมื่อปรากฏว่าราษฎรทำนาในฤดูหลังจากน้ำท่วมเพียงพอแก่ความต้องการข้าวบริโภคภายในประเทศแล้ว รัฐบาลจึงได้กำหนดนโยบายในการทำกินของราษฎรว่า ถ้าใครจะทำกิจกรรมใหม่ ขอให้อย่าปลูกข้าว ให้ทำการเลี้ยงสัตว์ ปลูกฝ้ายและพืชไร่อื่นๆ เช่น ฝ้าย ถั่ว ละหุ่ง หอม กระเทียม เป็นต้น โดยแนะนำว่าพืชไร่ที่ดีที่สุดคือฝ้าย⁸⁹ จนล่วงสู่ปลายสงครามราวกลางปี พ.ศ. 2487 เมื่อการทิ้งระเบิดรุนแรงในกรุงเทพฯ จนมีข้าราชการและราษฎรอพยพหลบภัยไปอยู่รอบนอกของกรุงเทพฯ ชาดแคลนอาหารการกินโดยเฉพาะผักขึ้น จึงต้องชักชวนส่งเสริมให้ทำสวนครัวอีก ด้วยการปลูกผักและทางการได้จัดหาเมล็ดพันธุ์ผักในราคาย่อมเยามาจำหน่ายให้ด้วย⁹⁰ แม้กระทั่งในการเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหลังการรัฐประหาร

⁸⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.29/7 เรื่องการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ของข้าราชการตามนโยบายของรัฐบาล.

⁸⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/50 เรื่องนายกรัฐมนตรีกล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชนและสุนทรพจน์ โอวาท สำนวนวิงวอน.

⁸⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 15.2.1/31 นโยบายการทำการกินของราษฎรขอให้ทำการเลี้ยงสัตว์ ปลูกฝ้ายและพืชไร่อื่นๆ แทนการปลูกข้าว (12 สิงหาคม 2486).

⁹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.29/7 เรื่องการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ของ

2490 แล้วยังปรากฏว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังให้ความสนใจในเรื่องนี้อยู่อย่างต่อเนื่อง ถึงกับได้เร่งรัดให้ทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์กันอยู่อีกในปี พ.ศ. 2493⁹¹

การส่งเสริมการขยายพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร

หนังสือจากนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 6 ตุลาคม 2484 ให้ความร่วมมือและเร่งรัดกิจการให้เป็นไปตามนโยบายส่งเสริมพันธุ์สัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร อ้างว่าเนื่องจากประชากรเพิ่มมากขึ้นจาก 7 ล้านคนเมื่อสี่ปีก่อน เป็น 14 ล้านคนในการสำรวจล่าสุด “และเชื่อว่าเวลานี้คงมีไม่น้อยกว่า 17 ล้านคน” ความต้องการบริโภคเนื้อสัตว์ก็ทวีขึ้น จึงจำเป็นต้องวางโครงการควบคุมการจับสัตว์ที่เป็นอาหารอย่างเคร่งครัด โดยการโฆษณาทางวิทยุและหนังสือชี้แจงประชาชนให้เว้นการจับสัตว์ที่ยังเล็กและที่กำลังมีไข่มีลูก และชักชวนให้ราษฎรเลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหารให้มากยิ่งขึ้น และตั้งองค์การขึ้นรับซื้อเป็นการอุดหนุนด้วย⁹² ซึ่งหนังสือฉบับนี้ยังได้ส่งไปยังอำเภอต่างๆ ทั่วประเทศจำนวน 400 ฉบับ และได้มีการสั่งการเร่งรัดให้หน่วยงานราชการดำเนินงานอย่างเร่งด่วน

เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย รัฐมนตรีกระทรวงเกษตรราธิการ พลอากาศตรีมณี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤกษ์ ได้สั่งการให้กรมเกษตรเป็นเจ้าของเรื่องในการนำปฏิบัติและได้ประชุมหารือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมพลาธิการทหารบก กรมสหกรณ์ กรมพาณิชย์ เลขาธิการการสวนครัวและการเลี้ยงสัตว์ที่เป็นผู้แทนของกรมมหาดไทย เมื่อวันที่

ข้าราชการตามนโยบายของรัฐบาล.

⁹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 15.2.1/38 ขอให้เร่งรัดทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ (18 กรกฎาคม 2493).

⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/13 เรื่อง การส่งเสริมการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหาร (6 ตุลาคม 2484-31 ธันวาคม 2484).

29 ตุลาคม 2484 ผลของการประชุมได้มีมติว่าการส่งเสริมพันธุ์สัตว์ที่ใช้เป็นอาหารชั้นนี้ไม่สามารถที่จะดำเนินงานเป็นการใหญ่ทั่วประเทศได้ เพราะมีอุปสรรคหลายประการ โดยเฉพาะการเลี้ยงสุกรที่อาหารคือรำแพงเลี้ยงเพื่อขาย ไม่คุ้ม และกรมพลาธิการที่ตั้งโรงงานฆ่าเนื้อสัตว์ได้รับซื้อในราคาไม่สูงเพื่อให้ประชาชนได้รับประทานเนื้อหมูในราคาถูก และมีปัญหาพ่อค้าคนกลางอยู่ ส่วนโคจะมีปัญหาผู้รวบรวมรับซื้อส่งโรงงานที่ต้องอาศัยพ่อค้าคนกลาง แต่ละหน่วยงานจึงได้พยายามจะขจัดอุปสรรคให้ประชาชนสามารถเลี้ยงหมูเพื่อขายเนื้อให้ได้ด้วยการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดตามหน้าที่ของตน เช่น กรมพลาธิการจะตั้งหน่วยรับซื้อในแหล่งผลิต กรมเกษตรจะแนะนำการเลี้ยงและจัดหาพันธุ์ กรมสหกรณ์จะตั้งสหกรณ์ผู้เลี้ยงในพื้นที่ที่พร้อม กรมพาณิชย์จะช่วยดูแลราคารำไม่ให้สูง เป็นต้น⁹³ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายการเพิ่มจำนวนการเลี้ยงสัตว์เป็นอาหาร

ในเดือนพฤศจิกายน 2484 นายกรัฐมนตรีได้มีคำสั่งถึงกระทรวงเกษตรราธิการเรื่องการเตรียมและสงวนผักไว้รับประทานในฤดูแล้ง โดยให้กระทรวงเกษตรร่วมมือกับกระทรวงที่เกี่ยวข้องดำเนินการให้มีการปลูกผักมากขึ้นในฤดูแล้ง และห้ามมิให้ส่งผักออกนอกราชอาณาจักรเพื่อป้องกันขาดแคลน ในคำสั่งอ้างถึงว่า แม้การเตรียมการนี้ออกเป็นกฎหมายแล้วคนไทยไม่มีใครทำกัน “ถ้าได้ให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำลำคลองปลูกผักอย่างที่ชนชาติจีนกระทำแล้ว ก็หวังว่าคงจะพอเลี้ยงกันเป็นแน่” ซึ่งต่อมากระทรวงเกษตรราธิการได้ทำบันทึกแผนการดำเนินงานขยายการปลูกผักไว้ 4 ข้อ ได้แก่ หนึ่ง เร่งรัดให้ราษฎรทำสวนครัวให้มากขึ้น สอง ให้สหกรณ์จังหวัดชักชวนสมาชิกสหกรณ์ปลูกผัก สาม ให้เจ้าพนักงานข้าวประจำอำเภอในภาคกลางชักชวนปลูกผักหลังทำนา สี่ ให้เจ้าพนักงานจัดทำไร่ผักขึ้นที่ไร้อาเภอฝาง เพื่อส่งลงมาจำหน่ายที่ตลาดพระนครและ

⁹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/13 เรื่อง การส่งเสริมการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหาร (6 ตุลาคม 2484-31 ธันวาคม 2484).

เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้สำหรับศกหน้า สำหรับการห้ามส่งผักออกนอกประเทศ ไม่ใช่ปัญหาเร่งด่วน เพราะส่งออกผักน้อย ส่วนมากเป็นผักดองและมีมูลค่ารวมทั้งปีประมาณ 2 หมื่นบาทเท่านั้น⁹⁴ ในเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าทางราชการได้เห็นถึงความจำเป็นของการขยายการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ เพราะอยู่ในช่วงของการเตรียมพร้อมการเข้าสู่ภาวะสงครามอย่างแท้จริง จึงหมดเวลาผ่อนผันการดำเนินงานแล้ว

ต่อมาเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ยิ่งทำให้เรื่องการเลี้ยงสัตว์และการทำสวนครัวเป็นเรื่องสำคัญยิ่งขึ้นและผู้รับผิดชอบการดำเนินงานหลักกลายเป็นกระทรวงกลาโหมไปด้วย เนื่องจากความต้องการเนื้อสัตว์และพืชผักเพิ่มขึ้นจากทหารพันธมิตร (ทหารญี่ปุ่น-ผู้เชียน) เข้ามารับซื้อไปบริโภคด้วย กระทรวงกลาโหมจึงได้ออกหนังสือทางปฏิบัติการเลี้ยงปศุสัตว์และการทำสวนครัวไปถึงกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงเกษตรธิการ ลงวันที่ 19 ธันวาคม 2484 ให้ช่วยเร่งรัดควดขันดำเนินการ โดยวิธีการให้ทุกจังหวัดมีหน่วยจำหน่ายลูกปศุสัตว์ที่จะขายให้ราษฎรนำไปเลี้ยงและอาจจะต้องเคลื่อนที่ไปในอำเภอเพื่อให้ถึงมือราษฎรสะดวกขึ้น กับให้ทุกจังหวัดจัดให้มีหน่วยจำหน่ายพันธุ์ผักที่เหมาะสมแก่ท้องที่ และประกอบกับที่กองทัพต้องการใช้มาก ที่ใดที่เคยปลูกผักแล้วขอให้ปลูกเพิ่มขึ้นอีก ที่ไม่เคยปลูกขอให้พยายามปลูก รวมถึงชักชวนให้ครอบครัวทหารปลูกผักเพื่อคลายกังวลเมื่อสมาชิกในบ้านต้องไปราชการด้วย⁹⁵ ทั้งหมดเพื่อป้องกันการขาดแคลนอาหารอันอาจจะเกิดขึ้นในภาวะสงคราม

⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/14 เรื่อง ข้อตกลงของคณะกัมการ ป.ท.ร. เกี่ยวกับผักและสัตว์กับเรื่องให้กะขวงกเสตรเตรียมและสงวนผักไว้ให้พอบริโภคสำหรับทหารและประชาชน (19 พฤศจิกายน 2484-10 มีนาคม 2485).

⁹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/13 เรื่อง การส่งเสริมการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหาร (6 ตุลาคม 2484-31 ธันวาคม 2484).

ในช่วงระหว่างเข้าสู่ภาวะสงครามนี้ทางกระทรวงเกษตรธิการเองก็ได้เสนอบันทึกลงวันที่ 21 ธันวาคม 2484 ให้เห็นถึงความตั้งใจจริงในการปฏิบัติงานอันเกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารทันที โดยส่งเจ้าหน้าที่ออกไปประจำตามอำเภอท้องที่มีลักษณะสมควรได้รับการส่งเสริมเพื่อควบคุมตรวจตราการปลูกผักและการเลี้ยงสัตว์ขึ้นดังต่อไปนี้ การปลูกผัก ปลูกในฤดูแล้ง ในพื้นที่ตามที่ระบุอำเภอในจังหวัดภาคกลางและภาคเหนือหลายจังหวัด ได้แก่ พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย อุตรดิตถ์ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ โดยผักสดที่ราชการทหารต้องการคือ พักทอง พักเขียว แพง ผักกาดสด กะหล่ำปลี มันเทศ มันแกว หน่อไม้สดและขิง ผักแห้ง หน่อไม้แห้ง หน่อไม้ดอง หัวผักกาดเค็ม ถั่วลิสง ถั่วเหลือง เมล็ดพันธุ์ที่กรมเกษตรส่งไปแจก คือ กะหล่ำปลี ผักกาดเขียว ผักกาดหัว ผักกาดขาว กระเทียม หอม พริก ถั่วฝักยาว โดยเมื่อปลูกได้ผักแล้ว จะให้ทางอำเภอเป็นผู้รับหน้าที่รวบรวมผักส่งฝ่ายทหาร และเตรียมการทำกรณอมอาหารให้กับฝ่ายทหาร นอกจากนี้ยังเน้นการปลูกถั่วเหลืองและถั่วเขียวในภาคเหนือและภาคกลาง เนื่องจากถั่วทั้งสองใช้เป็นอาหารในเวลาสงครามได้ดีและเก็บได้นาน แปรรูปเก็บเป็นเต้าหู้ วุ้นเส้นได้ด้วย ส่วนการเลี้ยงสุกรที่นิยมเลี้ยงในภาคอีสานนั้นให้ขยายการเลี้ยงให้มากที่สุดที่จะทำได้ และให้ส่งเสริมการเลี้ยงในภาคกลางในจังหวัดราชบุรี นครปฐม นนทบุรี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง เหตุเพราะหาราข้าวได้สะดวกและการขนส่งโดยทางเรือเสียค่าใช้จ่ายถูกกว่า ทั้งยังใกล้โรงงานฆ่าสัตว์ในกรุงเทพฯ ที่สร้างใหม่ที่พระโขนงมากกว่า การบำรุงพันธุ์โคให้จัดหาโคพันธุ์ดีไปเลี้ยงที่สถานีบำรุงพันธุ์แม่ใจ จังหวัดเชียงใหม่ และที่ท่าพระ จังหวัดขอนแก่น ถ้าทางราชการทหารต้องการใช้โคกระบือเป็นสัตว์พาหนะจะต้องนำมาจากภาคอีสาน เพราะภาคเหนือและภาคกลางมีเลี้ยงน้อย จึงจะไม่ให้ส่งเข้าโรงฆ่าสัตว์ ให้เอาจากจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรีก่อน การเลี้ยงเป็ดไก่ควรดำเนินการขยายการเลี้ยงในการสวนครัวก่อน โดยทาง

ราชการจัดหาลูกพันธุ์ไว้ให้ทั่วถึง การเลี้ยงสัตว์น้ำทางกระทรวงเกษตรราธิการ ได้เตรียมแหล่งเพาะพันธุ์ไว้สองแห่งคือ บึงบอระเพ็ด และกว๊านพะเยา เพื่อจำหน่ายพันธุ์ให้ราษฎรนำไปเลี้ยงในบ่อของตน โดยให้พนักงานประมง ไปแนะนำการจัดทำบ่อเลี้ยงปลา และเปลี่ยนที่รักษาพันธุ์สัตว์น้ำให้เป็นที่ ผูกขาดการจับสัตว์น้ำ⁹⁶ เห็นได้ว่าทั้งหมดเป็นการเตรียมเสบียงอาหารในยาม สงครามถ้าหากเกิดเหตุคับขันขึ้นในประเทศ

นอกจากนี้กระทรวงการเศรษฐกิจที่ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการ จัดหาเสบียงอาหารแก่กองทัพไทยและญี่ปุ่นได้มีหนังสือมาถึงกระทรวง เกษตรราธิการลงวันที่ 14 ธันวาคม 2484 ขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ กระทรวงเกษตรราธิการช่วยสะสมเสบียงอาหารไว้มิให้ขาดแคลน โดยให้ แนะนำราษฎรทุกจังหวัดให้ปลูกผักต่างๆ เช่น ผักกาดขาว ผักกาดหัว ฟักทอง ฟักเขียว แตงกวา มะเขือขาว ฯลฯ เตรียมเมล็ดพันธุ์ผักแจกจ่ายราษฎร แนะนำให้ราษฎรเลี้ยงสุกร เป็ดไก่ สะสมฟองเป็ดไก่ และขุดบ่อเลี้ยงปลา ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งต้องดำเนินการเป็นการด่วนด้วยการพิจารณา สิ่งทางวิทยุกระจายเสียง ต่อมาในวันที่ 31 ธันวาคม 2484 ได้มีคำสั่งจาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรราธิการเจ้าของเรื่องตั้งคณะกรรมการส่งเสริม การปลูกผักและการเลี้ยงสัตว์ขึ้นจำนวน 11 คน มีรัฐมนตรีเกษตรเป็น ประธาน มีกรรมการคือปลัดกระทรวงเกษตร อธิบดีกรมเกษตร กรมสหกรณ์ กรมการประมง ผู้แทนกระทรวงกลาโหม การคลัง การเศรษฐกิจ มหาตมไทย และคมนาคม โดยมีนายเกษม สัตยมานะ เป็นเลขานุการ⁹⁷

ในปีต่อ มาจากบันทึกวิธีดำเนินการและรายงานการปฏิบัติเกี่ยวกับการ ส่งเสริมการปลูกผักและการเลี้ยงสัตว์ของกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 31 มกราคม 2485 ถึงความคืบหน้าในการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์

⁹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/13 เรื่อง การส่งเสริมการปลูกผักและ เลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหาร (6 ตุลาคม 2484-31 ธันวาคม 2484).

⁹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/13 เรื่อง การส่งเสริมการปลูกผักและ เลี้ยงสัตว์ที่เป็นอาหาร (6 ตุลาคม 2484-31 ธันวาคม 2484).

เตรียมเป็นเสบียงในภาวะสงคราม ปรากฏว่าการปลูกผักเป็นไปตามแผน ในภาคเหนือมีผักสดเพียงพอทางราชการกำหนดให้จังหวัดลำปางและ เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางรวบรวมผักส่งให้แก่ทางราชการทหาร แต่การทำ ผักตากแห้งและดองขาดแคลนเกลือ จึงได้ซื้อเกลือสำหรับแจกจ่ายให้ จังหวัดภาคเหนือเก็บไว้ใช้ดองและตากแห้งผักอย่างเพียงพอ ส่วนการเลี้ยง สุกกรที่ส่งเสริมในพื้นที่ภาคกลางมีคนนิยมหันมาเลี้ยงกันมากขึ้น เนื่องจาก ทางสหกรณ์ช่วยเหลือจัดหารำราคาถูก จากการทำความตกลงกับบริษัท ข้าวไทยจำกัดมาจำหน่ายให้แก่ผู้เลี้ยง จึงมีจำนวนสุกรถึงประมาณ 1 แสนตัว ในภาคกลาง ทำให้คาดได้ว่าเนื้อสุกรคงจะพอเพียงในการบริโภค ส่วนโค ทั้งประเทศมีราว 6 ล้านตัวแต่ต้องบำรุงพันธุ์และวางโครงการเลี้ยงให้มาก ยิ่งขึ้นไปอีก ในช่วงเดียวกันนี้ราวเดือนกุมภาพันธ์ 2485 ทางรัฐบาลได้ตั้ง คณะกรรมการประสานงานทหาร-พลเรือน (ปทร.) ขึ้นมาทำหน้าที่จัดการ เรื่องการจัดเตรียมและสะสมเสบียงอาหารในยามสงครามขึ้นมาดูแลจัดการ ซึ่งได้รับคำชมเชยจากนายกรัฐมนตรีในการปฏิบัติงานด้วย⁹⁸

เรื่องของไขกับอาหารอนามัยของชาติ

ในวันที่ 6 ตุลาคม 2485 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ลงนามในหนังสือด่วนมากของสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ส.7288/2485 ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรราธิการเรื่องจัดตั้งองค์การผลิตและจำหน่ายไข่ โดยให้เหตุผลว่า

“ด้วยเปนที่ซาบกันทั่วไปว่า ไข่เป็ดและไข่ไก่เปนอาหารานสำคัญ
อย่างหนึ่งของประชาชน หากได้บริโภคกันเสมอและทั่วถึงกันแล้ว
ย่อมจะเปนการช่วยบำรุงอนามัยของประชาชนได้เป็นอย่างดี แต่ตาม

⁹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร. 0201.42/14 เรื่อง ข้อตกลงของคณะกัมการ ป.ท.ร. เกี่ยวกับผักและสัตว์กับเรื่องให้กะชวงกเสตรเตรียมและสงวนผักไว้ให้พอบริโภคสำหรับทหาร และประชาชน (19 พฤศจิกายน 2484-10 มีนาคม 2485).

สภาพการณ์ที่เปราะบางในปัจจุบัน ไข่เป็ดและไข่ไก่มีจำนวนไม่เพียงพอ
แก่การบริโภคและการซื้อหาไม่สะดวก ประกอบกับราคายังสูงอยู่
อันเป็นเหตุให้ประชาชนไม่มีใครได้บริโภคกันหยาบแพร่หลาย

ฉนั้นจึงเป็นการสมควรที่รัฐบาลจะจัดตั้งองค์การขึ้นทำการผลิต
และจำหน่ายไข่เป็ดและไข่ไก่ให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น จนเป็นการเพียงพอ
แก่ความต้องการของประชาชน”

และยังสั่งให้เริ่มงานนี้ตั้งแต่วันที่ 10 ตุลาคม 2485 เป็นต้นไปด้วย
จากเงินงบประมาณจำนวน 1 แสนบาทจากสำนักงานทรัพย์สินส่วน
พระมหากษัตริย์⁹⁹

ต่อมาจึงได้ประชุมเรื่องการผลิตและจำหน่ายไข่ในวันที่ 9 ตุลาคม
2485 ได้ตกลงตั้งองค์การเป็นรูปบริษัทกึ่งราชการทำหน้าที่จำหน่ายไข่ไก่
และไข่เป็ดในวันที่ 10 ตุลาคม ส่วนการผลิตนั้นมอบให้สถานีทดลองและ
ส่งเสริมเกษตรกลางบางเขนทำการผลิต โดยเลี้ยงไก่แบบขังกรงเพิ่มขึ้น
เป็นการใหญ่ และส่งไข่ทั้งหมดให้กับองค์การ โดยทางองค์การสนับสนุน
เงินทุนเบื้องต้น 5,000 บาทและให้ยืมอีก 5,000 บาทและขอให้ใช้เงินคืน
เป็นไข่แทนจนครบ ตั้งแต่นั้นมาการส่งเสริมการเลี้ยงไก่เปิดเอาไข่ที่เกิดการ
ดำเนินงานกว้างขวาง จนต่อมาในปี พ.ศ. 2491 ไข่ได้กลายเป็นสินค้าจำเป็น
แก่การครองชีพของประชาชน ถ้าเกิดขาดตลาดหรือราที่ใช้เลี้ยงเปิดไก่แพง
ขึ้นไข่จะขึ้นราคาจนทางกระทรวงพาณิชย์ต้องห้ามมาตรการควบคุมราคาไข่
ด้วยการหาทางผลิตไข่ให้มากขึ้นและรับเป็นหลักการให้สามารถส่งไข่ไปขาย
ต่างประเทศได้ถ้าหากมีจำนวนเพียงพอกับความต้องการภายในประเทศ
แล้ว¹⁰⁰

⁹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/16 เรื่องไข่ (6 ตุลาคม 2485-15 พฤษภาคม 2496).

¹⁰⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (3) สร. 0201.42/16 เรื่องไข่ (6 ตุลาคม 2485-15 พฤษภาคม 2496).

ก๋วยเตี๋ยวอาหารปรุงง่าย “เป็นประโยชน์” จะสร้างชาติไทย

พ่อเพิ่มพูด: “...เขาพูดกันถึงเรื่องคุณวิเศษต่างๆ ของก๋วยเตี๋ยว จนไม่รู้จะฟังอย่างไรได้ เดียวนี้ถึงกับว่าๆ ก๋วยเตี๋ยวขามเดี๋ยวนี้แหละ อาจแก้เศรษฐกิจของชาติได้...อ้อ! แล้วถ้าใส่หมวกอีกใบหนึ่ง กินก๋วยเตี๋ยวขามหนึ่งละก้อเป็นมหาอำนาจได้เลย แม่พลอยเอ๊ย”¹⁰¹

สี่แผ่นดิน (ประพันธ์โดย คีตกฤษ์ ปราโมช เมื่อ พ.ศ. 2493)

การประชดประชันถึงการดำเนินงานส่งเสริมการขายก๋วยเตี๋ยวของ รัฐบาลดังปรากฏในนิยายสี่แผ่นดินที่เขียนขึ้นในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัย 2 ในทศวรรษ 2490 นั้น นอกจากจะพยายามแยกขาดการมองเรื่อง การขายก๋วยเตี๋ยวจากเรื่องทางเศรษฐกิจอื่นๆ ในบริบทแล้ว ยังเป็นการ พยายามให้ภาพการเป็นผู้นำเผด็จการของผู้นำทางการเมืองในสมัย รัฐธรรมนูญที่ดำเนินนโยบายตามใจท่านผู้นำที่คิดชั่วแล่นจากการได้กิน ก๋วยเตี๋ยวที่มีผู้ทำมาเลี้ยงในทำเนียบประหว่งน้ำท่วม “พอท่านผู้มีบุญวาสนา ท่านได้รับประทานก๋วยเตี๋ยวย่อยกันเข้า ท่านก็เห็นว่าก๋วยเตี๋ยวนั้นเป็นของดี เป็นของวิเศษ เลยเกิดเรื่องนิยมก๋วยเตี๋ยวกันเป็นการใหญ่ ชักชวนให้ราษฎร กินก๋วยเตี๋ยวกันให้กลุ่มไปหมด และนัยว่าๆ จะสนับสนุนให้คนไทยขาย ก๋วยเตี๋ยวเป็นการใหญ่ด้วย”¹⁰² แต่โครงเรื่องเล่าถึงการขายก๋วยเตี๋ยวนั้น เป็นการคิดทำกันเล่นๆ สนุกๆ หลังน้ำท่วมนี้กลายเป็นโครงเรื่องหลักจาก การผลิตซ้ำผ่านวัฒนธรรมประชา (popular culture) อย่างสี่แผ่นดินที่กลายเป็นละครเวที ละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์จนกลายเป็นเรื่องเล่าที่ไม่เคยถูก ตรวจสอบท้าทาย

หากมองย้อนกลับไปถึงจุดประสงค์หลักประการหนึ่งของการตั้งกอง ส่งเสริมอาหารขึ้นมา และปรากฏในโครงการส่งเสริมอาหารของชาติด้วยนั้น

¹⁰¹ คีตกฤษ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน*, (พระนคร: ก้าวหน้า, 2514), หน้า 622-623.

¹⁰² อ่างแก้ว, หน้า 623.

ได้แก่การคิดค้นหาสูตรอาหารที่เหมาะสมแนะนำแก่ราษฎรเพื่อบำรุงอนามัย¹⁰³ และเป็นสิ่งที่รัฐบาลคณะราษฎรให้ความสนใจให้ประชาชนหันมากินอาหารที่ดีมีประโยชน์หาได้ง่ายในประเทศอยู่แล้ว หลังจากงานให้ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์กินเองในครัวเรือนและเหลือไว้ขายเป็นรายได้ของครอบครัวแล้ว ในปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2485 หลังจากน้ำเริ่มลดลงบ้างแล้วหลังจากน้ำท่วมใหญ่และอยู่ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลได้ส่งเสริมให้ราษฎรเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ขายของชำ (อาหารประเภทหมักดอง เครื่องปรุงรส พวกเครื่องเทศ น้ำปลา เต้าเจี้ยว) และการค้าเบ็ดเตล็ดหรือการค้าขายเล็กน้อย เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพหลังน้ำลดและมีการตั้งกรรมการมาประกวดเพื่อรับรางวัลสำหรับผู้ทำได้ดีใน 4 ประเภทนั้นด้วย¹⁰⁴

ในขณะที่การขายกล้วยเดี่ยวที่เกิดขึ้นนั้นหากมองในภาพรวมและความต่อเนื่องของความคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมการกินดีของราษฎรที่รัฐบาลส่งเสริมอยู่หลายประการมาบูรณาการงานเข้าด้วยกัน และเกิดจากความต้องการของแผนงานที่เกิดขึ้นจากเจตนาที่ต้องการส่งเสริมอาชีพและสร้างงานให้กับราษฎรที่ทำมาตลอดก่อนหน้านั้น ไม่ใช่แค่นี้จะทำเฉพาะหน้าเพราะได้กินกล้วยเดี่ยวเร็วที่ทำเนียบ และไม่ใช่แค่เหตุผลที่ว่าข้าวขาดแคลนเพราะน้ำท่วมเลยส่งเสริมให้กินกล้วยเดี่ยวแทนข้าว โดยใช้ถั่วเขียวที่รัฐบาลแนะนำให้ปลูกมาทำเส้น ดังที่ปรากฏในหลักฐานร่วมสมัยของการประชุมในกระทรวงสาธารณสุขเช่นกัน¹⁰⁵ แม้ว่าอาจจะเป็นความจริงอยู่ส่วนหนึ่งด้วยก็ตาม

แต่อย่างไรก็ดี หากพิจารณาจากความเชื่อมโยงกันของหลักฐานเอกสารในสมัยนั้นแล้วจะพบว่าเป็นความตั้งใจของนายกรัฐมนตรีในการหา

¹⁰³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, (2) สร. 0221.27/10 เรื่อง โครงการส่งเสริมอาหารของชาติ (5 กรกฎาคม 2581).

¹⁰⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, (2) สร. 0201.18.1/6 (ปี 3) เรื่อง บทสนทนา ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย (พฤศจิกายน 2485-กุมภาพันธ์ 2486).

¹⁰⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/59 เรื่อง การขายกล้วยเดี่ยวและของอื่นๆ ที่ปรุงด้วยถั่วเขียว (4 พฤศจิกายน 2485-27 พฤศจิกายน 2488).

สูตรอาหารใหม่ที่มีประโยชน์ทางโภชนาการ หาวัตถุดิบง่ายในท้องถิ่น ปรุงง่าย สะดวกรวดเร็ว ราคาไม่แพงเหมาะกับคนทั่วไป แม้จะเป็นอาหารของชาวจีนชั้นแรงงานแต่ก็เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งในคำปราศรัยทางวิทยุของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ที่ชักชวนให้คนไทยกินก๋วยเตี๋ยวนอกจากจะเน้นความสำคัญของก๋วยเตี๋ยวในฐานะอาหารที่มีประโยชน์ต่อสุขภาพ ปรุงง่ายทำง่ายและรสอร่อยแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามเชื่อมโยงการกินก๋วยเตี๋ยวกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการหมุนเวียนของเงินในระบบเศรษฐกิจที่กว้างออกไป และเชื่อมโยงกันอยู่ของผู้ผลิตเครื่องปรุงและวัตถุดิบคือ ผัก ปลา เนื้อสัตว์ กับคนขายก๋วยเตี๋ยวที่ได้เงินจากคนกินไปซื้อของมาปรุงก๋วยเตี๋ยว¹⁰⁶ ดังนั้นเห็นได้ว่าก๋วยเตี๋ยวสามารถบูรณาการเองงานต่างๆ ที่รัฐบาลกำลังดำเนินการอยู่เข้ามาได้เป็นอันมาก ทั้งการปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ ทำเครื่องชาและการค้าเบ็ดเตล็ด รวมทั้งสร้างอาชีพให้คนไทยค้าขายเป็น

ก๋วยเตี๋ยวยังแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลในสมัยรัฐธรรมนูญได้ให้ความสำคัญกับอาหารของชาวบ้านหรืออาหารธรรมดาทั่วไปอย่างก๋วยเตี๋ยวที่ปรุงง่าย ราคาถูก ใส่วัตถุดิบได้หลากหลาย และถูกหลักบริโภคนศาสตร์ ดังที่นายมันพุดออกทางวิทยุเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2485 ว่า “แต่ก่อนๆ เราดูถูกของเล็กๆ น้อยๆ เห็นว่าการขายก๋วยเตี๋ยวเพนอาชีพของจีนชั้นต่ำๆ เราจึงไม่เอาใจใส่ แต่ที่ไหนได้ พอท่านนายกรัฐมนตรีสั่งให้กรมประชาสงเคราะห์ส่งเสริมการขายก๋วยเตี๋ยวจริงๆ จังๆ เข้าเราจึงได้พากันเห็นว่าก๋วยเตี๋ยวไม่ใช่เพนของเส็กน้อย เพนของใหญ่ที่จะช่วยให้ชาติเจริญได้เหมือนกัน”¹⁰⁷

ในปลายปี 2485 เรื่องก๋วยเตี๋ยวถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญที่เดียวและมีการพูดออกวิทยุกันบ่อยครั้งมากในการรณรงค์ให้คนไทยหันมากินก๋วยเตี๋ยว

¹⁰⁶ อ้างจาก ประวิทย์ สุวนิชย์, “วัฒนธรรมก๋วยเตี๋ยว”, *สารคดี* ฉบับที่ 72 ปีที่ 6 (กุมภาพันธ์ 2534), หน้า 167.

¹⁰⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) *สร. 0102.18.1/4* (ปี 1) บทสนทนาระหว่างนายมันพูชาติ กับนายคง รักไทย (พฤศจิกายน 2485-กุมภาพันธ์ 2486)

รวมถึงมีเพลง “ก๋วยเตี๋ยว” เชิญชวนให้คนไทยกินก๋วยเตี๋ยวที่ใช้ผลผลิตในประเทศเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชาติ¹⁰⁸ และเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2485 นายกรัฐมนตรีพูดชักชวนให้ อธิปที ครุ อาจารย์ใหญ่ ข้าหลวงประจำจังหวัดและนายอำเภอให้จัดการขายก๋วยเตี่ยวคนละ 1 หาบ ซึ่งสร้างความสับสนกันพอควร พอต่อมาในวันที่ 12 พฤศจิกายน จึงมีหนังสือมอบหมายให้กระทรวงสาธารณสุขที่มีกรมประชาสงเคราะห์สังกัดอยู่อำนวยความสะดวก นายกรัฐมนตรี ต่อจากนี้ทางรัฐบาลจึงเอาจริงเอาจังถึงกับตั้งคณะกรรมการเรื่องก๋วยเตี่ยวขึ้นและได้ประชุมกันในวันที่ 17 พฤศจิกายน ซึ่งที่ประชุมได้ตกลงในหลักการจะให้แต่ละหน่วยราชการจัดให้มีคนไทยไปขายก๋วยเตี่ยวในหน่วยงานราชการหรือให้กรมประชาสงเคราะห์จัดหามาให้ก็ได้หากหาไม่ได้ รวมทั้งให้กรมประชาสงเคราะห์เป็นผู้จัดหาอุปกรณ์การขาย วัตถุดิบ เครื่องปรุง รถเข็นขายเพราะคนไทยไม่ชอบหาบแร่และยังให้มีการแต่งกายเหมือนกันตามแบบของกองสาธารณสุขเทศบาลกรุงเทพด้วย¹⁰⁹ และต่อมาในวันที่ 27 พฤศจิกายน นายกรัฐมนตรีให้กระทรวงมหาดไทยมีคำสั่งไปยังคณะกรรมการอำเภอขอให้พยายามจัดการให้มีการขายก๋วยเตี่ยวกันขึ้นให้ทั่วทุกอำเภอและยังให้ขายได้ตำบลละ 1 หาบจะดีมาก และหากขายก๋วยเตี่ยวได้ดีแล้วก็ขอให้ขายเต้าส่วน ลูกบัวต้ม น้ำตาล เป็นต้น ก่อนหน้านั้นกระทรวงมหาดไทยเองก็ได้ออกคำสั่งให้ข้าหลวงประจำจังหวัดและนายอำเภอจัดให้มีการขายก๋วยเตี่ยวขึ้น 1 หาบทุกอำเภอ ทั้งยังได้ชักซ้อมกับข้าหลวงและนายอำเภอว่า การขายก๋วยเตี่ยวนั้นไม่ใช่แค่สาธิต แต่จะต้องจัดให้มีประจำทุกวันเพื่อให้ราษฎรสามารถยึดเป็นอาชีพมีรายได้เลี้ยงตัวได้¹¹⁰

และเมื่อการขายก๋วยเตี่ยวในหน่วยงานราชการในความรับผิดชอบ

¹⁰⁸ ประวิทย์ สุวณฺธิย์, “วัฒนธรรมก๋วยเตี่ยว”, หน้า 167.

¹⁰⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/59 เรื่อง การขายก๋วยเตี่ยวและของอื่นๆ ที่ปรุงด้วยถั่วเขียว (4 พฤศจิกายน 2485-27 พฤศจิกายน 2488).

¹¹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/59 เรื่อง การขายก๋วยเตี่ยวและของอื่นๆ ที่ปรุงด้วยถั่วเขียว (4 พฤศจิกายน 2485-27 พฤศจิกายน 2488).

ส่งเสริมของกรมประชาสงเคราะห์ดำเนินการไปได้เกือบปีในวันที่ 23 กันยายน 2486 ได้มีหนังสือจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีถึงกระทรวงสาธารณสุขสอบถามถึงการดำเนินงานและใช้จ่ายเงินช่วยเหลือในการขายก๋วยเตี๋ยวจำนวน 10,000 บาท ซึ่งต่อมากรมประชาสงเคราะห์ได้ทำรายงานชี้แจงการดำเนินงานขายก๋วยเตี๋ยว ซึ่งปรากฏว่าไม่ขาดทุนจากเงินช่วยเหลือ และยังพบว่ามีคนไทยเข้าร่วมขายก๋วยเตี๋ยวจำนวนทั้งสิ้น 278 ราย แต่เลิกขายไป 53 ราย ส่วนมากขาดความตั้งใจจริงที่จะปรับปรุงงานให้ดีขึ้น¹¹¹

เมื่อรายงานไปยังนายกรัฐมนตรีก็สั่งให้ทางกระทรวงสาธารณสุขไปฟื้นฟูการขายก๋วยเตี๋ยวขึ้นมาใหม่ ซึ่งปรากฏว่าที่ประชุมปลัดกระทรวงที่ได้รับมอบหมายมาเสนอให้ฟื้นฟู 2 ข้อสำคัญ คือ ให้กระทรวงทบวงกรมต่างๆ คงจัดให้มีการขายก๋วยเตี๋ยวไว้ให้เพียงพอแก่ผู้บริโภคต่อไป และเสนอแผนการดำเนินงานที่เน้นขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสนับสนุนวัตถุดิบและเครื่องปรุงคือร้านจำหน่ายเนื้อสัตว์ของบริษัทเนื้อและนม และเครื่องปรุงจากกรมการค้าภายใน เป็นต้น การให้ทุนแก่ผู้ค้าที่ตั้งใจจริงก็ยังมีผู้รับรองเพื่อสร้างอาชีพ การแต่งกายเป็นระเบียบเดียวกันและสะอาดทั้งคนปรุงและสถานที่ และมีการเสนอให้สงวนอาชีพขายก๋วยเตี๋ยวไว้เฉพาะคนไทย ซึ่งทางกรมเลขาธิการรัฐมนตรีให้ระงับไว้ก่อน และยังเสนอให้โฆษณาโดยอาศัยหลักปรีภคศาสตร์เข้าช่วยด้วย¹¹² ซึ่งสุดท้ายเมื่อนายกรัฐมนตรีได้รับรายงานข้อเสนอฟื้นฟูการขายก๋วยเตี๋ยวก็ให้ความเห็นในหนังสือลงวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2487 ว่าการดำเนินงานทั้งหมด “ดีแล้ว เบนการตัดสินใจให้ทำอะไรมีมานะ และขอขอบคุณ”¹¹³ จึงถือได้ว่าการสนับสนุนให้คนไทยขายก๋วยเตี๋ยวนั้นดำเนินการมาได้ปึกว่าซึ่งคงจะไม่ใช่ว่าเรื่องทำเล่นๆ เพราะมีการติดตามผลอย่างชัดเจนด้วยเป็นการกระตุ้นให้ฟื้นฟูขึ้นเป็นระยะๆ อีกด้วย

¹¹¹ เพิ่งอ้าง.

¹¹² เพิ่งอ้าง.

¹¹³ เพิ่งอ้าง.

สรุปแล้ว ก๋วยเตี๋ยวอาจถือได้ว่าเป็นตำรับอาหารเดียวที่รัฐบาลสมัยคณะราษฎรสร้างขึ้นเป็นภาพตัวแทนของอาหารในระบอบการเมืองใหม่ที่ไม่ได้เอามาจากสำรับเดิมของไทยที่เป็นตำรับของชนชั้นสูงเป็นส่วนมาก จึงเป็นเหมือนภาพตัวแทนของอาหารในระบอบรัฐธรรมนูญได้อย่างลงตัว เพราะเป็นสูตรอาหารที่ตรงกับอาหารในอุดมคติของคณะราษฎรคือทำจากวัตถุดิบในประเทศ ปรุงง่าย สะอาดและมีคุณค่าประโยชน์ต่อร่างกาย รวมถึงรสชาติจัดและยังเป็นประชาธิปไตยเหนือชนส่วนบุคคลด้วยอำนาจการปรุงของตนเองอีกด้วย แม้ว่าความสำเร็จของการสร้างก๋วยเตี๋ยวเป็นสำรับของชาติในสมัยรัฐบาลคณะราษฎรอาจจะเป็นข้อถกเถียงกันอยู่ แต่ความแพร่หลายของก๋วยเตี๋ยวในฐานะอาหารของคนธรรมดาสามัญนั้นกลับยิ่งยืนกว่าระบอบการเมืองของคณะราษฎรเสียอีก และคงไม่มีการเถียงกันอีกต่อไปแล้วว่า ก๋วยเตี๋ยวคือหนึ่งในสำรับอาหารยอดนิยมของคนไทยในปัจจุบัน

ชุดแต่งกายเป็นระเบียบเดียวกันที่สร้างขึ้นสำหรับคนชายก๋วยเตี๋ยว¹¹⁴

¹¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร. 0201.10/59 เรื่อง การขายก๋วยเตี๋ยวและของอื่นๆ ที่ปรุงด้วยถั่วเขียว (4 พฤศจิกายน 2485-27 พฤศจิกายน 2488).

การต่อรองที่รสชาติกับอำนาจที่ปลายลื่น

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ได้ทำให้อำนาจการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจได้เปลี่ยนมือจากชนชั้นสูงเดิม ที่เป็นสมาชิกของราชสำนักที่สั่งสมแบบแผนวัฒนธรรมมานานหลายชั่วอายุคนหมดสิ้นอำนาจทางการเมืองไป ในขณะที่ผู้ปกครองรุ่นใหม่ที่เข้ามามีอำนาจทางการเมืองก็เพิ่งขยับฐานะขึ้นมาจากข้าราชการที่มีฐานะเป็นชนชั้นกลางในช่วงชีวิตของตนเอง จึงทำให้ขาดแม่แบบทางวัฒนธรรม ชนชั้นกลางที่กลายเป็นชนชั้นนำทางการเมืองเหล่านี้ จึงได้ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองในรูปแบบใหม่ และส่วนหนึ่งก็ได้หยิบยืมเอาวัฒนธรรมของชนชั้นสูงที่เป็นต้นแบบมาสืบทอดต่อไป ร่วมกับการผสมวัฒนธรรมตะวันตกและการประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาหลายประการ

ในด้านอาหารการกิน วังเคยเป็นศูนย์กลางของการสืบทอดวัฒนธรรม และเป็นแหล่งฝึกฝนสตรีในด้านการครัว การเรือน และงานฝีมือต่างๆ แต่หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองสถาบันวังก็ล่มสลายลง รัฐบาลในระบอบใหม่ก็ได้สร้างสถาบันการศึกษาแบบสมัยใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่ฝึกฝนสตรีในงานการเรือนต่างๆ แทน ขณะเดียวกันการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ซึ่งกำหนดให้ประเภทวิสามัญศึกษาได้แก่การศึกษาวิชาอาชีพ เพื่อให้การศึกษาแก่พลเมืองได้กว้างขวางขึ้นและเหมาะสมกับสภาพการเติบโตของสังคม เช่น กสิกรรม หัตถกรรมและพาณิชยกรรม ซึ่งเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับประกอบการเกษตรและอุตสาหกรรมต่างๆ¹¹⁵ ที่สำคัญคือการจัดตั้งโรงเรียนการเรือนขึ้นในปี พ.ศ. 2477 และผลิตครูการเรือนขึ้นป้อนโรงเรียนประถมและมัธยมศึกษาที่เริ่มผลิตมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481 เป็นครูในสังกัดอาชีวศึกษา¹¹⁶ และปรากฏว่าโรงเรียนการเรือนได้ให้ความร่วมมือกับรัฐบาล

¹¹⁵ สุนทรีย์ อาสะวีย์, “กำเนิดและพัฒนาการอาหารชาววังหลัง พ.ศ. 2475”, หน้า 148.

¹¹⁶ วิทยาลัยครูสวนดุสิต, *ครบรอบ 50 ปีวิทยาลัยครูสวนดุสิต พ.ศ. 2477-2527* (กรุงเทพฯ:

ในการเผยแพร่การกินตามแนวโภชนาการใหม่เป็นอย่างดี

แม้ว่าวิชาการเรือนจะออกจากวังมาสู่สถาบันการศึกษาสมัยใหม่ อย่างเช่นโรงเรียนการเรือนสวนดุสิต หรือต่อมาขยายไปสู่โรงเรียนสายปัญญา แต่เป็นการเรียนการสอนตามจารีตการเรือนของไทยที่ยังมีอิทธิพลของวังอยู่ แม้ว่าจะมีความรู้ของการเรือนแบบตะวันตกแต่ไม่เป็นระบบนัก¹¹⁷ การเรียนการสอนวิชา คหกรรมศาสตร์ (home economics) แบบอเมริกันในสถาบัน การศึกษาระดับอุดมศึกษาที่เริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2490 นับว่าเป็นจุดเปลี่ยน สำคัญ เพราะหลักสูตรการเรียนการสอนและความรู้เป็นการถ่ายทอดโมเดล อเมริกันมาเต็มที่ จากการวางหลักสูตรและส่งอาจารย์ไปศึกษาต่อที่ สหรัฐอเมริกาด้านคหกรรมศาสตร์โดยตรง ซึ่งกำลังเฟื่องฟูในอเมริกาในยุค นั้นและก่อนหน้าโดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา

การเรียนวิชาคหกรรมศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เริ่มต้นขึ้น ในปี พ.ศ. 2491 จากการเปิดวิชาถนอมอาหารจากผลิตผลทางการเกษตร เป็นวิชาเลือก โดยมีภรรยาของผู้เชี่ยวชาญอเมริกันที่ประจำประเทศไทย ชื่อ ยูนิซ รีม (Eunice Ream) เป็นผู้สอน และอาจารย์ชวนชม จันทระเปารยะ เป็นผู้ช่วยจัดทำคำบรรยายภาษาไทยและต่อมาได้ไปเรียนต่อด้าน คหกรรมศาสตร์จนกลับมาบุกเบิกวิชานี้ร่วมกับอีกหลายคนที่จบมาจาก อเมริกาเช่นกัน และการออกแบบหลักสูตร ตลอดจนความช่วยเหลือต่างๆ ก็ได้รับจากอเมริกันและองค์การอาหารแห่งสหประชาชาติและมูลนิธิโรอิกกี เฟลเลอร์เป็นหลัก¹¹⁸ จนกลายเป็นสมาคมคหเศรษฐศาสตร์และมีบทบาท

คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2527), หน้า 113.

¹¹⁷ การสืบสาวการสืบทอดความรู้วิชาการเรือน “แบบไทยๆ” ยังเป็นประเด็นสำคัญที่ต้อง ดูจากประวัติศาสตร์ชั้นสูงและชนชั้นกลางร่วมสมัยจากหนังสืองานศพและหนังสือครอบครัวหลาย ตระกูลและสถาบันสำคัญ เช่น สายปัญญาสมาคม ตระกูลสนิทวงศ์ ชุมสาย เป็นต้น ซึ่งได้ทำการ รวบรวมและศึกษาแล้วจำนวนหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ผลวิเคราะห์ที่ชัดเจนนักจึงต้องการศึกษาในภายหลัง

¹¹⁸ ชวนชม จันทระเปารยะ, “ประวัติความเป็นมาของภาควิชาคหกรรมศาสตร์”, ใน *เกษตรศาสตร์ 40 ปี* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2506), หน้า 203-212. และดู ชวนชม จันทระเปารยะ, “ศาสตราจารย์ คุณชวนชม จันทระเปารยะ กับภาควิชาคหกรรมศาสตร์”, ใน

ในด้านการครัว การส่งเสริมโภชนาการให้แพร่หลาย และการจัดการบ้านเรือนในสังคมไทยต่อมา

การเรียนการสอนของโรงเรียนการเรือนแม้จะเป็นสถาบันการศึกษาสมัยใหม่แต่ก็ต้องประสมประสานเอาความรู้ของสตรีที่มีความรู้จากในรั้วในวังมาร่วมกันสอนกับอาจารย์การเรือนรุ่นใหม่ทั้งวิชาคหกรรมศาสตร์จากต่างประเทศ พื้นที่ของโรงเรียนการเรือนเหล่านี้เองที่เป็นพื้นที่ของการประสมประสานของความรู้โภชนาการใหม่เข้ากับอาหารชนชั้นสูงที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา โดยเฉพาะในกระบวนการเข้ามาอิทธิพลของโภชนาการแบบอเมริกาจากสัญญาความช่วยเหลือที่มาในรูปแบบของการเรียนการสอนคหกรรมศาสตร์ ซึ่งผู้สอนวิชาใหม่นี้หลายคนได้เชิญชวนผู้มีประสบการณ์ด้านอาหารจากรั้ววังที่เป็นผู้รู้เกี่ยวกับอาหาร “ไทยโบราณ” และวิชาการเรือนแบบไทยมากกว่าพวกตนที่ฝึกฝนเรียนรู้จากตะวันตก ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันและกันจนกลายเป็นการประสมประสานอาหารชนชั้นสูงที่สามารถรับเอาชุดคำอธิบายเรื่องโภชนาการใหม่เข้าไปใช้ได้อย่างมีพลัง ในขณะเดียวกันวิชาคหกรรมศาสตร์เองก็ได้อาศัยตำรับอาหารและการเรือนของไทยที่มีอยู่ในสังคมไทยอยู่แล้วให้กลายเป็นตำรับอาหารไทยยุคใหม่ที่เป็น “ของแท้” แต่ก็มี ความทันสมัยจากการมีโภชนาการใหม่และเพิ่มคำอธิบายเรื่องโภชนาการเข้าไป และกลับไปหารสชาติอาหารแบบหลากหลายรสชาติในสำรับเดียวของเครื่องปรุงเหมือนเก่าไม่ได้ เป็นแบบที่เอาแต่คุณค่าทางโภชนาการอย่างเดียว เช่นอาหารสมัยสร้างชาติที่เผยแพร่เอาไว้แล้วไม่สำเร็จด้านสำรับและรสชาติ แต่ด้านโภชนาการใหม่ถือว่าสำเร็จเพราะภาษาของโภชนาการใหม่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดและปฏิบัติต่ออาหารที่ทุกคนในสังคมไทยไม่ปฏิเสธ แต่ถูกกลืนไปเป็นส่วนหนึ่งของสำรับอาหารชนชั้นสูงที่ถูกทำให้กลายเป็นอาหารของชาติไทยในยุคที่การเมืองแบบอนุรักษ์นิยมขึ้นสู่กระแส

สูงตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

นอกจากนี้ การแพร่หลายของตำรับอาหารจากในวังของชนชั้นสูงที่ติดตัวพ่อครัว แม่ครัว ที่ต้องออกจากวังมาเปิดร้านขายอาหารเลี้ยงชีพหลังความตกต่ำของระบบการชูปเลี้ยงในระบบศักดินาล่มสลายลงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง¹¹⁹ หรือคนที่เคยใช้ชีวิตในวัง อันเป็นแหล่งฝึกฝนวิชาการครัวสำหรับสตรีมาแต่ก่อน ซึ่งในตอนหลังก็มีชนชั้นผู้ดีเดิมด้วย ต่อมาเมื่อได้มาใช้ชีวิต “นอกวัง” ก็ได้เผยแพร่ตำรับอาหารและการกินอาหารอย่างชาววังออกสู่ตลาดที่มีชนชั้นกลางเป็นลูกค้าสำคัญ ผ่านการเขียนตำราการทำกับข้าว รายการทำอาหารในโทรทัศน์และวิทยุ การเปิดร้านอาหารที่เราคุ้นเคยกันดี เช่น การเสนอรายการทำอาหารทั้งหนังสือและโทรทัศน์ รวมทั้งการเปิดร้านอาหารของหม่อมหลวงเด็บ ชุมสาย ผู้ซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลอย่างสูงในสื่อมวลชนเกี่ยวกับเรื่องอาหารการกินตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ร่วมกับ ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์ หรือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

การต่อรองของรสชาติอาหารแบบชนชั้นสูงที่มีรสชาตินุ่มนวลไม่จัดเหมือนรสของอาหารชาวบ้านกับแนวคิดและแนวปฏิบัติทางโภชนาการใหม่ที่เริ่มได้รับการยอมรับอย่างสูงตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ได้ทำให้ “ภูมิทัศน์ด้านรสชาติ” ของอาหารในสังคมไทยเปลี่ยนเป็นอาหารรสชาติกลางๆ ที่เน้นการปรุงและวัตถุดิบที่คำนึงถึงโภชนาการควบคู่กับความอร่อยที่ยังคงรสชาติแบบซับซ้อนในอาหารชนิดเดียวดังที่เป็นมาแต่โบราณ แต่การเข้ามาของโภชนาการเท่ากับเป็นการสร้างสมดุลของรสชาติใหม่ที่เป็นรสชาติกลางๆ ในสังคมไทย ที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอาหารและรสชาติหลังการปฏิวัติ 2475 ซึ่งมีโภชนาการใหม่เป็นตัวกลางของการต่อรองที่สำคัญ จนทำให้ภูมิทัศน์ด้านรสชาติของอาหารไทยแนบแน่นอยู่กับความรู้ด้านโภชนาการใหม่อย่างแยกไม่ออกมาจนปัจจุบัน

¹¹⁹ สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. “รสนิยม: ภาษาในสังคมไทยยุคบริโภคนิยม,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), หน้า 92.

ทัศนียภาพของการต่อต้าน: การเมืองทัศน์ (Visual Politics) ของการปฏิวัติสยามในสื่อร่วมสมัย¹

ผศ.ดร.ปณชิต จันทร์โรจนกิจ

การเมืองทัศน์ (Visual Politics):

มองภาพถ่ายและภาพยนตร์ในฐานะประดิษฐกรรมสมัยใหม่

ในสารคดีทางโทรทัศน์ของบีบีซี โดย จอห์น เบอร์กอร์ (John Berger) เรื่อง *Ways of Seeing* ซึ่งต่อมาถูกจัดทำเป็นหนังสือในชื่อเดียวกัน ได้อ้างอิงถึงงานสำคัญของ วอลเตอร์ เบนจามิน (Walter Benjamin) เรื่อง *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction* ซึ่งทำให้เราเห็นว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยให้เราได้เข้าไปใกล้งานศิลปะมากกว่าเดิม และครอบครองมันได้ในหลายความหมาย หลายบริบท แต่บทบาทของเทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยให้เรามีอำนาจกำกับเหนือวัตถุทาง

¹ บทความนี้ถูกนำเสนอครั้งแรกในการสัมมนาเรื่อง “จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย” ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ ร่วมกับสถาบันนโยบาย โดยการสนับสนุนของมูลนิธิคอนราต อาเดนาวร์ อาคารมหาจักรีสิรินธร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 21-22 มิถุนายน 2555 ต่อมาได้มีการเปลี่ยนชื่อและปรับเนื้อความเพื่อการตีพิมพ์ครั้งนี้

ผู้เขียนขอขอบทความนี้เป็นเกียรติในโอกาสเกษียณอายุของ อ.เชษฐา พวงหัตถ์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ผู้เป็นทั้งพี่ชายและกัลยาณมิตรทางวิชาการของผู้เขียน

ศิลปะ ในบางครั้งเมื่อเราสามารถใช้เทคโนโลยีบิดเบือน เบี่ยงเบน หันเห ความสนใจจาก “สาระหลัก” ของสื่อ

ในสารคดีของเบอร์เกอร์ได้แสดงให้เห็นพลังของการจัดลำดับภาพ ของเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยใช้เสียงเพลงหรือบทสวดประกอบ การซูม (zoom) เพื่อดึงภาพเข้า-ออก การย้ายจุดสนใจและเคลื่อนตัว (tilt) ช่วยให้ เกิดความเข้าใจภาพ ตีความภาพใหม่ หรือกระทั่งถูกอธิบายใหม่ และมีพลัง ให้เรากล้อยตามสื่อที่เราได้เห็น² การเพิ่มเสียงและจัดวางภาพเขียนทาง ศาสตร์ใหม่สามารถสร้าง “การเล่าเรื่องแบบภาพยนตร์” (cinematic narrative) ได้ จึงเป็นการอธิบายใหม่และเปลี่ยนภาพทางโลกีย์ให้กลายเป็น ภาพเล่าทางศาสนาอันน่าศรัทธาและศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ

ตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสื่อร่วมสมัยจึงมิใช่สื่อที่นำเสนอ “สัจธรรม” (truth) อย่างที่อื่นๆ แต่ภาพที่เสนอผ่านโทรทัศน์ ภาพถ่าย ภาพยนตร์ ตำรา เอกสารเผยแพร่ ล้วนแล้วแต่ถูกคัดกรองมาแล้วระดับหนึ่ง หรือมากกว่าหนึ่งชั้นและเรียบเรียงจัดวางมันอย่างประณีต ผ่านผู้เล่า ได้แก่ ผู้กำกับ บรรณาธิการ หรือศิลปิน กระบวนการดังกล่าวเป็นการสร้างชุด ของคำอธิบายใหม่ เป็นการตีความใหม่ของภาพปรากฏเบื้องหน้า ผ่านการ ขบคิดอย่างเป็นระบบ

ภาพถ่ายเป็นประดิษฐกรรมที่สำคัญของโลกยุคใหม่ โดย หลุยส์ แดแกร์ (Louise J. Daguerre) เป็นผู้คิดค้นการ “ดักเก็บเงาของแสง” เอา ไว้ได้ เทคนิคการจับเอาแสงเงาไว้บนแผ่นรับแสงที่เรียกว่าวิธีการแบบแดแกร์ (Daguerreotype) ทำให้เขากลายเป็นผู้มีชื่อเสียงในฐานะผู้คิดค้นภาพ เทคนิคการถ่ายภาพ แต่เทคนิคของเขามีจำกัดในการผลิตซ้ำ จนกระทั่งมี การค้นพบฟิล์มถ่ายภาพแบบกระจกและกระบวนการถ่ายภาพที่มีความ ชับซ้อนลดน้อยลง มีความเที่ยงตรงมากขึ้น วิธีการแบบแดแกร์จึงเสื่อม ความนิยมในที่สุด

² งานของ Berger ได้รับการตีพิมพ์ในชื่อเดียวกับสารคดีคือ Ways of Seeing. New York: British Broadcasting Corporation and Penguin, 1972.

หลังจากที่แดแกร์ขายสิทธิบัตรการถ่ายภาพที่เขาคิดค้นขึ้น เขาให้ความสนใจกับภาพมุกกว้าง เพราะความนิยมในการชมภาพทิวทัศน์แบบมุกกว้าง (panorama) ที่เป็นมหรสพสำคัญที่ทำให้คนที่ไม่มีโอกาสเดินทางไปยังดินแดนอื่นอันน่าพิศวง (exotic) ได้มีโอกาสพบเห็นจึงเกิดการสร้างโรงมหรสพภาพทิวทัศน์มุกกว้างที่ย่นย่อเวลาและสถานที่เข้ามาให้ผู้ชมได้ชื่นชมเรื่องราวต่างๆ ทั้งทิวทัศน์อันสวยงามจนถึงเรื่องราวของสนามรบในแนวหน้าเพื่อปลุกเร้าสำนึกรักชาติ³

ในท่ามกลางความคลั่งไคล้มหรสพของภาพทิวทัศน์มุกกว้าง แดแกร์สนใจในการเลียนแบบธรรมชาติมากขึ้นจนหลงใหลการจำลองภาพทิวทัศน์ธรรมชาติมาไว้ในโรงมหรสพจนกลายมาเป็นอันตรภาพ (Diorama) ที่ทำให้มนุษย์ได้เห็นมหัศจรรย์ของแสงสีที่แดแกร์เลียนแบบธรรมชาติจากดินแดนอันไกลโพ้นมาอยู่ในเมืองให้คนดู และมีการสร้างอาคารหมุนได้ที่ “ถอนราก” (uproot) ผู้ชมให้เพลิดเพลินไปกับ “ธรรมชาติที่ถูกประดิษฐ์” จนเรื่องชื่อกลจักรของแดแกร์ทำให้เกิดความจริงเสมือนในยุคสมัยใหม่ เมื่อผนวกมองกับแนวคิดเรื่องเรือนจองจำที่เห็นได้จากทุกด้านของเยเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) ที่เรียกว่า **พานอปติคอน (panopticon)** ที่อันตรภาพของเขาสร้างความจริงลวง ให้เกิดความรับรู้รวมหมู่ของสังคมในทิศทางเดียวกันกับแสงและภาพมายา

การหล่อหลอมโลกภายในหรือระบบคิดของคนที่ถูกผลิตและรับผ่านสื่อทางสายตา การถอนรากของคนในเครื่องจักรรัฐ เชื่อมบุคคลกับโลกสาธารณะภายนอกที่มีการตีป้ายเฉลิมฉลองยกย่องเป็นสื่อของความจริงเฉพาะที่ที่สร้างเพื่อกำหนดความรู้สึกนึกคิดของคนให้เป็นไปในทางเดียวกันอย่างไม่รู้ตัว กลายเป็นแนวทางการมองสังคมไทยดังที่ผู้เขียนเรียกว่า

³ การศึกษาเกี่ยวกับพานอรามาและไดโอรามาและนัยทางการเมืองและการรับรู้ที่ครอบคลุมที่สุดก็คืองานของ Stephan Oettermann. 1997. *The Panorama: History of a Mass Medium*. New York: Zone Books.

สยามอันตรภาพ (Siamese diorama)⁴

Camera Lucida เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์สามารถจับภาพของความจริงได้โดยใช้การมองผ่านปริซึมไปที่วัตถุหรือบุคคลที่ต้องการวาดภาพ แล้วใช้ความสามารถร่างภาพนั้นบนกระดาษ ซึ่งอันที่จริง Camera Lucida ไม่ใช่เครื่องถ่ายภาพอย่างที่เข้าใจ แต่เป็นเครื่องช่วยให้ศิลปินสามารถวาดภาพได้เหมือนจริง

ในความเรียงของโรลิ่ง บาร์ท เรื่อง Camera Lucida ได้อ้างถึงแนวคิดในพุทธศาสนาเรื่องสัญญา (ความจริง), ความว่างเปล่า (ตถาตา) ว่า ภาพถ่ายนำมาซึ่งความจริงและความว่างเปล่าในเวลาเดียวกัน

เมื่อบาร์ทวิเคราะห์ภาพถ่ายเขาจึงใช้คำว่า Camera Lucida มาใช้เพื่อแสดงให้เห็นว่าเรากำลังใช้ตาของเรามองวัตถุจริงชิ้นหนึ่ง และจากสายตาของเขากำลังเป็นต้นร่างให้กับภาพหนึ่งบนหน้ากระดาษ คือการพิจารณาความจริงและความว่างเปล่าเบื้องต้นไปพร้อมๆ กัน

กล่าวคือ ภาพถ่ายเป็นส่วนขยายของสิ่งที่เคยมีอยู่ในช่วงขณะของปัจจุบัน มันแสดงอดีตของวัตถุ หรือปรากฏการณ์ทางสังคม ดังนั้น ภาพถ่ายจึงแสดงสิ่งซึ่งเคยดำรงอยู่ให้ปรากฏในปัจจุบัน ภาพถ่ายจึงเป็นสื่อของภาวะจิตประสาท (Hallucination) คือเป็นภาวะที่เคยเป็นจริง แต่เป็นภาวะการณ์ที่ไม่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

บาร์ทบอกว่าสังคมพยายามควบคุมภาพถ่าย ด้วยการทำให้มันเป็นศิลปะ (Society is concerned to tame the Photograph.)

⁴ Pandit Chanrochanakit. 2006. The Siamese Diorama and Thai National Imaginary in Contemporary Thai Art. Unpublished Ph. D. Dissertation. University of Hawaii. ภาษาไทยสามารถดูได้จาก บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. 2550. “สยามอันตรภาพกับจินตภาพชาติร่วมสมัย: ศิลปะร่วมสมัยกับการเมืองของเอกลักษณ์ไทย”. ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องสถานะความรู้ปัจจุบันของรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. และ 2549. “อารัมภบท รัฐธรรมนูญสถาปนากับประชาธิปไตยในสยามอันตรภาพ”. *รัฐธรรมนูญสถาปนา: ชีวิตและชะตากรรมของประชาธิปไตยในวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, หน้า 16.

เพราะการหยิบยื่นสถานะของงานศิลปะทำให้ภาวะหลอนหมดสภาพหรือถูกลืมนั่นเอง เนื่องจากสาระสำคัญเบื้องต้นของภาพถ่ายคือการหลอนลงให้ เราเห็นว่ามันคือความจริง หรือเคยเป็นความจริง ในประการที่สองภาพถ่ายถูกทำให้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญจนสาระสำคัญของมันคือความจริงล้วน ไม่ถูกตระหนักรู้

บาร์ทเตือนเราว่าภาพถ่ายสามารถลวงเราได้ เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างถูกเปลี่ยนให้เป็นภาพถ่าย ทำให้เราไม่สามารถตระหนักรู้ หรือถอนการตระหนักรู้ (de-realize) โลกมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและความอยากได้ใคร่มีของมนุษย์ (desire) ภายใต้ภาพถ่ายที่สะท้อนมันออกมา บาร์ทเห็นโลกปัจจุบันบริโภคเพียงภาพมิใช่ความเชื่อ (belief) การบริโภคภาพถ่ายทำให้เราพบกับความน่าเบื่อหน่ายยะเยี่ยงที่ชวนคลื่นเหียน เป็นโลกที่ไร้ความแตกต่างหลากหลาย ภาพถ่ายมีความหมายให้เราเลือกสองทาง ทางหนึ่งคือการมองสังเกตโลกที่แผ่ร่หัสอารยะสำหรับภาพลวงตาสมบูรณ์แบบ อีกทางหนึ่งก็คือการเผชิญหน้ากับการตื่นตระหนักรู้ของเราต่อความจริงที่ยากจะจัดการกับมันได้ (Barthes, 1993: 119)

หากเราพิจารณากำเนิดของภาพถ่ายที่เริ่มจากงานของแดแกร์ (Louise J. Daguerre) ผู้เป็นศิษย์ของ จอห์น พร็ิวอสต์ (Jean Prevost) ที่ได้ประดิษฐ์ห้องโถงแสดงภาพทิวทัศน์ขนาดใหญ่ที่เรียกว่าแพโนราม่า (Panorama) แดแกร์พัฒนาและประดิษฐ์ไดโอรามาหรือแอนตรภาพ (diorama) ที่ยกและถอนรากผู้ชมจากโลกของความเป็นจริง แสดงภาพหลอนของเวลาด้วยแสงเงาประดิษฐ์ จนกระทั่งโรงมหรสพไดโอรามาเสื่อมความนิยมและถูกไฟไหม้ แดแกร์จึงหันมาประดิษฐ์วิธีเก็บทิวทัศน์ธรรมชาติด้วยสารเคมี และแสงเงาจนภรรยาเขาถึงกับร้องขอแพทย์ให้ทดสอบจิตว่า แดแกร์เสียสติไปหรือเปล่า วิธีการคว่ำจับธรรมชาติของแดแกร์กลายมาเป็นวิธีการถ่ายภาพยุคแรกที่มีภาพเนกาทีฟและไม่สามารถพิมพ์ภาพซ้ำได้ จึงเรียกวิธีที่เขาค้นพบเพื่อเป็นเกียรติแก่แดแกร์ว่า “Daguerreotype” เป็นหลักฐาน ซึ่งงานของเขาครอบงำวงการถ่ายภาพถึงกว่าทศวรรษ (Solnit, 2003: 15)

ภาพถ่ายมีวิวัฒนาการจนสามารถทำให้เกิดการทำซ้ำ มันทำให้คนสามารถครอบครองภาพเหมือนหรือภาพบุคคล (portrait) ได้โดยไม่ต้องจ้างศิลปินเลื่องชื่อมาวาด หรือสามารถเก็บภาพครอบครัวได้โดยไม่ต้องจ้างศิลปินและเสียเวลาในการยืนเป็นหุ่น ภาพถ่ายเปลี่ยนสถานะของตัวมันเองหากพิจารณาในบริบทของวัฒนธรรมทัศนศึกษา ภาพถ่ายเป็นผลพวงของเทคโนโลยีทำให้มนุษย์สามารถคว้าจับเวลาให้หยุดนิ่งได้ ภาพถ่ายในระยะเริ่มแรกเป็นเพียงการเลียนแบบธรรมชาติ เป็น “ซาก” ของกาลเวลาในอดีต (relics of the past) เป็นร่องรอยของสิ่งที่เคยบังเกิดขึ้นมาแล้วผ่านไป แต่เมื่อภาพถ่ายถูกนำมาวางลงในห้วงเวลาของประวัติศาสตร์ ภาพถ่ายจึงอยู่ในบริบทที่ไม่ตายจากไปเหมือนอดีต (living context) ที่มันเก็บแช่เอาไว้ ภาพถ่ายดำรงอยู่เหนือวันเวลาที่มันถูกถ่ายเอาไว้ และกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำของมนุษย์และมีความต่อเนื่อง แม้กระทั่งภาพถ่ายของครอบครัวก็กลายเป็นภาพถ่ายของสาธารณะได้เมื่อเวลาเปลี่ยนไป บริบทเปลี่ยนไป (Berger, 1980: 61)

วอลเตอร์ เบนยามิน (Walter Benjamin) กล่าวไว้ว่า ภาพถ่ายนำไปสู่การทำลายล้างความเป็นมีเอกลักษณ์ของนักวาดภาพทิวทัศน์ และยังทำลายบทบาทของศิลปินผู้ผลิตภาพบุคคล (portrait) เพราะบรรดาคนที่นิยมความแปลกใหม่ต่างหันไปหาภาพถ่าย ในงานแสดง World Exhibition ค.ศ. 1855 ได้แสดงภาพถ่ายเป็นครั้งแรก ซึ่งนักวิจารณ์คนหนึ่งได้กล่าวถึงภารกิจของภาพถ่ายก็คือการสร้างความรู้แจ้งให้แก่ภาพเขียน ดังนั้นปฏิบัติการของวงการจิตรกรรมที่มีต่อภาพถ่ายก็คือการเน้นสีสันในภาพมากขึ้น เช่น แนวอิมเพรสชันนิสต์ (impressionism) ที่เปิดทางให้คิวบิสม์ (cubism) และพัฒนาในแนวทางที่ภาพถ่ายไม่อาจจะกระทำได้ ความสามารถในการผลิตซ้ำของภาพถ่ายและคุณภาพของภาพธรรมชาติที่กล้องถ่ายภาพคว้าจับและทำให้หนึ่งจันนั้นนำมาซึ่งความนิยมในภาพถ่ายอย่างมาก (Benjamin, 1978: 150-151)

ภาพถ่ายจึงมีชีวิตของมันเอง ภาพถ่ายมีมิติที่เวลาถูกคว้าจับให้หนึ่งจัน

เช่นเดียวกับองค์ประธาน (Subject) ของภาพถูกจับให้หนึ่ง

แต่หากการถ่ายภาพถูกผนวกเข้ากับมิติของเวลา มันคือการประดิษฐ์ที่สร้างภาพเคลื่อนไหวจากการศึกษาความเคลื่อนไหวของคน กำเนิดของภาพยนตร์อาจนับได้จากการคิดค้นวิธีการถ่ายภาพวัตถุหรือคน สัตว์ที่เคลื่อนไหวได้ มายบรีดจ์ (Eadward James Muybridge) ผู้คิดค้นการถ่ายภาพคนกำลังวิ่ง ม้ากำลังลากเลื่อน ทีละกรอบ (frame) ผลงานของมายบรีดจ์ จึงเสมือนหนึ่งการทำลายลบเวลาและพื้นที่ (the Annihilation of Time and Space) (Solnit, 2003: 1-24)

ภาพยนตร์เป็น “การสร้างความจริง” ขึ้นมาชุดหนึ่ง เป็นความจริงที่ถูกสร้างผ่านจินตนาการของผู้สร้าง ใช้พลังของเทคโนโลยีสร้างภาพที่เราไม่อาจได้เคยพบเห็นมาก่อน สร้างสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ให้บังเกิดขึ้นได้

การสร้างภาพเคลื่อนไหวจากการถ่ายภาพความเร็วสูงจึงกลายมาเป็นกำเนิดของภาพยนตร์ซึ่งเป็นการหลอกสายตาของมนุษย์ด้วยการนำเอาภาพนิ่งมาเรียงต่อกันและส่งผ่านดวงตาของมนุษย์ จนเสมือนหนึ่งว่ามนุษย์เห็นวัตถุที่กำลังเคลื่อนไหว และเมื่อเราสามารถประดิษฐ์กล้องถ่ายภาพยนตร์ได้ มันจึงช่วยให้เราทะลุทะลวงขีดกันขวางระหว่างเวลาและพื้นที่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน กล้องถ่ายภาพยนตร์จึงกลายเป็น “ดวงตา” ดังที่เวอร์ทอฟ (Dziga Vertov) กล่าวว่า

*“ข้าคือดวงตา ดวงตาที่เป็นจักรกล ข้า, เครื่องจักรกล, แสดงให้
เจ้ามองเห็นโลกในแบบที่ข้าเห็น ข้าปลดปล่อยตัวเองเพื่อวันนี้และ
ชั่วนิรันดร์ ปลดพันธนาการออกจากความไม่สามารถเคลื่อนย้าย
ไปไหนมาไหน ข้าเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง ข้าเข้าไปมองหาและถอย
เคลื่อนจากวัตถุต่างๆ ข้าคือคลานไปได้มัน ข้าเคลื่อนไปพร้อมๆ กับ
ปากของอาษาที่วิ่งไปข้างหน้า ข้าลงและขึ้นไปกับเรือนร่างต่างๆ นี้
คือข้า, จักรกล, เอาชนะในการเคลื่อนไหวที่ไร้ระเบียบ บันทึกรการ
เคลื่อนไหวจากหนึ่งไปสู่การเคลื่อนไหวที่ซับซ้อน*

เมื่อถูกปลดปล่อยจากเวลาและพื้นที่-สถานที่ ข้างเชื่อมประสานกับจุดต่างๆของจักรวาล ไปที่ไหนก็ตามที่ข้าต้องการ ทางของข้านำไปสู่การสร้างสรรคของความรับรู้ใหม่ที่มีต่อโลก ข้าจึงได้บอกกล่าวแก่เจ้าถึงโลกที่เจ้ามีอาจารย์” (cited from Berger, 1972: 17)

สำหรับประเทศไทย หนังสือเรื่อง *มองหาเรื่อง: วัฒนธรรมทางสายตา* (2549) ของสมเกียรติ ตั้งนโม เป็นงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการมองเห็นหรือวัฒนธรรมทางสายตา (visual culture) ชั้นแรก ๆ ในเมืองไทย เป็นงานวิชาการพื้นฐานที่กระตุ้นให้เราสนใจการมองเห็นศิลปะและปรากฏการณ์ทางชีวิตประจำวัน โดยสมเกียรติชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมทางสายตา (visual culture) เป็นสื่อที่มาแทนวัฒนธรรมตัวหนังสือและได้สำรวจผ่านมุมมองของศิลปะร่วมสมัย

สถาปัตยกรรมเปิดกับการสื่อความหมายบนท้องถนน

ในงานของ โรเบิร์ต เวนทูรี (Robert Venturi) เรื่อง *Learning from Las Vegas* (1990) ซึ่งนำนักศึกษาสถาปัตยกรรมไปลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสถาปัตยกรรมในเมืองลาสเวกัส ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของบิลบอร์ดบนท้องถนนในแถบถนน (strip) ของเมืองที่ไม่เพียงต้องการสื่อความหมายหรือสัญญาณผ่านการติดตั้งบิลบอร์ดขนาดใหญ่ แต่เป็นการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ผู้ชมกับสื่อป้าย ที่ผ่านการคิดคำนวณมาอย่างดีว่าจะทำให้ผู้ชมเข้าใจและรับรู้ข่าวสารผ่านการมองในระยะจำกัดจากรถที่กำลังเคลื่อนที่ด้วยความเร็วสัมพัทธ์ได้อย่างไร และสื่อแบบไหนจะสร้างความประทับใจให้ผู้ชมได้มากที่สุดในเวลาอันจำกัด

การวิเคราะห์สัญญาณในเมืองลาสเวกัสทำให้เวนทูรีศึกษาโครงสร้างสถาปัตยกรรมใช้สัญลักษณ์และภาพแทนในบางครั้งใช้ภาพทวนย้อนใน

รูปแบบต่างๆ โครงสร้างและกิจกรรมเข้ากับกิจกรรม (Venturi et al., 1998: 131) ซึ่งปรากฏให้เห็นว่ามีสองรูปแบบหลัก คือ

1. กลุ่มสถาปัตยกรรมเปิด (Duck) หรือกลุ่มที่ “ตึกที่กลายเป็นประติมากรรม” (building-become-structure) โดยเรียกตามตึก Long Island Duckling ใน God’s Own Junkyard ที่สร้างตึกมาเป็นรูปเปิดเป็นการปรับสภาพของอาคารให้กลายเป็นประติมากรรม โดยผู้ชมไม่ต้องตีความอื่นใด

2. กลุ่มสถาปัตยกรรมแบบตกแต่ง (Decorated shed) ที่ใช้ตึกอาคารมาเติมแต่งภาพสัญลักษณ์ให้ผู้พบเห็นได้รู้ถึงสารที่ต้องการสื่อ เช่น อาคารบางแห่งลดทอนรายละเอียดเหลือเพียงป้ายไฟกระพริบขนาดใหญ่ทำหน้าที่เหมือนหนึ่งกำลังประกาศให้โลกรู้ว่า “ข้าคืออนุสาวรีย์” (I AM A MONUMENT) (Venturi et al., 1998: 131)

การสร้างภาพปรากฏบนตัวอาคารในลักษณะของการสร้างประติมากรรมหรือการตกแต่งเป็นกระบวนการที่สร้างการรับรู้ผ่านความเร็ว (speed) กับพื้นที่ (space) จนสามารถสังเคราะห์ทฤษฎีว่าด้วยความอัปลักษณ์และความจืดชืด (The Theory of Ugly and Ordinary) โดยเวนทูรีชี้ให้เห็นว่าแสงมีบทบาทสำคัญในการบิดเบือนเปลี่ยนแปลงพื้นที่ให้สู่ความรู้สึกที่แปลกประหลาด และยังคงสัมพันธ์กับความเร็วบนท้องถนนจึงสามารถสร้างความตึงต่าสื่อความหมายของสัญญาณให้ผู้พบเห็นได้เข้าใจถึงสาระสำคัญที่เปล่งออกจากตัวอาคารหรือป้ายไฟต่างๆ

เวนทูรีวิพากษ์สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ว่าเง่า (silly) สร้างแต่เปิดตายซาก (We have been designing dead ducks) (Venturi et al., 1998: 162) สถาปนิกสมัยใหม่สร้างและเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมทุกอย่างให้กลายเป็นเปิด ทั้งการสร้างสรรค์แต่งเติม แต่ใส่การแต่งเติมอย่างสิ้นเกิน ทำให้ตึกอาคารถูกเปลี่ยนให้เป็น “เปิด”

ผู้ชมที่นั่งอยู่บนรถยนต์และเดินถนนมีความรับรู้ต่อพื้นที่และสาร

หรือสัญลักษณ์ส่งผลต่อการเชื่อมโยงระหว่างโลกภายในกับภายนอกได้อย่าง น่าสนใจ ดังที่งาน *The Poetics of Space* ของกัสตอง บัชยาร์ด (Gaston Bachelard) ได้ชี้ให้เห็นว่าโลกของสิ่งต่างๆ ที่ย่อส่วนช่วยนำพาเราสู่ จินตภาพ หรือให้เราเห็นโลกภายใน (Bachelard, 1969: 148-9) แต่โลก ขยายส่วน หรือการสร้างโครงสร้างสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ น่าจะย่อส่วน ให้เรารู้สึกต่ำต้อย ดังเช่นงานของ อัลแบร์ ซเปียร์ (Albert Speer) สถาปนิก คนสำคัญของพรรคนาซีที่สร้างและออกแบบสถาปัตยกรรมนาซี เช่น การใช้ แสงสร้างความรู้สึกรวมหมู่อย่างสำคัญในซ็ือวิหารแห่งแสง (Cathedral of Light) ในการชุมนุมที่เมืองเนอร์นแบร์ก หรือ นูร์นเบิร์ก (Nurnberg or Nuremburg) และออกแบบหอประชาชน (Volkshalle) ที่น่าจะบรรจุคน ได้มากกว่า 180,000 คน และได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากสถาปัตยกรรมแบบ กรีก-โรมัน⁵ ซึ่งในโครงสร้างดังกล่าวมีจุดหมายที่จะรวมเอาคนหมู่มาก เข้าไว้ด้วยกันภายใต้เอกภาพเดียวของผู้นำพรรคนาซี สถาปัตยกรรมของ ซเปียร์จึงให้ความสำคัญกับการขยายขนาดของแพนธิออนและสร้างสำนึก รวมหมู่ในโครงสร้างขนาดยักษ์ ขณะเดียวกันก็ลดทอนขนาดของคนให้เล็ก ลงในสัดส่วนที่แตกต่างกันอย่างมาก

จากการสำรวจทัศนียภาพของวัฒนธรรมทัศนาคจะเห็นได้ว่าการมอง ไม่ใช่เพียงการมองเห็น แต่เป็นการมองที่ผู้คนมีการรับและปฏิสัมพันธ์ รับรู้ ผวนกและนับรวมตัวเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งในระบบวัฒนธรรมความสัมพันธ์ ผ่านการรับรู้ทางสายตา การมองเห็นจึงมิใช่การมองเห็นโดยที่ไม่มีมิติของ การเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการกล่อมเกล า การสร้างสำนึกทางสังคมการเมือง การสร้างสัมพันธ์ภาพเชิงอำนาจ การ กำหนดศักดิ์ชั้น (Hierarchy) ระหว่างคน ซึ่งหมายถึงสัมพันธ์ภาพเชิงอำนาจ ทางการเมืองทั้งในระดับทางการเมืองและไม่เป็นทางการเมือง ในที่สุด พลังของการ มองเห็นจึงนับเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมืองที่กำหนดคนให้

⁵ ดู http://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer, เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2555.

ระย่นย่อต่อความยิ่งใหญ่ของลัทธิการ อันเนื่องมาจากขนาด

ความจริงในโลกที่มีเทคโนโลยีในการผลิตซ้ำใหม่ๆ จึงยกระดับจากการสร้างภาพตัวแทน (Representation) เข้าสู่การสร้างความจริงและความจริงเหนือจริง ดังคำอธิบายของฌอง โบตริยาร์ด (Jean Baudrillard) ว่าความจริงเหนือจริง (Hyperreal) ทำงานผ่าน Simulation ในสามระดับได้แก่

ระดับแรก การสะท้อนความจริง (the reflection of a profound reality) จากนั้นจึงทอนความเป็นธรรมชาติของความจริงชุดนั้น การคัดลอกความจริง หรือการทำสำเนาของความจริง (an obvious copy of reality)

ระดับที่สอง การคัดลอกหรือทำสำเนาที่ดีเยี่ยม (a copy of so good) ซึ่งทำให้พรมแดนระหว่างความจริง (reality) กับภาพตัวแทน (representation) ลางเลือน (blur) จนเข้าสู่ขั้นที่สามคือ การทำให้ความจริงนั้นมลายหายไป (the absence of a profound reality) ก็คือ การผลิตความจริงโดยปราศจากฐานของความจริงในโลก

สภาวะของ “ความจริง” อย่างน้อยสามระดับที่โบตริยาร์ดอธิบายทำให้เราเห็นการเชื่อมโยงระหว่างตัวตนของมนุษย์กับอัตลักษณ์ร่วมสมัยและความจริงในหลายชุดหลายระดับ แล้วแต่มนุษย์จะเชื่อมโยง เลือกเชื่อมต่อหรือปิดกั้นการเชื่อมต่อกับกลุ่มอัตลักษณ์และระดับของความจริงเสมือน

การส่งข้อมูลในโลกเสมือนจริงจึงน่าสนใจว่าบางเรื่องราวมันจริงยิ่งกว่าจริง บางเรื่องเป็นความจริงแต่ไม่มีใครเชื่อ ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งที่โบตริยาร์ดอธิบายว่ามันคือความจริงเหนือจริง hyper real และ simulation ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่มียากฐานเชื่อมต่อกับโลกของเรา แต่เราก็สามารถยึดถือมันได้ว่าเป็นความจริงเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการนับญาติกับคนที่เราไม่อาจนับญาติได้ในโลกของความเป็นจริง กลับมีความผูกพันจนอาจถึงกับ “เสียสละชีวิต” แทนได้ แม้จะไม่ใช่จริงก็ตาม แต่บางคนก็เชื่ออย่างสุดใจว่านั่นคือความจริงเป็นผลพวงจากการทำงานของความจริงเหนือจริงที่เกิดจากสิ่งที่โบตริยาร์ดเรียกว่า “simulacrum” (Baudrillard, 2000: 6)

แบบสถาปัตยกรรมเปิดบนท้องถนนจึงสื่อถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่พ้นไปจากมิติของทัศนศิลป์และสถาปัตยกรรม หากผนวกรวมถึงการสร้างตัวตนผ่านการเมืองทัศนาศนาในชีวิตประจำวันได้อย่างซึ่มลึก

พระราชนิยมในฐานะต้นกำเนิดของสุนทรียศาสตร์ กับศิลปะสมัยใหม่

ในกรอบของศิลปะไทยแบบประเพณี เป็นที่ทราบดีว่าวัฒนธรรมการกำหนดความงามและสุนทรียศาสตร์ของไทยขึ้นอยู่กับพระราชนิยม (Royal preference) ซึ่งกลายมาเป็นกรอบกำหนดความงามตามสมัยนิยม เพราะพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงมีพระราชนิยมแตกต่างกัน ดังเช่นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิยมไปทางศิลปะจีน ดังนั้นจึงปรากฏชัดว่าศิลปะไทยในรัชกาลของพระองค์ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนอย่างเด่นชัด

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิยมในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในระหว่างทรงผนวช แต่ก็มีพระราชนิยมในการศึกษาศิลปวิทยาการใหม่ๆ โดยเฉพาะภาษาตะวันตก และทรงมีพระราชนิยมในทางระบบเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ดังจะเห็นได้ว่าทรงโปรดเกล้าฯ ให้ช่างฝีมือชาวตะวันตกปั้นพระบรมรูปของพระองค์ แม้จะมีข้อทัดทาน แต่เป็นพระราชนิยม รวมกระทั่งทรงฉายพระรูปเพื่อแลกเปลี่ยนกับกษัตริย์และจักรพรรดิในโพ้นทวีป

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชนิยมในทางศิลปะตะวันตก ดังจะเห็นจากการที่ทรงซื้อภาพเขียน ประติมากรรมตะวันตกเข้าในชุดสะสมส่วนพระองค์ในพระที่นั่งต่างๆ และพระบรมมหาราชวังจำนวนมาก จนเกิดความต้องการที่จะสร้างศิลปะและสถาปัตยกรรมตามแบบตะวันตกขนานใหญ่เพื่อสร้างให้บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก โดยความจำเป็นดังกล่าวต้องจ้าง

ช่างฝีมือชาวตะวันตกจากยุโรปเพื่อให้เป็นไปตามพระราชนิยม ดังทรงมีพระราชปรารภว่า “การช่างในเมืองไทยช่างผิดเคืองเต็มที”⁶ เป็นความผิดเคืองเพราะมีพระราชประสงค์พระราชนิยมศิลปะสมัยใหม่ที่ต้องใช้ความรู้ในการสร้างสรรค์บนฐานคิดตะวันตก ดังที่นักประวัติศาสตร์ศิลปะและศิลปินร่วมสมัยมีข้อสรุปว่า “ศิลปะไทยประเพณีไทยที่มีรากฐานมายาวนานก็ถูกประเมินว่าเริ่มตกต่ำสมัยรัชกาลที่ 4 และเสื่อมลงถึงขีดสุดในสมัยรัชกาลที่ 5” (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2545: หน้า 25)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสรรค์ศิลปะแบบตะวันตกในสยาม และในทิศทางที่เริ่มสอดคล้องกับจังหวะก้าวของศิลปะโลก

ตัวอย่างสำคัญของการเรียนรู้จากศิลปะตะวันตกก็คือการฝึกหัดผ่านการคัดลอก เช่น หลวงสรลักษณ์ลิขิตเป็นช่างราชสำนักที่ได้รับการฝึกฝนการเขียนภาพสีน้ำมัน จากภาพจะเห็นว่าหลวงสรลักษณ์ลิขิตเรียนรู้การเขียนภาพสีน้ำมันโดยการลอกเลียนวิธีทำงานของแฟโร

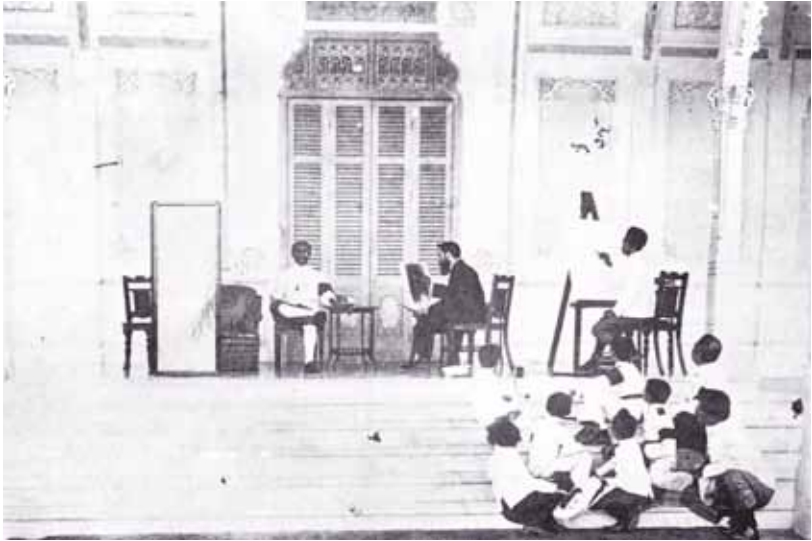
จากเอกสารที่มีการบันทึกไว้พบว่าหลวงสรลักษณ์ลิขิตได้รับพระราชทานโอกาสพิเศษให้ติดตามการประพาสยุโรปทั้งสองครั้ง พ.ศ. 2440 และ 2450 (ค.ศ. 1897 และ 1907)⁷

นอกจากนี้หลวงสรลักษณ์ลิขิตยังได้เรียนรู้จากคาร์โล ริโกลี (Carlo Rigoli) ช่างชาวอิตาลีที่ถูkJ้างมาเพื่อตกแต่งพระที่นั่งอนันตสมาคมในปี พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907)

หลวงสรลักษณ์ลิขิตเป็นผู้เขียนภาพพระบรมฉายาลักษณ์พระบาท

⁶ อ้างจาก พิริยะ ไกรฤกษ์ และ เผ่าทอง ทองเจือ. 2525. *ศิลปกรรมหลัง พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 24.

⁷ ในเวลาต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นเสวกโท พระสรลักษณ์ลิขิต ได้รับราชการมาจนถูกปลดเมื่ออายุ 55 ปี ด้วยเหตุชราภาพ และเลี้ยงชีพด้วยการเขียนภาพ เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนประณีตศิลปกรรม พ.ศ. 2476 จึงสอนเป็นเวลา 4 ปี ก่อนจะบวชและสึกเนื่องจากภรรยาถึงแก่กรรม ดู ราตรี บุรุษรัตนพันธุ์. พระสรลักษณ์ลิขิต (ม่วย) (2418-2501). จาก www.literatureandhistory.go.th/index.php? เข้าถึงเมื่อ 10 มิถุนายน 2555.

ภาพที่ 1 เซซาเร แฟโร (Cesare Ferro) และหลวงสรลักษณ์ลิขิต (ม่วย จันทรลักษณ์) กำลังเขียนภาพพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: Apinan Poshyananda, 1992: 18

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2450⁸ พระองค์ทรงมีพระราชปรารภถึงหลวงสรลักษณ์ว่า “เกือบจะเป็นโปรเฟสเซอร์ได้” แต่บางครั้งก็ “งมหมู” (ซ่า) (อ้างจาก พิพัฒน์ พงศ์ระพีพร, 2536: หน้า 15)

จากภาพถ่ายข้างต้น ทำให้เราเห็นว่าหลวงสรลักษณ์ลิขิตฝึกฝนเรียนรู้วิธีการเขียนภาพแบบชาวตะวันตกจากการเฝ้ามองการทำงานของแฟโร โดยมีบรรดาเด็กๆ ซึ่งอาจจะเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระเจ้าหลานเธอ รวมไปถึงบรรดามหาดเล็ก ได้เรียนรู้แบบอย่างของความงามและซึมซับพระราชนิยมตามไปด้วย

อย่างไรก็ดี แนวนิยมศิลปะตะวันตกภายใต้ “พระราชนิยม” มีลักษณะตามแบบสมัยนิยมคือสังคมนิยม แต่ไม่มีพระราชนิยมต่อศิลปะสมัยใหม่ของ

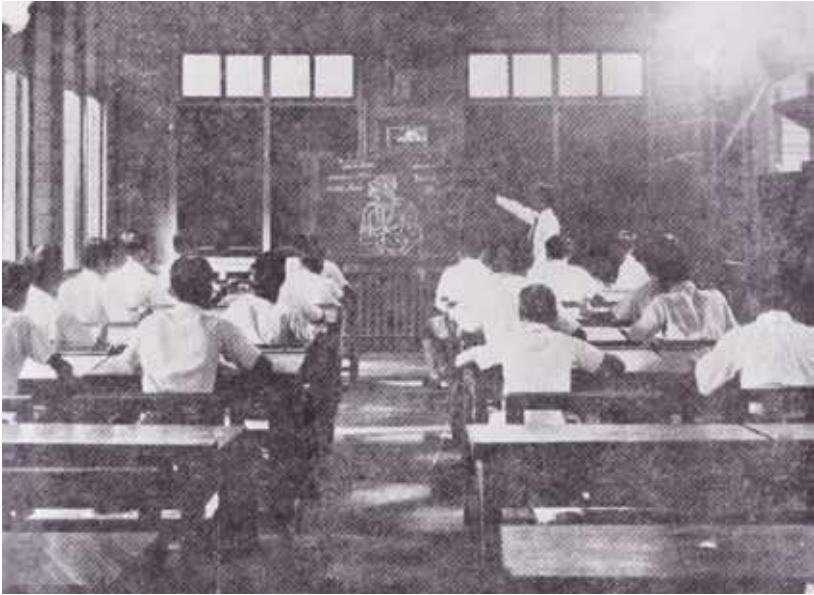
⁸ Apinan Poshyananda, *Modern Art in Thailand*, Ithaca, New York: Oxford University Press, 1992: 18

กลุ่มอิมเพรสชันนิสต์รวมถึงโพสต์อิมเพรสชันนิสต์ที่เคยจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์แมนไฮม์ (Mannheim) ประเทศเยอรมนี ซึ่งเคยเสด็จชมงานศิลปะเพื่อเฉลิมฉลองครบรอบ 300 ปีเมืองแมนไฮม์ ซึ่งรวบรวมงานสำคัญของกลุ่มอิมเพรสชันนิสต์ เช่น โมเนต์ เรอนัวร์, เดกาส์, โกแกง และแวนโก๊ะห์ ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ถ้าจะเขียนรูปผู้หญิง คงจะหาที่หน้าและขาเขียนตาลีท ท้องคอด คล้ายๆ กับเขียนเปรตหลังโบสถ์” ซึ่ง อัมพร จิรัฐติกร สันนิษฐานว่าเป็นภาพ The Three Ages of Woman โดย กุสตาฟ คลิมท์ (Gustav Klimt) (ดู อัมพร จิรัฐติกร, 2543: หน้า 108-109)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการรื้อฟื้นศิลปะดั้งเดิมของสยามมากขึ้น ด้วยทรงเห็นว่าอิทธิพลของศิลปะตะวันตกทำให้ศิลปะสยามเสื่อมทรามลงอย่างเห็นได้ชัด เช่น การที่คนนำเอางานศิลปะหัตถกรรมมีค่าไปแลกกระดิกน้ำร้อนสมัยใหม่

แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่ทราบดีว่าทรงมีพระราชนิยมในการถ่ายภาพยนตร์และทรงโปรดคนตรีไทย แนวพระราชนิยมยังคงมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย เช่น ไม่โปรดชอด้วงในระยะแรก ด้วยทรงเข้าใจผิดว่าเป็น “ซอเจ๊ก” จนกระทั่งหลวงประดิษฐไพเราะได้กราบบังคมทูลว่า “ซอด้วงนี้แหละเป็นเนื้อเป็นตัวเดินเนื้อเดิม พวกซออุ้นั้นเป็นเครื่องขัด” ทรงมีพระกระแสรับสั่งตอบว่า “อ้อ...อย่างนั้นระอ่ะ สำคัญระอ่ะ” จึงกลายเป็นว่า “ตั้งแต่นั้นมาใครต่อใครก็พากันเล่นซอด้วงกันทั้งวง” (อนันต์ นาคคง และอัษฎาวุธ สาคริก, 2547: หน้า 113)

พระราชนิยมจึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดรสนิยมของชนชั้นนำและแผ่ผ่านมาสู่สามัญชนอยู่ไม่น้อย ศิลปะในทัศนะของชนชั้นนำสยามมองว่าเป็นเครื่องมือในทางการช่างฝีมือในแขนงต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม เพื่อสร้างสยามให้ทันสมัยและทดแทนการจ้างชาวต่างประเทศเพื่อลดภาระทางการคลัง ดังที่สุธี คุณาวิชานนท์ (2552: 82-83) กล่าวไว้ว่า ลักษณะสำคัญของศิลปะยุคราชาธิปไตยของสยามใหม่มีพระราชนิยมเป็นหลักเกณฑ์ส่งเสริมศิลปะสำนึกแบบตะวันตก

ภาพที่ 2 พระเทวาทินิมิตรสอนวิชาศิลปะไทยให้นักเรียน พ.ศ. 2480

ที่มา: “รากเหง้า”: มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2536. ใน เอกสารประกอบนิทรรศการผลงานของ “ศิษย์” โรงเรียนประณีตศิลปกรรม-โรงเรียนศิลปากร แผนกช่าง. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า 31.

ขณะเดียวกันก็พยายามสร้างศิลปะสัจนิยมแบบสยาม ดังเช่น ความพยายามของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการปั้นพระสยามเทวาธิราชองค์ที่ 2 ที่มีพระพักตร์คล้ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ทรงเขียนภาพเทวดาโดยมีร่างกายเป็นไปตามกายวิภาคศาสตร์ (anatomy) ของศิลปะตะวันตก

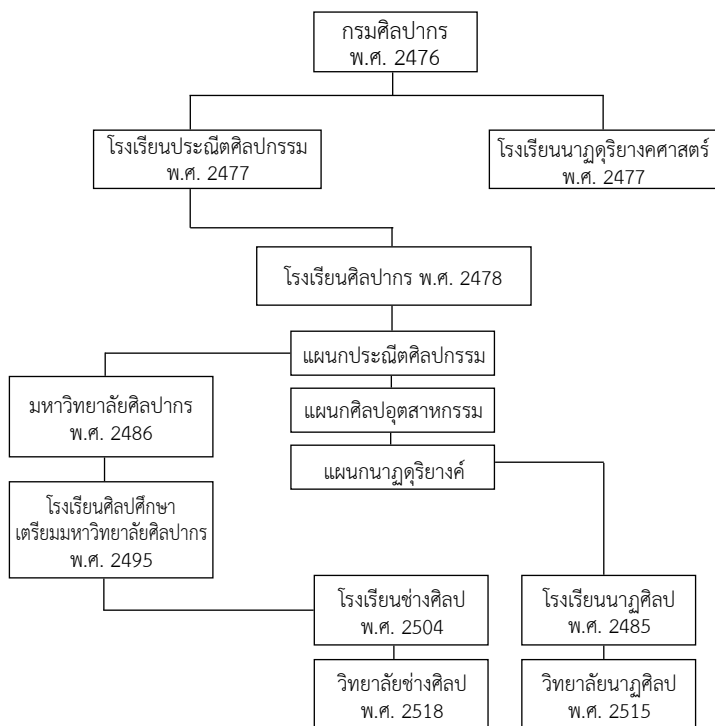
จนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความนิยมตาม “พระราชนิยม” น่าจะเสื่อมคลายลง แต่เป็นการยกย่องเชิดชูอุดมการณ์ใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองความนิยมในศิลปะตะวันตกมีมากขึ้น บทบาทของช่างฝรั่งที่รัฐบาลสยามจ้างเข้ามาตั้งแต่ยุคราชาธิปไตย

ก็ลดลง คงเหลือแต่บทบาทของนายคอรราโด เฟโรจี (Corrado Feroci) ที่เข้ามาในฐานะข้าราชการช่างปั้นปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองนายเฟโรจียังรับราชการสังกัดกรมศิลปากรอยู่โดยมีผลงานชิ้นสำคัญในสมัยราชาธิปไตยคือพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ราวสองปี นายเฟโรจี้ก็ได้มีส่วนร่วมในการจัดตั้งโรงเรียนประณีตศิลปกรรมร่วมกับพระสาโรชรัตนนิมมานก์

โรงเรียนประณีตศิลปกรรม - มหาวิทยาลัยศิลปากร

แผนภาพที่มาของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ที่มา: รากเหง้า มหาวิทยาลัยศิลปากร: 2536, หน้า 13

ราว พ.ศ. 2480 จึงได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนศิลปากร เป็นหลักสูตร 4 ปี แบบอะคาเดมี (Academy) ในอิตาลี ที่เน้นการสร้างช่างฝีมือในแขนงต่างๆ ให้สามารถผลิตงานหลากหลายรูปแบบได้ ซึ่งต่อมาเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาศิลปะแบบปริญญาบัณฑิตคือมหาวิทยาลัยศิลปากร

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่ามหาวิทยาลัยศิลปากรถือกำเนิดและพัฒนา มาจากโรงเรียนประณีตศิลปกรรมที่ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2477 สอนวิชาจิตรกรรม และประติมากรรม ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนศิลปากรแผนกช่าง ใน พ.ศ. 2480 มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการปั้นปูนซีเมนต์ หล่อปูน ทองแดง เพื่อถ่ายทอดความรู้แบบ “สำนักช่าง” การเรียนทฤษฎีและปฏิบัติเป็นไป เพื่อจะได้เป็น “ความรู้ต่างๆ ที่ทำให้นักเรียนเป็นช่างที่ตีจริงๆ” จนกระทั่ง งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2480 ที่ผลงานนักเรียนโรงเรียนศิลปากรปรากฏ ต่อสายตาของสาธารณชน แต่ผลงานของนักเรียนโรงเรียนศิลปากรสร้างความประทับใจแก่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เห็นงานของนายโพธิ์จี และลูกศิษย์ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2484 จนเห็นว่าควรจะต้องตั้ง มหาวิทยาลัยศิลปากร (สุธี คุณวิษยานนท์, 2546: 42) ดั่งบันทึกของ จอมพล ป. มอบหมายให้พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) บรรยายว่า มหาวิทยาลัยศิลปากรจะสอนอะไร “...เพราะมีสมาชิกสภาและคนอื่นพูด เป็นทางออกสุดว่าเราจะเล่นสนุกกันเป็นการก่อเกิดภัยชาติ ซึ่งเป็นการเข้าใจ ผิดถนัด ความจริงมหาวิทยาลัยนี้มีการสอนทางศิลปกรรมซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญ มาก” (ป. พิบูลสงคราม, 2540: 288)

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามยังให้ความช่วยเหลือสนับสนุน มหาวิทยาลัยศิลปากรตามสมควร ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ การสร้าง อาคารเรียน เป็นต้น

ตาม พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2486 ระบุว่า เพื่อจัดการ ศึกษาด้านประติมากรรม จิตรกรรม ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ โบราณคดีและ วิชาช่างศิลป์อย่างอื่น ในระยะแรกจัดได้เพียงคณะจิตรกรรมและปฏิมากรรม จน พ.ศ. 2498 จึงได้ขยายคณะสถาปัตยกรรมไทย คณะโบราณคดี

คณะช่างตักแตง และคณะนาฏดุริยางคศิลป์ (พิพัฒน์ พงศ์ระพีพร, 2536: หน้า 17-20)

อาจกล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยศิลปากรเป็น “โครงการสร้างชาติ” ที่สำคัญโครงการหนึ่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งต่อเนื่องมาจากประกาศ รัฐนิยม 12 ฉบับ การจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติและการเปลี่ยนชื่อจาก สยามเป็นประเทศไทย (พ.ศ. 2482) และประกาศให้วันที่ 24 มิถุนายน ของทุกปีเป็นวันชาติ และจัดให้มีกิจกรรมฉลองวันชาติด้วยการจัดงาน ฉลองรัฐธรรมนูญนับแต่ พ.ศ. 2480 ซึ่งกลายมาเป็น “ต้นแบบ” ของ ความงามของชาติ แทนที่พระราชนิยมในยุคราชาธิปไตย

ในโครงการอันหลากหลายมีเป้าหมายตั้งแต่การกำกับร่างกาย การ ปรับปรุงบุคลิกภาพ เช่น การห้ามเคี้ยวหมาก ห้ามอ้อมลูกใส่เอว การมีมารยาท การกิน การแต่งกายโดยยึดธรรมเนียมแบบตะวันตก ซึ่งสะท้อนออกมาผ่าน ผลงานศิลปะในยุคสร้างชาติ เช่น ผลงานของ จงกล กำจัดโรค (พ.ศ. 2480) เป็นรูปสตรีครึ่งตัว มีเต้านมที่อวบอิม ถือผัก ผลไม้ ร่างกายมีสัดส่วนที่ สะท้อนความแข็งแรง หรือร่างกายในงานประติมากรรมรูปนักรบของพิมาน มูลประมุข หรือ ผลงานชื่อ “ความเจริญ” ผลงานอื่นๆ ก็ล้วนแล้วแต่ สะท้อนความหมายของรัฐธรรมนูญ หลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่ว่า ด้วยเอกราช ความปลอดภัย เสมอภาค เสรีภาพ และการศึกษา ซึ่งใช้สัญลักษณ์ แทนอย่างตรงไปตรงมา

ภาพที่ 3 ร่างของพลเมืองในยุครัฐนิยม
จากผลงานชื่อ “กลีกรรม”
โดย จงกล กำจัดโรค (2480)

ที่มา: สุธี คุณาวิชยานนท์, 2545: หน้า 46

การที่ศิลปกรรมในงานฉลองรัฐธรรมนูญเน้นถึงร่างกายกำยำและเหมือนจริงถูกประเมินว่ามีความสอดคล้องกับความนิยมในความงามแบบสังคมนิยมและมนุษย์แบบนาซีเยอรมนี (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2546: น. 49-50) ซึ่งสามารถขยายความต่อได้อีกถึงลักษณะของศิลปกรรมหลัง พ.ศ. 2475-2490 ว่ามีลักษณะเป็นการใช้ “ศิลปะในฐานะเครื่องมือสร้างชาติทันสมัยและสร้างความมั่นคงให้รัฐ/ประชาธิปไตย” ซึ่งสร้างผลงานใน 3 ลักษณะได้แก่ ลักษณะแรก สังคมนิยมวิโรบุรุษไทยใหม่ ผ่านการสร้างอนุสาวรีย์และประติมากรรมสร้างชาติ และการสร้างเสริมแนวคิด “ชาตินิยม ทหารนิยม” ลักษณะที่สองเป็นการส่งเสริมแนวทางศิลปะสังคมนิยมไทยใหม่ และลักษณะที่สามเป็นศิลปะสมัยใหม่ไทยประยุกต์

ส่วนยุคหลัง พ.ศ. 2510-2530 เป็นยุคที่สุธี คุณาวิชยานนท์ เรียกว่าศิลปะสังคมนิยมสังคม (Social Realism) หรือศิลปะเพื่อชีวิต: ศิลปะในฐานะเครื่องมือปฏิวัติสร้างชาติทันสมัยและก้าวหน้าเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการผลิตผลงานของศิลปะแนวสังคมนิยมที่เรียกว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต” (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2552: น. 87-94)

ในพัฒนาการขั้นต่อมาในระหว่าง พ.ศ. 2530-ปัจจุบัน (หมายถึง 2552) สุธี คุณาวิชยานนท์ (2552: 98-100) ยังเสนอต่อไปว่า เป็นยุคที่มีลักษณะเป็นศิลปะร่วมสมัยสังคม (Social Contemporary Art) ที่ใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือวิพากษ์สังคม

แต่ในอาณาบริเวณที่สุธีได้กล่าวเป็นตอนเฉพาะ ก็คือ ศิลปะแนวทางที่ 5 ซึ่งเขาเรียกว่า “สังคมนิยมราชาวิโรบุรุษ (Heroic Royalist Realism) และฟื้นฟูประเพณี โดยมองว่าศิลปะเป็นเครื่องมือสร้างความมั่นคงให้ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยมีแนวทางสำคัญคือการรื้อฟื้นแนวคิดกษัตริย์นิยม นับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา มีการสร้างศิลปะสังคมนิยมราชาวิโรบุรุษที่สร้างรูปบุรุษของกษัตริย์โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 และอนุสาวรีย์ของเชื้อพระวงศ์ในโอกาสต่างๆ เพื่อยกย่องในฐานะ “พระบิดา”

ของโครงการสร้างชาติในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกันนั้นก็เป็นเวลาแห่งการสร้าง “ศิลปะเฉลิมพระเกียรติ” ในวาระโอกาสต่างๆ และมีการสร้างสรรค์งานในแนวทางพุทธศิลป์ร่วมสมัย และฟื้นฟูประเพณีนิยม (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2552: น. 100-107)

ดังนั้น เมื่อมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร ในระยะแรกมีการสร้างผลงานในแนวทางไทยประเพณี สัจนิยม จากนั้นงานศิลปะของไทยราว พ.ศ. 2498 ถึง พ.ศ. 2506 มีการผลิตผลงานในกลุ่มกึ่งนามธรรม และมีความเป็นนามธรรมขึ้น แต่ยังคงความหลากหลายเอาไว้ กล่าวได้ว่า หลัง พ.ศ. 2500 ผลงานของศิลปินไทยมีพัฒนาการที่สอดคล้องกับกำเนิดของศิลปะสมัยใหม่ กล่าวคือ ศิลปินมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ผลงานของศิลปินสะท้อนมุมมอง ความคิดของตัวศิลปินมากกว่าช่างฝีมือที่รับเหมางานมาทำตามนายจ้าง จนปลายทศวรรษ 2500 จึงมีแนวทางศิลปะเพื่อชีวิตหรือศิลปะ เพื่อสังคมที่มีอิทธิพลต่อศิลปินไทยในระยะดังกล่าว พอสมควรจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 งานศิลปะเพื่อชีวิตที่มีกลิ่นอายศิลปะแนวสัจนิยมแบบสังคมนิยมจึงยุติลง

แต่ผลงานศิลปะที่ได้รับการผลิตซ้ำอย่างมากมายได้แก่งานศิลปะที่เรียกกันว่าแนวประเพณีนิยมใหม่ (neo-traditionalism) โดยมุ่งเน้นภาพสะท้อนจากศิลปินที่สื่อความหมายถึงการคุกคามจากอารยธรรมตะวันตก และแนวคิดเรื่องบริโภคนิยม ด้วยการใช้มุมมองจากศิลปะไทย ประเพณี และพุทธศิลป์ แต่เล่าเรื่องราวร่วมสมัยที่ศิลปินสามารถต่อสู้กับแรงปรารถนาแบบตะวันตกโดยใช้หลักคิดในพุทธศาสนาได้ หรือการเชิดชูบทบาทของสถาบันกษัตริย์ เช่น ผลงานของสุรสิทธิ์ เสาวคง ชื่อ “พ่อหลวงของเรา” (2530) ผลงานของปัญญา วิจินธนสาร (2521) เป็นต้น ความนิยมในศิลปะไทยประเพณีใหม่ยังต้องกล่าวถึงบทบาทของภาคเอกชน เช่น จิตรกรรมบัวหลวง บริษัทโตชิบา บริษัททิสโก้ ธนาคารกสิกรไทย (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2549: 101) ที่เข้ามาสนับสนุนการจัดประกวดงานศิลปะเพื่อยกย่อง

เชิดชูเกียรติสมาชิกกราชวงศ์ในโอกาสต่างๆ⁹ จึงทำให้งานศิลปะในกลุ่มแนว ประเพณีใหม่ได้รับความนิยมอย่างไม่เคยมีมาก่อน เช่น งานของปัญญา วิจินธนสาร และ เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังที่วัดไทย ณ เมืองวิมเบิลดัน กรุงลอนดอน โดยเล่าเรื่องราวผ่านจิตรกรรมไทย ประเพณีใหม่และผนวกเรื่องราวร่วมสมัย เช่น ตัวละครจากภาพยนตร์เรื่อง แรมโบ้ หรือมารที่ปรากฏในภาพแทนที่จะเป็นยักษ์แบบดั้งเดิมก็มีรูปยักษ์ที่ ทำกิจกรรมร่วมสมัยมากขึ้น ยังผลให้การผลิตงานแนวไทยประเพณีได้รับความนิยมในหมู่ชาวไทยและนักท่องเที่ยวที่นิยมความเป็นตะวันออกแบบ ไทยและศิลปะในแบบพุทธศาสนาอย่างเฟื่องฟู

จึงกล่าวได้ว่าความนิยมในแนวทางศิลปะแบบไทยประเพณียังทรง อิทธิพลมาถึงการผลิตงานศิลปะร่วมสมัยของไทยจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ศิลปินไทยยังผลิตผลงานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปฏิวัติสยาม 2475 ไม่มาก คงเป็นงานเฉพาะกลุ่มตามโอกาสรำลึกวันสำคัญ ต่างๆ เช่น วันครบรอบการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นต้น จึงจะมีกิจกรรม ที่จัดแสดงผลงานศิลปะแบบสมัยใหม่ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ผลงานส่วนใหญ่มักจะเป็นการเล่าเรื่องด้วยสัญลักษณ์อย่างตรงไปตรงมา เช่น นกพิราบลวดหนาม อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ท้อปู้ต เป็นต้น เช่น ผลงานภาพเขียนของลาวัลย์ อุปอินทร์ “ทำไม” (2524) ที่เล่าเรื่อง 6 ตุลาคม 2519 โดยเขียนถึงการทำร้ายศพ การกระทำทารุณกรรมต่อนักศึกษาและ ประชาชนโดยมีรูปตึกโดม พระพุทธรูป และมีรูปศิลปินอยู่กลางภาพซ้อนกัน ในหลายมิติ (สุธี คุณาวิชยานนท์, 2549: 143)

เมื่อมีแนวทางการผลิตผลงานศิลปะตามแบบศิลปะร่วมสมัยมากขึ้น การเล่าเรื่องและใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงความคิดของศิลปินจึงมีความซับซ้อน มากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะผลงานในกลุ่มศิลปะเชิงจัดวางและเชิงความคิด

⁹ เช่น ล่าสุดในกิจกรรม “Art for the King” ดู <http://manager.co.th/Campus/ViewNews.aspx?NewsID=9550000115997>, เข้าถึงเมื่อ 25 กันยายน 2555.

เช่น ผลงานของสุธี คุณาวิชยานนท์ ที่ใช้โต๊ะของนักเรียนมาแกะสลักเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่ไม่ถูกบันทึกหรือยอมรับอย่างเป็นทางการ เช่น วันสันติภาพและบทบาทของเสรีไทย หรือกรณี 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ผลงานของสุธียังอนุญาตให้ผู้ชมใช้กระดาษลอกลายหรือกระดาษปรู๊ฟมาลอกลายบนโต๊ะได้

ด้านสถาปัตยกรรมนั้น มีการศึกษาในงานของชาติรี ประกิตนันทการ (2552) เรื่อง “ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์ ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะสำคัญของศิลปะคณะราษฎรมีสามประการ ได้แก่ การก่อสร้างสัญลักษณ์ทางการเมืองผ่านงานศิลปะและสถาปัตยกรรม แนวคิดที่ว่าด้วยความทันสมัย แนวคิดที่ว่าด้วยความเป็นไทยแบบใหม่ คือการลดทอนรายละเอียด ไม่คำนึงถึงความเคร่งครัดในเรื่องฐานานุศักดิ์ของเครื่องบนและลวดลายต่างๆ เป็นต้น

สรุปได้ว่าศิลปะสมัยใหม่ถือกำเนิดจากรสนิยมของชนชั้นสูง โดยเฉพาะพระราชนิยามมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแบบแผนของสุนทรียศาสตร์ ความงามและแบบแผนการบริโภควัฒนธรรมเหล่านั้น แต่เมื่อเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว แบบแผนของรสนิยมและความงามได้ถูกแปรเปลี่ยนมากขึ้น โดยศูนย์กลางอยู่ที่ผู้นำในระบอบใหม่ที่พยายามสร้างสัญลักษณ์และอธิบายแบบแผนทางการเมืองใหม่ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การสร้างรัฐธรรมนูญจำลองเพื่อนำไปแสดงและสักการะยังจังหวัดต่างๆ กิจกรรมงานวันฉลองรัฐธรรมนูญ (หรือวันชาติเดิม) ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจให้จอมพล ป. พิบูลสงครามสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากรอย่างแข็งขัน ศิลปะสมัยใหม่ในระยะแรกจึงถูกผนวกเข้ากับโครงการสร้างชาติ ไม่ว่าจะ เป็นอาคารสถานที่อนุสาวรีย์ เพื่อสะท้อนความก้าวหน้าของชาติ ในขณะที่ศิลปินในฐานะผู้สร้างผลงานอิสระและสะท้อนความคิดของตนเองนั้น น่าจะปรากฏภายหลัง 2500 เป็นต้นมา

แต่ปรากฏการณ์สำคัญคือการรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันกษัตริย์ผ่านงานศิลปะในงานประกวดศิลปกรรมแห่งชาติ การเฉลิมฉลองวาระต่างๆ

อันสำคัญ และการสนับสนุนของภาคเอกชนก็มีส่วนสร้างแนวทางศิลปะที่นำไปสู่การรื้อฟื้นและสร้างสถานะใหม่และมีคำอธิบายรองรับพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์จนถึงปัจจุบัน

การปฏิวัติสยามในสื่อร่วมสมัย จากพานอรามาและไดโอรามาสู่ละครเวทีและภาพยนตร์ทวิภพ: ย้อนเวลาไปกู้ชาติ

“ทวิภพ” เป็นนวนิยายที่ได้รับความนิยมอย่างสูง ประพันธ์โดยทมยันตี (คุณหญิงวิมล เจียมเจริญ หรือ สกุลดิม ศิริโพบูลย์) ทวิภพได้รับความนิยมอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการสร้างภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ถึง 5 ครั้ง (โดย เชิด ทรงศรี พ.ศ. 2533, สุรพงษ์ พินิจคำ พ.ศ. 2547), ละครโทรทัศน์ (โดย ช่อง 7 พ.ศ. 2537 และ 2554)

แต่ส่วนสำคัญที่สุดที่น่าตื่นตาตื่นใจที่สุดก็คือละครเวที ทวิภพ เดอะมิวสิคัล (โดย ชินาริโอ กำกับโดย ถกลเกียรติ วีรวรรณ พ.ศ. 2548, 2549 และ 2554)

ความนิยมในละครเพลงเรื่องนี้มีนัยสำคัญอย่างมากต่อการรับรู้และอธิบายบทบาทของสถาบันเชิงประเพณี ความนิยมนั้นสะท้อนให้เห็นจากจำนวนรอบจัดแสดง เช่น ในปี พ.ศ. 2548 มีการแสดง 28 รอบ (ระหว่าง 28 พฤษภาคม-29 มิถุนายน 2548) แต่ไม่มีการบันทึกจำนวนผู้ชม, พ.ศ. 2549 มีการแสดง 22 รอบ (ระหว่าง 15-25 สิงหาคม 2549) และ พ.ศ. 2554 (ระหว่าง 29 มิถุนายน-27 สิงหาคม 2554) มีการแสดง 42 รอบ¹⁰

เฉพาะที่บันทึกไว้ในปี พ.ศ. 2548 พบว่า ตั้งเป้าไว้ว่าจะจัดแสดง 15 รอบ แต่ต้องขยายเป็น 50 รอบ ผู้ชมเกินจากคาดไว้ 20,000 คน เป็น 56,000 คน (บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, 2549: 16)

¹⁰ดู http://th.wikipedia.org/wiki/ทวิภพ_เดอะมิวสิคัล, เข้าถึงเมื่อ 18 มิถุนายน 2555.

ในเรื่องทวิภาพเป็นเรื่องราวของเมนี หรือแม่เมณี (ของหลวงอัครเทพวารากร) หรือมณีจันทร์หญิงสาวผู้มีความรู้ดีในภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส พ่วงด้วยความเข้าใจประวัติศาสตร์ช่วงรอยต่อระหว่างสยามเก่ากับสยามใหม่

ในนวนิยายเรื่องทวิภาพนั้น มณีจันทร์เป็นสาวสมัยใหม่เกิดในครอบครัวผู้มีอันจะกิน แต่พ่อแม่หย่าร้างแยกกันอยู่ การหายตัวของมณีจันทร์จึงสร้างความทุกข์ใจให้แม่เป็นพิเศษ ในขณะที่ฝ่ายพ่อดูเหมือนจะรู้ความนัย แต่ไม่ได้เข้าไปขัดขวาง มณีจันทร์พบว่าตัวเองเดินทางย้อนเวลาผ่านกระจกโบราณ ซึ่งถูกชักนำให้มาถึงเธอโดยฝีมือของเจ้าคุณวิศาลคดีพาตัวเธอไปอยู่ในวิกฤตการณ์ของสยามและมีส่วนช่วยโดยความรู้ภาษาต่างประเทศและประวัติศาสตร์ “ปัจจุบัน” ที่นำไปใช้เพื่อแก้ไขอดีต เมื่อแก้ไขทิศทางของอดีตสำเร็จก็เป็นช่วงเวลาที่ต้องตัดสินใจว่าจะอยู่กับคนรักในอดีต หรือกลับมาয়ภพชาติปัจจุบัน ในที่สุดมณีจันทร์เลือกจะอยู่ในอดีตและกลายมาเป็นภริยาของเอกอัครราชทูตสยามประจำประเทศสหรัฐอเมริกาคนแรก

ความสำเร็จของนวนิยายชิ้นนี้เห็นได้จากการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง และถูกนำไปสร้างภาพยนตร์โดยเชิด ทรงศรี มีนักแสดงคนสำคัญ เช่น ฉัตรชัย เปล่งพานิช จันทรจิรา จูแจ้ง กระทั่ง ส. ศิวรักษ์ ก็ยังปรากฏในภาพยนตร์เรื่องนี้ ในละครโทรทัศน์ช่อง 3 ก็ได้ศรีบุญ วงศ์กระจ่าง และสิริียม ภักดีดำรงฤทธิ์ มาเป็นตัวเอก จนกระทั่งฉบับละครโทรทัศน์ช่อง 7 (แพร่ภาพตั้งแต่ 1 สิงหาคม 2554) ยังได้เขมนิจ จามิกรณ์ มาเป็นตัวเอกของเรื่อง¹¹

มณีจันทร์กำเนิดจากนวนิยายของทมยันตี แต่มณีจันทร์ในทวิภาพเดอะมิวสิคัลไม่ได้ไปกู้ชาติเมื่อวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เท่านั้น แต่มณีจันทร์กลับมา “กู้ชาติ” ในปัจจุบัน ดังที่ผู้เขียนได้เคยวิเคราะห์ไว้แล้วว่า ทวิภาพเป็นภาพสะท้อนวันขึ้นคืนสุขของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และ

¹¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน <http://th.wikipedia.org/wiki/ทวิภาพ>, เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2555.

โหยหาความเป็นพ่อแบบอดีต ที่มีลึงค์ (phallus) ของชาวต่างชาติที่ป่าเถื่อน ไล่ล่า เป็นสังคมที่มีชายเป็นใหญ่ ทวิภพได้ทำหน้าที่สำคัญในการ

“...“ถอนราก” (uproot) ผู้ชมมหรสพให้หลุดลอยไปจากโลก แห่งความเป็นจริง ในประการที่สองคือการสร้างความทรงจำร่วมแห่งชาติฉบับทางการยอตนิยม (collective memory) ผ่านการเล่าเรื่อง ในประการสุดท้ายก็คือการตรึงเวลาของชาติที่ยึดติดกับการก้าวหน้า แบบเป็นเส้นตรงเดี่ยว กล่าวได้ว่าเป็นการถอนรากและสร้างเวลา เฉพาะแห่งที่ถูกต้องแน่นกับยุคสมัยหนึ่งๆ แต่ถูกฉาย/การทำการ สร้าง/เลียนแบบอดีตที่ผู้ชมเชื่อว่าเป็นอดีตที่แท้จริงนี้เองที่ผมเรียกว่า “คำปรารภของเวลาร่วมสมัย” หรือเวลาในสยามอันตรภาพ”

(บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, 2549: 18)

โหมโรงกับการวิพากษ์คณะราษฎร ผ่าน รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

โหมโรงเป็นภาพยนตร์ย้อนยุคที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งโรยของ วัฒนธรรมดั้งเดิมของสยามกับการทำลายของวัฒนธรรมใหม่ โหมโรงเล่า เรื่องของ ศร ชายหนุ่มจากอัมพวาที่มีฝีมือการเล่นระนาดได้รับการสนับสนุนให้เข้ามาอยู่ในวังเจ้านายเพื่อเป็นนักดนตรีฝีมือเอกประจำวัง และประชันขันแข่งในหมู่ชนชั้นสูง ความสามารถของศรทำให้เขากลายมาเป็นนักดนตรีและครูดนตรีฝีมือเยี่ยมในที่สุด แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปความ นิยมในดนตรีไทยก็เสื่อมลง ประกอบกับนโยบายรัฐนิยมทำให้ศรสะเทือนใจ และเสียชีวิตในที่สุด ทิ้งไว้แต่ความรุ่งเรืองและความโดดเด่นในฝีมือเป็น ตำนาน

โหมโรงเป็นภาพยนตร์ที่ไม่ได้รับความสนใจในระยะแรก แต่เมื่อมีการ กล่าวถึงมากขึ้นทำให้โหมโรงกลายเป็นภาพยนตร์ทำรายได้มหาศาล และ

ได้รับการยกย่องว่าเป็นภาพยนตร์แห่งสยามประเทศ พร้อมๆ กับกระแสการรื้อฟื้นวัฒนธรรมการดนตรีไทย โดยเฉพาะระนาดเอก ที่ถูกประยุกต์ใช้แสดงกับดนตรีตะวันตกร่วมสมัย

ตอนสำคัญในเรื่องที่เป็นที่มาของโหมโรงคือเรื่องการแข่งขันกันระหว่างนายเข้ม สุนทรวาทีน แห่งวังบ้านหม้อ (ขณะนั้นอายุ 34 ปี ในเวลาต่อมาคือ พระยาเสนาะดุริยางค์) กับจางวางศร (อายุ 19 ปี) แห่งวังบูรพาภิรมย์ (อานันท์ นาคคง และอัษฎาวุธ สาคกริก, 2547: 49-63)

บทสำคัญในโหมโรงก็คือการปะทะคารมระหว่างผู้พันกับท่านครู ซึ่งคัดลอกมาดังนี้:

ผู้พัน: “กฏระเบียบที่ออกมา ก็เพราะท่านผู้นำต้องการนำพาประเทศไปสู่ความเจริญ เป็นอารยะ ให้ทัดเทียมบ้านเมืองอื่นเขา”

ท่านครู: “เป็นอารยะโดยการดูถูกรากเหง้าตัวเองอย่างงั้นหรือผู้พัน”

ผู้พัน: “ก็แค่ดูแลสิ่งต่างๆ ที่โบราณคร่ำครึให้อยู่ในกรอบเท่านั้นแหละครับ ทุกอย่างมันต้องมีกฏระเบียบไว้ควบคุมเป็นธรรมดา”

ท่านครู: “ชั้นเชื่อว่าผู้พันควบคุมกองทหารได้เป็นหมื่นแสน แถวทหารของผู้พันคงจะงตงามเมื่อถูกบังคับให้เป็นระเบียบ แต่กับดนตรีและศิลปะชั้นว่ามันแตกต่างกันนะ กฎเกณฑ์ที่ออกมาโดยคนที่ไม่เข้าใจมันอาจจะส่งผลร้ายมากกว่าผลดีนะผู้พัน”

ผู้พัน: “ท่านครูกำลังต่อว่าท่านผู้นำอยู่ใช่ไหม ประเทศของเรา กำลังต่อสู้กับการรุกรานจากมหาอำนาจรอบด้าน ภาวะเช่นนี้เราต้องเชื่อผู้นำเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง”

ท่านครู: “อยู่รอดกันแบบไหนล่ะผู้พัน ไม้ใหญ่จะยืนทนทางด้านแรงข้างสารอยู่ได้ ก็ขึ้นกับรากที่มันหยั่งลึกและแข็งแรง ถ้าไม่รักษากันไว้ให้ดี เราจะอยู่รอดกันได้แบบไหน”

ผู้พัน: “ความจริงผมไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่ต้องมานั่งอธิบายเรื่องนี้อีกต่อไปแล้ว เอาเป็นว่ากฎระเบียบบทย่อมเป็นกฎระเบียบ เมื่อออกมาแล้วทุกคนต้องปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะของท่านขุน คุณพระ หรือแม้แต่จะเป็นตัวท่านครูเองก็ตาม ชัดเจนมั๊ยครับ”

การถกเถียงกันระหว่างนายพันเอกกับท่านครูสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้ชมอย่างมาก แต่ท่านครูในภาพยนตร์กำลังเล่นเพลงแสนคำนึงส่งให้นายพันเอกและเป็นการทำทนายโดยนัย เมื่อเล่นจบก็มีอาการทรุดลง และเสียชีวิตในเวลาต่อมา

ความจริงแล้วหลวงประดิษฐไพเราะป่วยด้วยโรคลำไส้และโรคหัวใจ และสิ้นชีวิตเมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2497 ตามบันทึกกล่าวว่าท่านไปเป็นเจ้าพิธีการไหว้ครูให้กับกองดุริยางค์ทหารอากาศ ด้วยความชราและอ่อนเพลีย จึงล้มกล่าวคาถาถวายเครื่องสังเวद्यแต่พระพิราบ จึงไม่สบายใจและล้มป่วยลงและมีอาการท้องเดิน เสียชีวิตในเวลาต่อมา (อานันท์ นาคคง และ อัมภวาจ ภาสกร, 2547: 237)

ในแง่มุมมองของศิลปะการสร้างสรรค์ ความสำเร็จของโหมโรงคือการสร้างความสะเทือนใจระหว่งการปะทะกันของอดีตสองชุด ระหว่างความรุ่งเรืองแบบไทยในอดีต วัฒนธรรมภายใต้การอุปถัมภ์ค้ำชูได้แปรเปลี่ยนจากพระราชานิยมสู่วัฒนธรรมของชาติแบบใหม่ กับการสร้างสรรค์ตรงข้ามของอดีต ได้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ “สามารถอุปถัมภ์” ช่างฝีมือและศิลปิน ในขณะที่ “ระบอบใหม่” ไม่สามารถคุ้มครองและอุปถัมภ์ช่างฝีมือและศิลปินได้ ความล่มสลายของวัฒนธรรมไทยจึงเป็นความรับผิดชอบของ

คณะราษฎรและผู้นำการเมืองอย่างจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบได้

ผลก็คือภาพยนตร์เรื่องโหมโรงได้รับความนิยมนอย่างมากและชวนให้คนไทยหัววันชื่นคืนสุข พร้อมๆ กับการตีตราคณะราษฎรโดยผ่าน “ท่านผู้นำ” ว่า เป็นผู้ทำลายรากเหง้าของเรา ดังคำกล่าวที่ว่า “อยากจะเป็นอารยะแต่อย่าลืมหากเหง้าตัวเอง” (อ้างจาก อานันท์ นาคคงและอัษฎาวุธ สาคริก, 2547: 307)¹²

สี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล ละครเพื่อพ่อของแผ่นดิน¹³

ถนนวนหนังสือ: ที่ใช้แม่พลอยเดินเรื่องนี่ต้องการให้เห็นเรื่องสิทธิของผู้หญิงว่าค่อยมีมากขึ้นหรือเปล่า

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์: ไม่จริงเลย แม่พลอยเป็นคนที่ไม่มีสิทธิของผู้หญิงเลย ไม่เคยเรียก ไม่เคยร้อง แล้วแม่พลอยนี่เป็นคนเซยที่สุด คุณจะว่านางเอกก็นางเอก แต่เป็นคนเซยที่สุด แม่พลอยถ้าแกอยู่มาจนถึงทุกวันนี้แกก็ลูกเสือชาวบ้าน แกจะไปรำละครบ้าง ๒๒ ถึงขนาดนั้น (ฮา)

แม่พลอย เป็นคนเซยมากนะครับ เป็นคนอยู่กรอบ ใจดี ถูกจับคลุมถุงชนแต่งงานก็หลงรักคุณเปรมได้ ตามคติโบราณนั้นไม่เป็นไรหรอก แต่ไปก่อนแล้วรักกันเองทีหลัง แม่พลอยเป็นอย่างนั้นทุกอย่าง

¹² ดูข้อโต้แย้งจากมุมมองของทหารเรื่องโหมโรงที่ <http://www.taharn.net/war/47c1.html>.

¹³ ต้องขอยอมรับว่าขีดจำกัดของผู้เขียนก็คือการไม่ได้สัมผัสประสบการณ์ตรงจากละครเวทีทั้งทวิภพและสี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล แต่ร่องรอยของความรู้สึกนึกคิดของผู้ชมและผู้กำกับยังคงสามารถสืบค้นได้บางส่วนจากเว็บไซต์ต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทัศน์ (visual culture) ที่ปลดปล่อยพันธนาการของข้อมูลจากอดีตให้มีชีวิตอยู่ในโลกเสมือนจริง และทำให้ผู้เขียนได้รับรู้สาระสำคัญที่ตกตะกอนอยู่บนพื้นที่ของวัฒนธรรมทัศน์นี้เอง

ทีนี้คนอ่านคนไทยปลื้มอกปลื้มใจเห็นแม่พลอยเป็นคนประเสริฐ เลิศลอยก็เพราะคนไทยก็เป็นคนแบบนั้น ยังไม่ได้ไปถึงไหนเลย คนอ่านส่วนมากก็เป็นคนระดับแม่พลอยเท่านั้น (หัวเราะ) โง่ฉิบหายเลยจะบอกให้สี่แผ่นดินถึงได้ดัง (หัวเราะ)

คึกฤทธิ์คิดลึก ทศกัณฐ์วรรณกรรม

จากนิตยสารถนนหนังสือ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2528¹⁴

แม้ว่า จะถึงแก่กรรมไปนานแล้ว เสียงหัวเราะของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังคงก้องไปมาในหมู่ชน อย่างที่ได้ชี้ว่า “.....คนอ่านส่วนมากก็เป็นคนระดับแม่พลอยเท่านั้น (หัวเราะ) โง่ฉิบหายเลยจะบอกให้สี่แผ่นดินถึงได้ดัง (หัวเราะ)...” เป็นเงื่อนไขชวนให้สงสัยต่อว่าผู้เล่าหมายความว่าอย่างไร เป็นความหมายตามตัวอักษร หรือเป็นปริศนาชวนให้คิดเป็นอื่น

ถึงกระนั้น สี่แผ่นดินก็มีมนต์ขลังดึงดูดให้ผู้อ่านต้องหลงใหลในบทบาทของตัวละครหลักคือแม่พลอย ตลอดจนชะตากรรมของคนรอบตัวแม่พลอยในสี่แผ่นดิน

สี่แผ่นดินถูกสร้างเป็นละครเวที (2 ครั้ง ในปี 2514 และ 2554) และโทรทัศน์ (5 ครั้ง ในปี 2504, 2516-2517, 2523, 2534, และ 2546) ซึ่งแต่ละครั้งได้เรียกความสนใจจากสาธารณชนมากมาย ขึ้นอยู่กับบริบทของละครและการเมืองว่าจะสัมพันธ์กันภายใต้เงื่อนไขใด

ฉบับที่น่าสนใจที่สุดก็คือสี่แผ่นดินที่กำกับโดยถกลเกียรติ วีรวรรณ ในชื่อสี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล ซึ่งเป็นละครขนาด 2 องค์กร เพื่อเฉลิมฉลอง 100 ปีแห่งชาตกาลของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติเนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 ซึ่งจัดที่รัชดาลัยเธียเตอร์ เดิมกำหนดรอบการ

¹⁴ สัมภาษณ์โดยกองบรรณาธิการ <http://tuktaravin.wordpress.com/2012/04/20/คึกฤทธิ์คิดลึก-ทศกัณฐ์/> เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 กันยายน 2555.

จัดแสดงไว้ 67 รอบ ระหว่างวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2554 ถึง 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 แต่เนื่องจากสถานการณ์อุทกภัยในประเทศไทย พ.ศ. 2554 ทำให้ต้องเลื่อนการแสดงเป็นตั้งแต่วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 ถึง 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555 โดยมีรอบพิเศษงานกาลาเชริตี สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในการทอดพระเนตร เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2555

ความนิยมทำให้ผู้จัดตั้งเพิ่มรอบการแสดงรวมทั้งสิ้น 100 รอบ วันสุดท้ายคือ 24 มีนาคม 2555 หากประมาณการตามจำนวนที่นั่ง 1,455 ที่นั่ง¹⁵ และหากประเมินว่ามีที่นั่งอย่างน้อยร้อยละ 80 แล้ว นับว่ามีผู้ชมถึง 116,400-145,500 คนทีเดียว

ในกระแสความนิยมของสี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล ได้ผนวกเรื่องราวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้เข้ากับบริบททางการเมือง ดังที่ ถกลเกียรติ วีรวรรณ ได้อธิบายว่า ในละครเวทีของเขาได้ใช้แม่พลอยเป็นศูนย์กลางของการเล่าเรื่อง และมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เพราะครอบครัวของแม่พลอยและสังคมไทยอยู่รอดปลอดภัย เป็นเพราะบารมีของ “พ่อหลวง” ในแต่ละยุคแต่ละสมัยคอยปกป้องแผ่นดินไทยเรื่อยมา¹⁶ การเล่าเรื่องในอดีตจึงพยายามเชื่อมโยงกับการเมืองในปัจจุบัน โดยเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งตรงกับความขัดแย้งไทย-กัมพูชาเรื่องเขาพระวิหารพอดี ถกลเกียรติหวังว่าจะ

“...ให้คนดูกลับไปคิดว่า ประเทศไทยชาติบ้านเมือง มีความเป็นมาอย่างไร ด้วยบทประพันธ์เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว ด้วยปี พ.ศ. นี้ ผมคิดว่าคนรุ่นใหม่ นั่น ฉาบฉวยกันมาก คิดว่าทุกอย่างไปได้ง่าย ๆ

¹⁵ อ้างอิงตัวเลขจาก http://th.wikipedia.org/wiki/เมืองไทยรัชดาลัย_เฮียเตอร์, เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2555.

¹⁶ สี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล มุมมองรักชาติแบบ “บอย ถกลเกียรติ”. มติชน 6 ธันวาคม 2554, http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1323168516&gpid=01&catid=01, เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2555.

และให้ความสำคัญน้อยลงมากกับประวัติศาสตร์ แม้กระทั่งวิชาประวัติศาสตร์แทบจะไม่ต้องเรียนกันแล้ว เลยไม่มีจุดยืนที่แข็งแรง และไม่มีรากฐาน ละครเรื่องนี้จะแสดงให้เห็นว่า ประเทศเรามีรากฐาน มีรากเหง้า ผมเชื่อว่า ชีวิตเราจะเดินไปข้างหน้าได้ เราต้องรู้ก่อนว่า เรามาจากไหน ความเป็นมาอย่างไร เราจะเดินข้างหน้าอย่างมั่นคง จะได้ไม่ทำอะไรผิดพลาดอีก”

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ไดโอรามาหรืออัตรภาพในยุคของ แดแกร์นั้น ได้ประสบความสำเร็จในการสร้างภาพลวงและถอนรากของผู้ชมจากโลกแห่งความเป็นจริงด้วยการอัดแน่นและเร่งความเปลี่ยนแปลงให้เห็นประจักษ์ด้วยสายตาในระยะเวลานับสั้น “สี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล” ก็ประสบความสำเร็จกว่ายุคของแดแกร์ เพราะเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการสร้างฉากละครและการเล่าเรื่องที่ถูกจัดวางอย่างละเอียดละม่อม รมณ์ตระวังของผู้กำกับในการโน้มนำความหมายที่ต้องการสื่อให้ผู้ชมได้รับอย่างครบถ้วน การอัดแน่นสาระสำคัญของชีวิตแม่พลอยในสี่รัชกาลกระทำได้อย่างถึงขั้นสะท้อนอารมณ์ของผู้ชม การกระชับแน่นของเวลาและสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ผนวกกับจินตนาการของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และถกเถียงวิีรวรรณ ทำให้ “สี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล” เป็น “ปรากฏการณ์” ของละครเวทีไทยทีเดียว

ข้อถกเถียงสำคัญที่ปรากฏในสี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล สามารถดูได้จากตัวอย่าง (trailer) ได้แก่ ฉากการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม หรือการปฏิวัติสยาม 2475 ที่ทำลายวันขึ้นคืนสุขของแม่พลอย ซึ่งลูกชายของแม่พลอยกล่าวว่า “...อยากให้คุณแม่ทำใจไว้แต่เนิ่นๆ นะครับ อะไรที่มันคอยถ่วงความเจริญของประเทศชาติก็ต้องถูกเปลี่ยนให้หมด...”

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังทำให้สัมพันธ์ภาพของคนในครอบครัวแตกสลายด้วยความเห็นและจุดยืนที่แตกต่างทางการเมือง “...คราวหน้า ถ้าเจอกันผมจะได้ไม่ต้องลังเล ต้องจัดการศัตรูของแผ่นดิน...”

แม้ว่าถกเถียงกันถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสิ่งที่ขัดขวางหรือทำลายวันขึ้นคืนสุข แต่ก็ยังเปิดช่องให้มีเสียงของผู้ก่อการบั้งดังเช่น คำกล่าวของ “...ผมทำผิดอะไร ผมก็ยอมเสี่ยงชีวิตเหมือนกัน เพื่อให้ประเทศชาตินี้เจริญขึ้น...”

แต่คำพูดของแม่พลอยที่ดูจะสะเทือนใจผู้ชมมากที่สุด ก็คือในตอนท้ายของภาพตัวอย่างจากสี่แผ่นดิน เดอะมิวสิคัล ว่า “...ทำไมลูกที่รักของแม่จะต้องคิดล้มล้างทุกสิ่งทุกอย่างที่แม่ศรัทธามาตลอดชีวิต...”¹⁷

ในฝั่งของผู้ชมท่านหนึ่งมี “ฉากสะเทือนใจ” ก็คือฉากที่ว่าด้วย “แผ่นดินลุกเป็นไฟ” ที่ผู้ชมมองว่าคณะราษฎรได้

“...ประกาศจับทหารรักษาพระองค์เป็นกบฏของแผ่นดิน และมีคำสั่งศาลให้ประหารชีวิต แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงออกมาปกป้อง ด้วยการสละพระราชทรัพย์สมบัติ แต่ไม่ยอมยกอำนาจเบ็ดเสร็จให้คณะหนึ่งคณะใดในการกระทำการซึ่งอาจกลายเป็นการทำร้ายประชาชน แม้จะเกิดไม่ทันในยุคนั้น แต่ก็สามารถรับรู้ถึงความกดดันที่พระองค์ท่านทรงได้รับ ท่านทรงมอบอำนาจอธิปไตยคืนให้คนไทยทั้งประเทศ แต่คนไทยบางคนนั้นไม่เข้าใจลึกซึ้งด้วยซ้ำว่า “ประชาธิปไตย” ที่แท้จริงหน้าตาเป็นอย่างไร...”¹⁸

ความประทับใจในฉากสุดท้ายจากคำบอกเล่าของผู้ชมท่านนี้ที่เล่าอย่างประทับใจก็คือฉากสุดท้ายซึ่ง “...เป็นภาพที่อื่น นำภาพของในหลวงขึ้นแขวน มีแสงระเรื่อส่องมาที่ฝาผนัง ตัวแสดงทุกคนก้มลงกราบในหลวงด้วยความพร้อมเพรียงกัน ถือเป็นภาพงดงามที่สุดในละครเรื่องนี้...”¹⁹

¹⁷ Trailer สี่แผ่นดิน <http://www.youtube.com/watch?v=-hCXyU68kck>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2555.

¹⁸ <http://somchartlee.wordpress.com/2012/02/05/สี่แผ่นดิน/>, เข้าถึงเมื่อ 6 ตุลาคม 2556.

¹⁹ <http://somchartlee.wordpress.com/2012/02/05/สี่แผ่นดิน/>, เข้าถึงเมื่อ 6 ตุลาคม 2556.

ผู้ชมท่านนี้ยังได้สรุปว่า “ละครเรื่องนี้จบลงไปแล้ว แต่เรื่องจริงจะเป็นอย่างไรคงต้องฝากผู้บริหารบ้านเมืองและคนไทยทุกคนช่วยกันขบคิดเรื่องนี้ให้แตกฉาน เราคงต้องใช้สติปัญญามากกว่าอุดมการณ์ที่บางครั้งไม่ได้มีอยู่จริง...”

บทสรุปดังกล่าวตอกย้ำทัศนคติของถกลเกียรติ วีรวรรณ ผู้กำกับละครเรื่องนี้ที่ให้ความเห็นว่า สิ่งที่ยึดเหนี่ยวแม่พลอยทั้งสิ้นแผ่นดินสีรัชกาลก็คือสถาบันกษัตริย์ “เป็นเพราะบารมีของ “พ่อหลวง” ในแต่ละยุคสมัยคอยปกป้องแผ่นดินไทยเรื่อยมา”²⁰

ในทางตรงกันข้าม ปัญญาชนสยามอย่าง ส. ศิวรักษ์ กลับเห็นว่า “...สีแผ่นดิน นั้นเป็นนวนิยายที่ใช้ล้างสมองให้คนเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นของเลว ราชาธิปไตยเป็นของวิเศษ ชาตินิยมสำคัญยิ่งกว่าคุณูมิของสามัญชนคนธรรมดา และแล้วเราก็ยังถูกสะกดให้อยู่ในอีหอบนี้อยู่ หรือมิใช่...”²¹

จะเห็นได้ว่าละครเวทีในแง่มุมของการเมืองทัศน์าได้ยกระดับการรับรู้และความรู้สึกนึกคิดในการสร้างสำนึกร่วมบางอย่างขึ้นมา ผลของการจัดวางเรื่องราวและภาพเคลื่อนไหวภายใต้กรอบของเวที แสง สี เสียง เสียงเพลง คำร้องทำนอง ต่างมีส่วนในการผลิตสร้างความรู้รับรู้ขึ้นมาชุดหนึ่ง ที่พยายามส่งต่อไปถึงผู้ชม ซึ่งแม้จะมีอิสระในการตีความตามแต่ภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ชม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าละครเวทีคือ จักรกลหนึ่งของการมองในวัฒนธรรมทัศน์า (visual culture) ที่มนุษย์สร้างขึ้นและเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองทัศน์า (visual politics) ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

²⁰สีแผ่นดิน เดอะมิวสิคัล มุมมองรักชาติแบบ “บอย ถกลเกียรติ”. มติชน 6 ธันวาคม 2554, http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1323168516&grpid=01&catid=01, เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2555.

²¹“ส.ศิวรักษ์” คำเสนอ “ยูเนสโก” ให้ “ศึกฤทธิ์” เป็นบุคคลสำคัญของโลก ประชาไท ศุกร์ 1 ตุลาคม 2552 <http://prachatai.com/journal/2009/01/19633>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2555.

ทัศนียภาพของการต่อต้าน

“...I’m corrupting his contemporaries..”

Socrates, Phaedrus

นายตำรวจหนุ่มหนึ่งจับไปครู่หนึ่งก่อนกล่าวว่า “พ่อคุณเป็นหนึ่งในพวกศักดินาที่สูญเสียผลประโยชน์จากการปฏิวัติของคณะราษฎรเหมือนพวกเจ้านายคนอื่น ๆ ใช่หรือไม่?”

“ใช่ แต่การที่ท่านไม่เห็นด้วยกับการปฏิวัติครั้งนั้นไม่ใช่เป็นเพราะเรื่องผลประโยชน์ ท่านเห็นว่าชาวสยามส่วนใหญ่ยังมีการศึกษาต่ำไม่มีใครเข้าใจหรือกว่าประชาธิปไตยคืออะไร แม้แต่ทหารที่ทำการยึดอำนาจมาส่วนมากก็ยังไม่รู้ พวกเขาเพียงแต่ถูกหลอกมาเป็นเครื่องมือในการทำปฏิวัติ”

“ถูกหลอก?”

“ใช่ คุณรู้บ้างมั๊ยว่าในวันปฏิวัติ ทหารส่วนใหญ่ยังไม่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้น ส่วนใหญ่ถูกหลอกเรียกไปให้รวมพลกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม บางหน่วยก็ถูกหลอกว่าเกิดขบถแล้วให้ตามไปเร็ว พอไปถึงทหารแต่ละเหล่าจากหน่วยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกรมทหารม้า กรมทหารปืนใหญ่ ทหารเรือก็ถูกเรียกให้กระจายตัวปะปนกัน ทำให้หัวหน้าหน่วยสั่งการลำบาก จากนั้นผู้ก่อการก็อ่านประกาศคณะราษฎร ในเวลาเดียวกันเจ้านายตามวังต่างๆ ก็ถูกคุมตัวเป็นตัวประกันหมด กรมพระนครสวรรค์ฯ ยังถูกคุมตัวมาทั้งๆ ที่ใส่เสื้อกุยเฮงอยู่เลย พอปฏิวัติสำเร็จก็บังคับให้เดินทางออกนอกประเทศ”

“แต่จะช้าหรือเร็วมันต้องมีการปฏิวัติ”

“ถูกต้อง เมื่อคนส่วนใหญ่พร้อมแล้วสำหรับระบอบใหม่นี้ การเปลี่ยนแปลงวิธีรบแบบนี้ทำให้ประชาธิปไตยต้องตกอยู่ในมือของ

คนกลุ่มเดียว แล้วมันต่างจากระบบเดิมตรงไหน? คือแทนที่อำนาจ จะอยู่ในมือกษัตริย์กลับตกเป็นของทหารเผด็จการไม่กี่คน จำคำของ ผมให้ดี อีกยี่สิบปีประชาธิปไตยสยามก็ยังคงล้มลุกคลุกคลานอยู่ เพราะมันเริ่มต้นไม่ดีอย่างนี้”

วินทร์ เลียววาริณ,
ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน
(2538: น. 44-45)

ในวาระของการระลึกถึงหนึ่งร้อยปีของกรณีกบฏ ร.ศ. 130 และ 80 ปีของการปฏิวัติสยามจึงเป็นปีหนึ่งที่มีพื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ในการ สร้างวัฒนธรรมทัศนมาปะทะกัน ในตอนท้ายของบทความนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงพื้นที่แห่งการต่อต้านที่ถูกเลือกใช้ ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อขยายพื้นที่ ของประชาธิปไตยและเป็นพื้นที่ของการประกาศปาวร้อง (loci of enunciation) เพื่อเรียกร้องความสนใจจากผู้ชมวัฒนธรรมทัศนและนำไปสู่ การเมืองทัศน (visual politics) ในที่สุด

ดังที่ได้ยกเอาถ้อยความของวินทร์ เลียววาริณทร์ ที่ทิ้งท้ายไว้ใน นิยายเรื่องประชาธิปไตยบนเส้นขนานว่า การนองเลือดในเดือนพฤษภาคม 2535 น่าจะเป็นการนองเลือดครั้งสุดท้ายในการเมืองไทย แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่ใช่ ในเดือนเมษายน – พฤษภาคม 2553 ก็มีสมรภูมิของการต่อสู้อย่างถึงเลือดถึงเนื้อเพื่อ “อุดมการณ์” ของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน

เส้นขนานที่เคยบรรจบในงานเขียนของวินทร์ กลับถ่างกว้างไปอย่าง ที่ยากจะกลับคืนมาเป็นเส้นตรงเดี่ยว ในท่ามกลางความขัดแย้งเชิงความคิด ทั้งก่อนและหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ทำให้ข้อถกเถียงของการ เปลี่ยนแปลงการปกครองว่าชิงสุกก่อนห่าม ใจเร็วตัวนได้ เลื่อมใสแต่ฝรั่ง มั่งคั่ง ไม่ได้ดูพื้นเดิมทางวัฒนธรรมไทยเลย สิ่งเหล่านี้ทำให้การเปลี่ยนแปลง เข้าสู่สังคมประชาธิปไตย “เนบซ้า” ไปอย่างไม่น่าแปลกใจ ด้วยข้อเท็จจริง

ทางประวัติศาสตร์มักจะถูกกลืนและอยู่เสมอ และกลายเป็นข้อเท็จจริงด้านเดียวที่เมื่อถูกปลุกฝังลงไปแล้วก็ยากจะต่อต้าน²² หรือหากจะอธิบายก็ต้องใช้เวลาในการอธิบายเรื่องราวที่ซับซ้อนให้เหลือเพียงสามคำก็เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เอาเสียเลย

แต่กระนั้นก็เชื่อว่าจะไม่มีพื้นที่แห่งการต่อต้าน (site of resistance) หลงเหลืออยู่ พื้นที่แห่งการต่อต้านใหม่ๆ เปิดขึ้นอย่างน่าสนใจและชวนให้คิดต่อว่าวัฒนธรรมทัศน์ (visual culture) ได้แทรกซึมผ่านเนื้ออณูของความสัมพันธ์ทางสังคมในหลายมิติไปได้ไกลถึงเพียงใด การเมืองทัศน์ทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ที่บริโภคการมองเพื่อความรู้และเพลิดเพลินอุตสาหกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบความกระหายใคร่รู้ที่จะได้เห็น-ฟัง รวมไปถึงเทคโนโลยีใหม่ๆ เช่น เครื่องเล่นวีดิทัศน์จากเดิมที่เป็นระบบ Beta พัฒนามาเป็น VHS และระบบ DVD, VCD ทำให้การเสพสื่อมีอาณาบริเวณกว้างขวางขึ้น การพัฒนารูปแบบของสื่อจากรูปแบบที่ใช้เครื่องเล่น (platform) เดียว ก็กลายเป็นสื่อที่เล่นในหลายเครื่องเล่นได้ เช่น วีดิทัศน์จากระบบ VCD หรือ DVD สามารถแปลงเป็นระบบ mp4, wav หรืออื่นๆ ทำให้สามารถเล่นในเครื่องเล่น DVD ราคาถูกที่รองรับไฟล์จาก USB หรือการส่งคลิปผ่านมือถือ การส่งคลิปเสียงหรือภาพในระบบ mp3, mp4 ทำได้แพร่หลายอย่างไม่เคยมีมาก่อน การดักฟังโทรศัพท์มือถือ การมีเครื่องมือประเภทกล้องสายลับทำให้สายตาของผู้ชมชอกชอนไปในทุกอณูที่เคยเป็นส่วนรโหฐานได้ทุกหลืบมุม

กล่าวได้ว่าดวงตาจักรกลของเวอร์ทอฟ (Vertov) ถูกข้ามพ้นไปด้วยพลังของเทคโนโลยีในการผลิตซ้ำของสื่อในยุคปัจจุบัน จากผู้ชมกลายเป็นผู้ผลิตสื่อของตัวเอง สวนทางย้อนกับสื่อกระแสหลัก หรือสร้างสื่อที่ตัวเอง

²² สุจิตต์ วงศ์เทศ. “ไม่ยากให้จำ ต้องทำให้ลืม” คอลัมน์สยามประเทศ มติชน 13 สิงหาคม 2555, http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1344830292&grpId=03&catid=03, เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2555.

และกลุ่มของตัวเองยอมรับ โดยรับสื่อภายนอกน้อยลง เช่น รายการวิทยุชุมชนก็ช่วยลดปล่อยพันธนาการจากการควบคุมการรับรู้ผ่านสื่อของรัฐ

ในที่นี้จะขอยกเอาพื้นที่แห่งการต่อต้านในสองพื้นที่ ได้แก่ ร่างกายและวิถีทัศน์ใน Youtube และสื่ออินเทอร์เน็ต ตลอดจนการเผยแพร่ไฟล์ในรูปแบบต่างๆ ในฐานะที่พื้นที่ทั้งสองกลายมาเป็นพื้นที่วิพากษ์และมีนัยสำคัญต่อการประกาศปาวร้องเพื่อการต่อต้าน

เรือนร่างในฐานะพื้นที่การต่อต้านร่วมสมัย:

Communist workers appear to the bourgeois to be as ugly and dirty as hairy sexual organs, or lower parts; sooner or later there will be scandalous eruptions in the course of which the asexual noble heads of the bourgeois will be chopped off.

George Bataille, *The Solar Anus*, 1993²³

ในคติโบราณเกี่ยวกับร่างของกษัตริย์นั้นเป็นเรือนร่างศักดิ์สิทธิ์ที่อวดารมาปลดทุกข์ให้กับมนุษย์ การจะทำรูปเคารพตามฉายาของกษัตริย์เป็นเรื่อง “ใหม่” คติเดิมไม่อนุญาตให้มีการกระทำพระบรมรูปขณะยังทรงพระชนม์ชีพ แต่เมื่อมีความรับรู้ใหม่ๆ ก็ทำให้ชนชั้นนำไทยเริ่มยอมรับการสร้างพระบรมรูปของกษัตริย์ที่ยังทรงพระชนม์ชีพ ธรรมเนียมใหม่นี้เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อนำไปแลกกับพระจักรพรรดิ พระราชินีและกษัตริย์ในต่างแดน ธรรมเนียมใหม่นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับเรือนร่างของกษัตริย์ที่น่าสนใจ

²³George Bataille, “The Solar Anus”. *Visions of Excess: Selected Writings, 1927-1939*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

เพราะในพระบรมรูปที่สร้างโดยเอมิล-ฟรังซัวร์ ชาตรูสส์ (Emile-Francois Chatrousse) เมื่อ พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863) มีความน่าสนใจที่เป็นพระบรมรูปที่สร้างขึ้นสูงประมาณ 59 ซม. ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งราชการัณยสภา พระบรมมหาราชวัง เป็นพระบรมรูปของพระองค์ที่สร้างขึ้นตามแบบพระบรมรูปของกษัตริย์ กล่าวคือมีพระพักตร์กลม มีคร่ำเคร่งในมือถือคทาอย่างสง่างาม มีพระรูปที่เต็มไปด้วยมัดกล้ำตามแบบผู้ทรงพระราชอำนาจทางโลก คาดพระแสงกระบี่ ทรงเสื้อแบบกัณฑ์ระดม มีตรานพดาราประดับและสายสะพายประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นุ่งพระภูษาโจง มีโต๊ะตั้งหนังสืออยู่ข้างพระวรกาย บ่งเป็นนัยว่าทรงเป็นผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะในการค้นคว้าและทรงภูมิทางโลก

ส่วนพระบรมรูปองค์ที่สอง สร้างโดยหลวงเทพจรณาเมื่อ พ.ศ. 2411 (ค.ศ. 1868) เป็นพระบรมรูปหล่อขนาดเท่าพระองค์จริง ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศน์วิหาร พระบรมรูปองค์ที่สองนี้ทรงพระภูษาเช่นเดียวกับพระบรมรูปองค์แรก แต่พระพักตร์ทรงผ่องคลาย ไม่ทรงเคร่งเครียดเหมือนพระบรมรูปที่สร้างโดยชาตรูสส์ ขณะที่ฉลองพระองค์และภูษาโจงมีความสมจริงมาก เฉพาะสายสะพายเป็นสายสะพายจริงๆ

เป็นที่น่าสังเกตว่าหลวงเทพจรณาได้สร้างพระบรมรูปในปีเดียวกันกับที่ชาตรูสส์สร้างพระบรมรูปองค์แรก แต่ผลงานของหลวงเทพจรณาสำเร็จหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสิ้นพระชนม์ (ดูคำอธิบายและข้อถกเถียงในรายละเอียด ใน Apinan Poshyananda, 1992: 8-9) อาจเป็นไปได้ว่าช่างปั้นราชสำนักผู้นี้ยังคงคร่ำเคร่งกับธรรมเนียมเดิม กล่าวคือ ไม่ยอมให้งานเสร็จสิ้นก่อนเจ้าขององค์พระบรมรูปจะสิ้นพระชนม์

หากประเมินจากพระบรมรูปสององค์ น่าจะช่วยให้เราเข้าใจ “พระราชนิยม” หรือสุนทรียศาสตร์เกี่ยวกับเรือนร่างของสยามแต่โบราณ ว่ากำหนดเรือนร่างอ่อนช้อย สมส่วน สมจริง ไม่ใช่ใส่ความหมายทางโลกีย์ให้แก่เรือนร่างของกษัตริย์แบบคติตะวันตก

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแนวคิดเกี่ยวกับเรือนร่างมีแนวคิดที่ชัดเจนปรากฏขึ้นในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มองเห็นว่าเรือนร่างของพลเมืองเป็นโครงการหนึ่งของรัฐนิยม ดังปรากฏในการวิเคราะห์ของชาติรี ประภิตนันทการ (2552: 148-157) ที่แสดงความเข้มแข็งกำยำของเรือนร่างตามหลักกายวิภาคศาสตร์ เน้นเรือนร่างหนุ่มสาวที่เต็มไปด้วยมัดกล้ามเนื้อ หรือหากเป็นสตรีก็จะต้องมีสะโพกผายและหน้าอกที่อวบอ้อม ในหลายกรณีศิลปินได้แสดงเรือนร่างเปลือยที่แสดงอวัยวะเพศทั้งชายและหญิงอย่างโจ่งแจ้ง อันต่างไปจากแบบแผนเชิงประเพณีอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลการตีความศิลปะสมัยนิยมแบบยุโรป และได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบนาซีอู๋เม่่น้อย แต่เรือนร่างกำยำ เต็มไปด้วยมัดกล้ามเนื้อ ได้สัดส่วนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของสุนทรียศาสตร์เกี่ยวกับเรือนร่างในอุดมคติของรัฐและประชาชนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เรือนร่างพลเมืองแบบอารยะนี้ ย่อมต่างไปจากเรือนร่างแบบดั้งเดิมของชาวไทย กล่าวอีกนัยหนึ่ง การนับเอาเรือนร่างแบบไทยที่เป็นทางการ ย่อมต่างไปจากเรือนร่างที่ “ไม่ถูกพัฒนา” เป็นเรือนร่างที่ล้าหลัง ไม่สวยงามตามอุดมคติแบบไทยทางการที่กลายมาเป็นแบบสุนทรียศาสตร์หลักตามแบบมาตรฐาน

ในอีกด้านหนึ่ง เรือนร่างถูกใช้เพื่อเป็นพื้นที่ที่กระทำการดูหมิ่น เช่น การจับตัดหัวเสียบประจาน การสักหน้า การโกนหัวสตรี การสักเลขไพร่ที่ข้อมือ หรือในกรณี 6 ตุลาคม 2519 เรือนร่างของนักศึกษาและประชาชนเป็นเป้าหมายในการทารุณกรรม สังหารและทรมาน หยามเหยียดในรูปแบบต่าง เช่น ตอกอกศพ เอารองเท้ายึดปากศพ

แต่เรือนร่างยังเป็นเครื่องมือ (platform) ในการประกาศป่าวร้องของผู้ที่ถูกกระทำในเมืองไทย เช่น การโกนศีรษะ การโกนผมครึ่งซีก (กรณีนายนรินทร์ กลิ่ง ภาษิต) การกรีดเลือดประท้วง (กรณีนักศึกษาธรรมศาสตร์ประท้วงกฎ ก.พ. ที่ให้ขึ้นเงินเดือนต่ำกว่า) การจูงควายเข้าสภาของนางสาวพรพิศหรือพรเพชร เหมือนศรี การเผาตัวประท้วง (กรณี

นายธนาวุฒิ คลิ่งเชื้อ) การเอาออกจากระตราดบนเรือนร่างตัวเอง การระดมเลือด (เลือดไพร่ของ นปช.) เป็นต้น

การใช้เรือนร่างและความตายเพื่อประท้วงความอยุติธรรมทางสังคมหรือเป็นการประกาศปาวร้องในการเมืองร่วมสมัยมีเหตุการณ์อย่างน้อยสองเหตุการณ์ที่บ่งชี้ถึงนัยสำคัญของสุนทรียศาสตร์ว่าด้วยเรือนร่าง ได้แก่กรณีของนายนวนมทอง ไพรวัลย์ และในระหว่างการชุมนุมของ นปช. ที่ถูกวิจารณ์ว่าผู้ชุมนุมมีอาวุธร้ายแรงอยู่ด้วย ผลก็คือการถอดเสื้อผ้าจนเหลือแต่ชุดชั้นในของผู้ชุมนุมหลายราย

กรณี นายนวนมทอง ไพรวัลย์ ชายวัย 60 ปี อาชีพขับรถแท็กซี่ ได้ใช้รถแท็กซี่ที่ตนเองขับพุ่งชนรถถังที่จอดบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2549 เพื่อประท้วงการรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 จนตนเองบาดเจ็บเข้าโรงพยาบาล แต่ร่องรอยของคณะรัฐประหารขณะนั้น พ.อ. อัศร ทิปย์โรจน์ ปฏิเสธว่าการกระทำของนวนมทองไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับการเมืองและให้ความเห็นว่าไม่น่าจะมีคนตายเพื่ออุดมการณ์ได้ นวมทองจึงใช้ชีวิตของเขาพิสูจน์ โดยการผูกคอตายเหนือสะพานลอยจุดใกล้กับสำนักงานใหญ่ของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐโดยหวังจะให้เป็นการขู่อย่างชัดเจน²⁴

นวนมทองสวมเสื้อสีดำที่มีบทกวีของรวิ โดมพระจันทร์ พิมพ์ด้านหลัง ส่วนบทกวีของกุหลาบ สายประดิษฐ์ พิมพ์อยู่ด้านหลัง เขาตั้งใจใช้เรือนร่างปาวร้องและปฏิเสธอำนาจของคณะรัฐประหาร ปรากฏเป็นถ้อยความในจดหมายอย่างชัดเจนว่าเขาต้องการแสดงการไม่เห็นด้วยกับการรัฐประหาร และมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลาที่วางแผนประกอบอัตวินิบาตกรรม เลือกว่าวันที่ 31 ตุลาคม 2549 เพื่อขอให้ดวงวิญญาณของเขาสถิตร่วมกับวีรชนเดือนตุลาที่เรียกร้องประชาธิปไตยมาก่อนหน้านี้²⁵

²⁴ เสตวัน เตือประโคน. “ความตายของนวนมทอง ไพรวัลย์” คอลัมน์แรงบันดาลใจ มติชน 23 กันยายน 2555, http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1348374506&gpid=03&catid=03.

²⁵ ดูรายละเอียดของจดหมายได้ที่ http://th.wikipedia.org/wiki/นวนมทอง_ไพรวัลย์, เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2555.

ร่างของไพร่ในยุคร่วมสมัย

ที่มา: นวมทอง <http://topicstock.pantip.com/rajdumnern/topicstock/2008/09/P7016151/P7016151.html>

นวมทองแขวนคอ <http://thaiaudio.wordpress.com/tag/ลุงนวมทอง-ไพร่วัลย์/>
รถถัง <http://www.suanboard.net/view.php?p=view&kid=59216>

นวมทองรถถัง http://upload.prachataik.com/share-D461_4FBDE8E5.html

ร่างที่สอง คือ ร่างของหญิงสาวที่แสดงตัวหน้ารถติดลำโพงของทหาร ฝ่ายปฏิบัติการจิตวิทยาหลังเหตุการณ์ 10 เมษายน 2553 หลังจากที่เกิดการปะทะกันได้มีกระแสข่าวเรื่องคนชุดดำว่าแฝงอยู่ในกลุ่มผู้ชุมนุมของ นปช. พร้อมๆ กับการยึดอาวุธกระสุนจากทหาร ทำให้เกิดข่าวว่า ผู้ชุมนุม นปช. มีกองกำลังติดอาวุธ การที่หญิงสาวคนหนึ่ง ใช้เรือนร่างของตนประกาศ ป่าวร้องต่อหน้ารถขยายเสียงของทหารจึงเป็นการใช้ร่างของตัวเอง แต่ไม่ใช่ร่างของพลเมืองแบบอารยะที่ถูกสร้างในสมัยรัฐธรรมนูญ ร่างของเธอเป็นร่างของผู้ใช้แรงงานอาจจะเป็นโรงงานหรือไนโรนา ต่างไปจากร่างของพลเมืองแบบรัฐธรรมนูญ เรือนร่างอวบอ้วน กลมกลิ้ง ชูมือที่กำแน่นเหนือศีรษะ เสื้อสีแดงถูกถลกขึ้นเหนือเต้านม เต้านมทั้งสองชี้ขึ้นไปทิวหน้าของทหารบนรถ เธอสวมหมวกปีกทำจากตอกไม้ไผ่ย้อมสีชาวน บนใบหน้ามีแผ่นคาดปิดปากและจมูกถูกจับลดมาใต้คาง แสดงให้เห็นแววมุ่งมั่นและอัตลักษณ์

ของเธอก็เหมือนกับคนทั่วๆ ไปบนท้องถนนที่ขายไถ่อย่าง ส้มตำ หรือขายผักในตลาด

ไม่มีใครรู้ชะตากรรมของหญิงสาวคนนี้ แต่สำหรับการเมืองทัศน์ชาวชนให้เทียบเรือนร่างของเธอกับเรือนร่างของวินัสแห่งวิลเลนดอร์ฟ ที่เป็นวัตถุธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ ว่ามีความงามตามสุนทรียศาสตร์ในอีกระบบคิดหนึ่ง แต่ไม่ใช่ร่างกายแบบพลเมือง เมื่อไม่ใช่ร่างกายแบบพลเมืองก็ไม่ถูกแรงแงนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของพลเมือง คนเหล่านี้จึงอยู่ในฐานะที่อาจเรียกตามฮืออริโอ อากัมเบน (Giorgio Agamben) ว่า เป็นชีวิตที่เปลือยเปล่า (naked life)

ร่างของไพร่ในยุคปัจจุบัน

ที่มา: Voice of Taksin ฉบับพิเศษ: เบื้องหลังคำสั่งฆ่าจากราชดำเนินถึงราชประสงค์, หน้า 3

Venus von Willendorf

ที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Venus_von_Willendorf_01.jpg, เข้าถึงเมื่อ 29 พฤษภาคม 2555

เมื่ออากัมเบนพูดถึงประชาชน เขาหมายถึงสมาชิกทุกคนที่เป็นองค์รวมของสังคม การมีชีวิตในรัฐก็คือการเข้าร่วมในชุมชนที่ถูกก่อตั้งเพื่อประโยชน์ของสิ่งมีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกทุกคนในชุมชน อากัมเบนมองว่าสิ่งมีชีวิตนั้นประกอบด้วย zoe หรือร่างที่มีชีวิตกับ bios หรืออากัมป์ภีเรียของการมีชีวิตที่มีความหมายทางการเมือง ชีวิตที่เคลื่อนไหวแต่ขาดความหมายและการยอมรับทางการเมืองจึงเป็นชีวิตที่เปลือยเปล่า (naked life) ดังนั้น ประชาชนในความหมายที่แท้จริงจึงหมายถึงชีวิตที่ดำรงอยู่ในรัฐและต้องเป็นชีวิตที่เข้าถึงและได้รับการยอมรับทางการเมือง (Giorgio Agamben: 2000.)

แต่กระนั้น คำว่าประชาชนมีความหมายหลายหลากไปตามแต่บริบทประวัติศาสตร์การเมือง คำว่าประชาชนในภาษาและบริบทอังกฤษหมายถึงสามัญชน (ordinary people) ส่วนในรัฐธรรมนูญอเมริกันที่เริ่มต้นด้วยคำว่า “We the people of United States..” กลับหมายความถึงประชาชนทุกคน หรือในการเมืองไทยที่พยายามแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองโดยให้เรียกคนรากหญ้าว่ารากแก้ว การเรียกขานและช่วงชิง “ประชาชน” จึงเป็นชีวอำนาจ (biopolitics) ที่เปลี่ยนประชาชนให้เป็นเป้าหมายที่ต้อง “ถูกพัฒนา” หรือเปลี่ยนให้เป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ (บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, 2553: 4-5)

กล่าวในแง่นี้ เรือนร่างของสามัญชนจึงถูกลดระดับจากพลเมืองเป็นเพียงชีวิตที่เปลือยเปล่าไร้ราคาและมูลค่าการต่อรองทางการเมือง

ยูทูป (Youtube) และสื่อต่างๆ บนอินเทอร์เน็ตกับทัศนียภาพของการสร้างพื้นที่ต่อต้าน

จากการสำรวจการต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475 การใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อร่วมสมัยในอินเทอร์เน็ต เช่น ยูทูป เฟซบุ๊ก จะเห็นได้ว่าพื้นที่ของการต่อต้านของเรื่องเล่าสองชุด ได้แก่ การเล่าวันขึ้นคืนสุขของ

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฐานะความทรงจำที่ดีกว่าระบอบการเมืองในปัจจุบัน เรื่องเล่าชุดที่สองคือ ความไม่พอใจต่อสภาพการณ์ร่วมสมัยที่การเมืองหลัง 2475 ได้ต่อสู้และเคลื่อนตัวมาโดยลำดับและไม่มีทางออกผลของการเผชิญกับภาวะร่วมสมัยทำให้เกิดภาวะโหยหาอดีตในฐานะที่เป็นวันขึ้นคืนสุขผ่านการเสพสื่อร่วมสมัย

แม้จะมีความพยายามควบคุมสื่อโดยรัฐเป็นผู้กระทำการ แต่จะเห็นได้ว่าผู้ต่อต้านมักจะแสวงหาช่องทางอื่นมากกว่าจะยอมถูกปิดอย่างเชื่องๆ การปิดเว็บไซต์สำคัญ ต่างก็ทราบกันในหมู่ผู้อ่านว่าสามารถใช้การเข้าชมผ่าน proxy หรือ เข้า mirror site ของเว็บนั้นๆ ผู้เขียนพบการส่งผ่านสื่อร่วมสมัยด้วยช่องทางการทำแผ่น ซีดี, ดีวีดี, วีซีดี หรือโหลดภาพเสียงลง USB หรือโพสต์ในเว็บเพื่อให้ผู้คนดาวน์โหลดผ่านระบบอินเทอร์เน็ต สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง “ความไม่สามารถ” ควบคุมกำกับความรู้สึกนึกคิดได้แบบเดิมๆ อีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมสถานีวิทยุกระจายเสียงหรือสถานีโทรทัศน์ เพราะสื่อได้แพร่ผ่านกรอบแบบเดิมๆ การแพร่ภาพกระจายเสียงผ่านอินเทอร์เน็ตกระทำได้เร็วและอาจถึงขั้นไร้ร่องรอย เช่น การแจกจ่าย ซีดี โหลดคลิปเสียง-ภาพผ่านมือถือและการแพร่หลายของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ชาวบ้านร้านตลาดซื้อหาได้ ซึ่งแม้ว่ารัฐจะพยายามควบคุมอย่างในเกาหลีเหนือ แต่รัฐไม่สามารถควบคุมการเล็ดลอดของสื่อจากเกาหลีใต้ที่ “บ่อนทำลาย” การควบคุมโดยรัฐด้วยความช่วยเหลือเล็กๆ ของเทคโนโลยีอย่างอุปกรณ์เครื่องเล่นดีวีดีแบบต่างๆ การเล็ดลอดหนึ่งสื่อต้องห้าม ภาพยนตร์ต้องห้าม และสื่ออื่นๆ เช่น เพลงป๊อปเกาหลีใต้ คลิปวิดีโอ และรวมถึง USB ซึ่งผู้จับตามองการเปลี่ยนแปลงในเกาหลีเหนือว่าเป็น USB revolution (วีระพงษ์ สุรินทร์ธราวัฒน์ และ กองบรรณาธิการ Way, 2555: 38-39)

ในวาระครบรอบ 80 ปีแห่งการปฏิวัติสยามก็มีนวัตกรรมของการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ด้วยเครื่องมือแบบการเมืองทัศน์ฯ ซึ่งพื้นที่สำคัญในการพยายามครอบงำการอธิบาย ได้แก่ สารคดี “อภิวัฒน์สยาม 2475” ขนาด

3 ตอนจบของไทยพีบีเอส เขียนบทโดยเอก เอี่ยมชื่น กำกับโดยสุรัสวดี เชื้อชาติ ซึ่งต้องเลื่อนจากกำหนดการเดิมในวันที่ 22 มิถุนายน 2555 ไปปลายเดือนกรกฎาคม สารคดีชุดนี้ได้สัมภาษณ์บุคคลสำคัญหลายคนและมีนักวิชาการมาถกเถียงกัน แต่ในสารคดีชุดนี้ยังไม่ได้ขมวดปมที่ต้องการคำสรุป เช่น เมื่อกล่าวถึงการปฏิวัติสยาม 2475 ว่าจบหรือยัง นักวิชาการจำนวนหนึ่งเห็นว่ายังไม่จบ ขณะที่อีกฝ่ายบอกว่าจบแล้ว รู้แพ้รู้ชนะกันไปแล้ว แม้ผู้กำกับจะเปิดช่องให้คนดูได้คิดตาม แต่สารคดีได้ขยับไปประเด็นอื่น และดำเนินเรื่องต่อไปจนทำให้สารคดีชิ้นนี้ขาดบทสรุปที่ชัดเจนว่ามรดกของการอภิวัฒน์ได้แก่อะไรบ้าง ความใฝ่ฝัน ณ วันเวลาดังกล่าวยังเป็นสิ่งเดียวกับที่คนร่วมสมัยใฝ่ฝันอยู่หรือไม่ ความขัดแย้งทางสังคมจะมีบทบาทอย่างไร เป็นต้น

ในทำนองของการต่อต้านเรื่องเล่าแบบขั้วจัดหะตัดตอนของ ไทยพีบีเอสก็มีการใช้สื่อยูทูบเพื่อเผยแพร่การทำงานของคณะราษฎรที่ 2 แม้ว่าจะมีความขบขัน ไม่เป็นเอกภาพ แต่บทบาทของคณะราษฎรที่ 2 ในการกระตุ้นความสนใจเรื่องการปฏิวัติสยามนับว่าเป็นช่องทางและวิธีการหนึ่งที่สร้างสีสันให้กับการเมืองทัศน์ฯ ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางไปเยือนตามสถานที่สำคัญ (reenact) และจุดสำคัญอย่างน้อยสองเหตุการณ์ ได้แก่ การเดินทางไปยังหนังสือขอยืมรถถังจากกองทัพบกเพื่อย้อนรำลึกเหตุการณ์ปฏิวัติสยาม และการปะทะคารมกันระหว่างคณะราษฎรที่ 2 กับคณะบรรดехที่ 3 ซึ่งทำให้การเฉลิมฉลองวาระ 100 ปีแห่งกบฏ ร.ศ. 130 และ 80 ปีของการปฏิวัติสยามมีสีสันและคำถามที่ชวนให้คิดว่าการปฏิวัติสยาม 2475 นั้นจบสิ้นหรือยัง

ปฐมบทของการเมืองทัศน์ฯ (Visual Politics) และทัศนียภาพของการต่อต้าน

บทความชิ้นนี้เริ่มจากการสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับการมองในฐานะที่เป็น “วัฒนธรรมใหม่” และได้สำรวจแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทัศน์ฯ

พัฒนาการเรื่องเล่าเกี่ยวกับศิลปะในไทย แนวคิดเรื่องพระราชนิยม การสร้างแบบความงามผ่านสถาบันการศึกษาด้านศิลปะที่สำคัญเช่นมหาวิทยาลัยศิลปากร และส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะสมัยใหม่และร่วมสมัยของไทย ตลอดจนนัยทางการเมืองแบบหนึ่ง

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการของเทคโนโลยี ทำให้การแพร่หลายของสื่อมีมากขึ้น และสามารถเข้าถึงได้นอกเหนือการกำกับควบคุมโดยรัฐ และรัฐเองไม่สามารถควบคุมกำกับได้เหมือนในอดีต สื่อร่วมสมัยจึงปรากฏในรูปของแท่ง USB, แผ่นดีวีดี หรือ วีซีดี คลิปในโทรศัพท์มือถือ หรือเปิดเว็บบนอินเทอร์เน็ตให้ผู้สนใจไปดาวน์โหลดกัน โดยที่ต้นทุนในการเข้าถึงต่ำหรือแทบจะไม่มีต้นทุนเลย

กรณีละครเวทีและรายการโทรทัศน์ที่ถูกตอบโต้ด้วยยูทูบ ทำให้เราได้เห็นว่าพื้นที่ของการต่อต้านได้ขยายตัวไปสู่สื่อที่ประชาชนทั่วไปเข้าถึงได้ง่าย การสร้างอุดมการณ์หลักแบบเดียวจึงถูกร่อนแောอย่างถึงที่สุด ความแพร่หลายของอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ในยุคปัจจุบันทำให้การเสฟสื่อกระทำได้ในหลากหลายรูปแบบ

สื่อร่วมสมัยเหล่านี้เองที่มีส่วนช่วยขยายเรื่องเล่าของการปฏิวัติสยามและโต้แย้งอย่างมีสีสัน

บรรณานุกรม

- Giorgio Agamben, "Form-of-Life" and "What is a People" in *Means Without Ends: Notes on Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- Apinan Poshyananda. 1992. *Modern Art in Thailand: Nineteenth and Twentieth Centuries*. Singapore: Oxford University Press.
- Bataille, George. 1993. "The Solar Anus". *Visions of Excess: Selected Writings, 1927-1939*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Berger, John. 1972. *Ways of Seeing*. New York: Penguin.
- Berger, John. 1980. "Uses of Photography". *About Looking*. New York, Berlin and London: Bloomsbury.
- Oettermann, Stephan. 1997. *The Panorama: History of a Mass Medium*. New York: Zone Books.
- Solnit, Rebecca. 2003. *River of Shadows: Eadward Muybridge and the Technological Wild West*. New York: Viking.
- Venture, Robert. et. al. 1998. *Learning from Las Vegas*. Revised edition. Cambridge, Massachusetts and London, England.
- ชาติรี ประกิตนทการ. 2552. เรื่อง "ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์." กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- บัณฑิต จันทรโรจนกิจ. 2549. "อารัมภบท รัฐธรรมนูญสถาปนากับประชาธิปไตยในสยามอันตรภาพ". *รัฐธรรมนูญสถาปนา: ชีวิตและชะตากรรมของประชาธิปไตยในวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- _____. 2550. "สยามอันตรภาพกับจินตภาพชาติร่วมสมัย: ศิลปะร่วมสมัยกับการเมืองของเอกลักษณ์ไทย". ใน *เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องสถานะความรู้ปัจจุบันของรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์.

- บัณฑิต จันทรโรจนกิจ. 2553. “บทนำ” *วิภาษา* ปีที่ 4 ลำดับที่ 4 ฉบับที่ 28 (1 สิงหาคม-15 กันยายน 2553).
- ป. พิบูลสงคราม. 2540. “บันทึกลงวันที่ 19 กันยายน 2486 ให้บรรยายเรื่อง มหาวิทยาลัยศิลปากร” ใน *บันทึกคำสั่งทางวัฒนธรรมและสังคม*. อ้างจาก *จอมพล ป. พิบูลสงคราม* (เล่ม 1) โดย อ. พิบูลสงคราม. กรุงเทพฯ: ตระกูลพิบูลสงคราม.
- พิพัฒน์ พงศ์ระพีพร. 2536. “โรงเรียนประณีตศิลปกรรม โรงเรียนศิลปากร.” ใน *รากเหง้า: มหาวิทยาลัยศิลปากร*. เอกสารประกอบนิทรรศการผลงานของ “ศิษย์” โรงเรียนประณีตศิลปกรรม-โรงเรียนศิลปากร แผนกช่าง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิริยะ ไกรฤกษ์และเผ่าทอง ทองเจือ. 2526. *ศิลปกรรมหลัง พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิโชค มุกดามณี. 2536. *รากเหง้า : มหาวิทยาลัยศิลปากร*. เอกสารประกอบนิทรรศการผลงานของ “ศิษย์” โรงเรียนประณีตศิลปกรรม-โรงเรียนศิลปากร แผนกช่าง. ใน *รากเหง้า : มหาวิทยาลัยศิลปากร*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วินทร์ เลียววาริณ. 2538. *ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า.
- วีระพงษ์ สุนทรฉัตรวัฒน์ และ กองบรรณาธิการ Way, 2555. ยัยตัวร้ายกับนายคิม. นิตยสาร Way, ฉบับที่ 47, หน้า 38-39.
- สุธี คุณาวิชยานนท์. 2545. *จากสยามเก่าสู่ไทยใหม่: ว่าด้วยความพลิกผันของศิลปะจากประเพณีสู่สมัยใหม่และร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: หอศิลป์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุธี คุณาวิชยานนท์. 2552. “ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อการเมือง: จากสังคมนิยมราชถึงสังคมนิยมสังคมและกลับสู่สังคมนิยมราชาวิบุรุษ” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 30 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม 2552), หน้า 84-110.
- อัมพร จิรัฐติกร. 2543. *ตามเสด็จไกลบ้าน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

การเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลัง พ.ศ. 2475 – ต้นทศวรรษ 2490

กันย์ ชโลธรังษี¹

กล่าวนำ

เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น นับได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการอธิบายหรือ “เล่า” เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไทย ในฐานะที่เป็นเหตุการณ์ที่มีผลอย่างสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ภายใต้การผลักดันเปลี่ยนระบอบการเมืองการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย

ด้วยความสำคัญของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังกล่าวมา จึงทำให้มีงานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากหยิบยกเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นมาวิเคราะห์ ตีความ และอธิบายในหลากหลายแง่มุม ทั้งในเชิงสาเหตุ กระบวนการ รวมถึงผลลัพธ์ ซึ่งทั้งหมดนี้นำไปสู่ความพยายามหาข้อสรุปใหญ่ร่วมกันคือ การมุ่งทบทวนและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และผลสืบเนื่องของเหตุการณ์ครั้งนี้ในมิติต่างๆ

¹ นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ดี คำอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าคงจำกัดมุมมองของการอธิบายแต่อยู่ในเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “ศูนย์กลางอำนาจ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือศูนย์กลางอำนาจที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ในนามของ “คณะราษฎร” ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้เกิดกระบวนการปฏิวัติสยามขึ้น ในความหมายที่ว่าผู้ที่มีบทบาทในการสร้างคำอธิบายหลักเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้มักจะเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรงไม่ว่าจะเป็นบุคคลในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือกระทั่งประจักษ์พยานที่อยู่ร่วมยุคสมัยและใกล้ชิดกับเหตุการณ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งรวมทั้งในงานทางประวัติศาสตร์ชั้นหลังเองที่หยิบยกเหตุการณ์ 2475 มาทบทวน วิเคราะห์และอธิบายความสำคัญ ซึ่งถึงแม้งานบางส่วนจะมีความพยายามในการสร้างคำอธิบายที่แตกต่างออกไป แต่ทั้งนี้ก็ยังคงต้องอาศัยมุมมองของบรรดาคณะผู้ก่อการหรือประจักษ์พยานต่างๆ เหล่านั้นเป็น “วัตถุดิบตั้งต้น” ในการสร้างคำอธิบาย โดยอาจไม่ได้ตระหนักว่าการกระทำเช่นนี้ก็คือการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในศูนย์กลางอำนาจผ่านเฉพาะมุมมองของบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์ในศูนย์กลางอำนาจนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีทัศนะบางประการที่ได้ประเมินความสำคัญของเหตุการณ์ 2475 ในฐานะที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐสยามจากความเป็น “รัฐราชวงศ์” มาสู่ความเป็น “รัฐประชาชาติ”² ด้วยแล้วนั้น มุมมองอื่นๆ นอกจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐที่มีต่อเหตุการณ์ครั้งนี้จึงยังเป็นสิ่งที่

² คำว่า “รัฐประชาชาติ” (National State) หรือ “รัฐชาติ” (Nation State) ในที่นี้มีความหมายกลางๆ อย่างเดียวกัน คือหมายถึง รัฐที่มีประชาชนทุกภาคส่วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้อำนาจรัฐเดียวกัน โดยมีหลักของอำนาจอธิปไตยเป็นตัวกำกับสำคัญ ตามแนวคิดแรกเริ่มของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณ อย่างไรก็ตาม คำว่า “ชาติ” “รัฐชาติ” หรือกระทั่ง “รัฐประชาชาติ” ยังคงเป็นที่ถกเถียงในแง่ของความหมายและการนำมาใช้งาน ดูรายละเอียดใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “พลังของแนวคิดชาติ - ชาตินิยม กับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ”. ใน *รัฐศาสตร์สาร*. ปีที่ 21 ฉบับที่ 3, 2542. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542, หน้า 1-104.

ไม่ควรมองข้าม และควรค่าแก่การนำมาศึกษา เพื่อสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับ เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และผลสืบเนื่องของ เหตุการณ์ครั้งนี้ในทิศทางใหม่ๆ

ลักษณะการตอบสนองอันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก ความคิด มุมมอง และคำอธิบายที่มีต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ผ่านมุมมองจากผู้ที่อยู่ภายนอกศูนย์กลางอำนาจอย่างภูมิภาค “ตะวันออกเฉียงเหนือ” หรือ “ภาคอีสาน” อันนับได้ว่าเป็นภูมิภาคที่มีงาน ศึกษาทางวิชาการที่แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวทางความคิดและความ ตื่นตัวทางการเมืองในระดับที่สูงภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง งานที่สำคัญ เช่น งานของชาร์ล ไคนส์ (Charles F. Keyes) ที่ชื่อว่า **Isan: Regionalism in Northeastern Thailand**³ ซึ่งได้ศึกษาการรวมกลุ่ม ทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน ภายใต้แนวคิดภูมิภาคนิยมที่มีพื้นฐานจาก ความเป็นชาติพันธุ์ลาวเพื่อสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่แตกต่างไปจาก ความเป็นไทยภาคกลาง และมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่องานของดาร์เร็น เมตตาริกานนท์ ที่ชื่อว่า **การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494**⁴ ที่เสนอต่อภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2543 ซึ่งได้ดัดแปลงและตีพิมพ์ เป็นหนังสือเล่มโดยมีเนื้อหาอย่างเดียวกัน ภายใต้ชื่อใหม่ว่า **การเมืองสอง ผังไข**⁵ โดยงานทั้งสองชิ้นนี้ได้มุ่งเน้นศึกษากิจกรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้น ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่กลุ่มบุคคลหรือกล่าว โดยจำเพาะ ส.ส.อีสาน เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเลือกตั้งทั้งใน ระดับชาติและในระดับท้องถิ่น

³ Keyes Charles F. *Isan : Regionalism in Northeastern Thailand*. Ithaca, N.Y. : Cornell University, 1967.

⁴ ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์. การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2543.)

⁵ ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์. *การเมืองสองผังไข*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

งานกลุ่มดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นภาพสะท้อนหนึ่งที่ช่วยเติมเต็มให้เห็นถึงความสำคัญของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ครั้งนี้ โดยมีกลุ่มตัวแทนที่สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ กลุ่ม “ปัญญาชน” ซึ่งกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้เป็นผลผลิตของระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่มรากฐานอย่างเด่นชัดมาอย่างน้อยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกลุ่มพลังสำคัญที่มีกระแสความตื่นตัวที่จะสนองต่อระบอบการปกครองแบบใหม่

ความเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มคนที่เรียกว่า “ปัญญาชน” ชาวอีสานในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 มีจุดเริ่มต้นพัฒนาการทางความคิดที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ได้มีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2435 อันนำมาสู่การสถาปนาระบอบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นเพื่อใช้เป็นกลไกสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินในภูมิภาคต่างๆ ทั้งพระราชอาณาจักรสยามซึ่งผลอย่างสำคัญประการหนึ่งของการสถาปนาระบอบมณฑลเทศาภิบาลอันเป็นเสาหลักของการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ดำเนินขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือความพยายามในการทำให้สิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นสมัยใหม่” แพร่ขยายไปในเขตอำนาจทั่วพระราชอาณาจักรสยาม โดยมีต้นเค้ามาจากแรงบีบคั้นของการแผ่ขยายอำนาจของชาติตะวันตก ทั้งนี้ โดยมุ่งผลให้อำนาจของรัฐส่วนกลางแทรกซึมและขยายตัวไปตามท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ มากขึ้นตามลำดับ ผ่านการปฏิรูปโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ทั้งในด้านการปกครอง การพัฒนาเศรษฐกิจและสาธารณูปโภค รวมไปถึงการศึกษา

การศึกษาของประชาชนในกลุ่มมณฑลเทศาภิบาลที่ประกอบกันขึ้นเป็นภาคอีสานนั้น กล่าวได้ว่ามีความล่าช้า เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือ และความไม่รู้หนังสือนี้เองที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสารของรัฐส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากเกิดขบวนการกบฏผู้มีบุญ ที่ในทัศนะของรัฐส่วนกลางมองว่าเป็นความพยายามในการแพร่ขยายของอุดมการณ์ความเชื่อแบบผิดๆ ได้ปรากฏผลสำเร็จใน

ระดับหนึ่งในการโน้มน้าวหรือชักจูงประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ของภาคอีสาน ให้หลงเชื่อและคล้อยตามกระทั่งเป็นการต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง การเร่งรัดให้มีการจัดการศึกษาโดยรัฐจึงยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งการจัดการศึกษาในท้องที่ภาคอีสานได้ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหลังการประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2464 จนกระทั่งถึงในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 เกือบทั่วทุกตำบลในมณฑลอีสานได้รับการจัดการศึกษาภาคบังคับโดยรัฐ⁶ และนอกเหนือไปจากการตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรพลสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่เทศาภิบาลมณฑลอีสาน ยังมีดำริในการจัดตั้งโรงเรียนการปกครองขึ้นในเมืองอุบลราชธานี เพื่อฝึกหัดลูกหลานของข้าราชการตามเมืองต่างๆ เข้ารับราชการ ในปลาย พ.ศ. 2450 จึงดำริให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนปกครองขึ้น โดยเปิดรับสมัครบุตรหลานข้าราชการในเมืองต่างๆ ทั่วมณฑลอีสานเข้าฝึกหัดสำหรับรับราชการ⁷

การขยายตัวของระบบการศึกษาแบบแผนใหม่ในมณฑลอีสานนั้น กล่าวได้ว่าในทุกๆ ระดับชนชั้นนั้นได้รับผลในทางบวกอย่างเท่าเทียมกัน นับตั้งแต่ชนชั้นปกครองในท้องถิ่นเรื่อยไปจนถึงระดับราษฎรสามัญ และก่อให้เกิดผลอย่างสำคัญ นั่นคือ พัฒนาการทางภูมิปัญญาของคนทุกกลุ่มใน

⁶ โรงเรียนที่รัฐส่วนกลางจัดตั้งในมณฑลอีสานนั้นมีทั้งที่ขึ้นต่อกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนประชาบาลที่ขึ้นต่อกระทรวงนครบาลหรือมหาดไทย และยังมีค่าความเปลี่ยนแปลงทางสถิติที่แตกต่างกันอย่างมากในช่วงระยะเวลาเดียวกัน กล่าวคือ โรงเรียนประถมศึกษาที่ขึ้นต่อกระทรวงธรรมการเมื่อ พ.ศ. 2456 มี 14 โรงเรียน ครู 38 คน และนักเรียน 913 คน พอมาถึง พ.ศ. 2463 เพิ่มเป็น 22 โรงเรียน ครู 65 คน และนักเรียน 2,591 คน ขณะที่โรงเรียนประชาบาลเมื่อ พ.ศ. 2456 มีนักเรียน 6,073 คน พอมาถึง พ.ศ. 2463 เพิ่มเป็น 17,537 คน ซึ่งหากนับตามสถิตินี้ มณฑลอีสานจะมีการขยายตัวของการศึกษาเฉลี่ยเป็นอันดับที่ 2 ของประเทศรองจากมณฑลกรุงเทพฯ รายละเอียดดูในพิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์, “การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475”, (ปริญญาานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2530.), หน้า 93-94

⁷ หจข. ม.57/14 ที่ 24/1003 19 พฤษภาคม ร.ศ. 127 กรมขุนสรพลสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ

สังคม เกิดเป็นลักษณะของ “ปัญญาชน” ซึ่งเป็นผู้รู้หนังสือ มีความคิดความอ่าน ตลอดทั้งความรู้ความชำนาญในหลักวิชาต่างๆ และในเวลาต่อมาปัญญาชนจำนวนไม่น้อยก็ได้แสดงบทบาทในการสื่อสารความรู้ ความคิด ทัศนคติของตนเองต่อเรื่องต่างๆ สู่สาธารณะ ทั้งยังสามารถผลักดันตัวเองเข้าสู่วงอำนาจทางการเมืองที่ขยายตัวมากขึ้น⁸ โดยมีระบบการศึกษาแบบใหม่เป็นตัวเลื้อนสถานะที่สำคัญ

ลักษณะความเป็น “ปัญญาชน” นั้นนอกจากจะเกิดขึ้นการได้รับการศึกษา อันก่อให้เกิดทักษะการ “รู้หนังสือ” อ่านออก เขียนได้ แล้วปัญญาชนยังต้องมีการสื่อสารความรู้ ความคิด และความเชื่อของตนสู่บุคคลอื่นในรูปแบบต่างๆ ดังที่งานศึกษาเรื่อง การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475⁹ ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ศึกษาและจำแนกแยกแยะให้เห็นถึงกิจกรรมของ “ปัญญาชน” หรือ “ผู้นำราษฎร” ซึ่งเป็นกลุ่มพลังความคิดกลุ่มหนึ่งที่มีความเคลื่อนไหวในสังคมสยาม ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ด้วยการถวาย “ฎีกา” เพื่อเสนอแนะแสดงความคิดเห็นหรือขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งมาจากกลุ่มคนหรือกลุ่มอาชีพอย่างน้อย 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) พวกทนาย 2) พวกเสมียน 3) ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชาวนา 4) ผู้นำราษฎรในเขตเมืองหลวงและผู้นำกรรมกร และ 5) พวกครูประชาบาลและพระภิกษุ¹⁰

กล่าวถึงจำเพาะในกรณีของความเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนในภาคอีสาน เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ขึ้นนั้น ได้ปรากฏความพยายามในการแสดงออกในเชิงตอบสนองต่อระบอบการเมืองแบบใหม่ของปัญญาชนอีสานในกลุ่มอาชีพที่อาจกล่าวได้ว่ามีส่วนสอดคล้องกับสิ่งที่นครินทร์เสนอ ทั้งครู, นักกฎหมาย, ผู้นำชาวบ้าน และ

⁸ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง*, หน้า 106.

⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ฟ้าเดียวกัน, 2553.

¹⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 167-168.

ข้าราชการท้องถิ่น อันแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนทางความคิดที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

หากแบ่งช่วงเวลาอย่างกว้างๆ แล้ว ลักษณะของบทบาท ความเคลื่อนไหว และทำที่ต่อระบอบการเมืองแบบใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของปัญญาชนอีสานในช่วงที่คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือคณะราษฎรยังดำรงอยู่ในอำนาจนั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2490 ที่กลุ่มอำนาจของคณะราษฎรหมดบทบาทลงภายหลังการถูกรัฐประหาร

บทบาทและความเคลื่อนไหวของปัญญาชนอีสาน ในช่วง พ.ศ.2475 – ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2

ปัญญาชนอีสานกลุ่มแรกๆที่จะได้ปรากฏบทบาทและทำที่ในการตอบสนองทางการเมืองภายหลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไปแล้วนั้นก็คือกลุ่มข้าราชการท้องถิ่น โดยในที่นี่จะได้นำงานเขียนสำคัญสองชิ้นแรกๆ ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงระยะแรกเริ่มภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คืองานของขุนพรหมประศาสน์ และงานของอำ บุกุไทย มาศึกษาวิเคราะห์และอธิบายให้เห็นถึงภาพตัวตนบางส่วน ของทัศนคติของปัญญาชนชาวอีสานที่มีต่อระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ถูกสถาปนาขึ้นมา

ขุนพรหมประศาสน์ (วรรณ พรหมกลสิกร) เป็นชาวอำเภอพนานิคม จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ) ได้ถือกำเนิดในครอบครัวซึ่งจัดได้ว่าเป็นตระกูลคหบดีตระกูลหนึ่ง พร้อมกันนี้ ยังได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนที่รัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 จัดตั้งขึ้นตามนโยบายขยายการศึกษาแผนใหม่ไปสู่หัวเมืองมณฑลอีสานได้เข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งเสมียนและได้เลื่อนขึ้นเป็นปลัดอำเภอ นายอำเภอ และ

ตำแหน่งสูงสุดในชีวิตราชการคือปลัดจังหวัด นอกจากนี้จะได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการนักปกครองโดยอาชีพแล้ว โดยความสนใจส่วนตัวขุนพรหมประศาสน์เองยังได้รับการยกย่องให้เป็นปราชญ์และปัญญาชนท้องถิ่นคนหนึ่งจากผลงานวรรณกรรมการประพันธ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอน กลอน และนิทานพื้นบ้าน¹¹ โดยงานเขียนสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์ที่สำคัญและเป็นผลโดยตรงมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ได้แก่ **เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน**¹² และ **คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม**¹³

เมื่อพิจารณาภูมิหลังชีวิตของขุนพรหมประศาสน์ร่วมกันทั้งโดยอาชีพหน้าที่การงานและความสนใจส่วนตัวแล้ว กล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์ของงานเขียนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้ง 2 เล่มของขุนพรหมประศาสน์ อาจเป็นได้ทั้งที่เป็นการทำขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความมุ่งหมายของรัฐบาลคณะราษฎรในการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ในฐานะที่เป็นข้าราชการปกครองที่มีหน้าที่โดยตรงในการเป็นสื่อกลางระหว่างรัฐบาลกับประชาชน หรืออาจเป็นการสร้างขึ้นตามความสนใจและความสมัครใจส่วนตัวที่มีได้ถูกบังคับ/ขอร้องแต่อย่างใด¹⁴ หากแต่เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมในแง่ที่สำคัญกว่าคือทัศนคติและอุดมการณ์ทางการเมืองเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จากตัวบท

¹¹ รัชช ปุณโณทก. “พรหมประศาสน์, รองอำมาตย์โท ขุน” ใน *สารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 2958-2961.

¹² พรหมประศาสน์, ขุน. *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ : อักษรนิติ, 2475.

¹³ พรหมประศาสน์, ขุน. *บรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม*. กรุงเทพฯ : ไทยเชชม, 2478.

¹⁴ ดูข้อสังเกตในประเด็นดังกล่าวเพิ่มเติมใน พรเพ็ญ ฮันตระกูล. “คำนำเรื่องเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน โดย ขุนพรหมประศาสน์”. ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 7*, กุมภาพันธ์ 2528. หน้า 67 และ 72-73.

ในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์จะพบว่ามีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างการเมืองอธิบายและวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการเมืองเก่าในฐานะที่ “ตัวระบอบการเมือง” ไม่สามารถตอบสนองต่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ กับการพยายามสร้างภาพความ “เหนือกว่า” หรือ “ดีกว่า” ให้กับระบอบการเมืองในรูปแบบใหม่

ในด้านการเมืองวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองเก่าภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยการปกครองของสถาบันกษัตริย์นั้น งานของขุนพรหมประศาสน์ทั้งสองชิ้นค่อนข้างมีน้ำเสียงประนีประนอมกับระบอบเก่าในแง่ของตัวบุคคลโดยเฉพาะพระองค์พระมหากษัตริย์ แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของชาติก็คือตัวระบอบการปกครองที่ไม่สนองตอบกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นข้อความที่ว่า

“...แต่ก่อนพุ้นคนบ่คือกัน มันบ่คือสมัยเดี๋ยวนี๋ แต่ก่อนก็บ้าน
 ข้อนเมืองฮอม แต่ยอมมีอาณาเขตกว้าง ในหลวงดุ่มปกครองคือลูก...
 บัดนี้บ้านเมืองข้อนคนดีฮู้มาก ให้อย่างหลายอย่างนานา ปลูกลาอิด
 ขาดเขินวังน้ำ ซ้ำลำบากการค้าขาย บ่สมหมายหากินลำบาก
 ทุกข์ยากแค้นผิดจากปางหลัง บ่อสมหวังรัฐบาลเก่า คือพระเจ้าผู้อยู่
 เหนือหัว ทรงปืนบัวแก้วมาหลายทอด บ่อตลอดหนักหน้าตีแม่แถม
 แสมปีมาไพร่เมืองฮ้อนเดือด เขาอย่าเคียดว่าพระกษัตริย์ เป็นผู้จัดให้
 เขาเดือดร้อน บ้านเมืองข้อนหากเป็นไปเอง...”¹⁵

ข้อความข้างต้นแปลความรวมกันได้ว่า สภาพการณ์สมัยก่อนผิดไปจากสมัยปัจจุบัน ที่บ้านเมืองยังไม่มีผู้คนหนาแน่นคับคั่ง ทำให้ภายใต้อาณาเขตอันกว้างใหญ่ กษัตริย์ก็ยังคงสามารถดูแลราษฎรได้อย่างทั่วถึง แต่มาถึงยุคปัจจุบันบ้านเมืองมีผู้คนหนาแน่นคับคั่ง ทั้งยังมีความรู้มากขึ้น

¹⁵ พรหมประศาสน์, ขุน, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน, หน้า 4.

ประกอบกับสภาวะความยากลำบากในการประกอบอาชีพทำมาหากิน ที่เป็นปัญหาสะสมมาอย่างยาวนาน และถึงแม้จะมีความพยายามของกษัตริย์ ในการแก้ไข แต่ก็เหมือนทำให้ปัญหาทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น แต่ก็ไม่ควรกล่าว โทษว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทำความเดือดร้อนนี้ให้เกิดขึ้น หากแต่เป็น เพราะสภาพบ้านเมืองที่เป็นไปเอง

อย่างไรก็ดี แม้จะกล่าวว่าคุณพระบรมประศาสน์ได้มองถึงความจำเป็นที่ จะต้องสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากปัญหาเชิงโครงสร้าง การใช้อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่สนองตอบต่อ สภาพการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยไม่ได้เน้นกล่าวโทษโครงสร้าง ส่วนบนสุดในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างองค์พระมหากษัตริย์ก็ตามที่ แต่ในงานของคุณพระบรมประศาสน์ก็ยังได้ปรากฏร่องรอยของการพยายาม วิพากษ์วิจารณ์และพาดพิงถึงตัวบุคคล ได้แก่ เจ้านายบางพระองค์ และ ข้าราชการชั้นสูงบางคนในระบอบเก่า ทั้งนี้ คงปรากฏเป็นเพียงแต่ร่องรอย โดยปราศจากเนื้อความเท่านั้นด้วยเพราะได้รับข้อท้วงติงจากคณะราษฎร ผู้ตรวจงานขึ้นนี้ก่อนการอนุญาตจัดพิมพ์ (นายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์) ในทำนองให้ตัดทอนแก้ไข หรือถูก “เซ็นเซอร์” เพื่อป้องกัน “การกระทบ กระเทือนและขุนช้องหมองใจโดยไม่จำเป็น”¹⁶ เพื่อให้สอดคล้องกับบรรยากาศ ในการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง ซึ่งคณะราษฎรย่อมจะต้องป้องกันไม่ให้เกิด ความตึงเครียดขึ้นระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ด้วยการประนีประนอม กับกลุ่มเจ้านายชั้นสูงและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ยังคงมีอิทธิพลทางการเมือง อยู่ในศูนย์กลางอำนาจ ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจวิเคราะห้ได้มากไปกว่านี้ว่าระดับ น้ำเสียงของคุณพระบรมประศาสน์ที่วิพากษ์วิจารณ์พาดพิงถึงคนกลุ่มต่างๆ ในระบอบเก่า นั้นมีความหนักเบาในระดับใด เพราะคงเหลือปรากฏแต่เพียง แนวการเขียนในลักษณะความพรรณนาแบบกลางๆ ไม่แสดงความคิดเห็น

¹⁶ “สำเนาจดหมายของคณะราษฎร” ใน พรมประศาสน์, *ขุน, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน*, ไม่มีเลขหน้า.

สุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง¹⁷

ในอีกด้านหนึ่ง ภาพที่ปรากฏควบคู่ไปกับการมุ่งวิพากษ์วิจารณ์ให้เห็นถึงความไม่สนองตอบต่อสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปของระบอบเก่า ชุนพรมประศาสน์ยังได้มีการสร้างภาพลักษณ์ของระบอบใหม่ให้เป็นเสมือน “ของสูง” “ของดี” และมีค่าควรแก่การเคารพนับถือ โดยมี “รัฐธรรมนูญ” เป็นสิ่งเชิดชูที่สำคัญสูงสุด ดังปรากฏในงานของชุนพรมประศาสน์ในงานอีกชิ้นหนึ่งคือ คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ที่ว่า “...กลางคนปากเฮือกเอ็นเสียงนั้นบ่ถ่องความกลางคนกุมกวมเอ็นนูนๆ เองง่าย ๆ หน่ายเด ลังบ่อายผู้ฮู้ลิหัยนัยยะเหยห้วยหัวบ่น้อ...”¹⁸ อันสื่อความได้ถึงความมั่งง่ายของบุคคลบางคนซึ่งเรียกขานรัฐธรรมนูญตามสะดวกแบบง่ายๆ ว่า “นูนๆ” ซึ่งชุนพรมประศาสน์มองว่าเป็นเรื่องน่าอายและไม่สมควรอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังกล่าวเน้นย้ำถึงความ “สูงสุด” และ “ถาวร” ของ “ธรรมนูญ” (ก่อนที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475) ที่จะไม่มีความเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญหลัก แม้ว่าจะมีการผลัดเปลี่ยนผู้ปกครองและกฎหมายอื่นๆ ก็ตาม ดังข้อความที่ว่า “...ขอให้คิดชื่อว่ากฎหมาย บ่ตายตัวเปลี่ยนแปลงภายนอก ที่ว่าแล้วคือด้ามดั่งกัน ธรรมนูญฉบับเดี๋ยวนี้ ท่านซี้ไว้ตั้งขึ้นไว้วา เป็นหลักพาก่อการเบื้องต้น ฟันไปหน้าคงได้เปลี่ยนแปลง แต่คงแผลงบ่หนีหลักนี้...”¹⁹

นอกจากนี้งานเขียนของชุนพรมประศาสน์ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับกลุ่มคณะผู้ก่อการคือคณะราษฎร กระทั่งกล่าวได้ว่าเป็นปากเป็นเสียงแทนคณะราษฎรในการสื่อสารมายังประชาชนชาวภาค

¹⁷ พรเพ็ญ อันตระกูล, “คำนำ” เรื่อง เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน โดย ชุนพรมประศาสน์, หน้า 74.

¹⁸ พรมประศาสน์, ชุน. บรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม. หน้า 8-9.

¹⁹ พรมประศาสน์, ชุน, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน, หน้า 10.

อีสาน ด้วยการกล่าวเน้นย้ำความเป็น “ผู้กล้า” และ “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” รวมไปถึงการแสดงท่าทีสนับสนุนนโยบายต่างๆ ของที่คณะราษฎรริเริ่มขึ้นอย่างแข็งขัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการแสดงบทบาทในการลบล้าง “ชาวลื้อ” ที่สะสมตัวขึ้นในช่วงหลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า คณะผู้ก่อการกระทำรุนแรงต่อกลุ่มเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ และผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ทำให้สถานะของพระมหากษัตริย์ตกต่ำลง²⁰ ซึ่งบทบาทในข้อนี้มีปรากฏอยู่ในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์ เหมือนๆ กัน การย้ำประเด็นเช่นนี้อยู่ซ้ำๆ นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ายังคงมีกระแสชาวลื้อในทางลบต่อคณะราษฎรสะสมอยู่อย่างต่อเนื่อง และในอีกทางหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงแนวคิดความต่อเนื่องใน “กระบวนการสร้างความปรองดอง” ขึ้นระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ของคณะราษฎรที่ยังคงดำเนินต่อไปในช่วงระยะแรกของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยอีกทางหนึ่งเช่นกัน

โดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์ที่ทัศนะและมุมมองที่มีต่อเหตุการณ์การปกครองที่ปรากฏในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์นั้น เมื่ออาศัยแต่เฉพาะการตีความตามตัวอักษรที่ปรากฏและการพิจารณาในเชิงหน้าที่ของตัวงานทั้งสองชิ้นแล้ว ในทางหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลผลิตของการที่ตัวขุนพรหมประศาสน์เองดำรงสถานะความเป็นข้าราชการท้องถิ่นที่มีหน้าที่โดยตรงคือการรับใช้รัฐและเป็นตัวกลางสื่อสารความรู้ความเข้าใจ และความ เป็นเหตุเป็นผลในแบบของรัฐไปสู่พลเมืองในท้องถิ่น งานของขุนพรหมประศาสน์มีความสำคัญในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนภาพหนึ่งในการโต้ตอบอำนาจรัฐในระบอบเก่าในอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นเสียงของชนชั้นปกครองในระดับท้องถิ่นภายใต้ระบอบเก่าที่พร้อมเปิดรับระบอบการเมืองใหม่ที่ดีกว่า

²⁰ รายละเอียดเพิ่มเติมในการวิเคราะห์ประเด็นนี้ดูใน บาทยัน อิมสำราญ. “คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ของ ขุนพรหมประศาสน์.” ใน บาทยัน อิมสำราญ (บรรณาธิการ). *ภาษาและวรรณกรรมกับสังคม*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549. หน้า 259.

หากแต่เป็นภาพและน้ำเสียงการโต้ตอบที่แผงเร้นภายใต้ความ “กลางๆ” “ประนีประนอม” และ “ไม่สุดโต่ง” ด้วยเพราะถูกจำกัดขอบเขตการ แสดงออกจากกระบวนการประนีประนอมทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครองจากรัฐส่วนกลางหรือก็คือคณะราษฎรนั่นเอง

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลง การปกครองมีส่วนสำคัญอย่างมากในการปลุกเร้าสำนึกทางการเมืองของ ปัญญาชนอีสานก็คืองานเขียนที่ชื่อว่า *กฤตการบนที่ราบสูง*²¹ ของ อ่ำ บุญไทย ซึ่งถูกใช้เป็นเอกสารแนะนำตัวและเสนอนโยบายเพื่อรับการ คัดเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดอุบลราชธานี ในการ เลือกตั้งครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2476 แต่ก็ไม่ได้รับการคัดเลือก พร้อมกันนี้ ในท้ายที่สุดยังถูกจับกุมเป็นนักโทษการเมืองในข้อหาต้องสงสัยว่ามีส่วน พัวพันกับกบฏบวรเดช

อ่ำ บุญไทย เป็นผลผลิตอีกตัวอย่างหนึ่งของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่ได้วางรากฐานมานับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ในทำนองเดียวกับขุนพรหม- ประศาสน์ ทั้งในแง่ของชาติกำเนิดที่ถือได้ว่าเป็นคนในตระกูลที่มีฐานะ ค่อนข้างดี ทำให้ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนมาโดยลำดับ (โดยมี คุณวุฒิสูงสุดคือจบจากโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม ในฐานะ นักเรียนทุนเล่าเรียนหลวง ที่สอบไล่ใหญ่ทั่วประเทศได้เป็นลำดับหนึ่ง)²² ก่อนที่จะผันตัวเองเข้าสู่ระบบราชการ แต่ต่างกับที่อ่ำได้เติบโตมาในสาย ข้าราชการวิชาการคือ ครู ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะในด้านการเกษตร ขณะที่ขุนพรหมประศาสน์เป็นข้าราชการในสายปกครอง

กระทั่งเมื่อเกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น ครูอ่ำก็ได้ เริ่มหันเหความสนใจจากอาชีพข้าราชการมาสู่วงการการเมือง ซึ่งความสนใจ เช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นกระแสเดียวกันกับคนในท้องถิ่นที่พยายามผันตัวเอง

²¹ อ่ำ บุญไทย. *กฤตการบนที่ราบสูง*. กรุงเทพฯ : สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2543.

²² ชัยสิริ สมทวนิช, “ประวัตินายอ่ำ บุญไทย” ใน *กฤตการบนที่ราบสูง*, หน้า (12).

เข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองระดับชาติในฐานะ “สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร” หรือ “ส.ส.” แต่ในกรณีของครุอำมีลักษณะพิเศษเฉพาะที่นอกเหนือไปจากการเสนอตัวเพื่อเป็นตัวแทนเป็นปากเป็นเสียงของ “ท้องถิ่น” แต่เพียงอย่างเดียว นั่นคือการนำเสนอแนวนโยบายที่ประกอบขึ้นจากแนวคิดที่แตกต่าง แหกแนวและล้ำหน้ายุคสมัยไปค่อนข้างมาก ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ครุอำเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญในด้านการพัฒนาความรู้เชิงหลักวิชาเป็นอย่างมาก (ซึ่งนับเป็นคุณสมบัติเบื้องต้นข้อหนึ่งที่ควรคาดหวังจาก “ผู้แทน” ในทัศนะของครุอำ) ดังที่จะพบว่า โดยตลอดเนื้อความของ “กฤดาการบนที่ราบสูง” นั้น ประกอบไปด้วยเรื่องราวที่หลากหลายอันสะท้อนถึงคุณลักษณะความเป็นผู้ “รู้มาก” ของครุอำ ทั้งในเรื่องของรูปแบบการจัดการทางการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจแบบต่างๆ คติความเชื่อ ปรัชญาศาสนา ที่ได้สอดแทรกตัวอย่างเรื่องราวและเกร็ดทางประวัติศาสตร์ของดินแดนต่างๆ ทั่วโลกมาประกอบการอธิบายทั้งหมดนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการพัฒนาตนเองเพื่อมุ่งหวังให้เป็นผู้แทนราษฎรที่หลุดกว้างไกล ซึ่งสำนึกเช่นนี้เพิ่งเกิดขึ้นหลังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังปรากฏข้อความในส่วนที่ว่าด้วย “ข้อควรคิด” ในตอนท้ายเล่มของหนังสือว่า

“...หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้าคิดว่า วันหนึ่งอาจมีโอกาสได้เป็นผู้แทนราษฎรบ้าง จึงศึกษาอบรมตัวในหลักวิชาทั่วไป และวิชาสุดท้ายที่ข้าพเจ้าเรียนคือการคลัง ซึ่งเรียนควบคู่ไปกับหลายวิชาที่ยังไม่จบ เช่น กฎหมาย ระหว่างพักว่าง 6-7 เดือน ซึ่งมีโอกาสอยู่กับบ้านที่กรุงเทพฯ กลางวันข้าพเจ้าได้อบรมตนอย่างทรหด ได้พบตนเองที่หอพระสมุดสำหรับพระนครเสมอซึ่งที่นั่นมีหนังสือที่นำศึกษาอยู่หลายเล่ม...”²³

²³ อ่ำ บุญไทย, กฤดาการบนที่ราบสูง, หน้า 139.

ในด้านการสร้างคำอธิบายเปรียบเทียบระหว่างระบอบการเมืองแบบเก่าและแบบใหม่ของครุอำ จะพบว่ามีความโน้มเป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกันกับในงานของขุนพรหมประศาสน์ ที่มุ่งอธิบายถึงปัจจัยที่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากยุคสมัยและสภาพการทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ “รัฐการและนิติการ” ที่ครุอำได้แสดงให้เห็นถึงลำดับการพัฒนาของประวัติการปกครอง โดยแบ่งตาม “อำนาจ” ที่ปกครองยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งในที่นี้สามารถเปรียบเทียบระบอบเก่าได้กับ “สมัยอำนาจกษัตริย์” และระบอบใหม่เปรียบได้กับ “สมัยอำนาจประชาชน” ดังนี้

“... (ง) สมัยอำนาจกษัตริย์ ผู้ชกเก่ง ต่อยเก่ง คิดเก่ง รบเก่งได้ ตั้งตัวเป็นหัวหน้า ใช้หลักของผีหรือพระเจ้าและของศาสนาหรือ ศาสดาคุ่มกันเข้ากับแนวความคิดและประเพณีนิยมเป็นหลักกฎหมาย มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองอย่างพ่อใหญ่ดูแลทุกซ่ซุข มีข้าราชการแบ่ง แยกงานไปช่วยทำแทนหูแทนตา...(จ) สมัยอำนาจประชาชน ต่อมา ผูกชนฉลาดขึ้น จึงเข้าช่วยคิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์ ตามความต้องการของประชาชน เลือกตั้งผู้แทนเข้าออกเสียงแทนตน เพราะจะไปประชุมทุกคนไม่ได้ด้วยว่าเป็นจำนวนมากไม่มีที่พอ...บัดนี้ เราเดินทางมาถึงอำนาจประชาชน และท่านจะใช้เสียงเลือกผู้เป็นปาก เสียงแทนท่าน...”²⁴

จากการเรียงลำดับให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของอำนาจในการปกครองตามแนวการอธิบายของครุอำนั้น จะพบว่ามีการแฝงเร้นนัยการ สร้างคู่ตรงข้ามในตัวของ “ประชาชน” ระหว่างยุคสมัยอำนาจกษัตริย์กับ ยุคสมัยอำนาจประชาชน ประชาชนในสมัยอำนาจกษัตริย์อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่ “สมยอม” และ “ถูกควบคุม” จากระบบทางความเชื่อและ

²⁴ อ่ำ บุญไทย, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 26-27.

ระเบียบทางการเมืองที่กษัตริย์เป็นผู้สร้างขึ้น ขณะที่ประชาชนในสมัยอำนาจประชาชนนั้น มีความ “ฉลาดขึ้น” ทั้งยังมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจจัดการบ้านเมืองเช่นเดียวกับกษัตริย์ และการที่กล่าวว่า “บัดนี้เราเดินทางมาถึงอำนาจประชาชน” ย่อมเท่ากับเป็นการผูกเอายุคสมัยอำนาจประชาชนเข้ากับระบอบใหม่ที่เพิ่งถูกสร้างขึ้น ซึ่งมีผลผลักดันให้สมัยอำนาจกษัตริย์ที่ถูกกล่าวถึงก่อนการเกิดขึ้นของสมัยอำนาจประชาชนกลายเป็นตัวแทนของระบอบเก่าไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าสมัยอำนาจประชาชนตามการอธิบายของครุอำในลักษณะนี้ ประชาชนเป็นผู้ “คิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์” ซึ่งในประเด็นนี้อาจเป็นไปได้ทั้งการสะท้อนนัยถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในมุมมองของครุอำที่ไม่ได้มีเป้าประสงค์ที่จะมุ่งล้มล้างไปที่ตัวกษัตริย์ หากแต่เป็นเพียงการจำกัดอำนาจของกษัตริย์ลงและเพิ่มอำนาจให้กับประชาชน ดังที่ครุอำเองได้แสดงความหวังให้สถาบันกษัตริย์ภายใต้ระบอบใหม่เป็นไปในลักษณะที่ “บุชาเคารพและสักการะลัทธิกษัตริราชธิราชเจ้า โดยเต็มตามพฤติกรรมการของไทยเยี่ยงญี่ปุ่น”²⁵

เมื่อกล่าวถึงประเด็นนี้ในลักษณะเปรียบเทียบเป็นการเฉพาะ จะพบว่า รัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นที่มีผลบังคับใช้ในขณะนั้น คือ รัฐธรรมนูญเมจิ (ประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1889/พ.ศ. 2432) อันเป็นรัฐธรรมนูญที่ยังให้อำนาจแก่สมเด็จพระจักรพรรดิอย่างมาก ภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิ สถานะของพระจักรพรรดิจะทรงเป็นองค์ประมุขที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ทรงอยู่เหนือการวิพากษ์วิจารณ์ใดๆ และทรงมีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ในการบังคับบัญชาการปกครองและการทหารของรัฐ อีกทั้งสภาไดเอท (สภาขุนนางและสภาผู้แทนราษฎร) จะเข้าแทรกแซงการคลังของราชสำนักไม่ได้ อย่างไรก็ตาม พระจักรพรรดิมิได้ทรงทำหน้าที่ทางการเมืองโดยตรง แต่ทรงปกครองโดยผ่านคณะรัฐมนตรี ซึ่งนับว่าคณะรัฐมนตรีนี้มีอำนาจมาก

²⁵ อ่ำ บุญไทย, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 146.

เพราะได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากพระจักรพรรดิ จึงมีสิทธิยับยั้งกฎหมายใดๆ ที่สภาผู้แทนราษฎรเสนอขึ้นมาได้ อีกทั้งองค์จักรพรรดิจะทรงยุบสภาเมื่อใดก็ได้ตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี ในขณะที่ “อำนาจของประชาชน” มีเฉพาะในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเท่านั้น²⁶

แม้จะกล่าวสรุปไม่ได้ว่าความคาดหวังของครุอำต่อสถานะของสถาบันกษัตริย์จะต้องมีความเทียบเท่ากับที่สถาบันจักรพรรดิของญี่ปุ่นภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิได้รับ แต่นัยที่แฝงเร้นย่อมมีมากไปกว่าการให้เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชาติ นั่นคือความต้องการให้สถาบันกษัตริย์มีอำนาจทางการเมืองในลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างเป็นทางการ มิได้อยู่ในฐานะ “เหนือการเมือง” ดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางคำอธิบายเรื่องการใช้อำนาจของประชาชนที่ต้อง “คิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์” ตามที่ครุอำได้แสดงไว้ข้างต้น

นอกเหนือไปจากการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบเก่า ทัศนะของครุอำยังมีความกล้าหาญและก้าวไกลไปถึงขั้นมีความกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ตัวระบอบใหม่เองด้วย ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นผลมาจากการที่ครุอำเป็นผู้มีความรู้ในหลักวิชาต่างๆ ที่หลากหลายนั่นเอง โดยประเด็นที่ระบอบใหม่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ที่สำคัญก็คือเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งครุอำเรียกว่าเป็น “ลัทธิสหกรณ์แบบเพื่อน” เป็นลักษณะของสังคมนิยมโดยรัฐหรือลัทธิ “โซเชลลิสม์” (Socialism) ที่นำมาสู่การเกิดขึ้นของสหกรณ์วงกว้างระดับชาติ ซึ่งไม่มีความเหมาะสม เพราะไม่ได้มีความเสมอภาคอย่างแท้จริงในแง่ของอุปนิสัยในระดับปัจเจกชนและความกระตือรือร้นในการศึกษาเล่าเรียนและประกอบการทำมาหากินที่แต่ละคนย่อมมีไม่เท่ากัน และความเสมอภาคอย่างเดียวกับที่ควรมีก็คือความเสมอภาคในทางกฎหมาย²⁷

²⁶ รายละเอียดของรัฐธรรมนูญฉบับสรุปความจากเว็บไซต์ National Diet Library, <http://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2555.

²⁷ อำ บุญไทย, *กฤดาการบนที่ราบสูง*, หน้า 69-71.

เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้ สอดคล้องอย่างยิ่งกับลักษณะน้ำเสียงการวิพากษ์วิจารณ์ที่ปรากฏใน “สมุดปกขาว” อันเป็นพระบรมราชวินิจฉัยคัดค้านของรัชกาลที่ 7 ต่อเค้าโครงเศรษฐกิจหรือ “สมุดปกเหลือง” ที่เสนอโดยนายปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะใจความสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเค้าโครงเศรษฐกิจวางอยู่บนฐานอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสังคมนิยมโดยรัฐหรือโซเชลลิสม์

อาจจะด้วยความกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดที่เป็นผลผลิตภายใต้ระบอบใหม่และไปสอดคล้องกับกระแสของฝ่ายที่ต่อต้านรัฐบาลในเชิงนโยบายนี้เอง จึงเป็นผลทำให้ครุอำถูกเพ่งเล็งเป็นพิเศษจากรัฐบาลคณะราษฎรในขณะนั้น ประกอบกับการที่ครุอำได้แสดงเจตจำนงทางการเมืองบางประการไว้ในตอนท้ายของ “กฤตการบ่นที่ราบสูง” ว่า

“...แม้ว่าข้าพเจ้าอาจจะได้ติดต่อยู่แล้วกับคณะชนบางเหล่า ซึ่งได้เตรียมพร้อมที่จะตั้งคณะกรรมการเมืองคณะหนึ่งขึ้นทันที ภายหลังเมื่อ 5 ปีหรือ 10 ปีข้างหน้า หากว่ารัฐบาลได้มีความจำนงมุ่งหมายที่จะให้กระทำดังนั้นได้ก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่มีสิทธิที่จะนำแนวคิดของคณะชนนั้นมาเผยแพร่เป็นส่วนบุคคล แม้ว่าข้าพเจ้าอาจจะได้ช่วยเตรียมแนวคิดเหล่านั้นบ้างก็ดี...”²⁸

เจตจำนงดังกล่าวของครุอำกับทั้งช่วงเวลา “กฤตการบ่นที่ราบสูง” ถูกตีพิมพ์ออกมาในช่วงก่อนหน้าที่จะเกิดเหตุการณ์กบฏบวรเดช ใน พ.ศ. 2476 เพียงไม่นานนั้น ทำให้ “คณะชนบางเหล่า” ที่ครุอำกล่าวถึงนั้น ซึ่งไม่อาจจะระบุได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นคนกลุ่มใด ถูกตีความโดยคณะราษฎรว่าเป็นคณะเจ้านายซึ่งเป็นกลุ่มพลังสำคัญในการก่อการกบฏบวรเดชขึ้น²⁹ ด้วยเหตุนี้ครุอำจึงถูกจับกุมในฐานะนักโทษการเมืองและยุติบทบาทและชีวิตทางด้านการเมืองไปโดยสิ้นเชิง

²⁸ อ่า บุญไทย, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 146.

²⁹ อ่า บุญไทย, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า (14).

ทัศนคติของปัญญาชนอีสานที่ปรากฏในงานเขียนไม่ว่าจะเป็นของ ขุนพรหมประศาสน์ หรืออ่ำ บัญไทย อาจสรุปลักษณะร่วมอันสำคัญได้ คือ การพยายามส่งเสริมสถานะของระบอบการปกครองระบอบใหม่ หรือก็คือ ระบอบประชาธิปไตย ควบคู่ไปกับการวิพากษ์วิจารณ์ให้เห็นถึงการ ไม่สนองตอบต่อยุคสมัยของระบอบการปกครองแบบเก่า หรือก็คือระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทั้งนี้ข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ เหล่านั้นยังคงดำเนิน อยู่ภายใต้บรรยากาศการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่มีข้อจำกัดที่จะต้องรักษา สมดุลระหว่างอำนาจในระบอบเก่าและการแสวงหาที่ทางเพื่อสถาปนา ความมั่นคงให้กับระบอบใหม่ อย่างไรก็ตาม งานของบุคคลทั้งสองยังเป็น ภาพสะท้อนของความคิดต่อการเมืองไทยภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ในช่วงแรกเท่านั้น ซึ่งในช่วงต่อมานั้นปัญญาชนอีสานหลายกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม ส.ส.อีสาน ที่เข้ามามีบทบาททางการเมืองในระดับรัฐ จะได้ แสดงบทบาทความเคลื่อนไหวที่ส่งผลสะท้อนมากยิ่งขึ้น

กลุ่มคนที่อาจเรียกอย่างรวมๆ ว่า “ส.ส.อีสาน” นั้น กล่าวได้ว่าเป็น ปัญญาชนกลุ่มใหญ่ที่มีที่มาอย่างหลากหลายทั้งข้าราชการ, ครู, นักกฎหมาย และมีบทบาทและความเคลื่อนไหวอย่างสำคัญที่สุดภายหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง ที่มีความพยายามในการผันตัวเองเข้าสู่การเมืองระดับ ชาติ นับตั้งแต่มีการเลือกตั้งครั้งแรกใน พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา เพื่อเป็น พลังหลักในการผลักดันและสะท้อนปัญหาจากท้องถิ่นไปสู่รัฐส่วนกลาง ในระดับชาติเพื่อให้เห็นความสำคัญที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาและปรับปรุง สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ที่ตนเองอ้างอิงความเป็นหนึ่ง ในสมาชิก เพื่อให้ได้รับการคัดเลือกในฐานะตัวแทนของ “ท้องถิ่น” อย่าง เป็นทางการ หรือกล่าวโดยจำเพาะคือการเป็นตัวแทนหน่วยการปกครองที่ ถูกเรียกว่า “จังหวัด” นั่นเอง

บทบาทของ ส.ส.อีสานในรัฐสภาในระยะแรกนั้น อาจกล่าวโดยรวม ได้ว่ามุ่งเน้นไปที่การพยายามสะท้อนปัญหาจากท้องถิ่นที่ตนเป็นผู้แทนอยู่ ควบคู่ไปกับความพยายามในการอภิปรายถึงเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานทั่วไปของ

ประชาชนและเรื่องราวละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย³⁰ โดยเป็นไปในลักษณะของการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวในสภาเพื่อแสดงความคิดเห็น เสนอญัตติ ตั้งกระทู้ถาม ได้เถียง วิพากษ์วิจารณ์อย่างเอาจริงเอาจัง โดยมีแกนนำสำคัญ เช่น นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายเลียง ไชยกาล เป็นต้น

ประจักษ์พยานที่สนับสนุนข้อสังเกตข้างต้นที่เด่นชัดที่สุดก็คือหนังสือเรื่อง “ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ”³¹ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2478) ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมเอาปาฐกถาทางวิทยุของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมัยแรก (พ.ศ. 2476-2480) เกี่ยวกับสภาพของจังหวัดต่างๆ ที่ตนเองสังกัดและมีภูมิลำเนาอยู่ ทั้งในด้านภูมิประเทศ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ สถานที่ท่องเที่ยว ฯลฯ เพื่อนำเสนอข้อมูลออกสู่สาธารณะ

ความสำคัญของปาฐกถาชุดนี้ก็คือ การแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐส่วนกลางหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในการสร้าง “สำนักแห่งรัฐประชาชาติ” ภายใต้หลักการใหญ่ของระบอบประชาธิปไตยที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎรทั้งหลายและประเทศสยามเป็นของราษฎรโดยทั่วกัน³² ในความหมายที่ว่าปาฐกถาเหล่านี้ได้สร้างภาพและสำนึกการมีอยู่ของ “ท้องถิ่น” ต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นประเทศสยาม หรือสำนึกในความมี “เขา” มี “เรา” ซึ่งต่างก็อยู่ภายใต้ขอบเขตประเทศเดียวกัน

เมื่อพิจารณาแต่เฉพาะปาฐกถาที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดในภูมิภาคอีสานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวของระบอบเก่าในการจัดการพัฒนาต่างๆ นั้น น้ำเสียงที่ดูจะชัดเจนและตรงไปตรงมาที่สุดก็คือปาฐกถาของนายเลียง ไชยกาล ผู้แทนราษฎรอุบลราชธานี และ

³⁰ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง*, หน้า 237.

³¹ *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ*. กรุงเทพฯ : สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.

³² สมเกียรติ วันทะนะ, “แรกสำนักแห่งรัฐประชาชาติ” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ*, หน้า (7)-(8).

ปาฐกถาของหลวงนาถนิตธาตา ผู้แทนราษฎรจังหวัดชัยภูมิ ซึ่งปาฐกถาของ นายเลียง ไชยกาลแม้ว่าจะกล่าวในทำนองให้คุณค่ากับการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ในแง่ที่ช่วยวางระเบียบการปกครองให้เป็นกิจจะลักษณะและเป็นจุดเริ่มต้นของการนำความเจริญเข้ามาสู่ภูมิภาคอีสาน แต่ด้วยรัฐประศาสนโยบายของลัทธิราชาธิปไตยในขณะนั้นที่มีต่อภูมิภาคอีสานและโดยเฉพาะเมืองอุบลฯ นั้น มีคติและแนวคิดสำคัญอยู่เพียงแต่ “การเก็บเงินภาษีและรายได้อื่นๆ” จึงทำให้ถูกปิดความเจริญอย่างแน่นหนา³³

ขณะที่ปาฐกถาของหลวงนาถนิตธาตาได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นของรัฐในระบอบเก่าที่กระจายตัวไม่สมดุลผ่านประเด็นเรื่อง ทางรถไฟ โดยกล่าวในทำนองว่า การเดินทางไปมาและเข้าออกจังหวัดชัยภูมินั้นต้องอาศัยสถานีรถไฟที่บัวใหญ่ (จ.นครราชสีมา) ซึ่ง “ไกลแสนไกล ไกลยิ่งกว่าร้อยโยชน์แสนโยชน์” และถึงแม้คิดจะเดินทางระหว่างชัยภูมิกับบัวใหญ่นั้นถนนหนทางก็ไม่มีความพร้อม มีแต่ทางเกวียน ที่รถยนต์โดยสาร แม้พอวิ่งไปได้ แต่วิ่งหนึ่งวันก็อาจหยุดซ่อมอีกหลายวัน แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลคณะราษฎรดำริที่จะสร้างถนนจากบัวใหญ่ไปถึงตัวจังหวัดชัยภูมิแล้ว “...แม้จะยังมีได้ลงมือสร้างก็ควรจะสรรเสริญว่ารัฐบาลคณะเปลี่ยนแปลงได้มองเห็นความทุกข์ยากของประชาชนจังหวัดนี้เป็นอันดี ราษฎรต่างซ้องสาธุการในพระคุณของรัฐบาลในส่วนนี้ และต่างคอย คอยเพื่อเห็นความสำเร็จ...”³⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพึงพอใจที่รัฐบาลในขณะนั้น (รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา) เล็งเห็นถึงปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนในท้องถิ่น แม้จะเป็นเพียงในระดับการวางแผนคิดที่ยังไม่ได้ปฏิบัติเป็นรูปธรรมก็ตาม ซึ่งปาฐกถาทั้งสองเรื่องแสดงให้เห็นถึงลักษณะร่วมบางประการ คือ การมีความกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลว ไร้ประสิทธิภาพ และ

³³ เลียง ไชยกาล, ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดอุบลราชธานี ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ*, หน้า 23.

³⁴ หลวงนาถนิตธาตา, ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดชัยภูมิ ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ*, หน้า 97-99.

ไม่สนองตอบต่อสภาพความต้องการของท้องถิ่นภายใต้ระบอบเก่าอย่างตรงไปตรงมา และในขณะเดียวกันก็มีน้ำเสียงในทำนองฝากความหวังไว้กับระบอบใหม่ว่าจะนำพาความเจริญมาสู่ท้องถิ่นของตน

จนกระทั่งหลังการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2480 การรวมกลุ่มกันเพื่อเคลื่อนไหวทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน ก็ได้เริ่มมีตัวแปรมากขึ้นจากที่มีผู้แทนหน้าใหม่เข้ามา ทั้งยังเป็นกลุ่มอาชีพที่ขยายฐานไปสู่ระดับชนชั้นล่างมากขึ้น เช่น พ่อค้า ชาวนา เป็นผลให้แนวความคิดและความเคลื่อนไหวทางการเมืองของปัญญาชนที่เป็น ส.ส.อีสาน มีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น และปรากฏชัดที่สุดเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น และ ส.ส.อีสาน คนสำคัญหลายคนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการ “เสรีไทย” ก่อนที่จะพัฒนาตัวเป็นพรรคการเมืองในนามพรรค “สหชีพ” ในช่วงปลายทศวรรษ 2480

ภาพรวมของความคิดประชาธิปไตยระหว่าง และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ภายหลังจากประกาศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นพันธมิตรกับฝ่ายญี่ปุ่นของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ใน พ.ศ. 2484 ได้ปรากฏมีขบวนการที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านการเข้าร่วมสงครามในครั้งนี้อย่างถึงปฏิบัติการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นที่เข้ามาประจำการในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของขบวนการ “เสรีไทย” ซึ่งมีปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าขบวนการ

การถือกำเนิดขึ้นของขบวนการเสรีไทยนี้เองที่ได้ปรากฏบทบาทและความเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนอีสานขึ้นอย่างสำคัญอีกครั้ง โดย ส.ส.อีสานบางส่วนได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเสรีไทย จนมีบทบาทในระดับหัวหน้าสาขาภาคอีสาน ได้แก่ นายเตียง ศิริขันธ์ (หัวหน้าเสรีไทยเขตอีสานเหนือ) และนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (หัวหน้าเสรีไทยเขต

อีสานใต้) และนอกจากนี้ยังมีนายถวิล อุดล และนายจำลอง ดาวเรือง ที่มีบทบาทสำคัญเช่นกัน

การปฏิบัติงานของกลุ่มเสรีไทยอีสานนี้ นอกจากจะดำเนินการโดยกลุ่มปัญญาชนที่เป็น ส.ส. แล้ว ยังพบว่ามีการประสานงานโดยใช้เครือข่ายของปัญญาชนที่อยู่ในแต่ละท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่ม “ครู” ดังที่นิยม รักษาจันทร์ อดีตเสรีไทยที่เคยปฏิบัติงานร่วมกับเตียงศิริจันทร์ ได้อธิบายไว้ว่า

“ การปฏิบัติงานกู้ชาติของขบวนการเสรีไทยในครั้งนั้น ผู้ปฏิบัติงานระดับล่างนั้นส่วนใหญ่คือ “ครูประชาบาล” เขาได้เข้าร่วมฝึกอาวุธในป่าเพื่อเตรียมตัวเป็นผู้นำหน่วยจรรยาวัธต่อสู้กับกองทัพอันเกรียงไกรของญี่ปุ่น ครูชายต่างก็ผลัดเปลี่ยนกันเข้าฝึกอาวุธใหม่ที่ได้รับจากฝ่ายสัมพันธมิตร ในฐานะปฏิบัติการของเสรีไทย ครูสตรีก็ได้ให้ความรู้ด้านการปฐมพยาบาลแก่ชาวบ้าน งานสอนเด็กนักเรียนก็ไม่ให้ขาด งานเลี้ยงสละเพื่อชาติก็ไม่ได้เว้น...”³⁵

การที่กลุ่มครูมีบทบาทนำในการปฏิบัติงานของขบวนการเสรีไทยในภาคอีสานนั้น แสดงให้เห็นถึงการใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำอย่างนายเตียง ศิริจันทร์ และนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ที่ต่างก็เคยเป็นครูมาก่อนที่จะผันตัวเองไปเล่นการเมืองในฐานะ ส.ส. แต่ทั้งนี้กลุ่มครูที่เข้าร่วมงานกับเสรีไทยก็ต่างมีอุดมการณ์ร่วมกันนั่นคือ การปลดแอก หรือ “กู้ชาติ” ให้พ้นจากการครอบงำของญี่ปุ่น

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ด้วยการประกาศยอมแพ้ของญี่ปุ่น ใน พ.ศ. 2488 ขบวนการเสรีไทยก็ได้ยุติบทบาทลง ทว่าการรวมตัวของ

³⁵ นิยม รักษาจันทร์. คำนำ ใน 2488 ครูอีสานกู้ชาติ. สกลนคร : สถาบันราชภัฏสกลนคร, 2543. ไม่มีเลขหน้า

กลุ่ม ส.ส.อีสานในนามขบวนการเสรีไทยได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในการรวมกลุ่มกันของ ส.ส.อีสาน ในลักษณะที่เกิดการแบ่งแยกเป็นกลุ่มที่เป็นเสรีไทย และกลุ่มที่ไม่ใช่เสรีไทย³⁶ เนื่องจากไม่ใช่ ส.ส.อีสานทุกคนที่ได้เข้าร่วมปฏิบัติงานกับขบวนการเสรีไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

การแบ่งแยกเช่นนี้ทำให้เริ่มปรากฏร่องรอยความแตกต่างของแนวความคิดทางการเมืองออกเป็น 2 กลุ่ม นั่นคือ กลุ่มที่เป็นเสรีไทยที่มีความใกล้ชิดกับนายปรีดี พนมยงค์ ที่มีแนวโน้มของความคิดทางการเมืองไปในแนวหัวก้าวหน้า ซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ นับตั้งแต่รัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ รัฐบาลหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ และรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์ ส.ส.อีสานกลุ่มนี้ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมาโดยตลอด เป็นผลให้กลุ่มที่ไม่ใช่เสรีไทยกลายเป็นฝ่ายค้านไปโดยปริยาย

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489 ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการครั้งแรก กลุ่ม ส.ส.อีสานที่เป็นเสรีไทยก็ได้รวมตัวกันจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นในชื่อว่า “พรรคสหชีพ” โดยมีแนวนโยบายเน้นหนักไปในทางเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ ซึ่งมีต้นแบบมาจากเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่กลุ่มที่ไม่ใช่เสรีไทยที่มีแกนนำสำคัญ คือ นายเลียง ไชยกาล และนายพอง สิทธิธรรม ก็ได้ร่วมกับ ส.ส.คนอื่น ๆ จากภาคต่างๆ รวมตัวกันจัดตั้ง “พรรคประชาธิปไตย” ขึ้น ซึ่งการที่กลุ่มที่ไม่ใช่เสรีไทยไม่ร่วมงานทางการเมืองกับกลุ่มเสรีไทยนั้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้อธิบายเหตุผลไว้ว่า

“...คุณเลียง ก็ไม่ได้ถูกเชิญให้เข้าไปร่วมก่อตั้งพรรคสหชีพ ไม่ได้ถูกเลือกเป็นเสรีไทย เพราะคุณเลียงได้มาเขียนคำโฆษณา

³⁶ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง*, หน้า 328.

เลือกตั้งให้แก่ผู้เขียนเรื่องนี้ ซึ่งถูกกาหน้าตั้งแต่แรกกว่าเป็นพรรคเจ้าหรือกษัตริย์นิยม เพราะมีพ่อเป็นเจ้า...คุณเลียงถูกคัดออกเป็นทางกะทิของภาคอีสานเรื่อยๆ มาเช่นนั้น...”³⁷

ทัศนะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าการเลือกสังกัดพรรคประชาธิปไตยของกลุ่ม ส.ส.อีสานที่ไม่ใช่เสรีไทยไม่ได้อิงอยู่กับความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์หรือแนวความคิดทางการเมืองแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นเพราะการถูกกีดกันจากอีกฟากฝั่งหนึ่งเป็นปัจจัยร่วมด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาแต่เฉพาะอุดมการณ์และแนวนโยบายของทั้งพรรคสหชีพและพรรคประชาธิปไตย จะพบว่ามีความแตกต่างค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ พรรคสหชีพ ยึดแนวทางเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ตามต้นแบบเค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ ที่ถูกมองว่าเป็นแนวทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมหรือโซเชลลิสม์ ในขณะที่พรรคประชาธิปไตยก็มีภาพลักษณ์ของความเป็นพรรคการเมืองแนวอนุรักษนิยม/กษัตริย์นิยม แนวทางที่แตกต่างกันเช่นนี้ส่งผลอย่างสำคัญในการต่อสู้ทางการเมืองในสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 ที่กลุ่มอำนาจคณะราษฎรสายพลเรือนที่นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ และมีความใกล้ชิดกับพรรคสหชีพได้ถูกกำจัดออกไปจากวงการการเมือง

³⁷ ชาย อุบลเดชประชารักษ์, พลตรี. *ชีวิตการต่อสู้ของนายเลียง ไชยกาล*. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ไม่ปรากฏปีพิมพ์. หน้า 123 อ้างถึงใน คารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง*, หน้า 341.

คณะราษฎรกับเศรษฐกิจไทย

รศ.ดร.พอพันธ์ อูทยานนท์

บทความนี้เป็นบททดลองเสนอ ว่าด้วย บทบาทของรัฐกับการแทรกแซงเศรษฐกิจของคณะราษฎร ระหว่างปี 2475 – 2488 (โดยเน้นปี 2475 – 2483) ข้อค้นพบแสดงว่า เศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 เสถียรภาพเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และแนวนโยบายอนุรักษ์ทางเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมเป็นข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจของคณะราษฎร ซึ่งให้ “รัฐ” มีบทบาทนำในการพัฒนาเศรษฐกิจ

I

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของคณะราษฎรกับเศรษฐกิจไทย บทนี้จะกล่าวถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สำคัญในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 ทั้งในระดับระหว่างประเทศและของไทย เพราะมีผลต่อเนื่องต่อการแสดงบทบาททางเศรษฐกิจของคณะราษฎรภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ที่เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ บรรยากาศของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ ณ ขณะนั้น ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงบทบาทรัฐกับการกระตุ้นเศรษฐกิจเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก

เศรษฐกิจได้ตกต่ำทั่วโลก โดยเริ่มจากสหรัฐอเมริกาในปี 2472 เข้าสู่ยุโรปและประเทศอื่นๆ หลังจากนั้นภาวะเศรษฐกิจตกต่ำที่เกิดขึ้นทั่วโลก ส่งผลให้ธุรกิจปิดตัวลงและล้มละลาย การว่างงานเพิ่มขึ้นระดับสูง ราคาสินค้าทั้งอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง หนี้สินต่างประเทศเพิ่มขึ้น หลายประเทศโดยเฉพาะประเทศชั้นนำทางอุตสาหกรรม ได้ใช้นโยบายพัฒนาอุตสาหกรรม โดยการตั้งกำแพงภาษีและโควต้านำเข้า เพื่อปกป้องอุตสาหกรรม และบรรเทาการขาดดุลการค้าและดุลการชำระเงิน เศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 ก็มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยเป็นอันมาก ที่สำคัญคือ ราคาข้าวได้ตกต่ำลงถึง 2 ใน 3 ชวานาสูญเสียที่ดิน และภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น โรงงานและธุรกิจทั้งกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดปิดตัวลง การว่างงานเพิ่มขึ้น [Wyatt (1983)] เศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 ยังมีผลการเพิ่มขึ้นของอำนาจทางการเมืองเพื่อแสวงหาแนวทางเศรษฐกิจใหม่ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ทั้งประเทศอุตสาหกรรมและประเทศด้อยพัฒนาโดยทั่วไป เช่น สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา เยอรมนี และหลายประเทศในอเมริกาใต้

ที่สหราชอาณาจักร เศรษฐศาสตร์ของเคนส์ (Keynesian Economics) ได้ถือกำเนิดในปี 2478 ซึ่งหนังสือที่จอห์น เมนาร์ด เคนส์ เขียน คือ **The General Theory of Employment, Interest and Money** (หรือภาษาไทยเรียกว่า ทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับการจ้างงาน ดอกเบี้ย และเงินตรา) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ครั้งสำคัญ โดยแกนกลางของเศรษฐศาสตร์เคนส์ คือ ได้ปฏิรูปทฤษฎีเงินตรา บทบาทของรัฐบาลในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะนโยบายการคลังแบบขยายตัวหรือแบบขาดดุล เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ เศรษฐศาสตร์เคนส์ได้แผ่ขยายแนวคิดไปแทนที่เศรษฐศาสตร์สำนักคลาสสิกและสำนักนีโอคลาสสิก “กลไกราคา หรือพลังตลาด” โดยปราศจากการเข้าแทรกแซงนโยบายทางเศรษฐกิจ โดยฐานความคิดเชื่อว่า “เศรษฐกิจในระบอบทุนนิยมจะปรับตัวเข้าสู่สมดุลและมีการจ้างงานเต็มที่ในที่สุด” เศรษฐศาสตร์เคนส์ ที่เน้นการ

ใช้นโยบายงบประมาณแบบขาดดุล ได้รับการยกย่องเปรียบเสมือนการปฏิวัติทางเศรษฐศาสตร์ หรือที่เรียกว่า การปฏิวัติเคนส์ (Keynesian Revolution) ในสหภาพโซเวียต ต้นทศวรรษ 2470 ใช้นโยบายวางแผนโดยรัฐบาลจากส่วนกลางและนโยบายเศรษฐกิจ 5 ปี (Five-Year Plans) เร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เศรษฐกิจของรัสเซียแปรรูปจากเศรษฐกิจที่มีฐานการผลิตเป็นเกษตรกรรม สู่การเป็นประเทศมหาอำนาจทางอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจขนาดใหญ่เป็นอันดับสองของโลกรองจากสหรัฐอเมริกา ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเยอรมนี ในทศวรรษ 2470 ฮิตเลอร์ ใช้นโยบายเศรษฐกิจวางแผนจากส่วนกลางอัดฉีดงบประมาณมหาศาลเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อผลิตอาวุธและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องในการเป็นแสนยานุภาพทางทหาร รวมทั้งจัดสรรงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อการก่อสร้างกิจการสาธารณะของรัฐ โดยมีผลให้การว่างงานลดลงเป็นจำนวนมาก ที่สหรัฐอเมริกา แผนการนิวัติลของประธานาธิบดี รูสเวลต์ (Roosevelt's New Deal) ในปี 2476 สนับสนุนให้มีการกระตุ้นการใช้งบประมาณเพื่อเพิ่มสวัสดิการของประชาชนโดยผ่านเงินโอนและเงินกู้ และเงินช่วยเหลือให้แก่ผู้ว่างงาน รวมทั้งกระตุ้นงบประมาณในกิจการสาธารณะของรัฐ เช่น การสร้างถนนหลวง เชื้อนกิจการสาธารณูปโภคต่างๆ ตลอดจนให้เงินชดเชยเกษตรกรเพื่อให้ลดเนื้อที่การเพาะปลูกสินค้าเกษตรกรรม เพื่อลดอุปทานของสินค้าเกษตรลง

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 มีผลกระทบต่อสถานะการเงินของราชสำนัก ทั้งในสถานะส่วนบุคคลและกรมพระคลังข้างที่ ซึ่งเป็นหน่วยงานบริหารพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจริงๆ แล้วปัญหาวิกฤติการณ์ทางการเงินของราชสำนักได้ก่อตัวนับแต่ทศวรรษ 2460 ความยุ่งยากทางเศรษฐกิจภายในประเทศและของโลก ในทศวรรษ 2460 คือ ความอ่อนแอของฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศ การลดลงของรายรับของรัฐบาล การเพิ่มการใช้จ่ายเกินตัวของราชสำนักในกิจการที่ไม่ก่อให้เกิดสภาพทางการผลิต ผลของการ

ล้มละลายของธนาคารจีนสยามและการขาดทุนอย่างมหาศาลของธุรกิจการเดินเรือและธุรกิจอื่นๆ (ตอนกลางทศวรรษ 2450) ของพระคลังข้างที่ได้ส่งผลต่อฐานะทางการเงินของกรมพระคลังข้างที่ในที่สุด ซึ่งนอกจากจะมีหนี้สินเพิ่มขึ้นแล้ว กรมพระคลังข้างที่ที่ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนเงินลงทุนในกิจการทางเศรษฐกิจต่างๆ ส่งผลให้การลงทุนซบเซาลง

ในงานศึกษาของทวีศิลป์ สืบวัฒนะ เงินของกรมพระคลังข้างที่ในธนาคารฝรั่งเศสลดลงอย่างรวดเร็ว ช่วงปี 2453-60 พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเล่าว่า ในช่วงระหว่าง 2466-67 กรมพระคลังข้างที่ใช้เงินสูงถึง 11.5 ล้านบาท แต่ก็ยังไม่พอ และราชสำนักใช้เงินเกินงบประมาณตั้งแต่ 2466-67 ในอัตราร้อยละ 19 และ 14 ตามลำดับ จากการใช้จ่ายเงินเกินพระองค์มาก เช่นนี้ ทำให้กรมพระคลังข้างที่ต้องประกาศขายที่ดิน 293 แปลง (ทวีศิลป์ 2528 : 141) หนี้ทั้งหมดของกรมพระคลังข้างที่ในปี 2468 มีเท่ากับ 15 ล้านบาท (กจช. ร.7 คลัง 19/6 (2468/69)) และเมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคตในวันที่ 15 พฤศจิกายน 2468 หนี้สินส่วนพระองค์มีประมาณ 5.5 ล้านบาท ซึ่งนอกเหนือจาก 4.6 ล้านบาท ซึ่งท่านได้ยืมจากเงินคงคลัง (Greene, 1999 : 169) สถานการณ์ความยุ่งยากทางเศรษฐกิจยังคงมีต่อไป โดยเฉพาะวิกฤติการณ์การเงินและการคลังของรัฐบาลเมื่อรัชกาลที่ 7 ขึ้นครองราชย์ในปี 2468 ภาวะการเงินและการคลังของประเทศได้เริ่มตั้งตัวอีกครั้งหนึ่ง ในปี 2469 มีการตัดทอนงบประมาณของราชสำนักหรืองบประมาณที่จัดสรรแก่กรมพระคลังข้างที่ลงถึงร้อยละ 37 รวมทั้งมีการลดข้าราชการและกำลังคนลง นอกจากนี้ในปีเดียวกันมีการตัดทอนงบประมาณของกระทรวงกลาโหมลงเท่ากับ 1.83 ล้านบาท และกระทรวงมหาดไทยลงเท่ากับ 1.45 ล้านบาท แม้ว่ารัฐบาลจะพยายามแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ทางการคลัง โดยการเพิ่มภาษีโดยเฉพาะภาษีของผู้อาศัยอยู่ในเขตเมือง แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของภาษีก็ไม่พอเพียงต่อการเพิ่มขึ้นของรายจ่าย รัฐบาลจึงต้องลดงบประมาณรายจ่าย ข้าราชการและลูกจ้างจำนวนมากได้ถูกปลดออก เช่น ในช่วงระหว่างเดือนเมษายน 2472 ถึงเดือนพฤศจิกายน 2472

มีจำนวนถึง 1,292 คน (Saksan 1989 : 480) นอกจากนี้ ได้มีการยุบและรวมหน่วยงานหลายแห่งเข้าด้วยกัน นโยบายการคลังที่เข้มงวดดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้คนเป็นจำนวนมาก และเมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำได้อุบัติขึ้นในตอนต้นทศวรรษ 2470 เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่การปฏิวัติการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475

II

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ท่ามกลางเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 2470 ซึ่งนำโดยคณะทหารและพลเรือนนั้น หลายคนมีความคาดหวังว่า “คณะราษฎร” จะนำอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะบทบาทของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งจะนำมาซึ่งการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจรวมทั้งสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชนโดยทั่วไป

เจตจำนงของคณะราษฎรในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ในทางเศรษฐกิจ (หนึ่งในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร) คือ การนำพาประเทศไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยจะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก แม้ว่าชนชั้นใหม่ (คณะราษฎร) จะควบคุมอำนาจทางการเมือง แต่ก็ขาดฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ จึงได้ขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มตนโดยการแทรกแซงทางเศรษฐกิจในเบื้องต้นช่วงปี 2475-2480 วิธีการที่สำคัญคือ การก่อตั้งรัฐวิสาหกิจสนับสนุนคนไทยมีบทบาททางเศรษฐกิจโดยเฉพาะพ่อค้ารายย่อย สงวนอาชีพให้คนไทย กีดกันและต่อต้านชาวจีน มาตรการเพื่อจำกัดบทบาททางเศรษฐกิจคนจีนและสงวนอาชีพให้กับคนไทย เช่น ออกกฎหมายสงวนการให้สัมปทานรังนกแก่องค์การของรัฐบาลหรือตัวแทน ออกกฎหมายเพิ่มภาษีคนเข้าเมืองกับคนจีน ออกกฎหมายควบคุมอุตสาหกรรมฆ่าสัตว์ เพื่อให้อาชีพการขายเนื้อสัตว์นี้อยู่ในการดำเนินการของคนไทย ฯลฯ

หลังจากนั้น ในทศวรรษ 2480 ขยายการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจ การก่อตั้งและยึดกุมธนาคารพาณิชย์ การผูกขาดอุตสาหกรรมสีข้าวและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง การผูกขาดกิจการนำเข้า การกระจายและการขนส่งสินค้าบริโภคนำเข้า รวมทั้งสินค้าที่ผลิตได้ในประเทศ ตลอดจนไปถึงอำนาจทางการเมืองในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยรัฐมีบทบาทนำ เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและธนาคารพาณิชย์ขยายตัว (จะได้กล่าวต่อไป)

ช่วงปี 2475 – 2483 คณะราษฎรกลับเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่าที่ควรจะเป็น ช่วงระยะเวลาดังกล่าวสังคมเศรษฐกิจไทยแทบไม่เปลี่ยนแปลงเลย เศรษฐกิจข้าวยังเป็นเศรษฐกิจหลักของประเทศ จนบทยังเป็นแหล่งการจ้างงานขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศถึงมากกว่าร้อยละ 80 ของกำลังแรงงานของประเทศ ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับเศรษฐกิจข้าวค่อนข้างน้อยส่วนหนึ่งเพราะประชากรทั้งหลายนั้นดำรงชีพอยู่ด้วยการผลิตแบบเลี้ยงตนเอง เช่น ภาคอีสานและภาคเหนือ เป็นการผลิตแบบเกษตรกรรายย่อยใช้แรงงานครัวเรือนมากกว่าจะใช้ทุนและเครื่องจักรและจ้างแรงงานน้อย เพราะเมื่อขาดแรงงานชานาก็ใช้วิธีแลกเปลี่ยนแรงงานหรือ “ลงแขก” เกี่ยวข้าว ภาคอุตสาหกรรมยังมีขนาดเล็กและแรงงานจีนก็ยังเป็นแรงงานสำคัญในการผลิต นอกจากโรงงานปูนซีเมนต์ โรงงานไม้ขีดไฟ โรงงานผลิตเบียร์แล้ว โรงงานเกือบทั้งหมดเป็นโรงงานขนาดเล็กผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศเป็นสำคัญ จากการสำรวจของกระทรวงอุตสาหกรรมในปี 2481 โรงงานในกรุงเทพฯ และธนบุรี มีทั้งสิ้น 285 โรง โดยส่วนใหญ่เป็นโรงงานเครื่องหนัง 32 โรง โรงสีข้าวและโรงเลื่อย 27 โรง โรงงานทอผ้า 26 โรง โรงงานผลิตขวดและกระป๋อง 21 โรง และโรงงานทำเครื่องจักรกล 12 โรง

ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้รัฐบาลโดยคณะราษฎรมีบทบาทค่อนข้างน้อยในการพัฒนาเศรษฐกิจระหว่างปี 2475-2483 คือ

ประการแรก ข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ ในปี 2476 แก่นำคนสำคัญของคณะราษฎรเรื่อง “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ได้ถูกยับยั้ง โดยสาระสำคัญในเรื่องการเพิ่มพลังการผลิต โดยรัฐเป็นผู้วางแผนและบริหารจัดการทางเศรษฐกิจเสียเอง โดยมีการโอนทุนและโรงงานอุตสาหกรรมเป็นของรัฐ โดยให้ค่าตอบแทนแก่เจ้าของปัจจัยการผลิตในรูปปันส่วนและหุ้นกู้สามัญ และควบคุมให้มีการลงทุนในกิจการที่เป็นประโยชน์ระยะยาวอย่างแท้จริง มีการเก็บภาษีมรดกและกระจายที่ดินถือครอง” รัชกาลที่ 7 ก็คัดค้านเพราะเห็นว่าเค้าโครงเศรษฐกิจจะทำลายเสถียรภาพของราษฎร บังคับกดขี่เหมือนทาส และจะนำประเทศไปสู่การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ที่เกิดขึ้นในรัสเซีย แนวคิดของนายปรีดีได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีของเฟรดเดอริก ลิส นักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมัน (ค.ศ. 1789-1846) ที่เห็นว่า การพัฒนาอุตสาหกรรม รัฐควรมีบทบาทในทางเศรษฐกิจเพื่อให้ประเทศผลิตสินค้าเองทุกอย่าง นอกจากนี้ เขาสนับสนุนให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าที่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น กำแพงภาษี เมื่อโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี ถูกยับยั้ง นายปรีดีได้ถูกบังคับให้ลี้ภัยไปต่างประเทศ และต่อมาได้เดินทางกลับเข้ามาในประเทศไทยในปี 2476 หลังจากนั้นก็ไม่มีการฟื้นฟูเค้าโครงเศรษฐกิจอีกเลย หากข้อเสนอของนายปรีดีประสบความสำเร็จ บทบาทรัฐในทางเศรษฐกิจทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมย่อมมีมากขึ้น รวมทั้งมีการกระจายทรัพย์สินที่เป็นธรรมมากยิ่งขึ้น เพราะประชาชนได้มีส่วนร่วมและได้รับผลตอบแทนจากการผลิตอย่างเป็นธรรม

ประการที่สอง นโยบายการเงินและการคลังแบบอนุรักษณ์ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 การกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทยก็ยังคงเป็นแบบอนุรักษณ์นิยม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากที่ปรึกษาทางการคลังชาวต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษ ซึ่งมีภูมิหลังแนวคิดแบบการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจมากกว่าจะเป็นการเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เน้นบทบาทของรัฐไปมีบทบาททางเศรษฐกิจ รัฐบาลไทย

ระมัดระวังเป็นพิเศษที่จะไม่อยู่ตรงกันข้ามกับสหราชอาณาจักรหรือประเทศยุโรปอื่นๆ เช่น ฝรั่งเศส เพราะกลัวอิทธิพลจากประเทศมหาอำนาจนั่นเอง โดยเฉพาะในนโยบายที่ยกเลิกหรือไม่สนับสนุนการค้าเสรี ซึ่งผลมาจากสนธิสัญญาเบาริง แนวนโยบายของอนุรักษนิยมของที่ปรึกษาทางการคลังที่สำคัญ คือ ไม่สนับสนุนการก่อกวนนี้สาธารณะ โดยเฉพาะหนี้ต่างประเทศ ดำเนินนโยบายแบบมินเฉยหรือ passive ที่เน้นการรักษาเสถียรภาพ รักษาเศรษฐกิจระหว่างประเทศและในประเทศ คือ อ่างรับไว้ซึ่งการรักษาการเงินเพื่อไม่ให้ก่อให้เกิดภาวะดุลบัญชีเดินสะพัด ดุลการชำระเงินขาดดุล ตลอดจนใช้นโยบายงบประมาณแบบสมดุลเพื่อไม่ให้มีผลกระทบต่อเงินเฟ้อและหนี้สาธารณะ เป็นต้น

ที่ปรึกษาการคลังชาวอังกฤษที่สำคัญตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 คือ นายซี ริเวตต์ คาร์แนค นายดับบลิว เจ เอฟ วิลเลียมสัน และเซอร์ เอ็ดเวิร์ด คูก และ นายฮอลส์-แพตต์ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ต่อช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 7 ที่เศรษฐกิจเริ่มส่อเค้ากลางความยุ่งจากทางเศรษฐกิจ และเข้าสู่เศรษฐกิจตกต่ำต่อมา ที่ปรึกษาทางการคลังได้เสนอให้ตัดรายจ่ายงบประมาณแผ่นดินโดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านการป้องกันประเทศ และค่าใช้จ่ายของราชสำนักทั้งในส่วนที่เป็นของกรมพระคลังข้างที่ และงบรายจ่ายเพื่อราชสำนักอื่นๆ เพราะเห็นว่าเป็นที่มาของการคลังขาดเสถียรภาพด้วย โดยเฉพาะงบของราชสำนัก ซึ่งในปี 2468 คิดเป็นส่วนส่วนเท่ากับร้อยละ 10.7 ของงบประมาณแผ่นดิน ซึ่งสูงกว่าญี่ปุ่น (ร้อยละ 0.25) เดนมาร์ก (ร้อยละ 0.9) เนเธอร์แลนด์ (ร้อยละ 0.1) สเปน (ร้อยละ 0.3) และนอร์เวย์ (ร้อยละ 0.1) รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็ได้ตัดทอนงบประมาณรายจ่ายลงเพื่อให้งบประมาณสมดุล

ประการที่สาม รัฐบาลไทยมีบทบาทค่อนข้างจำกัดในการพัฒนาอุตสาหกรรม ส่วนหนึ่งเกิดจากการลงนามสนธิสัญญาเบาริงในปี 2398 ไทยไม่สามารถกำหนดอัตราภาษีนำเข้าได้เกินร้อยละ 3 โดยไทยค่อยๆ ได้รับสิทธิหรืออำนาจในการกำหนดภาษีในปี 2469 และได้รับคืนอย่างสมบูรณ์

ในปี 2479 แม้ว่าไทยจะเพิ่มอัตราภาษีนำเข้า หรือตั้งกำแพงภาษีเป็นการปกป้องอุตสาหกรรมและการแสวงหารายได้ แต่การเพิ่มอัตราภาษีนำเข้าก็เพิ่มเพียงเล็กน้อย และระดับอัตราภาษีนำเข้าที่ต่ำย่อมไม่เป็นแรงจูงใจในการสนับสนุนการขยายตัวของอุตสาหกรรมภายในประเทศ สัดส่วนของรายได้จากภาษีอากรนำเข้าเมื่อเทียบกับมูลค่าของสินค้านำเข้าทั้งหมด เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.7 ในปี 2469/70 เป็นร้อยละ 22.0 ในปี 2478/79 และสัดส่วนของรายได้ภาษีอากรนำเข้าเมื่อเทียบกับรายรับของรัฐบาลทั้งหมด เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 7 เป็นร้อยละ 25 ในช่วงเดียวกัน “นาย อินแกรม ได้แสดงทัศนะว่า จุดประสงค์ของการจัดเก็บภาษีอากรนำเข้าเหล่านี้เพื่อที่จะเพิ่มรายได้ของรัฐบาลมากกว่าจะเป็นมือกระตุ่นการขยายตัวของอุตสาหกรรมท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การขึ้นภาษีอากรนำเข้าย่อมมีผลทางอ้อมต่ออุตสาหกรรมภายในประเทศให้ขยายตัวได้เช่นกัน อาทิเช่น อุตสาหกรรมบุหรี สบู่ และไม้ขีดไฟ ไม่เพียงแต่อัตราภาษีอากรนำเข้าอยู่ในระดับต่ำ รัฐบาลไทย ณ ขณะนั้นไม่มีนโยบายและมาตรการใดในการกระตุ่นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม นโยบายของรัฐต่อการสนับสนุนอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้ายังคงมีบทบาทจำกัด และเงินตราต่างประเทศของไทยยังคงใช้ระบบเทียบค่าในระบบมาตรฐานทองคำและยังคงผูกติดค่าเงินอยู่กับเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์เป็นสำคัญ

อัตราภาษีนำเข้าของไทยจึงค่อนข้างต่ำและไม่สนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมเท่าที่ควรจะมีผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม เพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในทศวรรษ 2470 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของไทยค่อนข้างจะไม่รุนแรงเท่าที่ควรเมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ ตลอดช่วงเวลาของทศวรรษ 2470 ประเทศที่พึ่งพารายได้จากการส่งออก มีความจำเป็นต้องตั้งกำแพงภาษีนำเข้าในระดับสูง เนื่องจากการส่งสินค้าและบริการตกต่ำลง บางประเทศได้ออกจากระบบการเงินระหว่างประเทศที่เทียบค่าเงินตราสกุลท้องถิ่นกับเงินตราสกุลหลัก ซึ่งส่งผลกระทบต่อความไร้เสถียรภาพของการค้าระหว่างประเทศภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว และผลจากการตั้งกำแพง

ภายในระดับสูงส่งผลให้หลายประเทศสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะเริ่มต้น (nascent industrialization) ในทศวรรษ 2470 นอกจากนี้รัฐบาลหลายประเทศได้ส่งเสริมให้มีการลดการนำเข้าซึ่งป้องกันการไหลออกของเงินตราต่างประเทศในที่สุด

ในขณะที่หลายประเทศประสบกับปัญหาการขาดดุลการค้าและดุลบริการ เศรษฐกิจไทยกลับไม่ประสบกับปัญหาดังกล่าว แม้ว่าราคาส่งออกข้าวจะลดต่ำลง ราคาข้าวของไทยยังลดลงไม่มากนักเมื่อเทียบกับสินค้าส่งออกเกษตรขั้นปฐมอื่นๆ อาทิเช่น กาแฟ ยางพารา ข้าวสาลี รวมทั้งระดับราคาของข้าวยังลดลงไม่มากเทียบกับราคาสินค้าอุตสาหกรรมนำเข้า ผลที่ตามมาก็คือ สถานการณ์ของดุลการค้าและบริการของไทยไม่ประสบกับปัญหาเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ รวมทั้งสามารถรักษาภาวะเกินดุลตลอดทศวรรษ 2470 ด้วย แรงกดดันที่จะเพิ่มอัตราภาษีนำเข้าหรือมาตรการอื่นๆ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมจึงยังไม่เกิดขึ้น

ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในทศวรรษ 2470 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ทั่วโลกมีมากมาย ซึ่งไม่สามารถกล่าวได้ทั้งหมด ในที่นี้ โดยผลกระทบที่สำคัญบางประการ (1) ประเทศที่เศรษฐกิจพึ่งพาการส่งออกสินค้าขั้นปฐมจะถูกกระทบมากจากการถดถอยอย่างมากของการค้าระหว่างประเทศและของโลกโดยรวม รวมทั้งการลดลงของราคาสินค้าอย่างต่อเนื่อง (ซึ่งมีผลให้การลดลงของราคาและปริมาณสินค้าเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน) (2) ประเทศเหล่านี้มักจะมีปัญหาการนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมด้วยระดับราคาของสินค้าอุตสาหกรรมมีแนวโน้มลดต่ำลงน้อยกว่าสินค้าขั้นปฐม (3) ประเทศผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐมดังกล่าวมักจะมีภาระเป็นหนี้ต่างประเทศในระดับสูงและเป็นการลำบากที่จะใช้หนี้ต่างประเทศคืนได้หมด หากรายได้จากการส่งออกได้ตกต่ำลง (4) ประเทศผลิตสินค้าขั้นปฐมมักจะมีภาระพึ่งพาตลาดส่งออกเพียงไม่กี่แห่ง (ประเทศ) และหากประเทศคู่ค้าประสบกับความผันผวนทางเศรษฐกิจหรือล้มละลายย่อมมีผลให้ประเทศที่ผลิตสินค้าขั้นปฐมดังกล่าวมาแล้วประสบปัญหาอย่างมาก

ยกตัวอย่างเช่น ในปี 2472 มีจำนวน 18 ประเทศได้ส่งออกสินค้าถึง 1 ใน 3 หรือมากกว่านั้นไปยังสหรัฐ (มาเลเซียส่งออกยางพารา ส่วนบราซิลส่งออกกาแฟเกือบทั้งหมดไปยังสหรัฐ) ราคาส่งออกได้ตกลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะราคายางพาราและกาแฟลดลงถึงมากกว่าร้อยละ 75 ประเทศผู้ส่งออกรายใหญ่สินค้าขั้นปฐม อันประกอบไปด้วย ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ กลุ่มประเทศ ดัช อีสต์ อินดีส (Dutch East Indies) อาเจนตินา บราซิล และมาเลเซีย ประสบกับปัญหาดุลการค้าและปัญหาการล้มละลายของการชำระหนี้สินระหว่างประเทศในระยะต่อมา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้น ในหลายประเทศได้พยายามแก้ไขปัญหาในทศวรรษ 2470 โดยใช้มาตรการที่สำคัญ อันประกอบด้วย การตั้งกำแพงภาษีนำเข้าในอัตราสูง การจำกัดการนำเข้า การลดค่าเงิน การสร้างการค้าระดับทวิภาคี และยกเลิกการชำระหนี้ระหว่างประเทศเพื่อที่จะส่งผลในการแก้ไขปัญหาดุลการค้าขาดดุลนโยบายและมาตรการดังกล่าวข้างต้นได้ส่งผลสนับสนุนการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมเป็นอันมาก ในงานของ ฟอลกัส ได้พรรณานาว่า.. “ในอาเจนตินา บราซิล อาฟริกาใต้ และประเทศอื่นๆ เป็นจำนวนมาก ได้จุดประกายของการพัฒนาอุตสาหกรรมและผลผลิตของภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ในอินเดียผลผลิตสินค้าอุตสาหกรรมได้เพิ่มขึ้น และในปี 2476 ผลผลิตได้ก้าวล้ำผลผลิต ในปี 2472 และเพิ่มขึ้นสูงกว่าเดิมถึงร้อยละ 50 ประมาณปี 2481”

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การดำเนินนโยบายภาษีเพื่อจำกัดการนำเข้า รวมทั้งการปกป้องการไหลออกของเงินตราต่างประเทศ มีผลให้บรรเทาผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำและกระตุ้นการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมของหลายประเทศ ซึ่งบูมการ์ดและบราวน์ ชี้ให้เห็นว่าการกีดกันทางการค้า เช่น การตั้งกำแพงภาษีในระดับสูง และมีแรงงานราคาถูก มีผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในหลายประเทศ เช่น ในกรณีของอินโดนีเซียหรือที่เรียกว่า เดอะ เนเธอร์แลนด์ อินดีส (The Netherlands Indies) แคลเรนซ์-สมิธ ได้บันทึกว่า “หนึ่งในผลกระทบที่ชัดเจนที่สุดของ

เศรษฐกิจตกต่ำ (ในคริสต์ศตวรรษที่ 1930 – ผู้เขียน) คือ การผลักดันให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ค่อยๆ ผลักดันให้มีกิจกรรมสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยได้มีการตั้งโรงงานทอผ้าสมัยใหม่เพื่อแข่งขันกับการนำเข้าสินค้าราคาถูกจากญี่ปุ่น”

III

ทศวรรษ 2480 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้อุดมการณ์ชาตินิยมทางเศรษฐกิจสนับสนุน มีบทบาทนำในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งเข้าไปประกอบการผลิตและเข้าควบคุม และสนับสนุนภาคเอกชนเพิ่มขึ้น อุตสาหกรรมการผลิตที่สำคัญก็อยู่ในความดูแลของรัฐบาล (รัฐวิสาหกิจ) ตลอดจนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้น ลดบทบาทชาวเงินทางเศรษฐกิจโดยขยายการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจเพิ่มขึ้น การก่อตั้งและยึดกุมธนาคารพาณิชย์ การผูกขาดอุตสาหกรรมสีข้าวและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง การผูกขาดกิจการนำเข้า การกระจายและการขนส่งสินค้าบริโภคนำเข้ารวมทั้งสินค้าที่ผลิตได้ในประเทศ ตลอดจนถึงอำนาจทางการเมืองในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้การพัฒนาเศรษฐกิจโดยเฉพาะการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมได้มีมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (2484-2488) เนื่องจากรัฐบาลเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะพึ่งพาตนเองในการผลิต เพราะสินค้าที่เคยสั่งนำเข้าจากต่างประเทศเพื่อใช้ภายในประเทศนั้นขาดแคลน เกิดความยากลำบาก รัฐบาลจึงได้เร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยรัฐบาลได้ขึ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรัฐได้เข้าไปประกอบกิจการต่างๆ ที่สำคัญ อาทิเช่น ยาสูบ กระดาษ ทอผ้า น้ำตาล เชื้อเพลิง เหมืองแร่ เป็นต้น อุตสาหกรรมหลายอย่าง รัฐบาลได้ดำเนินการยึดจากชาวต่างชาติ หรือโอนมาจากเอกชนเพื่อดำเนินการต่อ รวมทั้งมีการจัดตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมเพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมและ

ตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยเพื่อบริหารนโยบายเศรษฐกิจมหภาค

ในด้านการค้า รัฐบาลซึ่งทำหน้าที่ควบคุมการผูกขาดการค้าขายทั้งภายในและต่างประเทศ ในช่วงทศวรรษ 2480 รัฐบาลเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ คือ บริษัทจำกัด จำกัด (2480) ผูกขาดสินค้าเกือบทุกประเภท บริษัทข้าวไทย จำกัด (2481) ทำการผูกขาดการค้าซื้อสี และส่งข้าวออกนอกประเทศ บริษัทยางไทย จำกัด (2484) ผูกขาดการค้ายางพารา บริษัทเกลือไทย จำกัด (2484) ผูกขาดการค้าเกลือให้บริษัทจำกัด จำกัด และส่งเกลือออกนอกประเทศ บริษัทไทยนิคมพาณิชย์ จำกัด (2487) ผูกขาดสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตต่างๆ และเป็นตัวแทนจำหน่ายสุราของกรมสรรพสามิต

ส่วนการมีบทบาทของรัฐบาลในการพัฒนาธุรกิจธนาคารพาณิชย์ โดยรัฐบาลได้เข้ายึดทรัพย์สินและกิจการที่เคยตกอยู่ในฐานะที่เป็นทรัพย์สินของชนชาติศัตรูชาวตะวันตกและส่งเสริมให้มีการตั้งธนาคารพาณิชย์ของคนไทยขึ้นแทน เช่น ธนาคารมณฑล (2485) ธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ (2487) และธนาคารกรุงเทพ (2487) ธนาคารกสิกรไทย (2488) ตลอดจนสนับสนุนให้มีการส่งเสริมร้านค้ารายย่อยของคนไทย หากประชาชนไม่สามารถรวบรวมทุนจัดตั้งร้านค้ารายย่อยได้ รัฐบาลจะเข้าช่วยเหลือโดยการมีหุ้นส่วนด้วย ส่วนในภาคเกษตรกรรมมีการประกาศใช้กฎหมายเพื่อจำกัดการค้าซื้อ-ขาย และครอบครองที่ดินของชาวต่างชาติ พัฒนาระบบสหกรณ์ (ผานิต, 2527 : 650-664)

เศรษฐกิจชาตินิยมได้เปิดโอกาสให้มีการก่อตัวของนายทุนกลุ่มใหม่ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการเป็นข้าราชการ โดยร่วมมือกับพ่อค้านายทุนชาวจีนเป็นสำคัญ หรือที่เรียกว่าเป็นการเติบโต ทุนนิยมข้าราชการ ชนชั้นนายทุนใหม่เหล่านี้ได้เติบโตภายใต้การคุ้มครองของอำนาจข้าราชการและการเมือง และชนชั้นนี้ได้กลายเป็นพลังสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทยในเวลาต่อมา ตัวอย่างของความร่วมมือของข้าราชการและนายทุนชาวจีน อาทิเช่น การจัดตั้งบริษัทข้าวไทยต้องอาศัยพ่อค้าชาวจีน เช่น นายมา บุณกุล ซึ่งมีประสบการณ์ในด้านนี้มาช้านาน เช่นเดียวกับการจัดตั้งและการบริหาร

กิจการธนาคารพาณิชย์ รัฐบาลก็ต้องอาศัยพ่อค้าชาวจีนอย่างนายจุลินทร์ ล่ำซำ นายโลวเตี้ยวชวน บุลสุข และนายตันฉิวเม็ง หวังหลี่ เป็นต้น ในขณะที่คณะราษฎรและรัฐบาลก็ได้ส่งคนของกลุ่มตนเข้าไปบริหารธุรกิจเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น พ.อ.จรรยา รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ นายเล็ง ศรีสมวงศ์ ดร.เดือน บุนนาค และนายหลุย พนมยงค์ (แล, 2535 : 263) อย่างไรก็ตาม จวบจนกระทั่ง พ.ศ. 2488 พัฒนาการของกลุ่มทุนของไทยแสดงว่า ทุนหลักของไทยจะเป็น “ทุนการค้า” มากกว่าที่จะเป็น “ทุนอุตสาหกรรม” ทั้งๆ ที่รัฐสนับสนุนค่อนข้างมาก ภาคอุตสาหกรรมยังมีขนาดเล็กมาก และเกือบทั้งหมดเป็นอุตสาหกรรมเบา

คำถามก็คือว่า ทำไมการพัฒนา (ทุน) อุตสาหกรรมก่อน พ.ศ. 2488 เป็นไปอย่างเชื่องช้า เหตุผลที่สำคัญ คือ บทบาทของรัฐกับการพัฒนาทุน อุตสาหกรรมเป็นอุปสรรคต่อการเจริญเติบโตของทุนพื้นเมืองหรือทุนท้องถิ่น หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 แม้วานโยบายชาตินิยม จะเน้นการสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยใช้นโยบายบีบบังคับกลุ่มธุรกิจชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวจีน และสนับสนุนให้ “คนไทย” มีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจมากขึ้น และรัฐได้มีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ก็ต้องประสบปัญหาความขัดแย้งที่ว่า ทุนในประเทศหรือทุนท้องถิ่นที่ต้องการการส่งเสริมกลับมีแต่ทุนของกษัตริย์หรือขุนนาง ซึ่งรัฐบาลต้องการทำลายล้างอยู่ ดังนั้นการสนับสนุนภาคอุตสาหกรรม รัฐบาลจึงกลายเป็นผู้ลงทุนหรือดำเนินธุรกิจเสียเอง และการเข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจของข้าราชการนั้น (คนไทย) ได้เข้าร่วมกับกลุ่มชาวต่างประเทศ ที่มีอิทธิพลมาก่อน นโยบายดังกล่าวจึงมิได้สร้างผลประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจแก่ทุนท้องถิ่น แต่กลับสนับสนุนผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่ รัฐบาลหรือข้าราชการใหม่ รวมทั้งนักธุรกิจชาวจีนภายใต้การสนับสนุนของผู้มีอิทธิพลทางการเมืองเป็นสำคัญ หรือที่เรียกว่า “การเกิดขึ้นของทุนนิยมข้าราชการ” กลุ่มทุนนิยมข้าราชการมิได้เป็นตัวแทนของทุนอุตสาหกรรม เพราะไม่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม เนื่องจากไม่สนใจการพัฒนา

กระบวนการผลิตและเทคโนโลยี หากแต่เน้นกิจการที่เป็นตลาดและผลตอบแทนเร็ว รวมทั้งเน้นการบริหารแบบครอบครัว ไม่มีการแยกออกกระหว่างการเป็นเจ้าของกับการควบคุมการบริหาร (อาภิรา, 2529 : 75) นอกจากนี้ “นายทุนชาวจีน” ในฐานะกลุ่มทุนที่ทรงพลังกลับไม่ได้นำ “กำไร” จากการประกอบธุรกิจมาลงทุนในเศรษฐกิจไทย แต่ได้ส่งกลับไปยังเมืองแม่ตนเอง สกินเนอร์ประมาณว่า เงินที่ส่งออกไปยังประเทศจีนเท่ากับ 20 ล้านบาทต่อปี ช่วงปี 2470/71-2480/81 หรือเท่ากับ 1 ใน 6 ของมูลค่าการส่งออกในช่วงนั้น (Skinner, 1957 : 225-6) การสะสมทุนในไทยซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมจึงมีน้อยกว่าที่ควรจะเป็น

นโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมนั้น แม้มิได้เกิดจากความต้องการที่จะอำนวยการประโยชน์สุขแก่สังคมโดยรวม แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขยายงานและอำนาจทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครองใหม่ และนโยบายดังกล่าวยังมีผลผลักดันให้รัฐได้หันไปลงทุนในกิจการการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มผลิตภาพการผลิตของประเทศ ตัวอย่างเช่น การเข้าไปดำเนินกิจการผลิตในโรงงานน้ำตาล ทอผ้า กระดาษ รัฐมีบทบาทหน้าในการพัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้นทั้งเข้าไปประกอบกิจการการผลิตรวมทั้งเข้าควบคุมและสนับสนุนภาคเอกชนเพิ่มขึ้น อุตสาหกรรมการผลิตที่สำคัญก็อยู่ในความดูแลของรัฐบาล (รัฐวิสาหกิจ) ตลอดจนมีแผนในการพัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้น

ตรงข้าม ก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 นั้น กิจกรรมที่รัฐสนับสนุนมักจะเป็นเรื่องการป้องกันประเทศและราชสำนักมากกว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สัดส่วนของค่าใช้จ่ายการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่เกินร้อยละ 20 ของงบประมาณรายจ่ายทั้งหมด แต่สมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง สัดส่วนของงบประมาณเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะในช่วงนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 31-36 ในช่วงปี 2481-2485 (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 การจัดสรรงบประมาณด้านต่างๆ เทียบเป็นร้อยละของ
งบประมาณรายจ่ายประจำปี 2450-2485

ปี	งบรักษา ความมั่นคง	งบเศรษฐกิจ	งบพระมหากษัตริย์
2450	49.32	14.98	16.29
2454	56.88	13.27	19.95
2458	52.36	18.76	14.89
2462	48.39	19.78	12.49
2466	42.34	20.92	12.24
2470	30.82	16.39	5.71
2475	38.57	24.37	5.42
2476	46.68	21.19	4.56
2477	45.23	26.17	3.63
2478	48.94	26.35	1.52
2479	44.64	34.54	0.94
2480	45.83	33.78	0.91
2481	45.30	35.88	1.08
2482-83	42.98	35.94	0.33
2484	43.86	35.06	0.30
2485	50.74	33.90	0.33

ที่มา : ช่อ (2527:610-611)

ก่อนปี 2475 แม้ในทางทฤษฎีการจะแบ่งแยกพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์กับงบประมาณแผ่นดินโดยทั่วไป โดยมีการตั้งกรมพระคลังข้างที่ในปี 2443 มีฐานะเป็นกรมอิสระ เพื่อบริหารจัดการพระราชทรัพย์ และการลงทุนของพระมหากษัตริย์ โดยได้รับเงินสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดิน แต่ทว่าในทางปฏิบัติกลับไม่มีการแบ่งแยกพระราชทรัพย์อย่างชัดเจน รายได้จากการลงทุนทางเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์บางครั้งก็นำเข้ารัฐ บางครั้งก็ใช้เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคต ได้มีหนี้สินส่วนพระองค์สูงถึง 5.5 ล้านบาท นอกเหนือจากหนี้สินของกรมพระคลังข้างที่อีก 1.5 ล้านบาท รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่สนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิต การผลิตในระยะยาว ข้อเสนอของเอกชนในการพัฒนาอุตสาหกรรมท้องถิ่นได้รับการปฏิเสธ เช่น โรงงานปั่นด้าย (Chatthip (1981 : 7-8)) รวมทั้งการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การสร้างทางหลวงได้รับการสนับสนุนน้อยมาก

ผลสำคัญอีกประการหนึ่งของนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมหรือรัฐนิยม ก็คือ การมีส่วนร่วมคลอนความสัมพันธ์ในรูปแบบเมืองแม่และเมืองบริวาร (Periphery centre relationship) ระหว่างไทยกับประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยม อันประกอบด้วย อังกฤษและสหรัฐอเมริกา การลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 และสนธิสัญญาอันไม่เท่าเทียมกันที่ไทยทำกับประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ในระยะเวลาต่อมา มีผลให้เศรษฐกิจไทยเข้าไปผูกพันกับระบบทุนนิยมโลก โดยไทยเป็นผู้ผลิตสินค้าข้าวหรือสินค้าขั้นปฐมเพื่อส่งออกและต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยเฉพาะอย่างยิ่งอธิปไตยทางการศาลและอธิปไตยทางเศรษฐกิจ เช่น ไทยสามารถกำหนดอัตราภาษีนำเข้าได้ไม่เกินร้อยละ 3 ไทยจึงไม่สามารถเลือกกลยุทธ์และการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้วยตนเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจึงเป็นการพัฒนาที่มาจากปัจจัยภายนอกไม่เป็นตัวของตัวเอง

อำนาจทางเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ตกไปอยู่ในมือของชาวต่างชาติ คือ ชาวตะวันตกและคนจีน และดังนั้น ก่อน พ.ศ. 2475 เป็นเวลานานที่เศรษฐกิจไทยไม่สามารถก่อเกิดชนชั้นพ่อค้าในหมู่คนไทย คนไทยไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากจะดำรงชีพด้วยการเป็นชาวนา หรือถ้ามีบุญหน่อยก็เป็นผู้รับเงินนอกริน หรือถ้ามีปัญญาหน่อยก็ทำอาชีพรับราชการ หรือใช้สมองเท่านั้น (Suyama อ้างใน สุวินัย (2532 : 18))

ผลจากนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมนำประเทศไปสู่ “การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ” และการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวของตัวเองมากยิ่งขึ้น และพยายามที่จะสร้างทุนภายในชาติ ไม่ว่าจะเป็นการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจ การก่อตั้งธนาคารพาณิชย์ บทบาทของรัฐในการเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการผลิต สิ่งทีกล่าวมาข้างต้นล้วนแล้วแต่ขัดแย้งกับนโยบายเศรษฐกิจความสัมพันธ์ระหว่างเมืองดาวบริวารและเมืองแม่ทั้งสิ้น

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

- Boonmgaard, P. 2000. Surviving the Slump: Developments in Real Income during the Depression of the 1930s in Indonesia, particularly Java. In P. Boomgaard, and Ian Brown, eds. *Weathering the Storm: The Economies of Southeast Asia in the 1930s Depression*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset 1981. *The Political Economy of Siam, 1851-1910*. Bangkok: Social Science Association of Thailand.
- Clarence-Smith, W.G. (2000) Hadhrami Arab entrepreneurs in Indonesia and Malaysia: facing the challenge of the 1930s recession. In: P. Boomgaard, and I. Brown, eds. *Weathering the Storm: The Economies of Southeast Asia in the 1930s Depression*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Falkus, M.E. 1975. *The World Depression*. Unpublished Manuscript.
- Greene, S.L.W. 1999. *Absolute Dreams Thai Government Under Rama VI, 1910-1925*, Bangkok: White Lotus.
- Hewison, Kewin 1989. "Industry Prior Industrialisation" *Journal of Contemporary Asia*, 18(4), pp. 389-411.
- Ingram, J.C. 1971. *Economic Change in Thailand, 1850-1970*. Standford: Standford University Press.
- Porphant Ouyyanont. 2012. "Underdevelopment and Industrialisation in Pre-War Thailand. *Australian Economic History Review*, 52(1): 43-60.
- Seksan Prasertkul 1989. "The Formation of the Thai State and Economic Change, 1855-1945." Ph.D. Thesis Cornell University.
- Skinner, G.W. 1957. *Chinese Society in Thailand: An Analytical History*. Ithaca: Cornell University Press.

Suehiro, Arira 1996. *Capital Accumulation in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Book.

Wyatt, D. 1984. *Thailand: A Short History*. New Haven, conn: Yale University Press.

ภาษาไทย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527. การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บ.ก.) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชวลิต วายุกัตต์ 2527. “การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บ.ก.) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ผาณิต ทรงประเสริฐ 2527. “นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2487.” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บ.ก.) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พรเพ็ญ อ้นตระกูล 2527. “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468)” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บ.ก.) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แล ดิลกวิทยรัตน์ 2535. “เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ. 2475-2488” *เอกสารชุดวิชาเศรษฐกิจไทย*. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุวินัย ภรณวลัย 2532. “เศรษฐกิจศาสตร์การเป็น NICS: ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทย” *วารสารเศรษฐศาสตร์* ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 มิถุนายน.

อาทิตรา ชูเอฮีโร 2529. “การสะสมทุนและการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทย” *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์* ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มีนาคม.

วิวัฒนาการวางจรรยาบรรณทางการเมืองไทย: จาก 2475 ถึงการเมืองหลังระบอบทักษิณ

ผศ.ดร.ทิวากร แก้วมณี¹

การศึกษาพัฒนาการทางการเมืองบ่อยครั้งจะเป็นการศึกษาเพื่อหาคำตอบของสถานภาพของการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยในระบบการเมือง ซึ่งในช่วงเวลาที่ผ่านมารวดเร็ว ๆ นี้ การเมืองไทยมีข้อเท็จจริงของความขัดแย้งของกลุ่มทางการเมืองและสังคม พร้อมกับการมีการทำงานที่มีความต่อเนื่องของโครงสร้างทางการเมืองประชาธิปไตยตัวแทน-รัฐสภา ในที่ซึ่งคุณภาพของนักการเมืองและตัวแทนรัฐสภามีสภาพของการผูกขาดของกลุ่มชนชั้นธุรกิจ นายทุนท้องถิ่น เจ้าพ่อและผู้มีอิทธิพล ซึ่งมาพร้อมกับกระบวนการเลือกตั้งที่มีการใช้เงินทุนและการซื้อเสียง คุณภาพของนักการเมืองและการเปิดกว้างในการแข่งขันทางการเมืองมีนัยยะของการไม่มีพัฒนาการแตกต่างไปจากช่วงการเมืองไทยเดิมๆ ในอดีต

ในอดีตที่ผ่านมา การเมืองไทยในยุคระบบราชการก็มีปัญหาในลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ปัญหาการผูกขาดอำนาจของระบบการเมืองไทย

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ และอาจารย์พิเศษทางรัฐศาสตร์ University of Freiburg, Germany จบการศึกษา Dr.Phil., University of Freiburg, Germany, รม (การปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รม (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง เหรียญทอง) จุฬาฯ. ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ชาญชัย รัตนวิบูลย์ ที่ได้กรุณาอ่านบทความนี้และได้แสดงความคิดเห็นด้านข้อมูลและแนวความคิดที่ก่อให้เกิดการพัฒนาแนวความคิดของงานชิ้นนี้.

ที่ผูกผูกขาดในมือของทหารและราชการ เครื่องมือทางการเมืองที่ใช้ในการได้มาซึ่งอำนาจคือ การทำรัฐประหาร และการสร้างกฎระเบียบใดๆ ของรัฐผ่านรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และประกาศ อันนำมาซึ่งอำนาจของทหารและราชการ

ในโลกปัจจุบัน การผูกขาดดังกล่าวดูเหมือนจะคลี่คลายและถูกแทนที่ การผูกขาดทางอำนาจในรูปแบบใหม่ (New Authoritarian)² พร้อมกับความซับซ้อนของการเติบโตขององคาพยพในหลายระดับและมิติของรัฐไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งมีข้อเท็จจริงของการเติบโตซึ่งความต้องการและการพัฒนาการทางอุดมการณ์ การเกิดกระแสของอำนาจภายนอกจากรัฐจากระบบการค้าการลงทุน ลัทธิและอุดมการณ์ทางการเมืองประชาธิปไตย ตลอดจนผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจและโครงสร้างการเมืองของประเทศมหาอำนาจที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ในงานบทความชิ้นนี้จะได้ทำการตรวจสอบพัฒนาการทางการเมืองของการเมืองไทยร่วมสมัยและจะได้ชี้ถึงพัฒนาการดังกล่าวว่าเกี่ยวพันอย่างไรใกล้ชิดกับการวิวัฒน์ของวงจรอุบาทว์ที่เกิดขึ้นในการเมืองไทย

1. จุดกำเนิดวงจรอุบาทว์การเมืองไทย

จุดกำเนิดวงจรอุบาทว์การเมืองไทยเป็นข้อสังเกตแบบแผนการซับซ้อนเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุคการเมืองระบบราชการ (bureaucratic politics) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อตัวมาตั้งแต่สยามหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475

หากแต่ข้อสังเกตแบบแผนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวนี้ ได้พัฒนาการเป็นแนวความคิด (หรือทฤษฎี) ที่สามารที่จะอธิบายการ

² การถกเถียงนี้กรณาดูงานเพิ่มเติมของ O'Donnell, The Quality of Democracy, 2004; Larry Diamond, Assessing the Quality of Democracy, 2005; Benjamin R.Barber, Strong Democracy, 2003.

เปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยได้อย่างชัดเจนว่ามีแบบแผนการเปลี่ยนแปลงที่ย่ำอยู่กับที่

กระบวนการทางการเมืองของผู้มีอำนาจรัฐและอำนาจทางการเมืองในยุคระบอบราชการนั้นมาจากการทำรัฐประหารของทหาร โดยทหารจะทำการรักษาอำนาจเป็นระยะเวลาหนึ่งเพื่อสร้างกติกาทงอำนาจผ่านการร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อกติกาทงอำนาจลงตัวอันเป็นการกำหนดสถานภาพทางอำนาจของรัฐบาล อำนาจของรัฐสภา และที่มาของสมาชิกรัฐสภา ที่มีจะถูกกำหนดให้สานต่ออำนาจของผู้ทำรัฐประหารผ่านกระบวนการที่ดูเหมือนเป็นประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ซึ่งบ่อยครั้งจะมีการกำหนดให้มีสองสภา คือ สภาล่าง (สภาผู้แทนราษฎร) และสภาสูง ซึ่งสมาชิกรัฐสภาส่วนหนึ่งจะมาจากแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจในการทำรัฐประหาร ด้วยวิธีทางตรงหรือทางอ้อมก็ดี อันเป็นวิธีการสืบทอดอำนาจ หรือการผ่องถ่ายอำนาจสู่โครงสร้างทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจส่วนหนึ่งจะมีการปล่อยให้กลุ่มนักการเมืองและพรรคการเมืองเข้ามาร่วมใช้อำนาจด้วยการเปิดโอกาสให้มีการเลือกตั้ง ซึ่งโดยมากสมาชิกกลุ่มดังกล่าวนี้จะเข้าสู่อำนาจรัฐจากการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาล่าง โดยทำหน้าที่ภายใต้อำนาจและกรอบกติกาตลอดจนผลประโยชน์ทางการเมืองที่ได้วางไว้แล้วโดยกลุ่มทหารที่ทำการยึดอำนาจ อย่างไรก็ตาม หากการดำเนินการทางการเมืองที่ได้วางไว้แล้วผ่านการใช้อำนาจบริหาร นิติบัญญัติ เกิดผลประโยชน์ทางการเมืองไม่ลงตัว ความขัดแย้งทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งจะนำไปสู่การทำลายอำนาจของทหารกลุ่มใหม่ หรือกลุ่มเดิมที่ไม่สามารถทนต่อกระบวนการประชาธิปไตยที่มองว่าเป็นความขัดแย้งและก่อให้เกิดความสูญเสีย และวิกฤติการณ์ของชาติที่ต้องได้รับการแก้ไข และกระบวนการประชาธิปไตยไม่สามารถนำพาระบบให้ผ่านพ้นจากวิกฤติการณ์ทางการเมืองรัฐสภาซึ่งในท้ายที่สุด รัฐบาล รัฐสภา รัฐธรรมนูญตลอดจนกระบวนการประชาธิปไตยก็ถูกทำลายอีกครั้งโดยวิธีการรัฐประหาร

เมื่อเกิดรัฐประหารก็ถือเป็นการบรรจบของวงจร เกิดรัฐประหาร

อีกครั้งอาจถือเป็นการเริ่มต้นของกลุ่มทหารและกลุ่มการเมืองใหม่ที่ท้าทายกลุ่มการเมืองเก่า หรืออาจหมายถึงถึงกลุ่มทหารกลุ่มเดิมที่ต้องการจัดสรรผลประโยชน์และจัดการกับกติกาใหม่ ที่บางครั้งกลุ่มนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งได้ถูกมองว่าได้ท้าทายอำนาจของทหารจนต้องยึดอำนาจกลับคืนมา

หากพิจารณาการเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรูปแบบวงจรอุบาทว์ พบว่า การรัฐประหารครั้งแรกที่ก่อการโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี 2476 ถือเป็นการเริ่มต้นของการรัฐประหาร ซึ่งก็น่าจะถือว่าเป็นการรัฐประหารที่มีจุดมุ่งหมายกระชับอำนาจของกลุ่มคณะราษฎรที่ยังมีการรวมตัวกันของสมาชิกอย่างหลวมๆ อันเป็นการเกรงกลัวการรื้อฟื้นอำนาจของฝ่ายเจ้าขึ้นมามีอีกครั้ง

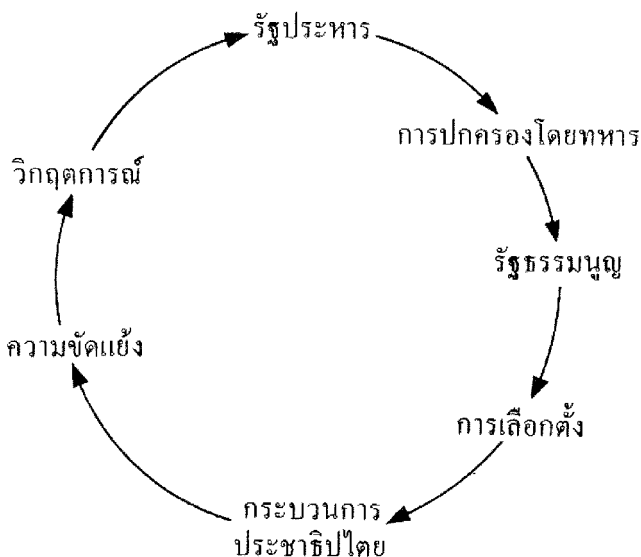
ความชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแบบวงจรอุบาทว์ในช่วงการเมืองจาก 2475 ถึง 2490 นั้น ยังไม่ชัดเจนนัก เพราะเหตุว่า กลุ่มอำนาจที่จะมาท้าทายอำนาจของกลุ่มคณะราษฎรนั้นยังไม่ก่อตัวเป็นที่ชัดเจน ความขัดแย้งภายในกลุ่มคณะราษฎรนั้นแม้ว่าจะมีแต่ผู้นำของกลุ่มหนึ่ง คือ จอมพล ป. ซึ่งมีอำนาจทางทหาร (บก) ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นนายปรีดี ซึ่งไม่มีอำนาจทางทหาร (บก) เป็นการหนุนหลังเป็นที่ประจักษ์ชัด

ประกอบกับในช่วงเวลานั้น การก่อตัวของพลังทางการเมืองของนักการเมืองและพรรคการเมือง ที่เป็นส่วนหนึ่งของการท้าทายอำนาจทหาร ยังมีความอ่อนแอ เพราะการเลือกตั้ง กระบวนการประชาธิปไตย และการจัดตั้งพรรคการเมือง ยังเพิ่งเป็นจุดเริ่มต้นจึงมีพลังทางการเมืองของพรรคการเมืองน้อยเกินกว่าที่จะก่อการท้าทายผลประโยชน์และสร้างความขัดแย้งให้กับกลุ่มของคณะราษฎร นอกเสียจากความขัดแย้งของสองผู้นำในกลุ่มคณะราษฎรเสียเอง ซึ่งในช่วงหลังๆ ก็เป็นกลุ่มที่เริ่มจะใช้อำนาจผ่านพรรคการเมืองและกระบวนการรัฐสภามากขึ้นเรื่อยๆ

Dhiwakorn Kaewmanee (2007) อธิบายว่า สงครามโลกครั้งที่สองยุติ ได้ส่งผลต่อการสูญเสียอำนาจของจอมพล ป. และทหาร และเป็นการ

เปิดช่องให้มีการพัฒนาการเมืองตามกระบวนการรัฐสภามากขึ้น นักการเมืองคณะราษฎรที่ไม่มีทหารเป็นฐานทางการเมือง จำเป็นต้องจัดตั้งพรรคการเมืองเพื่อท้าทายอำนาจของทหารในระบบการเมืองราชการ

“..after having attaining the position of prime minister in 1946 for the first time, Pridi immediately drafted a new constitution. The revolutionary significance of the new constitution was the development of parliamentary forces. Contrary to the previous constitution, Pridi’s constitution primarily aimed to control the military and ensure the power of civilian government and parliament. ...” (Dhiwakorn, 2007:103)

ภาพ: วงจรรอบาทวีเก่า ลิขิต (2536:73)

ความชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยมีความชัดเจนมากขึ้นตั้งแต่ปี 2490 เมื่อการเมืองรัฐบาลของกลุ่มปรีดี เกิดวิกฤติ มีการกล่าวหาและโจมตีเรื่องความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาการคอร์รัปชันของรัฐบาล และปัญหาความสงสัยในการสิ้นพระชนม์ของรัชกาลที่ 8 จึงเป็นผลให้กลุ่มทหารใช้กำลังเข้ายึดอำนาจในปี 2490 กระบวนการวางจรรยาบรรณได้เริ่มขึ้น ตามด้วยการร่างรัฐธรรมนูญ การประกาศการเลือกตั้ง การจัดตั้งรัฐบาลและการตรวจสอบการทำงานในรัฐสภา ในช่วงเวลาขณะนี้ การเมืองมีการผสมผสานของความขัดแย้งและการแข่งขันของนักการเมืองรัฐสภากับทหารและข้าราชการมากขึ้นในระดับหนึ่งซึ่งมีพลังของการขัดแย้ง ต่อรอง ทั้งนี้เพราะสมาชิกรัฐสภาที่มาจากกรเลือกตั้งจำนวนไม่น้อยได้อำนาจจากประชาชนจากการเลือกตั้งและคอยทำหน้าที่ถ่วงดุลอำนาจของทหารและข้าราชการที่ใช้อำนาจฝ่ายบริหารโดยผ่านกระบวนการประชาธิปไตยจึงเป็นผลให้ทหารเข้าทำการยึดอำนาจและพยายามคุกคามกระบวนการประชาธิปไตยในช่วงการเมืองสุญญัตติในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งในช่วงการเมืองนี้ว่า นักการเมืองรัฐสภาที่ได้รับการเลือกตั้งที่เป็นฝ่ายค้านกับรัฐบาลได้ถูกทำร้ายและถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ นักการเมืองรัฐสภาจำนวนไม่น้อยถูกทำร้ายอย่างป่าเถื่อนจากผู้มีอำนาจจากภาครัฐ จนนำไปสู่การยึดอำนาจของทหารซึ่งไม่ประสงค์จะเปิดสภาที่จะมาคอยตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล สิ่งนี้สะท้อนว่าการถ่วงดุลและกระบวนการประชาธิปไตยมีพลังไม่มากก็น้อยที่จะถ่วงดุล และตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐบาล

2. วงจรอุปาทวีในยุคกึ่งประชาธิปไตย (Semi-democracy)

ยุคการเมืองกึ่งประชาธิปไตย เป็นช่วงเวลาที่ทหารได้ลดบทบาททางการเมืองไปบางส่วนหลังจากที่ครองอำนาจรัฐและการเมืองมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 ต่อเนื่องมาจากรัฐภายใต้อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ต่อเนื่อง

มาจนถึงการทำทลายอำนาจจากการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา ในปี 2516 การทำทลายครั้งนั้นเป็นการจบยุคการที่ทหารมีอำนาจสูงสุดในการครอบงำอำนาจรัฐและอำนาจทางการเมือง

ระบอบการเมืองหลังจากนั้นจึงเป็นการรวมกันของทหารและนักรัฐสภา-พรรคการเมืองเพื่อกลับเข้ามาสู่อำนาจอีกครั้ง อันเป็นที่เรียกว่า กึ่งประชาธิปไตย ซึ่งหมายถึง เป็นการใช้อำนาจผสมผสานของอำนาจเผด็จการและอำนาจประชาธิปไตย (ชัยอนันต์ อังโน Dhiwakorn 2007: chapter 5) โดยอำนาจเผด็จการ หมายถึงอำนาจที่ไม่ได้มาจากประชาชน แต่เป็นอำนาจที่เกิดขึ้นจากรากฐานอำนาจของทหารและสถาบันราชการ ในขณะที่อำนาจประชาธิปไตยที่นักการเมือง พรรคการเมืองมีความเป็นตัวแทนได้อำนาจจากประชาชนผ่านกระบวนการประชาธิปไตยนั้นคือการเลือกตั้ง (แม้จะบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ ยุติธรรม หรือ ไม่มีคุณภาพของการเลือกตั้งที่ดี ตรงนั้นวงการวิชาการยังไม่ก้าวหน้าพอที่เกิดคำถามนี้ในบริบททางวิชาการขณะนั้น ดู Diamond, 2005)

พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ผู้นำทางการเมืองขณะนั้นที่รักษาอำนาจกว่า 1 ทศวรรษด้วยระยะเวลาการทำงานถึง 3 รัฐบาล ซึ่งพลเอกเปรมมีสถานภาพการเป็นผู้นำทหารที่คอยประสานประโยชน์ของทหารภายใต้การทำงานที่ต่อเนื่องของกลไกประชาธิปไตย และกระบวนการรัฐสภา การเมืองในช่วงนี้ มีความต่อเนื่องของการเลือกตั้ง การทำงานของสภา การตรวจสอบถ่วงดุลของสมาชิกสภากับคณะรัฐมนตรี ในขณะที่ทหารก็ยังทรงอิทธิพลในระบบการเมืองแบบกึ่งประชาธิปไตยในการร่วมใช้อำนาจการเมืองในฐานะสมาชิกรัฐสภาที่มาจากนายกรัฐมนตรีนี่ รวมถึงทหารยังเป็นหน่วยราชการที่ได้รับการจัดสรรงบประมาณ บทบาททางราชการ รวมถึงสถานภาพทางสังคม สูงส่งเหนือกว่าบรรดาวิชาชีพและหน่วยราชการต่างๆ

ในช่วงเวลา 1 ทศวรรษนี้ เป็นระยะเวลาที่ยาวเพียงพอและมีความต่อเนื่องอย่างไม่เคยเกิดมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทยที่กระบวนการประชาธิปไตยอย่างการเลือกตั้ง และกระบวนการทางรัฐสภา มีความต่อเนื่อง

พร้อมๆ กับการพัฒนาการของภาคประชาสังคมและบริบทในการเมืองโลกที่เอื้อต่อการเติบโตของกระบวนการประชาธิปไตยในประเทศไทย (ดูรายละเอียดในงานอื่นของผู้เขียน Dhiwakorn 2007) ในช่วงเวลานี้ พรรคการเมือง ก็มีการทำหน้าที่ในระบบการเมืองอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับความต่อเนื่องทางอำนาจของนักเลือกตั้ง (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) ในการสร้างกลไกทางการเลือกตั้งกับประชาชนและห้วคณะแนบ ตลอดจนการแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจที่อิงแอบกับอำนาจรัฐที่ตนเองได้มา เป็นที่น่าสังเกตว่า อัตราส่วนของนักการเมืองที่เข้ามาในช่วงการเมืองกึ่งประชาธิปไตยมีพื้นฐานอาชีพของการเป็นผู้ประกอบการท้องถิ่น และผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ และนักการเมืองท้องถิ่นเหล่านั้นก็มักจะมีสายสัมพันธ์กับผู้นำพรรคการเมืองในระดับชาติจึงได้ถูกชักชวนให้เป็นผู้แทนในส่วนท้องถิ่นเมื่อมีการเลือกตั้ง

และเพื่อจะชนะการเลือกตั้ง ซึ่งต้องมีกิจกรรมการรณรงค์หาเสียง การจ้างทีมงานเดินหาเสียง ค่าจ้างรถ ค่าทำป้ายประกาศต่างๆ เหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ต้องมีการใช้เงินทุนเข้ามาเป็นทรัพยากรทางการเมือง รวมทั้งการต้องหาเงินทุนส่วนตัวเข้าสนับสนุนโครงการของราชการที่ยังไม่มีการจัดสรรเพียงพอและทั่วถึง ตลอดจนยังขาดประสิทธิภาพอย่างมากในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของคนในท้องถิ่น ในขณะที่นักเลือกตั้งที่มีพื้นฐานจากราชการ ที่ในอดีตที่มักจะได้เปรียบจากเครือข่ายกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คนรู้จักนับหน้าถือตา อำนาจหน้าที่ที่เคยทำไว้เป็นบุญคุณ เป็นผลงานจากการใช้อำนาจและจัดสรรงบประมาณ อันเป็นบารมีที่สั่งสมมาครั้งทำราชการเป็นทรัพยากรทางการเมือง

อย่างไรก็ดี นักเลือกตั้งที่ใช้ทรัพยากรการเมือง ระบบราชการ ได้เริ่มพ่ายแพ้อิทธิพลของ “เงิน” เรื่อยๆ การรณรงค์หาเสียงที่มีประสิทธิภาพและเข้าถึงประชาชนที่มากกว่าจะเป็นสิ่งที่ได้เปรียบ ดังนั้นนักเลือกตั้งจึงเริ่มตั้งแต่มุมุมุ่ที่มากกว่าในการรณรงค์หาเสียง การลงทุนในป้ายประกาศที่มีจำนวนมากและกระจายในพื้นที่เพียงพอ การใช้เงินเป็นค่าจ้างทีมงาน

รถประกาศหาเสียง การเข้าอุปถัมภ์ในโครงการต่างๆ ของวัด ตำบล หมู่บ้าน ชาวบ้าน การแจกสิ่งของ ของที่ระลึก การเลี้ยงอาหารการกินในโอกาสต่างๆ ซึ่งเป็นการสร้างบารมีอันซื่อหามาได้ด้วยเงินทุนที่ต้องเพิ่มปริมาณให้มาก ซึ่งไม่รวมถึงการ “การซื้อเสียง” โดยตรงซึ่งเป็นพัฒนาการการเมืองที่เกิดขึ้นทีหลังจาก “การใช้เงินซื้อบารมี” ที่เกิดขึ้นก่อนการซื้อเสียงและมีมาอย่าง นานในสังคมและรัฐไทย

3. ยุคการเมืองระบอบธุรกิจการเมือง (Money Politics) และ วงจรอุบาทว์ใหม่ (New Political Vicious Circle)

เงินทุน (Money) เป็นทรัพยากรที่นักเลือกตั้งจำเป็นต้องใช้ในการ ครอบครองหาเสียง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า อดีตข้าราชการที่ลงมาเป็นนักเลือกตั้ง จะมีต้นทุนที่เป็นต่อมียู่อุดม อันเกิดจากการเป็นที่รู้จักและการสะสมบารมี จากการดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการ รวมถึงอดีตข้าราชการที่มีความใกล้ชิด หรืออยู่ในพรรคเดียวกันกับผู้มีอำนาจรัฐในส่วนกลางก็มักจะได้รับการ ช่วยเหลือการครอบครองการเลือกตั้งจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและกลไกต่างๆ ของรัฐ

การใช้เงินที่เป็นทรัพยากรทางการเมืองที่สามารถสร้างอำนาจและ บารมีนั้น มีการใช้ไม่เว้นแต่การสร้างจากวงราชการ การใช้เงินและ อำนาจในการจัดสรรทรัพยากรในตำแหน่งหน้าที่ที่สามารถสร้างอำนาจบารมี ผ่านระบบอุปถัมภ์ที่มีมาอย่างนานก่อนหน้าช่วงเวลาที่ประชาธิปไตยใน สังคมไทย ซึ่งจำเป็นต้องมีการถกเถียงว่าเริ่มต้นมาจากนักธุรกิจหรือ ข้าราชการเองหรือไม่ เป็นที่น่าสังเกตอีกว่า *การซื้อเสียงมีลักษณะในแนวทาง เช่นเดียวกับการติดสินบนซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดคู่กับรัฐไทยมาอย่างนาน คือ การใช้เงินตอบแทนสิ่งที่ตัวเองต้องการเป็นสิ่งที่ตอบแทน*

มากกว่านี้ ข้าราชการก็เคยใช้เงินในรูปของการจัดสรรงบประมาณ ของรัฐเพื่อสร้างบารมีและระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานการสร้างความนิยม

ในภายหลังเมื่อลงรับเลือกตั้งแข่งขันกับนักการเมืองที่มาจากภาคธุรกิจมากกว่านี้ ข้าราชการก็มักจะใช้อำนาจหน้าที่ของตนแทรกแซงการเลือกตั้ง อาทิ ในรูปแบบของคำสั่งกระทรวงมหาดไทย หรือกองทัพให้ช่วยเหลือ เพื่อให้ได้รับการเลือกตั้งเข้าไปเป็นนักรัฐสภา³

งานวิจัยของ ชาญณวุฒิ ไชยรักษา เรื่อง นักการเมืองถิ่นพิษณุโลก (2549) ได้สะท้อนภาพดังนี้ว่า การอยู่ในตำแหน่งอำนาจหน้าที่และเคยสร้างบุญคุณและบารมีมาแล้ว เอื้อต่อการได้รับการช่วยเหลือจากระบบราชการ และได้รับความนิยมในท้ายที่สุด

“การเลือกตั้งเมื่อ 6 ม.ค. 2489 คราวนี้ พระยาสุนทรพิพิธ ซึ่งเคยเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกอยู่ 7 ปี กำหนดผู้ใหญ่บ้านได้รับการแต่งตั้งจากท่านผู้นี้ บางที่กำนันเก่าซึ่งเป็นบิดาของกำนันใหม่ ก็ได้รับการแต่งตั้งจากท่านผู้นี้เหมือนกัน ส่วนข้าราชการบนศาลากลางและศาลอำเภอทุกแห่งนั้น ร้อยทั้งร้อยเคารพนิยมท่านเจ้าคุณทั้งนั้น เป็นระเบียบกระทรวงมหาดไทยให้นายอำเภอประชุมอบรมราษฎรทุกตำบลให้รู้จักและเข้าใจการเลือกตั้ง.... ท่านผู้สมัครที่เป็นอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดไปปรากฏตัวและปราศรัยแก่ราษฎรในตำบลที่สำคัญทุกแห่ง....” (จงกล ไกรฤกษ์ 2546 ใน ชาญณวุฒิ 2549 : 69)

และ งานชาญณวุฒิ ยังสะท้อนอีกว่า จอมพล ป. ได้ใช้เงินงบประมาณของรัฐจัดสรรมาจนกลายเป็นอำนาจ บารมีของตระกูลพิบูลสงครามที่ส่งผลให้น้องภรรยาได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร

“น.ท. ทินกร (น้องภรรยา นายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้รับการเลือกตั้งประการหนึ่ง คือทุนทางสังคม (social capital) ในฐานะที่ตระกูลพิบูลสงครามให้การช่วยเหลือ

³ ตัวอย่างกรณีนายสุน ชามพูนท ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพภาคที่สามให้ได้เป็น ส.ส. พิษณุโลกเพราะ จอมพลประภาส จารุเสถียร “ฝากมา” (ดู ชาญณวุฒิ 2549:79) และอ่านเพิ่มใน จงกล ไกรฤกษ์ 2546.

อุปถัมภ์นางบประมาณมาจัดสรรเพื่อพัฒนาจังหวัดพิษณุโลก โดยตลอด” (ชาญณรงค์ 2549 ทำการย่ำข้อมูลโดยผู้เขียน)

อย่างไรก็ดี การใช้เงินในรูปแบบ “การซื้อเสียง” จ่ายเงินกับผู้สนับสนุนเริ่มปรากฏขึ้นบ้างในบางพื้นที่ในปี 2512 โดยในระดับหัวคะแนนจะได้คนละ 500 และประชาชนจะได้คนละ 100 ซึ่งการหาเสียงด้วยการใช้เงินทุนยังต้องผสมผสานกับช่องว่างการพัฒนาที่ทางรัฐเข้าไม่ถึงและไม่มีงบประมาณ นักเลือกตั้งจึงใช้เงินทุนส่วนตัวสร้างบารมีและคะแนนเสียงเพื่อไปทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อสร้างความนิยม บารมี และระบบอุปถัมภ์ด้วยการไปบูรณะ ซ่อมแซมหรือตัดถนนให้แก่ประชาชนที่มีปัญหาเรื่องการคมนาคมในช่วงเวลาการหาเสียงเลือกตั้ง นักเลือกตั้งจะต้องหาเงินทุนเพื่อช่วยเหลืองานชาวบ้าน เช่น การบูรณะวัด โรงเรียน ที่เริ่มเป็นช่องทางรายได้คะแนนนิยมอย่างหนึ่ง (คำสัมภาษณ์ นายอนันต์ ภัคดีประไพ อดีต ส.ส. พิษณุโลก ใน ชาญณรงค์ 2549) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สุดพร่องจากการยียวนของนายชวน หลีกภัย ว่าการซื้อเสียงแบบมีหัวคะแนนมีปรากฏในการเลือกตั้งที่ภาคใต้ในช่วงทศวรรษ 2510 (Dhiwakorn, 2007: chap. 5)

แต่ยุคการแข่งขันการเมืองที่มีสูงและมีการใช้เงินเข้ามา มีข้อสังเกตด้วยว่าไม่ได้เกิดเฉพาะกับนักเลือกตั้งที่มาจากภาคธุรกิจ อดีตทหารอย่าง พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ก็ได้รับการตั้งข้อสงสัยว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้เงินมหาศาลทุ่มลงไปซื้อเสียงตรงๆ กับผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่จังหวัดร้อยเอ็ด จนเป็นที่กล่าวขวัญของ “โรคร้อยเอ็ด” ในการเลือกตั้งปี 2524 และแพร่หลายไปสู่การเลือกตั้งในภาคอีสานในอีกหลายๆ จังหวัด (คำสัมภาษณ์ อาจารย์ชาญชัย รัตนวิทย์)

การใช้เงินมีความจำเป็นต่อการสร้างอำนาจการเมืองและการใช้อย่างเป็นระบบมากขึ้นเรื่อยๆ ของนักเลือกตั้งนับตั้งแต่การเมืองระบอบกึ่งประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะไม่เพียงแต่เป็นช่วงเวลาที่ีสมาชิกสภาล่างที่มาจากภาคธุรกิจมากขึ้นตามที่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร เคยถก หากแต่เป็นช่วง

เวลาที่ผู้นำทหารและข้าราชการเริ่มแสวงหาอำนาจการเมืองผ่านกระบวนการประชาธิปไตยที่เป็นอีกช่องทางหนึ่งของการได้มาซึ่งอำนาจนอกเหนือจากการพึ่งพิงที่มาอำนาจแต่เพียงอำนาจของทหารและกองทัพ (ตัวอย่างเช่น พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์, พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก, พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นต้น ตัวอย่างของผู้นำกระทรวงมหาดไทย คือ นายพิศาล มูลศาสตร์สาทร เป็นต้น) การใช้เงินมีความต่อเนื่องมากขึ้นผันตรงกับบริบททางการเมืองที่เกี่ยวกับความต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตยที่มีมาอำนาจเป็นผู้คอยกำหนดและพิทักษ์ ประกอบกับลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่เพิ่มพลังอำนาจของเงินเหนือพลังอำนาจราชการและความมั่นคงที่มีอยู่เดิม (ดูรายละเอียดประเด็นนี้ใน Dhiwakorn 2007: chap. 4)

พรรคการเมืองในช่วงทศวรรษ 1990 ได้ยกระดับการใช้เงินทุนในการระดมทุนและแสวงหาผลประโยชน์อย่างชัดเจนเพื่อกิจการรักษาอำนาจทางการเมืองในนามของสถาบันมากกว่าในนามของปัจเจกบุคคลที่เป็นผู้นำหรือแกนนำพรรคที่คอยสนับสนุนทุนรอนกับพรรคการเมือง ดังจะเห็นจากการเกิดอภิมาหาโปรเจค และพรรคการเมืองที่มีอำนาจขณะนั้นในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถูกทำลายจากอำนาจของทหารในปี 2535 และถูกตั้งข้อหาการทุจริตคอร์รัปชัน และนักการเมืองถูกยึดทรัพย์กันเป็นจำนวนมาก

ระบอบธุรกิจการเมืองที่มีลักษณะเด่นของการเพิ่มจำนวนนักธุรกิจนายทุน ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นในอำนาจนิติบัญญัติ ผ่านการเลือกตั้ง การเป็นแกนนำของพรรค และมีอำนาจรัฐบาลผ่านกระบวนการประชาธิปไตยระบบตัวแทนรัฐสภา เริ่มเข้ามามีบทบาทเหนือระบบราชการมากขึ้นเรื่อยๆ จากความต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตยตัวแทน-เลือกตั้ง ได้เพิ่มความรุนแรงของการใช้เงินระบบการเมือง ผสมผสานกับวัฒนธรรมการเมืองของคนไทยที่สามารถสร้างบารมีได้ง่ายจากการใช้เงินแสวงหา เริ่มตั้งแต่การใช้เงินซื้อเสียงและสรรหารูปแบบการใช้เงินสร้างบารมี ตามด้วยพรรคการเมืองซื้อนักการเมืองในพื้นที่เข้าพรรคเพื่อให้มีเสียงให้มากในรัฐสภา และผันตรง

กับจำนวนที่จะต่อรองกับตำแหน่งรัฐมนตรี ดังนั้น รัฐมนตรีและพรรคการเมืองที่ได้อำนาจรัฐบาลก็จะทำหน้าที่อย่างหนึ่งคือการแสวงหาเงินทุนเข้าพรรคและเข้ากลุ่มก่อนทางการเมืองของตนเพื่อรักษาอำนาจฐานเสียงของตนไว้ต่อรองกับตำแหน่งและผลประโยชน์

4. รัฐธรรมนูญปี 2540

7 ปีจากรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จนถึงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ (1990-1997) แม้ว่าจะมีการขาดช่วงของการใช้อำนาจของเหล่านักการเมือง นักเลือกตั้งบ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงระยะเวลาที่สั้นมากไม่สามารถจัดการพัฒนาอิทธิพลของระบอบการใช้เงินที่เริ่มกลายเป็นระบบและสถาบัน (institutionalizing) ในการเมืองไทยภายใต้การยึดอำนาจของทหารที่เรียกกลุ่มตัวเองว่า รสช. อย่างไรก็ตาม หลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ และการมีนายกรัฐมนตรีพระราชทาน กระบวนการประชาธิปไตยและนักการเมือง พรรคการเมืองก็กลับมีบทบาทในระบบการเมืองอีกครั้งอย่างต่อเนื่องจนถึงขั้นมีกระแสความพยายามที่จะทบทวนกติกาในระบบการเมืองซึ่งสะท้อนการเติบโตของภาคประชาสังคมไทย กลุ่มการเมือง พรรคการเมืองที่ร่วมส่งตัวแทนเข้ามาร่างรัฐธรรมนูญ 2540 รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกและฉบับเดียวในปัจจุบันที่ภาคประชาสังคม พรรคการเมือง กลุ่มการเมือง นักวิชาการ มีส่วนร่วมในการร่างมากที่สุดในปัจจุบัน

รัฐธรรมนูญนี้ได้มีส่วนกำหนดกติกาให้นักเลือกตั้งมีอำนาจเหนือกว่าอำนาจของทหารและข้าราชการอย่างไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งเป็นการสะท้อนอำนาจที่เป็นจริงในระบบการเมืองในขณะนั้น ในหลายๆ มาตรการที่สำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ระบุที่มาของอำนาจรัฐสภา ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับอำนาจของรัฐบาลที่มีอำนาจเหนือระบบราชการ ได้เป็นต้นเหตุจัดอำนาจของราชการออกจากอำนาจรัฐสภาเกือบจะสมบูรณ์ และกำหนดให้

อำนาจที่เคยเป็นของทหารและราชการไว้ต่อรองอำนาจในกระบวนการประชาธิปไตยนั้น กลับกำหนดให้นักการเมืองเลือกตั้งเข้ามามีอำนาจทั้งอำนาจสภาสูงและสภากลางอย่างสมบูรณ์ แม้ว่าอำนาจของสภาสูงจะมีความพยายามกำหนดให้เป็นกลางจากอิทธิพลของพรรคการเมือง แต่ก็สื่อความล้มเหลวว่า อำนาจสภาสูงไม่สามารถตัดขาดจากอิทธิพลของพรรคการเมืองได้ อันส่งผลให้รัฐธรรมนูญปี 2540 เอื้อให้พรรคการเมืองมีอำนาจอย่างสมบูรณ์อย่างที่ไม่มียุคก่อนและก่อให้เกิดการขาดการถ่วงดุลใดๆ จากอำนาจราชการอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน และมีข้อเท็จจริงอีกว่า รัฐสภาที่มาจากกาเลือกตั้งทั้งหมดจะเอื้อต่อการผูกขาดอำนาจของพรรคการเมือง และเป็นไปได้ยากที่จะกำหนดอำนาจหน้าที่ของสภาสูงให้ทำหน้าที่ถ่วงดุลอำนาจของสภากลางและพรรคการเมือง และส่งผลต่อมาถึงการแต่งตั้งองค์กรทางการเมืองต่างๆ ที่ตามมา อาทิ คณะกรรมการการเลือกตั้ง ที่ในท้ายที่สุดก็ไม่หลุดไปจากอิทธิพลของพรรคการเมือง ซึ่งนำไปสู่การฉีกรัฐธรรมนูญและเกิดสมาชิกสภาสูงที่มาจากกาแต่งตั้งอีกครั้งในรัฐธรรมนูญปี 2550

5. ธุรกิจการเมือง นโยบายประชานิยม และการเมืองระบอบทักษิณ⁴

การเมืองในระบอบทักษิณเป็นพัฒนาการสูงสุดของระบอบธุรกิจการเมือง⁵ ซึ่งในระบอบธุรกิจการเมืองนั้นมีลักษณะเด่น คือ เป็นการเมืองที่

⁴ มีนักวิชาการอย่าง อัมมาร สยามวารา อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ที่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การเมืองในช่วงรัฐบาลทักษิณ ไม่สมควรเรียกหรือให้ความหมายเป็นระบอบอะไรที่ใหม่และเป็นการพิเศษ เพราะมีระยะเวลาการปกครองไม่มาก และไม่มีปรัชญาอะไรเป็นหลักพื้นฐาน (ดู เกษียร: 94-5)

⁵ มาสุก ให้ความหมายของ Money Politics ว่า กระบวนการที่นักการเมืองใช้เงินส่วนตัวเองเป็นหนึ่งในคณะรัฐมนตรีเพื่อจะได้ใช้อิทธิพลจากตำแหน่งดำเนินการและกำหนดนโยบายเอื้อให้ตนเองและพรรคพวกแสวงหารายได้และกำไรได้คุ้มกับการลงทุนที่เกิดขึ้น ในรูปแบบใบอนุญาตสัมปทาน เงินอุดหนุน และสิทธิพิเศษต่างๆ

ถูกครอบงำโดยอิทธิพลของนักธุรกิจและผลประโยชน์ธุรกิจ และเงินทุนเป็นปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญในการได้มาซึ่งอำนาจการเมือง ระบอบการเมืองธุรกิจนี้จะมีการใช้กลไกประชาธิปไตยเป็นแรงขับเคลื่อนทางการเมือง ซึ่งอาจมีลักษณะของประชาธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์หรืออาจมีลักษณะเป็นเผด็จการโดยกลุ่มทุน (capital authoritarian) ซึ่งพัฒนาการของระบอบนี้ก็เป็นพัฒนาการแทนที่การเมืองระบอบราชการ ผ่านช่วงเวลาการเมืองกึ่งประชาธิปไตยและเริ่มมีความเด่นชัดมากหลังยุคการเมืองที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ วางมือทางการเมือง และมีพัฒนาการสูงสุดหลังปี 2544 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการใช้เงินทุนสูงชันมากในการลงทุนเพื่อการเมือง นักการเมืองมีต้นทุนในการใช้จ่ายในการหาเสียงมากขึ้นและมีการซื้อเสียงกระจายไปทั่ว วงเงินลงทุนเพื่อการได้มาซึ่งอำนาจมีวงเงินสูงชันมากหลายเท่าจากเดิมซึ่งน่าจะเกิน 5-10 เท่าจากจุดเริ่มต้นของจุดกำเนิดธุรกิจการเมือง ในต้นทศวรรษ 2530 นักการเมืองและพรรคการเมืองที่ประสงค์เข้าสู่อำนาจต้องหาเงินมหาศาลมาใช้เป็นทุนเพื่อดึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้ามาสร้างกลุ่มหรือมุ้งการเมืองเพื่อต่อรองให้ได้ตำแหน่งรัฐมนตรี⁶

อย่างไรก็ดี ธุรกิจการเมืองก็ยิ่งปรากฏเป็นลักษณะที่สำคัญของการเมืองระบอบทักษิณ ที่มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกันคือ ผลประโยชน์การเมืองและนักธุรกิจเป็นเป้าหมายหลักของนักเลือกตั้ง และนักการเมืองที่จะเข้าสภา เงินทุนเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่ชัดเจน ในระบอบการเมืองทักษิณมีการพัฒนาแนวความคิดในหมู่นักการเมืองว่า การเมืองคือการลงทุนอย่างหนึ่ง และการเมืองมีผลประโยชน์มหาศาลให้กับนักการเมือง นักธุรกิจเข้าไปกอบโกย และที่สำคัญมากไปกว่านั้น นักธุรกิจ นายทุนจากอดีตที่ผ่านมาจะใช้เงินทุนเป็นเครื่องมือทางอ้อมในการมีอิทธิพลทางการเมือง แต่กลับเข้ามาเป็นนักการเมืองและผู้มีอำนาจรัฐและอำนาจการเมืองโดยตรง และเข้ามา

⁶ การให้สัมภาษณ์ของพระรักเกียรติ ใน <http://www.youtube.com/watch?v=r72Fy-7MOOHQ>).

กำหนดนโยบายสาธารณะโดยตรง และทำให้ผู้มีอำนาจรัฐและการเมืองมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดสรรทรัพยากร โอกาสและสร้างกฎระเบียบในการแข่งขันของตลาด อันเป็นยุคที่ สมัคร สุนทรเวช เรียกว่า “ยุคเสียเล่นเอง” (คำสัมภาษณ์ของพระรักเกียรติ) หรือที่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร เรียกว่า “ระบอบไทคูนคือรัฐ” (tycoon คือ นักธุรกิจที่มีเงินและอำนาจสูง) (ผาสุก 2548) และนักธุรกิจและนายทุนในการเมืองระบอบทักษิณนี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนักธุรกิจในกลุ่มของรัฐบาลกับนักธุรกิจที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเดียวกับรัฐบาล เนื่องจากนักธุรกิจที่ไม่ให้การสนับสนุนเงินทุนกับพรรคการเมืองของรัฐบาลจะไม่ได้ประโยชน์จากการจัดสรรทรัพยากรและกฎระเบียบจากรัฐบาลอย่างเท่าเทียม ซึ่งเป็นปัญหาของการเมืองระบอบทักษิณที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนเพราะเส้นแบ่งระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์ของประชาชนไม่ชัด (Dhiwakorn 2007)

กระบวนการการได้มาซึ่งอำนาจของระบอบทักษิณ เริ่มต้นจาก ดร.ทักษิณ ชินวัตร ประสบความสำเร็จในการสร้างกลไก พรรคการเมือง เพื่อดำเนินกิจการการได้มาซึ่งอำนาจรัฐผ่านพรรคการเมือง ผ่าน การเลือกตั้งและกระบวนการในระบอบประชาธิปไตยรัฐสภา และใช้ เงินทุนเป็นแรงขับเคลื่อนเพื่อแสวงหาและรักษาอำนาจ

พรรคการเมืองไทยรักไทยที่ ดร.ทักษิณ จัดตั้งขึ้นนั้น พัฒนาคือเป็นองค์กรการเมืองที่จัดการอย่างเป็นระบบ เหมือนการจัดการในระบบบริษัท เอกชน พรรคการเมืองทำหน้าที่ส่วนหนึ่งคือการแสวงหาผลประโยชน์และเงินทุนขับเคลื่อนการเมืองและการรักษาอำนาจรัฐและอำนาจทางการเมือง นักการเมืองและนักการเมืองเลือกตั้งเปรียบเสมือนสมาชิกบริษัทที่สามารถถูกซื้อตัว ได้รับเงินสนับสนุนการหาเสียง เงินเดือนจากพรรค และรับนโยบายเทคนิคการหาเสียง อุปกรณ์การหาเสียง ตลอดจนการขับเคลื่อนนโยบายอย่างเป็นระบบอย่างกับการสั่งตรงจากบริษัทแม่ (ชาญณรงค์ 2549)

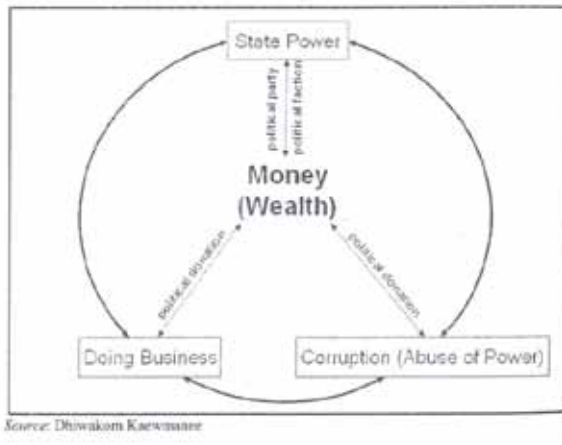
การเมืองถูกมองว่าเป็นเรื่องของการลงทุนและธุรกิจอย่างหนึ่ง นักการเมืองใช้อำนาจรัฐเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเองและพวกพ้อง โดยในรายได้ส่วนหนึ่งจะถูกผันไปเพื่อการลงทุนในการเมืองต่อไปอีก โดยมีการใช้นโยบายประชานิยมขยายฐานเสียงทางการเมืองตามแนวความคิดระบบตลาด

ในแง่หนึ่ง เกิดข้อดีในเรื่องของบทบาทของพรรคการเมือง ความต่อเนื่องของระบอบและกระบวนการประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ตลอดจนนโยบายพรรคการเมืองที่มีความชัดเจนในแง่ผลประโยชน์ต่อกลุ่มสังคมในระบบการเมือง ในแง่หนึ่งซึ่งอาจมองเป็นข้อเสียคือความเป็นอิสระและอำนาจของนักเลือกตั้ง ส.ส. จำต้องอยู่ในอิทธิพลของพรรคการเมืองและเจ้าของพรรคการเมืองซึ่งได้สร้างและพัฒนาระบบและลำดับขั้นของความอาวุโสภายในพรรคอย่างเป็นระบบ ระบบการเมืองของการเมืองไทยซึ่งเคยมีปัญหาเรื่องเสถียรภาพของพรรคการเมืองและมีภาพของความอ่อนแอกลับได้พัฒนาเป็นพรรคการเมืองที่มีบทบาทและอิทธิพลมากจนเกินไปเหนือสมาชิกที่รักษาผลประโยชน์ในพื้นที่และเอื้อต่อการใช้อำนาจได้ง่ายของนายทุนพรรคหรือเจ้าของพรรคการเมือง

จรรยาบรรณทางการเมืองใหม่จึงได้เริ่มต้นขึ้น จากการที่พรรครวบรวมเงินสนับสนุน นำไปสู่เผด็จการอำนาจนิยมใช้เงินเพื่อควบคุมประชาชนและระบบการเมือง (electoral Authoritarianism) นักการเมืองเข้าพรรคการเมือง เพื่อให้ได้ชัยชนะในการเลือกตั้ง ซึ่งการเลือกตั้งจะเป็นเครื่องมือของเผด็จการในคราบนักเลือกตั้ง เมื่อได้อำนาจรัฐสภาหลังการเลือกตั้ง ก็จะจัดตั้งรัฐบาล ตั้ง ครม. และจะใช้อำนาจรัฐทำการคอร์รัปชันหรือดำเนินนโยบายที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ทับซ้อน เพื่อส่วนหนึ่งสะสมเป็นเงินทุนสำหรับลงทุนในการเลือกตั้งครั้งต่อไป ในขณะที่นักการเมือง ครม. หลายคนเป็นนักธุรกิจที่มาเล่นการเมืองโดยตรงก็ได้โอกาสจากกฎระเบียบการตัดสินใจของรัฐเอื้อให้การลงทุนของตนได้เปรียบคู่แข่งในตลาดและบริจาคเงินเหล่านี้เข้าสู่พรรคการเมืองและรักษากลุ่มการเมืองของตน

กลายเป็นการได้มาซึ่งอำนาจรัฐและการเมืองโดยการใช้เงินทุนเป็นวงจรรูปาทรมตามที่ผู้เขียนได้นำเสนอไว้ในงานวิชาการก่อนหน้านี้ตามแผนภาพ (Dhiwakorn 2007: 234)

Figure 6-1: "The New Vicious Circle of Thai Politics"

นอกจากนี้ การเมืองตามระบอบทักษิณ มีการพัฒนานโยบายการเมืองของพรรคการเมืองเพื่อเข้าแข่งขันการเลือกตั้ง โดยตั้งเป็นนโยบายที่เอื้อประโยชน์แก่ผู้ลงคะแนนเสียงในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในระยะสั้นนั้น ถูกมองว่าเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จในการเข้าถึงชนชั้นกลางและคนจนและเป็นนโยบายที่กีดกันอิทธิพลของชนชั้นกลางซึ่งมีบทบาทน้อยกว่าในระบบการเมือง แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามคือ นโยบายประชานิยมของทักษิณนั้น ไม่เพียงเพราะเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จได้จากการหลอกล่อคนจน อย่างที่เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ⁷ นำเสนอ หากเป็นพัฒนาการของการที่นักเลือกตั้งที่ได้อำนาจรัฐ มีอำนาจในการกำหนดนโยบายผันตรง

⁷ ดู www.nidambe11.net/ekonomiz/2006q1/2006march08p8.htm. (4 มิ.ย. 2555).

เอาเงินและผลประโยชน์ของรัฐที่เคยมีมาสร้างเป็นระบบให้เกิดการเมืองและอำนาจจากระบบอุปถัมภ์ที่มีมาอย่างช้านานในสังคมไทยให้กับพรรคและผู้นำพรรคอย่าง ดร.ทักษิณ ให้เกิดเป็นบุญคุณที่ติดไปเป็นความรู้สึกของผู้คน วัฒนธรรมการเมืองที่ติดยึดในบุญคุณและระบบอุปถัมภ์ต่างหากที่ยังมีความเข้มข้นในพื้นที่ชนบทและบางภาคของไทย (เช่น เหนือและอีสาน) จึงส่งผลให้ภูมิภาคดังกล่าวทำการสนับสนุนพรรคการเมืองและผู้นำที่นำนโยบายประชานิยมมานำเสนอ ในช่วงเวลาของรัฐบาลอภิสิทธิ์แม้ว่าจะมีความพยายามจะใช้นโยบายประชานิยม แต่ไม่ส่งผลต่อคะแนนเสียง ตรงนี้อาจเป็นผล เพราะประสิทธิภาพการนำนโยบายเหล่านั้นไปปฏิบัติยังไม่เกิดประสิทธิภาพเพียงพอ

ในอดีตที่ผ่านมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เคยใช้นโยบายเงินผันเพื่อสร้างคะแนนเสียงให้มากขึ้นกับพรรคการเมืองของตนมาแล้ว แต่ลักษณะการนำนโยบายปฏิบัติยังมีอย่างจำกัดในประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม **นโยบายประชานิยมระบอบทักษิณ** ก็คือ วิวัฒนาการการใช้นโยบายของรัฐ และเงินงบประมาณ-ทรัพยากร สร้างคะแนนเสียงในรูปแบบการสร้างการเมืองให้แก่พรรคและผู้นำพรรค การใช้นโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับวัฒนธรรมการเมืองไทยแบบอุปถัมภ์และการจดจำบุญคุณของคนไทย อันส่งผลให้นโยบายประชานิยมจึงประสบความสำเร็จ เป็นเครื่องมือของนักการเมืองได้อย่างลงตัว

6. การเมืองหลังยุคทักษิณ-การเมืองกึ่งประชาธิปไตยใหม่ (New Semi-Democracy)?

งานของลิขิต ธีระเวคิน (ดู ลิขิต 2550:222-233) ผาสุก พงษ์จิตร และ คริส เบเกอร์ (ดู 2546:497-505) เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (Anek 1992) เคยยอมรับจุดจบของการเมืองระบอบราชการและการเมืองกึ่งประชาธิปไตย เมื่อการเมืองไทยสะท้อนความจริงของการลดลงของอำนาจทหาร ตลอดจน

เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการประชาธิปไตยรัฐสภาเกือบกว่า 1 ทศวรรษ (1991-2001) แม้ว่าช่วงเวลานั้น ทิวากร แก้วมณี (Dhiwakorn 2007) เกษียร เตชะพีระ (2551:125-6) จะมีการตั้งข้อสังเกตปัญหาคุณภาพของประชาธิปไตยไทย ที่ผาสุก และทิวากร ได้เห็นการครอบงำของนักธุรกิจในการเมืองไทยและปัญหาของกระบวนการเลือกตั้งที่ไม่สอดคล้องให้เห็นความเท่าเทียมกันของคนในสังคมในการเข้าสู่อำนาจรัฐและอำนาจทางการเมือง เกษียร (2551) ได้เห็นการใช้การเลือกตั้งเป็นเครื่องมือของเผด็จการที่มาในรูปของนักเลือกตั้งระบอบประชาธิปไตยในการผูกขาดอำนาจในสภาด้วยรูปแบบการเลือกตั้งที่เป็นปัญหาในวงจรรูปาทวิใหม่

การเมืองในช่วงทักษิณซึ่งสะท้อนความอ่อนแอที่ระบบการเมืองในแง่คุณภาพประชาธิปไตย (Quality of Democracy) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การไม่ได้เป็นปัญหาที่รูปแบบของประชาธิปไตย การเมืองช่วงทักษิณมีข้อเท็จจริงของความเป็นเผด็จการทางรัฐสภา ปัญหาการคุกคามสื่อ การแทรกแซงองค์กรกลาง และปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในรูปแบบของผลประโยชน์ทับซ้อน (ดู Mc Cargo & Ukrist 2005; Dhiwakorn 2007) ในขณะเดียวกัน ภาคประชาสังคมได้ถูกปรนเปรอด้วยนโยบายประชาสังคมที่ยิ่งทำให้การเมืองแบบรัฐสภาก่อปัญหาความเป็น “เผด็จการด้วยการเลือกตั้ง” (electoral authoritarian) (เกษียร 2551: 126)

กลุ่มทหารที่เรียกตัวเองว่า คมช. จึงมีความพยายามที่จะจัดจรงจรรูปาทวิใหม่นี้ โดยทำการรัฐประหารในวันที่ 19 กันยายน 2549 ซึ่งนับตั้งแต่วันนั้นก็ได้เป็นสาเหตุของความขัดแย้งของกลุ่มที่สนับสนุนทักษิณกับกลุ่มที่ไม่สนับสนุนทักษิณ

อันที่จริง หากมองตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทางการเมืองที่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร อธิบายว่า ความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นเพราะความขัดแย้งของกลุ่มทุน ระหว่างกลุ่มทุนที่ได้ประโยชน์จากการเมืองระบอบทักษิณกับกลุ่มทุนที่สูญเสียประโยชน์จากระบอบทักษิณ

หากแต่ว่า หากไม่มองในแง่เศรษฐศาสตร์การเมือง การเมืองหลังระบอบทักษิณ คือการยืนยันการยังไม่สิ้นสุดของอำนาจระบบราชการและทหาร แต่เป็นการเปิดเผยรากเหง้าของอำนาจของทหารและข้าราชการที่มีส่วนเกี่ยวพันกับสถาบันการเมืองอื่นๆ ที่มีอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์การเมืองของไทย และการเมืองหลังทักษิณจึงเป็นการเมืองของการยืนยันการต่อสู้ระหว่างอำนาจระบบทหารและระบบราชการที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการเมืองอื่นๆ อีกในประเทศไทย กับอำนาจการเมืองของนักการเมืองและนักรัฐสภา กล่าวอีกอย่างหนึ่ง การต่อสู้ของอำนาจทหารข้าราชการนี้ได้เปิดเผยความเป็นจริงทางการเมืองอย่างหนึ่งที่สำคัญว่า อำนาจของทหารมีการยึดโยงกับอำนาจของสถาบันการเมืองที่มีความต่อเนื่องของไทย ซึ่งการเมืองในช่วง 1990 เป็นเพียงการเมืองที่เป็นความสัมพันธ์ของอำนาจทหารและอำนาจนักเลือกตั้ง แต่การเมืองหลังทักษิณสะท้อนการแข่งขันที่นักเลือกตั้งจะต้องทำทลายกับอำนาจที่เป็นพันธมิตรกับทหาร ซึ่งอำนาจเหล่านี้มีความมั่นคงและมีพัฒนาการที่ไม่เคยมีการทำทลายมาก่อนเลย นับตั้งแต่ทหารได้สร้างมาตั้งแต่ยุคการปกครองทหารของ สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (Thak 1976; Peleggi 2007)

ความขัดแย้งของเหลืองและแดงเป็นสภาพการยื้อแย่งมวลชนของฝ่ายอำนาจราชการและทหาร และพรรคการเมืองที่พัฒนาการมาในยุคราชการ (ประชาธิปไตย) และ อำนาจของนักการเมือง-นักรัฐสภาในระบอบทักษิณที่สามารถขยายอำนาจผ่านเงินทุนและนโยบายประชานิยมที่มีฐานเสียงที่คนจน และผู้มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยขวาจัดที่มีความเชื่อเรื่องเสรีภาพและความเท่าเทียม โดยที่ ฝ่ายอำนาจราชการทหาร ถูกเรียกใหม่ในช่วงเวลานี้ว่า อำนาจอำมาตยาธิปไตย ที่มีความหมายเป็นนัยของอำนาจที่เหนือกว่าอำนาจการเมืองของทหารข้าราชการปกติ หากเป็นอำนาจการเมืองของทหารที่ร่วมเป็นพันธมิตรกับสถาบันการเมืองที่มีอำนาจการเมืองตามวัฒนธรรมการเมืองแบบเทวราชาของสังคมไทย

“ยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ก็เริ่มมีนักธุรกิจเข้าสู่วงการเมืองดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีไม่น้อย และเมื่อมาถึงยุคของรัฐบาล พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 จนนำไปสู่การตั้งรัฐบาลและจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เป็นการชะงักงันของธนาธิปไตยและเห็นได้ชัดว่ารัฐบาลที่ตั้งขึ้นมานั้นประกอบไปด้วยข้าราชการเป็นส่วนใหญ่ ในแง่หนึ่งคือความพยายามเข้ามาแก้ปัญหาโดยกลุ่มอำมาตยาธิปไตย.....” (ลิขิต 2550:259)

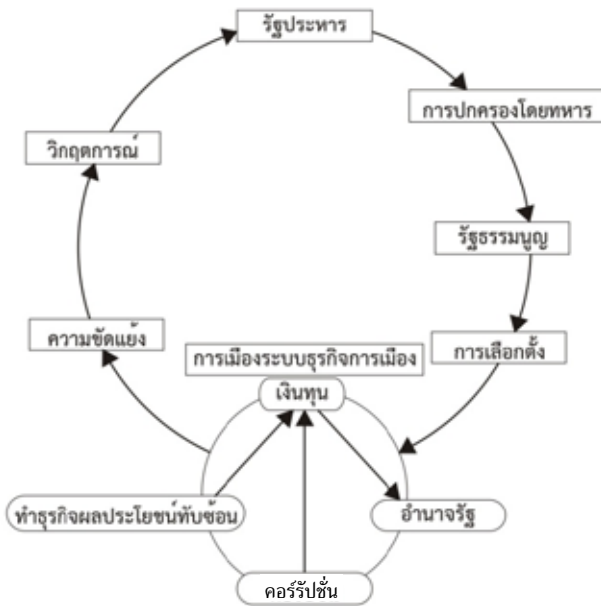
การเมืองไทยที่ร่วมสมัยนี้จึงเป็นยุคที่ยืนยันของการที่สังคมไทยยังไม่ก้าวพ้น สังคมการเมืองกึ่งประชาธิปไตย ที่มีคุณลักษณะใหม่ ที่แต่เดิมกึ่งประชาธิปไตยจะเป็นการร่วมใช้อำนาจของอำนาจทหารราชการกับอำนาจของนักการเมืองผ่านการมีตัวแทนการใช้อำนาจคือพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ แต่กึ่งประชาธิปไตยใหม่ เป็นการสะท้อนและเปิดเผยระบบการเมืองของการแข่งขันและขัดแย้งของอำนาจอำมาตยาธิปไตย-เทวราชาและอำนาจนักการเมืองจากธุรกิจการเมืองและวงจรรอบาทวิใหม่ โดยมีมิติใหม่คือการแย่งมวลชนอันเป็นพัฒนาการทางการเมืองไทยในยุคนี้ที่ภาคประชาสังคมมีการเติบโตมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นการเรียกร้องหลังยุคทักษิณนอกจากจะเป็นการเรียกร้องที่มีความแตกต่างจากอดีตคือการเรียกร้องกติกาสถาของรัฐบาลและเมืองปกติ ที่มีการแต่งตั้งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ แต่การเรียกร้องร่วมสมัยนี้เป็นการต้องการแต่งตั้งอำนาจที่มีความเชื่อว่าเป็นอำนาจที่อยู่เบื้องหลังอำนาจของทหารและราชการปกติ (กองทัพ) โดยมีความเชื่อว่า การแก้ไขกติกานี้ผ่านการแก้ไขกฎหมายและรัฐธรรมนูญจะทำให้เกิดพัฒนาการทางการเมืองเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

สรุป

บทความสั้นนี้ยังมีข้อจำกัดในการนำเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาวงจรรูปาทิศ และเป็นบทความที่สั้นในการให้ความกระจ่างทั้งในแง่แนวความคิดและทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่ที่มีการตั้งข้อกังขาเกี่ยวกับ “ประชาธิปไตยเพียงแต่รูปแบบ” และประชาธิปไตยแบบเป็นตัวแทนทางรัฐสภาว่า ยังมีข้อสงสัยว่าจะเป็นการพัฒนาการเมืองได้อย่างไร บทความนี้หลายส่วนมีการกล่าวถึงแนวความคิดและการถกเถียง แต่เป็นการนำเสนอซ้ำกับงานวิจัยของผู้เขียนที่เคยนำเสนอมาก่อนในบางจุดที่ได้มีการอธิบายและแสดงหลักฐานในการนำเสนอมาก่อนหน้านี้จึงไม่ได้นำมาเสนอให้เกิดความเยิ่นเย้อในงานชิ้นนี้อีก ดังนั้นบทความนี้อาจจะจำกัดในแง่หลักฐานการถกในประเด็นทางแนวความคิดที่มีการพัฒนาในหลายจุดจากงานวิชาการของผู้เขียนที่เคยนำเสนอมาแล้ว อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ก็มีความตั้งใจก่อให้เกิดการถกเถียงกันต่อไปในวงวิชาการไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาการเมืองไทยของวงจรรูปาทิศ

ในงานชิ้นนี้ มีการนำเสนอวงจรรูปาทิศทั้งเก่าและใหม่ ที่ได้ปรากฏและใคร่นำเสนอวงจรรูปาทิศว่าด้วยช่วงเวลาของระบอบกึ่งประชาธิปไตยใหม่ไทย ที่เป็นส่วนผสมของการเมืองระบอบราชาธิปไตยกับระบอบการเมืองธุรกิจ ซึ่งส่วนผสมนี้มันอาจจะเร็วเกินไปที่จะเสนอมาในรูปแบบของวงจรรูปาทิศ เพราะช่วงเวลาการเกิดรัฐประหารเป็นวงจรในสังคมไทยยังไม่เกิดขึ้นอีกนับแต่ปี 2549 แต่อย่างไรก็ดี หากมีการเกิดรัฐประหารอีกครั้งวงจรรูปาทิศจะเป็นตัวอธิบายได้ดีถึงการเข้าสู่ยุคของวงจรรูปาทิศว่าด้วยระบอบกึ่งประชาธิปไตยใหม่ของไทย

การเมืองระบอบกึ่งประชาธิปไตยใหม่

บรรณานุกรม

- กรุงเทพฯธุรกิจ, 27 มิถุนายน 2549, ดร.ผาสุกชี้ข่าวอำนาจธุรกิจ – การเมืองกระจุกตัว
ต้นต่อความขัดแย้งและวิกฤติ.
- กรุงเทพฯธุรกิจ, 8 มีนาคม 2549, ผ่าประชานิยม ฉบับผาสุก ตอบทำไมทักษิณครองใจ
คนจน.
- เกษียร เตชะพีระ, *ทางแพร่งและพงหนาม ทางลู่อธิปไตยไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มติชน 2551.
- ชาญฉวีชัย รักษา, *นักการเมืองถิ่นจังหวัดพิษณุโลก*. พิมพ์ครั้งที่ 1. สถาบัน
พระปกเกล้า: อาคารศูนย์สัมมนา 3 ชั้น 5 ในบริเวณสถาบันพัฒนาข้าราชการ
พลเรือน.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*,
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2546.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ผาสุก ชูทัน 2 กลุ่มขัดแย้งก่อวิกฤติการเมือง, ใน www.ftawatch.org.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ธุรกิจการเมืองหลังปี 2544 ระบอบไท่คุณคือรัฐ*, *มติชนรายวัน*
8 ธันวาคม 2548.
- ลิขิต อินเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
ธรรมศาสตร์ 2550.
- Akin Rabibhadana. 1969. *The Organization of Thai society in the early
Bangkok Period: 1982 - 1873*. Ithaca, NY: Department of Asian
Studies, Cornell University.
- Almond, Gabriel A. 1974. *Comparative Politics Today: A World View*.
Boston, MA: Little, Brown & Co.
- Anusorn Limmanee. 1995. *Political Business Cycle in Thailand, 1979-1992:
General Election and Currency in Circulation*. Bangkok: Institute
of Thai Studies, Chulalongkorn University.

- Anek Laothamatas. 1988. "Business and Politics in Thailand: New Patterns of Influence". *Asian Survey*, Vol. 28, No. 4, pp. 451-470, Reprinted in John Ravenhill. 1995. *The Political Economy of Southeast Asia 3: Singapore, Indonesia, Malaysia, the Philippines and Thailand*. Aldershot: Elgar.
- _____. 1992. *Business Associations and the New Political Economy in Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism*. Boulder, CO: Westview Press.
- _____. 1996. "A Tale of Two Democracies". In *The Politics of Elections in Southeast Asia*, edited by Robert H. Taylor. Cambridge: Woodrow Wilson Center Press.
- Baker Christopher J. 2005. *A History of Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bastian, Adolf. 1867. *Reisen in Siam im Jahre 1863*. Jena: Hermann Costenoble [German].
- Batson, Benjamin A. 1974. *Siam's Political Future: Document from the end of Absolute Monarchy*. Ithaca, NY: Cornell University.
- Bobbio, Noberto. 1988. "Gramsci and the Concept of Civil Society". In *Civil Society and the State: New European Perspectives*, edited by John Keane. London: Verso, pp. 73-100.
- Bowring, John. 1969. *The Kingdom and People of Siam*, Vol. 1-2. Kuala Lumpur: Oxford University Press [Reprint of the 1857 Edition, org. The Kingdom and People of Siam, with a Narrative of the Mission to that Country in 1855. London: John W. Parker & Son].
- Chai-anan Samudavanija. 1982. *The Thai Young Turks*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- _____. 1987a. "The Bureaucracy". In *Government and Politics of Thailand*, edited by Xuto Somsakdi. Oxford: Oxford University Press.

- Chai-anan Samudavanija. 1997. "Old Soldiers never die, They are just bypassed". In *Political Change in Thailand: Democracy and Participation*, edited by Kevin Hewison. London: Routledge, pp. 42-57.
- _____. 2002. *Thailand: State-Building, Democracy and Globalization*. Bangkok: Institute of Public Policy Studies.
- Charnvit Kasetsiri. 1976. *The Rise of Ayudhya: A History of Siam in the 14. and 15. Century*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Cox, Robert. 1987. *Production, Power, and the World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbis University Press.
- Czempiel, Ernst-Otto. 1981. *Internationale Politik: Ein Konfliktmodell*. Paderborn: Schoeningh [German].
- Darling, Frank C. 1961. *American Influence on the Evolution of Constitutional Government in Thailand*. Washington, DC: The American University.
- _____. 1965. *Thailand and the United States*. Washington DC: Public Affairs Press.
- _____. 1977. "Thailand in 1976: Another defeat for constitutional democracy". In *Asian Survey*, Vol.17, No. 2, pp. 116-132.
- Dhiwakorn Kaewnamee, *The Evolution of the Thai State*, 2007
- Hewison, Kevin. 1986. *Industry Prior to Industrialization: Thailand*. Paper presented at the Conference on Industrializing Elite in Southeast Asia, 8-12 December 1986, Sukkothai, Thailand.
- _____. 1989. *Bankers and Bureaucrats: Capital and the Role of the State in Thailand*. New Haven, CT: Yale University Southeast Asia Studies.
- Hewison, Kevin. 1993a. "Of Regimes, State and Pluralities: Thai Politics enters the 1990s". In *Southeast Asia in the 1990s: Authoritarianism,*

Democracy, and Capitalism, edited by Kevin Hewison et al. St. Leonards, Australia: Allen & Unwin.

Hewison, Kevin. 1993b. *Southeast Asia in the 1990s: Authoritarianism, Democracy, and Capitalism*. St. Leonards, Australia: Allen & Unwin.

_____. 1996. "Emerging Social Forces in Thailand: New Political and Economic Roles". In *The New Rich in Asia: Mobile Phones, Mc Donald's and Middle Class Revolution*, edited by Richard Robinson and David S. G. Goodman. London: Routledge, pp. 137-160.

_____. 2001. "Thailand's Capitalism: Development through Boom and Bust". In *The Political Economy of South East Asia: Conflicts, Crisis and Change*, edited by Garry Rodan et al. Oxford: Oxford University Press.

_____. 2004. "Crafting Thailand's new Social Contract". In *The Pacific Review*. Vol. 17, No. 4, pp. 503-522.

_____ and Maniemai Thongyou. 2000. "Developing Provincial Capitalism: A Profile of the Economic and Political Roles of a New Generation in Khon Kaen, Thailand". In *Money & Power in Provincial Thailand*, edited by Ruth McVey, Chapter 8. Singapore: Nordic Institute of Asian Studies.

Huntington, Samuel P. 1957. *The Soldier and the State: A Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University.

_____. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.

_____. 1970. "Social and Institutional Dynamics in One-Party Systems". In *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of One-Party Systems*, edited by Samuel P. Huntington and Clement H. Moore. New York: Basic Books.

- Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Keohane, Rober O. and Joseph Nye. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, MA: Little, Brown and Company.
- _____. 2004. *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. London: RoutledgeCurzon.
- Laird, John. 2000. *Money Politics, Globalization and Crisis: The Case of Thailand*. Singapore: Graham Brash.
- Likhit Dhiravegin. 1972. *Political Attitudes of the Bureaucratic Elite and Modernization in Thailand*. Bangkok: Thai Watana Panich.
- _____. 1974. *Siam and Colonialism 1855-1909: An Analysis of Diplomatic Relations*. Bangkok: Thai Watana Panich.
- _____. 1978. *The Bureaucratic Elite of Thailand*. Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasat University.
- _____. 1984. *Social Change and Contemporary Thai Politics: An Analysis of the Inter-relationship between the Society and the Polity*. Bangkok: Faculty of Political Science, Thammasat University.
- _____. 1992. *Demi-Democracy: The Evolution of Thai Political System*. Singapore: Times Academic Press.
- Maurizio, Peleggt. *Thailand The Worldly Kingdom*. Singapore: Originally published in Great Britain in 2007 by Reakion Books, London First published in 2007 by Talisman and Reaktion Books.
- McCargo D. and Ukrist Pathmanand, *The Thaksinization of Thailand*, Copenhagen:NIAS 2005.
- Morell, David. 1972a. "Thailand: Military Checkmate". In *Asian Survey*, Vol. 12, No. 2, pp. 156-167.

- Neher, Clark D. 1970. "Thailand: The Politics of Continuity". In *Asian Survey*, Vol. 10, No. 2, pp. 161-168.
- Pasuk Phongpaichit and Baker, Christopher J. 1992. "Technocrats, Businessmen, and Generals: Democracy and Economic Policy-Making in Thailand". In *The Dynamics of Economic Policy Reform in South-East and the South-West Pacific*, edited by Andrew J MacIntyre. Singapore: Oxford University Press, pp. 10-31.
- _____ and Sungsidh Piriyanangsan. 1994. *Corruption and Democracy in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- _____ and Baker, Christopher J. 1995. *Thailand: Economy and Politics*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- _____, et al. 2005. *Parliaments and Political Change in Asia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Suchit Bunbongkarn. 1987a. "Political Institutions and Processes". In *Government and Politics of Thailand*, edited by Somsakdi Xuto. Oxford: Oxford University Press.
- _____. 1989. *Capital Accumulation in Thailand: 1955-1985*.

สถาบันนโยบายศึกษา

Institute of Public Policy Studies

สถาบันนโยบายศึกษา (Institute of Public Policy Studies-IPPS) เป็นองค์กรอิสระที่ดำเนินงานภายใต้มูลนิธิส่งเสริมนโยบายศึกษา (Foundation for the Promotion of Public Policy Studies-FPPS) ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิคอนราด อาเดเนาเวร์ (Konrad Adenauer Foundation) แห่งประเทศสาธารณรัฐเยอรมันนับแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน

กำเนิด

สถาบันนโยบายศึกษาก่อกำเนิดในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2528 โดยมีจุดเริ่มต้นจากโครงการศึกษานโยบายสาธารณะภายใต้สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ต่อมาสถาบันฯ ได้แยกตัวออกจากการบริหารงานของสำนักเลขาธิการสมาคมสังคมศาสตร์ภายใต้ชื่อ “โครงการศึกษาสาธารณะ” โดยมี ศ.ดร.สมศักดิ์ ชูโต เป็นผู้อำนวยการ และ ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช เป็นผู้อำนวยการร่วม ปัจจุบันสถาบันนโยบายศึกษามี ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช เป็นประธาน และมีผู้บริหารร่วมสองคน คือ นางยศวดี บุญยเกียรติ และ นางทิพย์พาพร ตันติสุนทร

วัตถุประสงค์

สถาบันนโยบายศึกษาเป็นองค์กรเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยไม่มุ่งหวังผลกำไร มีวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับนโยบายสาธารณะ โดยมีการทำกิจกรรมในรูปแบบของการสัมมนา การวิจัย ผลิตสื่อและสิ่งพิมพ์ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ตามวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจการเมืองระบอบประชาธิปไตย

2. เพื่อให้การศึกษาและเผยแพร่ข่าวสารกิจการนโยบายสาธารณะ และสนับสนุนการศึกษาทางการเมืองให้พลเมืองได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะที่สำคัญต่อสังคมส่วนรวม

3. เพื่อสร้างพลเมืองให้มีความสามารถที่จะใช้เสรีภาพบนพื้นฐานของความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและสังคม

4. เพื่อสนับสนุนการเสวนา สัมมนาและฝึกอบรม วิจัย ผลิตภัณฑ์พิมพ์ และสื่อต่างๆ เพื่อสนับสนุนแนวทางการปฏิรูปการเมืองและการกระจายอำนาจโดยให้พลเมืองมีส่วนร่วมในทุกระดับของสังคม

กิจกรรม

สถาบันนโยบายศึกษา มีการดำเนินงานในรูปการจัดกิจกรรม 4 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. การจัดเสวนา สัมมนา และฝึกอบรม เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยน แสดงความคิดเห็นและถกเถียงระหว่างกลุ่มตัวแทนต่างๆ ของสังคม ต่อประเด็นนโยบายสาธารณะที่สำคัญๆ เพื่อเสนอต่อสาธารณะและรัฐบาล อีกทั้งยังเป็นเวทีในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่สำคัญจากหน่วยงาน ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องต่อประชาชน เพื่อทำหน้าที่ในการให้ความรู้และทักษะทางการเมืองและสังคม

2. วิจัย โดยให้การสนับสนุนการศึกษาและวิจัยในเรื่องต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อสาธารณชน ผลงานสำคัญๆ ที่ผ่านมา อาทิเช่น การกระจายอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่น การปฏิรูปการเมือง พ.ร.บ.ข้อมูลข่าวสาร ฯลฯ ซึ่งผลของงานวิจัยดังกล่าวได้มีส่วนสำคัญยิ่งในการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางการเมืองของประเทศ

3. สิ่งพิมพ์ จัดทำจดหมายข่าวรายเดือนเป็นประจำตั้งแต่ “ผู้แทนราษฎร” ในปี พ.ศ. 2529 ซึ่งในต้นปี พ.ศ. 2533 ได้เปลี่ยนเป็น “จดหมายข่าวปฏิรูปการเมือง” และปัจจุบัน คือ จดหมายข่าว “ปฏิรูปการเมือง-กระจายอำนาจ” เนื้อหาสาระของจดหมายข่าวของสถาบันฯ คือ การติดตามความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังจัดพิมพ์หนังสือ เอกสารนโยบาย เอกสารข้อมูล เอกสารวิจัย เอกสารสัมมนาต่างๆ เป็นประจำทุกปี

4. สื่อการศึกษา จัดทำสื่อในหลายรูปแบบเพื่อเป็นสื่อให้ความรู้ทางการเมืองแก่ประชาชนได้มากขึ้น อาทิ

- ธนาคารเสียง (Digital Voice Bank) เป็นการรวบรวมข้อมูลเสียงของบุคคลต่างๆ ในระดับผู้ตัดสินใจนโยบายของประเทศ รวมทั้งนักวิชาการและนักธุรกิจ ในหัวข้อที่น่าสนใจไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในการค้นคว้าอ้างอิง โดยจัดทำเป็นซีดี ที่ประกอบด้วยภาพและเสียงที่ได้รวบรวมจากรายการวิทยุของโครงการ “ศึกษานโยบายสาธารณะทางวิทยุ” ที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง อสมท. เอเอ็ม 1494 เป็นประจำทุกวันเสาร์ ดำเนินรายการโดย ศ.ดร.สมศักดิ์ ชูโต ข้อมูลเหล่านี้ถือเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่จะเป็นประโยชน์ยิ่งในการก่อตั้งห้องสมุดเสียงเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาต่อไป

- ปฏิทินประวัติศาสตร์ทางการเมืองและเกมการเมือง เช่น เกมวงเวียนประชาธิปไตย ไฟการเมือง ปฏิทินรัฐธรรมนูญไทย และเกมเลือกตั้ง เป็นการสร้างสรรค์มิติใหม่ในการให้ความรู้ทางการเมืองแก่เยาวชนและบุคคลทั่วไป

- เว็บไซต์ของสถาบันนโยบายศึกษา เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่มีทั้งภาษาไทยและอังกฤษ ซึ่งท่านผู้ใช้อินเทอร์เน็ตสามารถเข้าชมได้โดยผ่านเว็บไซต์ <http://www.fpps.or.th> ซึ่งจะนำเสนอ:-

- จดหมายข่าวรายเดือน “ปฏิรูปการเมือง-กระจายอำนาจ”

- บทความ
- หนังสือทางวิชาการ
- กิจกรรมของสถาบันฯ
- e-library โดยนำหนังสือที่สถาบันฯ จัดพิมพ์ ขึ้นเผยแพร่ให้

ผู้ที่สนใจได้หาความรู้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย

.....

สิ่งพิมพ์สถาบันนโยบายศึกษา

.....

- Policies of Thai Political Parties in the 1995
General Election (1995) 50 บาท
*Kiratipong Naewmalee, Nattaya Kuanrak,
Prachak Kongkirati, Win Phromphaet
(Translated and edited by Santhad Atthaseree,
David Peters, Parichart Chotiya)*
- Thai Constitutions in Brief (1997) 50 บาท
*Parichart Siwaraksa, Chaowana Traimas,
Ratha Vayagool*
- เปรียบเทียบนโยบาย 4 รัฐบาล (พิมพ์ครั้งที่ 2 2541) 60 บาท
ปาริชาติ ศิวะรักษ์
- กรอบนโยบายแม่บทของพรรคการเมืองไทยยุคใหม่ (2541) 50 บาท
เชาวนะ ไตรมาศ
- กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญฝรั่งเศส: 160 บาท
ข้อคิดเพื่อการปรับปรุงกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญไทย (2541)
นันทวัฒน์ บรมานันท์
- บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญกับการปฏิรูปการเมือง (2541) 60 บาท
นันทวัฒน์ บรมานันท์
- ปฏิรูปประเทศไทย...จากวิกฤตสู่สหัสวรรษใหม่ (2541) 20 บาท
วุฒิพงษ์ เพียบจริยวัฒน์

มาตรการทางกฎหมายในการเสริมสร้าง เสถียรภาพรัฐบาล (2541) <i>มานิตย์ จุมปา</i>	60 บาท
ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด (2541) <i>ชัยอนันต์ สมุทวณิช</i>	70 บาท
ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปี ประชาธิปไตยไทย (2541) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	150 บาท
ศักยภาพทางการคลังของ อบต. (2541) <i>จรัส สุวรรณมาลา</i>	130 บาท
Portfolio Government and Multiple Legislative Processes / ข้อเสนอในการออกแบบระบบการเมือง และการบริหารใหม่ (2542) <i>ชัยอนันต์ สมุทวณิช</i>	20 บาท
การเลือกตั้งและพรรคการเมือง: บทเรียนจากเยอรมัน (2542) <i>บุญศรี มีวงศ์ไผ่</i>	120 บาท
การเลือกตั้งแบบใหม่ : ทำไมคนไทยต้องไปเลือกตั้ง (2542) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	50 บาท
บทบาทใหม่ของข้าราชการไทย : ในบริบทของรัฐธรรมนูญปัจจุบัน (2542) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	50 บาท
องค์กรชี้ขาดอำนาจหน้าที่ระหว่างศาล (2542) <i>นันทวัฒน์ บรรมานันท์</i>	80 บาท

ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่น (พิมพ์ครั้งที่ 2 2543) <i>สนธิท จรอนันต์</i>	70	บาท
กีดกันของสงครามความเปลี่ยนแปลง : ทางเลือกและ ทางรอดของสังคมการเมืองไทยในสหัสวรรษใหม่ (2543) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	70	บาท
เลือกตั้งอย่างไร : คนไทยและประเทศจึงไม่เสียโอกาส (2543) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	50	บาท
การใช้กลไกรัฐธรรมนูญสำหรับประชาชน (2545) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	80	บาท
Thailand: State-Building, Democracy and Globalization (2002) <i>Chai-Anan Samudavanija</i>	210	บาท
รัฐบาลทำงานอย่างไร (พิมพ์ครั้งที่ 2 2546) <i>สนธิท จรอนันต์</i>	120	บาท
นิติรัฐกับประชาสังคม (2546) <i>นันทวัฒน์ บรมานันท์</i>	210	บาท
สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง : ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร (2546) <i>ชัยอนันต์ สมุทวณิช</i> <i>กุลสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา</i>	150	บาท
อนาคตที่ไล่ล่าประเทศไทย: แนวโน้มของโลก สังคม เศรษฐกิจ การเมืองกับอนาคตของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (2546) <i>ฉัตรพัฒน์ วิสัยทอง, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ</i>	150	บาท

คู่มือสิทธิมนุษยชน ฉบับพลเมือง (เล่ม 1) (2546) <i>จรัล ดิษฐาอภิชัย</i>	185	บาท
พระราชรัฐกับการเปลี่ยนแปลง (พิมพ์ครั้งที่ 3 2547) <i>ชัยอนันต์ สมุทวณิช</i>	130	บาท
การปฏิรูประบบราชการ : เพื่อการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน (2547) <i>สถาบันนโยบายศึกษา</i>	30	บาท
คนไทยกับการเมือง : ปิติฤวิโชค (2547) <i>อภิญา รัตนมงคลมาศ</i> <i>วิวัฒน์ คติธรรมนิตย</i>	200	บาท
วัฒนธรรมการเมืองและการปฏิรูป (พิมพ์ครั้งที่ 2 2547) <i>วิชัย ต้นศิริ</i>	120	บาท
นโยบายพรรคการเมืองไทย (2547) <i>เชาวนะ ไตรมาศ</i>	150	บาท
...กว่าจะเป็นพลเมือง (2547) <i>สถาบันนโยบายศึกษา</i>	200	บาท
คู่มือสิทธิมนุษยชน ฉบับพลเมือง (เล่ม 2) (2548) <i>จรัล ดิษฐาอภิชัย</i>	150	บาท
ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่น (ฉบับปรับปรุง) (2548) <i>สนิท จรอนันต์</i>	90	บาท
Thai Political Parties in the Age of Reform (2006) <i>Siripan Nogsuan Sawasdee</i>	350	บาท

บนหนทางสิทธิมนุษยชน (2549) จรัล ดิษฐาอภิชัย	150	บาท
ข้อมูลพื้นฐาน 75 ปี ประชาธิปไตยไทย (2550) เชาวนะ ไตรมาศ	200	บาท
อุตสาหกรรมโทรคมนาคมกับเศรษฐกิจไทย (2550) เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์	150	บาท
โพลเลือกตั้งกับการเมืองไทย (ในมติกฎหมาย) (2550) ณรงค์เดช สรุโฆษิต	150	บาท
วัฒนธรรมพลเมือง (2551) วิชัย ตันศิริ	90	บาท
การจัดการศึกษาในท้องถิ่น (2551) สนิท จรอนันต์	150	บาท
การเมืองในรัฐธรรมนูญ (2551) เชาวนะ ไตรมาศ	200	บาท
รัฐ (2551) ชัยอนันต์ สมทวณิช	200	บาท
วิทยุชุมชน : กฎหมายและการพัฒนา (2552) ธนาวิชณ์ แก้วพงศ์พันธุ์	80	บาท
ไปดู Civic Education ที่เยอรมัน (2553) ทิพย์พาพร ตันติสุนทร	-	บาท
100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชการ : วิวัฒนาการของ อำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (พิมพ์ครั้งที่ 4 2554) ชัยอนันต์ สมทวณิช	260	บาท

รัฐกับสังคม : ไตรลักษณ์รัฐไทยในพหุสังคมสยาม (พิมพ์ครั้งที่ 2 2554) ชัยอนันต์ สมทวณิช	240 บาท
การประชุมมนุษยศาสตร์ (2554) โสพล จริงจิตร ทิพย์พาพร ตันตีสุนทร	150 บาท
ประชาธิปไตยนอกห้องเรียน : เรียนให้เพลิน - LEARN ด้วยโครงการ (2555) ยศวดี บุญเกียรติ	- บาท
การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง พิมพ์ครั้งที่ 2 (2556) ทิพย์พาพร ตันตีสุนทร	180 บาท
ข้อมูลพื้นฐาน 80 ปีประชาธิปไตยไทย (2556) เขาวนระ ไตรมาศ	290 บาท
จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย (2556) สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ทิพย์พาพร ตันตีสุนทร } บรรณาธิการ	200 บาท

.....

สื่อความรู้ทางการเมืองของสถาบันนโยบายศึกษา

วงเวียนประชาธิปไตย	80 บาท
แผนที่เส้นทางประชาชน-ถนนประชาธิปไตย	75 บาท
Road of Democracy Map	40 บาท
ไฟการเมือง	100 บาท
เกมการเมือง (Political Monopoly)	200 บาท
เกมเลือกตั้ง	200 บาท
ปฏิทินรัฐธรรมนูญไทย 2475-2545	50 บาท
ธนาคารเสียง (Digital Voice Bank)	- บาท

สนใจกรุณาติดต่อ : สถาบันนโยบายศึกษา
99/146 ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทร. 0 2941-1832-3 โทรสาร: 0 2941-1834
e-mail: ipps_fpp@yahoo.com

.....

Executive Summary

Thai Politics Development from 1912-2012

This book aims to commemorate the 100th anniversary of the first unsuccessful attempt, in 1912, to implement democracy in Siam (now Thailand) and the 80th anniversary of the country transformation from absolute monarchy to constitutional monarchy in 1932 and its development until the year of 2012. The book contains 11 articles which were written by distinguished scholars from various fields : political science, history and education. These articles were presented in various aspects : ideology, coup d'état and revolutionary, regional development, political conflicts, Socio-economy and the future of Thai democracy.

The 11 articles in this book are :

- Thai Politics from 1912 – 1932 Prof.Dr.Chai-Anan Samudavanija
- 80 Years Anniversary Thai Democracy Prof.Dr.Nakharin Mektrairat
- Siam Revolution Dr.Bundit Chanrochanakit
- Devil Circle in Thai Politics Dr.Dhiwakorn Kaewmanee
- Coup d'état and The Change of Law Assoc.Prof.Dr.Worachet Pakeerut
- The Regent during 1935-1954 : The Grounds, form and the Adjustment of the Constitutional Monarchy Ajarn Sarunyou Thepsongkraow
- Democracy Promotion in North-Eastern Region from 1932 to 1947 Mr.Kan Chalotornrangsri
- 1932 and The Revolution of Thai Food Ajarn Chartchai Muksong
- Economic Policy after 1932 Assoc.Prof.Dr.Porphant Ouyyanont
- Ideology of Thai Political Group in 1912 Dr.Natapol Jaijing
- Sin-Hai Revolution 1911 : The Impact to Siam Dr.Wasana Wongsurawat

However, all articles were presented in June 2012 at the congress which was jointly organized by Institute of Public Policy Studies and the Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. Therefore, this book is the result from a fruitful discussion of the congress.

ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นโอกาสสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นปีครบรอบเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ถึง ๒ เหตุการณ์ คือ ๑๐๐ ปีแห่งการเกิดขบวนการ ร.ศ. ๑๓๐ และ ๘๐ ปีแห่งการเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติสยาม ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ หนังสือเล่มนี้จัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองวาระเช่นนี้

สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ
ทิพย์พาพร ตันตีสุนทร
บรรณาธิการ

ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Konrad
Adenauer
Stiftung

สถาบันนโยบายศึกษา
IPPS INSTITUTE OF PUBLIC POLICY STUDIES